

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : XI

Sayı : 43

Temmuz 1947

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ – A N K A R A

1 9 4 7

İÇİNDEKİLER

Makaleler, Etütler :	Sayfa
ALP, Dr. SEDAT: Hitit Kralı IV. (?) Tuthaliya'nın askerî fermanı.	383
Military instructions of the Hittite King Tuthaliya IV. (?).	403
TURAN, Dr. OSMAN: Mübârizeddin Er-Tokuş ve vakfiyesi	415
Raporlar :	
KÖKTEN, Dr. İ. KILIÇ: 1945 yılında Türk Tarih Kurumu adına yapılan Tarihöncesi araştırmaları	431
Kaynak tenkidi :	
KÖPRÜLÜ, ORHAN F.: Râşid tarihi'nin kaynaklarından biri: Si- lâhdâr'ın Nusretnâmesi	473
Vesikalar :	
SERTOĞLU, MİTHAT: Tuğî Tarihi	489
Tercümeler :	
BARTHOLD, W. (Türkçeye çeviren: Abdülkadir İnan): Türklerde ve Moğollarda defin merasimi meselesine dair	515
VENEDİKOFF, İV. (Türkçeye çeviren: Firuze Preyger): Preslav şeh- rinde yeni keşfedilen Proto-Bulgar Kitabesi	541
Bibliyografya :	
1947 yılı nisan, mayıs ve haziran aylarında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen kitaplar ve dergiler	559
Haberler :	
İNAN, ABDÜLKADİR: Altay dağlarında bulunan eski Türk mezarları.	569

LEVHALAR

- LXI — LXXVI — Mübârizeddin Er-Tokuş vakfiyesi.
LXXVII — CVII — Tarihöncesi araştırmalarına ait resimler, harita-
lar ve listeler.
CVIII — Proto-Bulgar kitabesine ait resimler.
CIX — Altay dağlarında bulunan eski Türk mezarlarından çıkan eş-
yadan bazıları.

BELLETEN

Cilt: XI

Temmuz 1947

Sayı: 43

HİTİT KIRALI IV. (?) TUTHALİYA'NIN
ASKERİ FERMANI¹*Dr. SEDAT ALP**Hititoloji Doçenti*

Hitit Devletinin merkezi Hattuşa'da bulunan vesikalar arasında pek çoğu ufak kırık parçalar halinde, memurlara hitap eden ve müellifleri karal olan talimat metinleri veya fermanlar ele geçmiştir. Şimdiye kadar bu vesikaların henüz küçük bir kısmı işlenmiştir². Aşağıda takdim edilen kitabenin nushaları, muhtelif ilim adamları tarafından çivi yazısı halinde neşredilmiştir. Esas metin KUB XIII 20'dır (burada A). Diğer nushalar KUB XIII 21 (B), KUB XXVI 11 (C) ve KUB XXXI 107 (D) dir. Bunlardan B Goetze tarafından (MVAG 32/1,128), C tarafımdan, D ise Friedrich tarafından (AOF XIV 76) A'nın diğer nushaları olarak tanınmışlardır. Goetze'nin A'nın serbest bir duplikat'ı olarak tavsif ettiği diğer bir metin de (bana göre değişik tertipli paralel bir

¹ Bu yazıda kullanılan kısaltmalar için bk. Sturtevant, *Eti Dili Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu C. II. 23.

² Friedrich, *Reinheitsvorschriften für den hethitischen König* (Altorient. Stud. 46-58); Sturtevant, *A Hittite Text on the Duties of Priests and Temple Servants* (JAOS 54, 363-406); Koroşec, *bēl madgalti'*ye hitap eden ferman hakkında Yugoslav dilinde (İtalyanca bir hülâsa ile birlikte) bir etüd neşretmiş ve orada bu fermanın bazı kısımlarını tercüme etmiştir: *Bēl madgalti, Un contributo alla conoscenza della struttura interna dello stato Hittita*, Ljubljana 1942.

metin) kendisi tarafından KUB XXVI 17 olarak (burada E) nesredilmiştir³. Bu makalede verdiğimiz metin bu nushaların hepsinden tereküp etmektedir.

Vesika, iki tablet üzerine yazılmıştı. Yalnız ikinci tablet kısmen iyi muhafaza edilmiştir. A'dan ve birbirinden ayrı tablet serilerine ait olan B ve C, birinci tablettan de birkaç satır ihtiva etmektedir⁴. Vesikanın yalnız II. tabletinin I. sütunu A'da tamamen ve E'de kısmen iyi durumdadır. II. sütun A'da pek elverişsizdir; E'de ise daha iyi muhafaza edilmiştir. III. sütun A'da pek kötü bir durumdadır ve; bu sütun için ne bir duplikat ne de bir paralel metin ele geçmemiştir. IV. sütunun büyük kısmı kaybolmuştur. Bu boşluğa, B'de 1-8. satırların ve E'de 1-8. satırların kalıntıları isabet etmektedir ve tabletin sonu A'da muhafaza edilmiştir. A'nın II. ve III. sütunu ile B'nin arkayüzü ve E'nin IV. sütunu yalnız mücerret sözler veya işaretler ihtiva ettiklerinden burada nazarı itibare alınmamışlardır.

Kıral Tuḥaliya'nın adı, vesikanın müellifi olarak tabletin alt yazısında (A IV 7) geçiyor. Kitabeyi IV. Tuḥaliya devrine tarihlemeyi istememin⁵ sebebi, aynı adı taşıyan daha eski kırallara ait pek az malûmata sahip olmamızdır. Kaya tapınağı Yazılıkaya'yı vakfeden veya vakfedenlerden biri olan IV. Tuḥaliya'yı diğer kitabelerinden oldukça iyi tanıyoruz ve kendisinin LU².MEŞSAG'a, *bēlu* sınıfına ve prenslere hitab eden fermanları ele geçmiştir. Bu fermanlarda yaklaşan felâkete mani olmak gayreti ile Tuḥaliya'nın İmparatorluğun siyasî ve askerî kuvvetlerini bir arada tutmak teşebbüsünü müşahede edebiliriz⁶.

³ Krg. KUB XXI 47. Bu metinde benzer konular üzerinde durulmakla beraber, bizim metinlerimize bitismemekte ve duplikat veya paralel metin olduğu tespit edilememektedir.

⁴ C'nin I. sütunu, muahedelerde olduğu gibi bir Yemin Tanrıları Listesi ihtiva ediyor. Bu gibi listeler normal olarak vesikaların sonunda verilir. Bir istisna olarak Yemin Tanrıları Listesi Huqqanā Muahedesinin başına yakın bir yerde geçiyor (bk. Friedrich, MVAG 34/1, 103 ve n. 2). I. sütunun başka bir metne ait olabilmesi ihtimali ve bu listenin fazla bir şey kazandırmaması, burada transkripsiyon ve tercümesini vermekten beni alıkoymuyor.

⁵ Krg. Koroşec, adı geçen yerde 28.

⁶ Krg. von Brandenstein MVAG 46/2, 74 n. 2.

Kitabenin muhafaza edilmiş olan kısımları şu mevzular üzerinde duruyor :

Muharebeden kaçan aşağı rütbeli subayların ve erlerin tevkifi ve teslimi. Ordunun döğüşme azmi. İnşaat (istihkâm ?) işlerinin sadıkane bir surette yapılması. Muharebenin veya inşaatın bitmesinden sonra Büyük Kırılın ordunun istediği kısmını terhis etmek, istediği kısmını ihtiyatta tutmak imtiyazı. Muharebe uzun sürdüğü ve Kırıl dinî vazifelerinden veya başka bir sebepten dolayı ordunun başında bulunamadığı veya harbe gitmediği takdirde kendisi tarafından tayin edilen kumandanın emirlerinin kendi emirleri imiş gibi dinlenmesi için kırılın hitabı. Eğer bu kumandan orduya kötü haberler yayar veya Büyük Kırıla hakaret ederse, ordunun onu tevkif ve Kırıla teslim mecburiyeti.

Kırılın, nizamlarına sevgi gösterilmesi için hitabı.

(Ordu idarecilerinin ?) adlı kaza vazifeleri: Verilen hükümlerin hakka ve adalete uygun olması ve halledilemeyen güç davaların Kırıla gönderilmesi için kırılın hitabı.

Vesika, muahedelerde ve diğer talimat metinlerinde olduğu gibi tabletin sözlerine uygun olarak hareket etmeyenler için bir lânetle sona eriyor.

Nüshaların uyarlığı:

A	B	C	D	E
	Öy. 1'	IV 1'-2'		
	2'	3'		
	3'	4'		
I 1	4'/5'	5'		
2	6'/7'	6'/7'		
3	7'/8'	8'/9'		
4	9'/10'	10'		
5	11'/12'	11'/12'		
6		13'		I 4'
7				4'/5'
8-9				
10				5'/6'
11				7'/8'
12				9'/10'
13			1'	10'/11'
14			2'/3'	12'
15			4'/5'	13'
16			6'/7'	
17			8'/9'	
18			10'/11'	
19-25				
26				14'/15'
27-37				

TRANSKRİPSİYON

- C IV 1' *I.NA* [.....]
 2' *nu-za da-a-i* [..... *ma-a-an-kan₂ LU₂ SIG₅*]^{a)}
 3' *na-aš-ma ap-p* [*i₂-iz-zi-iš an-tu-uḫ-ša-aš ... (x)* .....]^{a)}
 4' *u₂-ua-te-iz-z* [*i* ..... *k (u-iš I. DI)*]
 5' *na-an I. NA E₂* [*. GAL^{LIM} ḫu-u-da-ak te-ik-k (u-uš-ša-nu-ud-du)*]^{a)}

- A I 1 [(*A.NA*) ^{LU₂}(*BE.EL MA.AD.KAL-TI*)-*m*] *a?-aš?-kan₂*^{a)}
ku-e-da-ni an-da LU₂ SIG₅ la-aḫ-ḫi-ma-aš U₂.UL [*p*] *a-a-an-za* ^{LU₂}*BE.EL MA.AD.K*[(*AL*).*TI*-(*ma-an*)]^{b)}
 2 [*ma-a-an* ^{LU₂} *ḫu-ia-an-d (a)*]-*a* [(*n*)]^{a)} *iš-ta-ma-aš-zi na-an e-ip-du na-an I.NA E₂.GAL^{LIM} up-pa-u₂ da-a-i-ma-az*
 3 [(*li-e*) *na-an ar-ḫ*]^{a)} *li-e tar-na-a-i ma-a-an-kan₂ LU₂ SIG₅ na-aš-ma ap-pi₂-iz-zi-iš an-tu-ua-aḫ-ḫa-aš*^{b)}
 4 [(*la-aḫ-ḫa-az KAS-az*)^{a)} *EG*] *IR-pa ḫu-u-ua-a-i* ^{LU₂}*DUGUD. ŠU-ma-an UGULA LI.IM-ia li-e mu-un-na-an-zi*
 5 *I.NA* [(*E₂.GAL^{LIM} -ia-an ḫu*)-*u-da-a-ak te-ik-ku-uš-ša-nu-ud-du*]

- 6 *ma-aḫ-ḫa-an[-ma tu-uz-z]i-iš*^{a)} *ERIN₂.MEŠ ANŞU.KUR.RA. ḪI.A an-da a-ri nu ma-a-an*^{b)} ^{DUTU}*ŠI la-aḫ-ḫi a-pa-a-ši-la i-ia-at-ta*
 7 *nu ŠA LU₂. [MEŠ (a-pi₂-ia-ia)]^{a)} ḫu-u-ma-an-da-aš ḫu-u-da-aš e-eš-du nu ^{LU₂}*KUR₂ kar-ši za-aḫ-ḫi-ia-ad-du-ma-at ma-a-an KIN-[m]a ku-it-k [i]**

- C IV 2a) Tamamlama emin değildir, krş. A I 3/The supplement is uncertain, cf. A I 3.
 3a) Tamamlama emin değildir, krş. A I 3/The supplement is uncertain, cf. A I 3.
 5a) Tamamlama için krş. A I 5 ve B öy. 11/For the supplement cf. A I 5 and B obv. 11.
 A I 1a) Bk. İzahlar/See Commentary.
 1b) B öy. 5 : /B obv. 5 : [*B*]*E.EL MAD.KAL.TUM-ma-an*.
 2a) Tamamlama pek emin değil, krş. C IV 8 : [. .] *š-an*. Tamamlamanın son sözü için oradaki yer kâfi gelmiyor. Krş. E II 2 v.d. /The supplement rather uncertain, cf. C IV 8 : [. .] *š-an*. The space there is insufficient for the last word of our restoration. Cf. E II 2 ff.

T E R C Ü M E

- C IV 1' ... [.....]
 2' ve alır [..... Eğer alt rütbeli bir subay]
 3' veya son [uncu er .....]
 4' getirir [.....] Kim bilirse,
 5' onu [derhal] sar[ay]a bildirsin.

- A I 1 Hangi Askerî Valinin (emrinde) o, alt rütbeli bir subay
 ise, ve harbe gitmemiş ise ve Askerî Vali onun
 2 [kaçak olduğunu] işidir[se], onu tevkif etsin ve onu
 saraya göndersin; (onu) kendine almasın
 3 [ve onu serbest] bırakmasın. Eğer alt rütbeli bir subay
 veya sonuncu er,
 4 seferden geri kaçarsa, yüzbaşısı ve binbaşı(sı) onu sakla-
 masınlar
 5 ve onu derhal saraya bildirsinler.^{a)}

- 6 [Ord] u (yani) yaya kıt'alar (ve) arabalı muharipler bir
 araya gelince, majeste bizzat harbe giderse,
 7 bütün er [lerin] çevikliği (?) orada da (yerinde) olsun
 ve düşmanla kesin olarak döğüşün. Eğer bir iş (olursa),

3a) Metnin muhtevası bu tamamlamayı tavsiye ediyor/ Suggested by the context.

3b) B öy. 9 : /B obv. 9 : *an-tu-uh-ša-aš*.

4a) B öy. 9 böyle/Thus B obv. 9; C IV 11 : KAS.MEŞ-az.

5a) Fiil müfret.

6a) Krş. satır 15 ve 18 ve bk. İzahlar / Cf. l. 15 and 18 and see Com-
mentary.

6b) Buradan itibaren E I şöyle devam ediyor: /Here continues E I as fol-
lows : (4) *ma-a-an DUTUŠI-ma ku-ua-pi₂ a-pa-a-ši-la la-aḫ-ḫi-ia-iz-zi*
nu ı ?[.?]ŠA L[U₂.MEŞ?] (5) *a-pi₂-ia-ia ḫu-u-da-aš e-eš-tu nu* LU² UR₂
kar-ši za-aḫ-ḫi-ia-ad-du-ma-at.

7a) Eğer E I 5'ten alınan tamamlama metnimiz için muteber ise, bu
sözden önce yalnız bir işaretlik yer vardır. Kral orduya bir bütün
olarak hitap ettiğine göre (krş. satır 19) burada bir meslek adı ba-
his mevzuu olamayacaktır; bu sebepten A IV 8'e uygun olarak **yu-**
karıda gösterildiği gibi tamamliyorum / If the supplement taken by
E I is correct, then before this there is only space for one sign.
Since the King appeals to the army as a whole (cf. l. 19), there can
hardly be meant here a professional name, therefore in accordance
with A IV 8, I supplement as shown.

- 8 *na-aš-ma* u₂[-e-tum-m]ar^{a)} *na-aš-ma ku-iš im-ma* KIN-az
nu-uš-ša-an an-da ar-du-ma-at na-an ša-a-ku-ua-aš-
š[a-ri-it]^{b)}
- 9 *ZI-[i]t an-ni-iš-ki-it-ten na-at* ŞA EGIR (I) UD^M *pa-aḫ-ḫa-*
aš-ša-nu-ua-an KIN *e-eš-[du]*
-
- 10 *ma-aḫ-ḫa-an-ma^{a)}* LU₂ KUR₂ *a-ki na-aš-ma-kan₂* KIN *aš-ša-*
nu-ud-da-a-ri nu ku-iš ERIN₂.MEŞ *a-ša-an-du-la-aš na-*
an-kan₂ DUT[U^S']
- 11 *a-ša-an-du-li an-da ta-la-aḫ-ḫi ku-iš ar-ḫa tar-nu-um-ma-*
aš-ma ERIN₂.MEŞ-az *na-an* DUTU^S *ar-ḫa tar-n[(a-aḫ-ḫi)]*
- 12 *ma-a-an* LU₂ KUR₂-ma *ku-ua-at-qa za-lu-ga-nu-zi ku-u-ru-ur*
ku-iš ḫar-zi DUTU^S -ma EGIR-pa^{a)} A.NA DINGIR.MEŞ.
 [IA^{b)} (i-ia-u-ua-an-zi)]
- 13 *u₂-ua-mi na-aš-ma ku-ua-pi₂* A.NA DUTU^S *a-aš-šu nu*
 DUTU^S *a-pid₂-da pa-iz-zi tu-uz-zi-ia-ma pi₂-ra-an ma-*
a-a [(n) DUMU LUGAL]^{a)}
- 14 [n]a-aš-ma BE.EL GAL *ku-in-ki ua-a-tar-na-aḫ-mi nu*
ma-aḫ-ḫa-an ŞA DUTU^S *iš-ḫi-u₂-ul a-pi₂-el-la QA.TAM.*
 <MA> *i[š-ša-at-ten]^{a)}*
- 15 *n[a-a]n tu-uz-zi-iš ḫu-u-ma-an-za iš-ta-ma-aš-ki-id-du*
-
- 16 [m]a-a-an DUTU^S -ma *la-aḫ-ḫi u₂-ki-la U₂.UL pa-a-i-mi*
nu tu-uz-zi-ia ku-in DUMU LUGAL na-aš-ma BE.E[L
 GAL]^{a)}
- 17 *ua-a-tar-na-aḫ-mi nu tu-uz-zi-in la-aḫ-ḫi a-pa-a-aš pi₂-e-*
ḫu-te-iz-zi nu-uš-ši-kan₂ ku-it DUTU^S [tu-uz-zi-in]^{a)}
- 18 *ki-iš-ša-ri te-iḫ-ḫi na-an tu-uz-zi-iš ḫu-u-ma-an-za iš-ta-ma-*
aš-ki-id-du nu <ma-aḫ-ḫa-an> ŞA DUTU^S [iš-ḫi-u₂ul
 a-pi₂-el-la QA.TAM.MA]^{a)}
- 8a) Krş. satır 20 / Cf. l. 20.
 8b) Krş. satır 21 / Cf. l. 21.
 10a) E I buradan itibaren şöyle devam ediyor : / E I continues from
 this point as follows : (5) *ma-a(!)-aḫ-ḫa-an-[(ma)]* (6) LU₂KUR₂-aş *a-ki*
ku-u-ru-ur ku-iş ḫar-zi nu ku-iş ERIN₂.MEŞ *a-ša-an-du-la- <aş>*
na-aş-kan₂ (7) *an-da a-ša-an-du-la-aş da-a-la-aḫ-ḫi ku-iş ar-ḫa tar-*
nu-ma-ša ERIN₂.MEŞ-az *na-an* (8) DUTU^S *ar-ḫa tar-na-aḫ-ḫi* (9 yeni
 paragraf / new paragraph) [(ma)-]a-an LU₂ KUR₂-ma *ku-ua-at-ka za-*
lu-uk-nu-zi ku-u-ru-ur ku-iş [(ḫar-zi)] DUTU^S -ma (10) [(EGIR)-a]n

- 8 veya bir inşaat (istihkâm işi?) veya herhangi bir iş (çıkarsa), orada olun ve onu sadıkane
 9 bir yürekle yapın ve o, gelecek için dayanıklı bir iş olsun.

- 10 Fakat düşman yenilince, veya iş tamamlanınca, hangisi garnizon kıt'aları (ise), (ben) majeste
 11 onu garnizonda bırakırım, hangisi terhis edilecek kıt'alar (ise), (ben) majeste onu terhis ederim.
 12 Eğer düşman herhangi bir şekilde(?) işi geciktirirse, düşmanı (başka) biri tutar. (Ben) majeste tanrılarımı tes'îd etmek için geri
 13 gelirim veya majeste nereyi beyenirse, majeste oraya gider. Ordunun başına eğer [bir prens]
 14 veya herhangi büyük bir bey tayin edersem, nasıl majestemin talimatını (yerine getirirseniz), onunkini de öyle [yerine getirin]
 15 ve onu bütün ordu dinlesin.

- 16 Eğer (ben) majeste kendim harbe gitmezsem, ordunun (başına) hangi prensi veya [büyük be]yi
 17 tayin edersem, orduyu muharebeye o sevkeder. (Ben) majeste [orduyu] onun
 18 eline koyduğumdan, onu bütün ordu dinlesin ve nasıl majestemin [talimatını] (yerine getirirseniz), [onunkini de öyle]

A.NA DINGIR.MEŞ.ŞU i-ia-u-ua-an-zi u₂-iz-zi na-aş-ma-aş-şi [(ku-ua-pi₂-a-aş-şu)] (11) [(na DUTUŞI) a-pid₂-da pa-iz-zi tu-zi-ia-ma pi₂-ra-an ma-a-an D(UMU LUGAL n(a-aş-ma BE.EL GAL)] (12) [(ku-in-k)]i ua-tar-na-aş-şi nu ma-a-aş-şa-an ŞA DUTUŞI i [(ş-şi-u₂-ul a-pi₂-el-la QA.TAM. <MA >)] (13) [iş-şa-an-d]u na-an hu-u-ma-an-te-eş iş-ta-ma-aş-şa[-an-du]

- 12a) Krş. E I 10 / Cf. E I 10.
 12b) Metnin muhtevası bu tamamlamayı tavsiye ediyor, krş. E I 10/ Suggested by the context, cf. E I 10.
 13a) Krş. satır 16 / Cf. l. 16.
 14a) Krş. satır 19 / Cf. l. 19.
 16a) Krş. satır 14 / Cf. l. 14.
 17a) Metnin muhtevası bu tamamlamayı tavsiye ediyor / Suggested by the context.
 18a) Krş. satır 14 / Cf. l. 14.

19 *iš-ša-at-ten nu ḥu-u-ma-an-za ḥu-u-da ḥar-du nu* ^{LU₂} KUR₂
kar-ši za-aḥ-ḥi-ia-ad-du-ma [-at?]

20 *ma-a-an u₂-e-tum-mar-ma ku-it-ki na-aš-ma ku-iš im-ma*
ku-iš a-ni-ia-az nu-uš-ša-an an-da ar-d[u-ma-at]^{a)}

21 *na-an ša-ku-ya-aš-ša-ri-it ZI-it KIN-eš-ki-ten na-at* ŞA
 EGIR UD^{MI} *pa-aḥ-ḥa-aš-nu-an KIN e-eš-d[u]*

22 *ma-aḥ-ḥa-an-ma* ^{LU₂} KUR₂ *a-ki na-aš-ma-kan₂ KIN-az a-aš-*
ša-nu-ud-da-a-ri nu tu-uz-zi-iš ma-a[ḥ-ḥa-an MA.ḤAR
^{DUTU^{SI}]}^{a)}

23 *u₂-iz-zi na-an* ^{DUTU^{SI}} *ar-ḥa a-ri-ia-mi nu ku-iš ar-ḥa*
tar-nu-ma-aš na-an ^{DUTU^{SI}} *ar-[ḥa tar-na-aḥ-ḥi]^{a)}*

24 *ku-iš-ša* ERIN₂.MEŞ *a-ša-an-du-la-aš-ma na-an-kan₂* ^{DUTU^{SI}}
a-ša-an-du-la-an-ni da-a-la-aḥ-ḥi ma-a-a[n]

25 *tu-uz-zi-iš MA.ḤAR* ^{DUTU^{SI}} *U₂.UL u₂-iz-zi [nu?]* ^{DUTU^{SI}}
tu-u-ya-az ma-aḥ-ḥa-an ḥa-at-ra-a-mi Q[A.TAM.MA iš-
ša-at-ten]^{a)}

26 *ma-a-an-kan₂ a-pa-a-aš-ma DUMU LUGAL na-aš-ma BE.*
LUM tu-uz-zi-ia pi₂-ra-an ar-ḥa i-da-a-lu ut-tar pi₂-e-ḥu-te-
[iz-zi]

27 *na-aš-ta* ^{DUTU^{SI}} *za-am-mu-ra a-iz-zi šu-ma-aš-ša-an e-ip-*
ten na-an MA.ḤAR ^{DUTU^{SI}} *u₂-ya-te-it-ten*

28 *nu u₂-ya-mi* ^{DUTU^{SI}} *ut-tar u₂-ki-la pu-nu-uš-mi BE.LU.MEŞ*
ku-i-e-eš ERIN₂.MEŞ ANŞU.KUR.RA.ḤI.A a-u₂-ri-uš

29 *ma-a-ni-ia-aḥ-ḥi-iš-kat-te-ni nu-uš-ša-an ša-ku-ya-aš-ša-ri-*
it ZI-it kat-ta-an ti-ia-an har-ten

30 *nu-za šu-um-me-eš ma-aḥ-ḥa-an tu-iq-qa-aš-ša A.NA DAM.*
MEŞ.KU.NU DUMU.MEŞ.KU.NU E₂.MEŞ.KU.NU gi-en-
zu ḥar-te-ni

31 *LUGAL-u-ya-aš ša-ak-li-ia gi-en-zu QA.TAM.MA ḥar-*
ten na-at SIG₅ *-in ma-a-ni-ia-aḥ-ḥi-iš-ki-it-ten*

32 *DI.NAM.ḤI.A KUR^{T1} ku-e ḥa-an-ne-iš-kat-te-e-ni na-at*
SIG₅-in ḥa-an-ni-iš-ki-it-ten na-at-za-kan₂ a-pi₂-e-el

20 a) Krş. satır 8/Cf. 1. 8.

19 yerine getirin ve herkes çevikliğe (?) sahib olsun ve düşmanla kesin olarak döğüşün.

---

20 Eğer bir inşaat (istihkâm işi?) veya herhangi bir iş (olursa), orada olun

21 ve onu sadıkane bir yürekle yapın ve o, gelecek için dayanıklı bir iş olsun.

22 Fakat düşman yenilince, veya iş tamamlanınca, ordu [majesiemin huzuruna] geldiği zaman

23 onun için (ben) majeste remil attırırım ve hangisi terhis edilecek (kıt'alar ise), (ben) majeste onu te[rhis ederim]

24 ve hangisi garnizon kıt'aları (ise), (ben) majeste onu garnizonda bırakırım. Eğer

25 ordu majestemin huzuruna gelmezse, (ben) majeste uzaktan nasıl yazarsam, ö[yle hareket edin].

---

26 Fakat eğer o prens veya bey ordunun önüne kötü söz(ler) götürürse,

27 ve majesteme hakaret ederse, siz onu yakalayın ve onu majestemin huzuruua getirin.

28 Ve geleceğim, (ben) majeste mes'eleyi kendim tetkik edeceğim. (Siz) beyler ki, (piyade) kıt'alarını, arabalı muharipleri (ve) müstahkem mevkileri

29 idare edersiniz, sadıkane bir yürekle orada bulunun(?).

---

30 Ve nasıl siz kendi karılarınıza, oğullarınıza (ve) evlerinize sevgi taşırsanız,

31 kiralın nizamına da öyle sevgi taşıyın ye onu eyi tatbik edin.

---

32 Hüküm verdiğiniz memleket davalarında, eyi hüküm verin ve onu (kararı) kimse, onun (suçlunun)

22 a) Krş. satır 24 v.d./Cf. l. 24 f.

23 a) Krş. satır 11/Cf. l. 11.

25 a) Metnin muhtevası bu tamamlamayı tavsiye ediyor, krş. satır 14 ve 19/Suggested by the context, cf. l. 14 and 19.

- 33 *ŞA E₂ŞU ŞA ŞEŞ.ŞU DAM.ŞU ħa-aš-ša-an-na-aš-ši*
pa-an-ku-na-aš-ši LU²ka-e-na-an-ti LU²a-ri-eš-ši
- 34 *ŞA NINDA KAŞ ma-a-ni-ia-aḫ-ḫi-ia-at-ti li-e ku-iš-ki*
i-ia-zi nu ša-ra-a-az-zi DI-šar
- 35 *li-e kat-te-ir-ra-aḫ-te-e-ni kat-te-ir-ra-ma ħa-an-ne-eš-šar*
li-e ša-ra-a-az-zi-ia-aḫ-te-ni
- 36 *ku-it-ma DI-šar šu-me-el U₂UL tar-aḫ-ḫu-u-ua-aš na-at*
LUGAL-ia-ša BE.LI₂KU.NU me-na-aḫ-ħa-an-da
- 37 *u₂-da-at-ten na-at LUGAL-uš a-pa-a-ši-la pu-nu-uš-zi*

Buradan itibaren sütunun muhafaza edilmiş olan kısmında yazı yoktur/ The preserved part of the rest of the column is not inscribed.

E II 1 [.....]-u-an da-a-[i]r? [...?]

- 2 [^{LU²}ḫ]u-ia-a[n-da-š]a-aš-ma-aš^{a)} ut-tar [a-u₂-ua]r[i-ḫ]a-aš
iš-ħa-a-aš ħu-u-ma-an-d[a?-aš? pu-nu-uš-du na-at-ši]^{b)}
- 3 [i]š-ḫi-u₂-ul i-ia-an e-eš-tu na-[a]š-ta-še-ia an-da ua-ta [r]-
na-aḫ-ħa-an e[-eš-tu]^{a)}
- 4 nu ku-iš ^{LU²}ḫu-ia-an-da-an u₂-e-mi-iš-ki-iz-zi na-an [a]p-pi₂-
iš-ki-id-d[u]
- 5 na-an a-u₂-ua-ri-ia-aš iš-ḫi-i pa-ra-a ti-it-ta-nu-ud-du a-u₂-
ua-ri-ia-aš-ma
- 6 iš-ħa-a-aš MA.ĦAR ^DUTU^{SI} up-pi₂-[i]š-ki-id-du nu-za-
kan₂ ^{LU²}ḫu-ia-an-da-an
- 7 u[d?-n]e?-e? [l]i?-e-pat₂ da-a-l[a]-i
-
- 8 [nu ^{LU²}ḫu-ia-an-za še-i]k-kan₂-za^{a)} an-tu-ua-aḫ-ħa-aš
KUR-e iš-tar-na ar-ḫ[a li-e]^{b)}
- 9 [pa-iz-zi^{a)} nu ku-iš ^{LU²}ḫu-ia-an-da-a]n^{b)} u₂-e-mi-ia-az-z[i]
nu-uš-še-eš-ša-an pu-u-nu-šu[-ua?-ar?]
- 10 [e-eš-du nu ^{LU²}ḫu-ia-an-da-a]n^{a)} SIG₅-in pu-u-nu-uš-d[u]
na-aš na-aš-šu ^{LU²}ḫu-ia-an-za
- 11 [...na-aš-ma.....]x i-ia-at-ta n[a-aš-m]a ŞA E₃. GAL^{LIM}
ku-iš-ki
- 12 [.....n]a-at pi₂-e ħar-zi n[a-aš-m]a ŞA
BE^{TUM} a-aš-šu-u

- 33 evinden birine, kardeş(ler)inden birine, karısına, ailesin-
den birine, soyundan birine, hısmına, dostuna
34 ekmek (ve) bira temini için teşmil etmesin. Ve haklı
bir davayı
35 kaybettirmeyin ve haksız bir davayı kazandırmayın.
36 Hangi davayı (karara bağlamaya) muktedir değilseniz,
onu efendiniz Kırılın da huzuruna
37 getirin, onu Kırıl bizzat tetkik eder.

E II 1 [.....]......[...?]

- 2 Askerî Valî, kaçak meselesini onların heps[ine sorsun (??).
Bu, onun için]
3 bir talimat olsun ve ona emredilmiş o[lsun].
4 Ve kim bir kaçak [bulursa], onu yakalasın
5 ve onu Askerî Valîye teslim etsin, ve Askerî Valî
6 (onu) majestemin huzuruna göndersin ve kaçağı
7 [memleket (?) içine] bırakmasın.

- 8 [Ve kaçak olarak bi]lilen bir insan memleket içinden
9 [geçmesin. Ve kim bir kaçağ]ı bulursa, onun sor[gusu]
10 [yapılsın ve kaçağ]ı eyi sorguya çeksin. O, ya bir kaçak-
11 [tır veya ....]. gider veya saraydan bir kimse (dir)
12 [..... v]e onu taşır ve[ya] hatunun (?) malını

- E II 2 a) Sözüñ okunuşu ve tamamlanması kat'i değildir/ The restoration of
the word is conjectural.
2 b) Tamamlama çok şüphelidir/The supplement is very uncertain.
3 a) Metnin muhtevası bu tamamlamayı tavsiye ediyor/Suggested by the
context.
8 a) Tamamlama çok şüphelidir/The supplement is very uncertain.
8 b - 9 a) Tamamlama emin değildir/The supplement is uncertain.
9 b) Krş. satır 4/Cf. l. 4.
10a) Tamamlama emin değildir/The supplement is uncertain.

- 13 [..... p]₂-e *ħar-zi na-aš-ma a[n-tu]-uħ-ša-an^a*
da-ia-an u₂-e-da-i[z-zi]
- 14 [*na-aš-ma da-ma-a-in^a* ^{LU₂ħ}u-ia-an-da-an p[i₂-e ħar-zi]^b]
na-aš-ma GUD.ĤI.A UDU.ĤI.A
- 15 [*u₂-e-da-iz-zi^a* *na-an e-ip-du na-a*]^b *a-u₂-u[ri-ia-aš i]š-*
hi-i^c *pa-ra-a ti-it-ta-n[u-ud-du]^e*
- 16 [.....-d]u? nu[.....]x *ħu-ia-an-da-an-ma*
- 17 [.....-i]z-zi *ŠA SAG.DU.*
ŠU [...?]
- 18 [.....-d]u?
-
- 19 [.....li?]-]e? *KUR-e iš-tar-*
na a[r-ħa]
- A IV 1 x-x-x-nu-x-z[i? .....
 .....]
- 2 *ki-na-a-at-ten nu x[.....
 .....]*
- 3 *zi-ia-du ŠA* ^Dx[.....
 .....nu ku-iš]^a
- 4 *ki-e-el tup-pi₂-aš ud-da-a-ar p[a-ah-ša-nu-zi na-an NI.EŠ*
DINGIR.MEŠ pa-ah-ša-nu-an-du]^a
- 5 *ku-i-ša ki-e-el tup-pi₂-ia-aš ud-da-a-[ar] U₂.UL pa-ah-ša-*
n[u-zi na-an]^a
- 6 *NI.EŠ DINGIR.MEŠ ħar-ni-in-kan₂-du*
-
- 7 *DUB II.KAM QA.TI ŠA* ¹*Du-ut-ħa-li-ia iš-ħi-u₂-la-< aš >^a*
- 8 *UKU₃.MEŠ-an-na-aš ħu-u-ma-an-da-aš*
- 13a) Tamamlama tahminidir/The restoration is conjectural.
- 14a) Tamamlama çok ğüphelidir/The supplement is very uncertain.
- 14b) Tamamlamamız için yer kâfi görünmediği halde başka bir teklifte bulunamayacağım/Although the space does not seem to be quite sufficient, I know no other supplement.
- 15a) Veya :/Or : *pi₂-e ħar-zi*.
- 15b) Krğ. satır 4 v. d./Cf. l. 4 f.
- 15c) Krğ. satır 5/Cf. l. 5.
- A IV 3a) Krğ. satır 5/Cf. l. 5.
- 4a) Tamamlama emin değildir/The supplement is uncertain.
- 5a) Metnin muhtevası bu tamamlamayı tavsiye ediyor/Suggested by the context.
- 7a) Krğ. :/Cf. : KUB XIII 4 IV 81.

- 13 [taşır veya ...] taşır veya çalınmış bir [in]san taşır
 14 [veya diğer bir ka]çağı taşır veya sığırları (ve) koyunları
 15 [taşır. Ve o, onu yakalasin ve on]u Askeri Valtye teslim etsin.
 16 [.....]. Ve [.....]. Fakat kaçığı
 17 [.....-]ar. Başının [...?]
 18 [.....-s]in(?).

19 [.....] memleket içinden ...[m]e[sin].

- A IV 1 ..... [.....]
 2 ..... Ve .[.....]
 3 ... Tanrı [...] 'in [..... Ve kim]
 4 bu tabletin sözlerini k[orursa, Yeminler onu korusunlar]
 5 ve kim bu tabletin sözlerini koruma[za],
 6 Yeminler [onu] mahvetsinler.

7-8 Bütün insanlara (hitab eden)
 Tutħaliya'nın talimatının II. tableti bitti.

İZAHLAR

A I 1-5'in transkripsiyon ve tercümesi Goetze tarafından (MVAG 32/1, 128) duplikat C'yi kullanmadan verilmiştir (KUB XXVI, o zaman henüz neşredilmemişti).

A I 1 : [(A.NA)^{LU2}(BE.EL MA.AD.KAL.TI)-m] a?-aš?-kan₂.^{LU2} aynı satırın sonundaki aynı sözden alınmıştır. İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Mütchassısı F. R. Kraus, orjinal tablet üzerindeki izleri kontrol etmek lütfunda bulundu ve -kan₂'dan önce aš olarak okunabilen ufki bir çivi ile ma işaretinin bir kısmını teşkil edebilecek olan amudî bir çivi gördü. Kendisinin yazdığına göre -kan₂'dan önce pek büyük olmayan takriben 12 kadar işaret eksiktir. Böylece C IV 6'dan alınan tamamlama ile ve bizim tamamlamamızla boşluk dolmuş oluyor.

Bel madgulti'nin tercümesi hakkında (Hititçe : *auriiaš išhaš*, bk. Goetze, MVAG 32/1, 109 n. 4): *madgaltu*'nun izahı aynı müellif tarafından aynı yerde s. 109'da Akkadça *dagālu* "bakmak,"

sözünden teşkil edilmiş bir nomen loci olarak verilmiştir, yani "gözetleme yeri". Hititçe karşılığı *auri*-'nin *au-* "bakmak," fiili ile ilgili olması mümkün ise de, *-ri* unsurunun izahı kolay değildir. *auri*-'nin manası bakımından Kumarbi Efsanesinde mühim bir pasaj vardır. KUB XXXIII 106 II 1 v. d. (tercümesi Güterbock tarafından, Kumarbi Efsanesi 28, transkripsiyonu aynı müellif tarafından, Kumarbi Efsanesi Etice Metnin Transkripsiyonu 25 v. d.): "Taşmışu, Fırtına tanrısının sözlerini i[şidince], (2) derhal kalktı, eline asayı [aldı], (3) ayaklarına hızlı ayak kabıları geçirdi. (4) Yüksek bir *auri*-'ye çıktı, [ve] (5-6) Hebat'a karşı (yer) aldı (ve şöyle söyledi): 'Ona tayin edilen yılları dolduruncaya kadar [beyi]m(?) aşağı bir mevkide [kalacak (?)].' (7) Hebat, Taşmışu'yu görünce, (8) az kaldı damdan düşecekti; eğer (9) bir adım atsaydı, damdan düşecekti, fakat saray kadınları (10) onu tuttular ve onu bırakmadılar. Taşmışu sözünü (11) bitirince, *auri*-'den aşağı indi., Burada Güterbock *auri*-'yi "kule," diye tercüme eder. Bu pasajdan *auri*-'nin her zaman hudutta olmasına lüzum olmadığı görülüyor. Bu gibi *auri*-'lerin memleketin her yerinde mevcut olması mümkündür. Sınıra en yakın olan *auri*-'ye (veya *madgaltu*'ya) "ilk *auri*-(veya *madgaltu*)," veya "*auri*-'nin ilk şehri," deniliyor (bk. KUB XIII 2 I 8 v. d., 23 v. d.; KUB XIII 28, 9; KUB XIV 17 III 22; KUB XXIII 77 a ay. 15; KUB XXVI 12 II 12 ve Goetze, aynı yerde 109 n. 3). KUB IX 17, 19'a göre de *auri*- yüksek bir yerdir. KUB XXVI 9 (Kıral Arnuvanda'nın HAZANNU'ya talimatı) I (13) *q-u₂-ri-ia-aš* LU₂. MEŞ EN.NU.UN (14) *iš-ga-ri-iš-ki* "Bekçileri *auri*-'lere yerleştir." Murşili'nin Yıllıklarında bir def'a bütün şehre *auri*- deniliyor. Burada *auri*-'nin sarp bir yerde kâin olduğu bildiriliyor (bk. KUB XIV 17 III 22, Goetze, MVAG 38, 98, burada "Grenzfort," diye tercüme eder). Bu sebepten *auri*-'yi "kule, müstahkem nokta (veya mevki)," hatta bazan belki "kale," diye tercüme edebiliriz. Tercümemizin KUB XIII 2 ile paralel metinlerinde veya duplikatlarındaki yerlere uyduğu anlaşılıyor. Böylece ^{LU₂}*auri*iala- "müstahkem mevki askeri,". Krş. *auri*iaš ^DUTU: KBo IV 13 I 12; KUB XXVII I I 61.

Madgaltu sözünün etimolojik izahına dayanarak Forrer, *bēl madgalti*'yi "Herr des Beobachtungsdienstes," diye tercüme eder (RHA I 153 n. 32). Goetze, MVAG 32/1, 109 v. d. ve Kul-

turg. 100 v. d. ve 109'da bu büyük memurun bir nevi Vali olduğunu belirttiği halde, *bēl madgalti* için kendisi tarafından verilen "Grenzschutzkommandant,, tercümesi, Goetze'nin de bizzat ifade ettiği gibi, onun vazifesinin yalnız askerî tarafını tebarüz ettiriyor. Fakat sivil vazifeleri, Muşili Yıllıkları (KBo II 5 I 11 v. d., Goetze, MVAG 38, 180) müstesna daha ziyade sulh zamanında müdafaa hazırlığına ve idarî mıntakasının (Hititçe: *maniāhḫi-*) askerî emniyetini temine yaradığı anlaşılan askerî vazifelerinden daha mütenevvidir. Goetze tarafından yukarıda anılan yerlerde ve Koroşec tarafından *Bēl madgalti* 28 v.d.'nda belirtilen vazifelerine (mıntakasının askerî ve sivil idaresi, mıntakasında bulunan Kıralla ait malikânelerin idaresinin kontrolü, tapınakların kontrolü, adlt kaza vazifeleri, mıntakasının iskânı ve ziraatının korunması) şunlar eklenebilir: *šahḫan* ve *luzzi* diye adlandırılan mükellefiyetlerin yerine getirilmesinin kontrolü (bunlar için bk. Goetze, MVAG 34/2, 54 v. d. ve Kulturg. 97, 101 v.d.; "timar mükellefiyeti,, diye tercüme edilebilen *šahḫan*'ın bir kısmını aynı vergiler teşkil etmektedir, krş. aynı müellif MVAG 34/2, 56, *luzzi* ise devlet ve memleket menfaatına yapılan iş hizmetidir) ve Hitit arazisine gelen yabancı tüccarların kontrolü (bk. Kaşka Muahedesi, KUB XIII 27 ay. 16 v.d. + KUB XXIII 77, 87 v.d. "Kuleler Kumandanı,, veya "Müstakhem Mevki Kumandanı,, gibi harfî bir tercüme yerine *bēl madgaltt*'yi "Askerî Vali,, diye tercüme etmeyi tercih ediyorum, çünkü o, tehlike mıntakasında bulunan bir vilâyetin askerî ve sivil idaresinin başı ve orada Kırallın doğrudan doğruya mümessilidir.

A I 1: LU₂ SIG₅ hakkında evvelâ Goetze tarafından MVAG 32/1, 128' de yazılmış ve bizim pasajımızdan UGULA LIM'den, LU₂DUGUD'tan sonra ve *appizziš antuḫšaš*'tan evvel gelen askerî bir rütbeyi ifade ettiği belirtilmişti. Sommer, AU 334, 336 ve 442'de onu "subay(?),, veya "üst(?),, diye tercüme eder. Fakat bu tercüme çok umumîdir ve bizim pasajımıza uymaz. Askerî memurlar arasında LU₂ SIG₅ İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletlerinden Seçme Metinler 36 II 48 ve 53'te de görülür. KUB XXXIV I öy.'deki metin yerleri ideogram'ın Akkadça okunuşu bakımından mühimdir: Satır 6: LU₂.MEŞ SIG₅-qu₂-ti ša KUR URU *Ki-iz-zu-ya-ta-ni*, satır 21: LU₂ SIG₅-qu₂ ša KUR URU *Ha-at-ti*^{KI} (satır 25: LU₂ SIG₅ ša KUR URU *Ki-iz-ya-ta-na*)¹, böylece

¹ Krş. aynı zamanda LU₂. MEŞ SIG₅ ša KUR *Hur-ri* (KUB III 21 ay. 30, Goetze tarafından aynı yerde anılmıştır).

ideogram'ın Akkadça okunuşu *damqu'*dır. Prof. Landsberger'le görüşmek şerefine nail olduğum bu pasaj'lardan LU₂ SIG₅'in bir memur olduğundan fazla birşey çıkmıyor. Ideogram'ın Hititçe okunuşu için krş. LU₂.MES₂*a-šu-ša-tal-lu-uš* (KBo IV 11 öy. 22); bu sözün buraya ait olduğu çok şüphelidir. Ideogram'ın tamamlamaları: LU₂ SIG₅(-in?) (KUB XIV 1 öy. 64, bk. Sommer, adı geçen yerde 336), LU₂ SIG₅an-t[i?] (VBoT 88, 3). Eğer sonuncu olarak verilen yerde yaptığımız tamamlama doğru ise ideogram'ın Hititçe okunuşu *aššuanza* olacaktır. "Alt rütbeli subay," diye tercümem metinden elde ettiğimiz izahtan başka birşey değildir. Krş. aynı zamanda Goetze, KIF I 167.

A I 4: [(*la-aḫ-ḫa-az* KAS-az)]. Bk. Friedrich, Hethitisches Elementarbuch I § 224 a.

A I 4: LU₂DUGUD.ŞU. Metnimize göre LU₂DUGUD askerî bir rütbe ifade ediyor (bk. Goetze, MVAG 32/1, 128, fakat krş. aynı müellif, KIF I 167, 169). Sommer, Bil. 30, LU₂DUGUD için "chargiert, Würdentraeger," gibi şumullu bir tercüme verir ki, bu da kendisi ile bizi fikir ayrılığına sevk ediyor. Şimdi elimizde bulunan artmış malzemeye göre LU₂DUGUD'un askerî bir memur olduğunu söylebiliriz, krş. Sommer, aynı yerde n. 6 ve KUB XXXI 44 I 1 v. d. (paralel metin KUB XXXI 42 ve 70). KUB I 16 II 1 *pa!-a[n-ga-u-ḫa-aš* ERIN₂.MEŞ₂-ti LU₂.MEŞ₂DUGUD-*aš-ša'*ya göre de (Sommer tarafından I 1'e göre tamamlanmıştır, krş. aynı yerde 29 v. d.) eğer *pangaḫaš* bir sıfat ise, LU₂.MEŞ₂DUGUD askerî bir muhite aittir. Bu izah için krş. aynı metin I 22 ve II 22 ve Sommer tarafından s. 5'te yapılan tamamlama ve izahlar kısmı s. 51 v. d. LU₂DUGUD'u "yüzbaşı," diye tercüme etmeme sebep, rütbe bakımından UGULA LIM "binbaşı" 'dan sonra gelmesidir, sonuncusu için bk. Friedrich, Altorient. Stud. 53 v. d. LU₂DUGUD hakkındaki malzeme üzerinde teferruatı ile birlikte pek yakında başka bir yerde durmayı ümit ediyorum.

A I 6: [*tu-uz-z*]i-iš. Eğer bana muhtemel gibi görünen tamamlama doğru ise, Sturtevant, A Hittite Glossary, 2. bası 32'de yazıldığı gibi ERIN₂.MEŞ₂'in Hititçe okunuşu *tuzziš* olamayacaktır. ERIN₂.MEŞ₂'in tamamlanması için bk. Drohla, Sommer'ın kitabında Bil. 30.

A I 7: *kar-ši*. Bu zarfı *karš-* "kesmek," fiili ile birleştirmek gerekecektir. Manası için arapça قطع "kesmek," ve قطعاً "kesin olarak," ile karşılaştırmak faydalı olacaktır. *karši*'nin geçtiği yerlerin (bk. Friedrich, MVAG 34/1, 191) bu tercümeyle uyduğu anlaşılıyor. *karši*'nin manası için bk. aynı zamanda Goetze, MVAG 32/1, 112 ve Sommer, AU 109 n. 1.

A I 10-11, Goetze tarafından, MVAG 38, 200'de görüşülmüştür.

A I 10: *a-ki. ak-* fiilinin aktif şeklinin passif manada kullanılışı hakkında bk. Friedrich, Symbolae Koschaker 1 v. d.

A I 12: *za-lu-ga-nu-zi* (E I 9: *za-lu-uk-nu-zi*). Bk. Goetze, Friedrich'in kitabında, MVAG 34/1, 170 ve n. 3.

A I 12: *kuiš* için bk. Friedrich, Hethitisches Elementarbuch I § 265 a ve b; metin: *ku-iš(-ki?)*.

A I 13: Bk. Friedrich, MVAG 34/1, 85 ve Sommer, Bil. 142 v. d.

A I 23: *ar-ḫa a-ri-ia-mi*. Tercüme için krş. Zuntz, Ortsadverbien 27.

A I 25: Bk. Friedrich, MVAG 34/1, 87.

A I 26: *uttar* burada "şey," değil (krş. Friedrich, MVAG 31/1, 72 ve Goetze, AOr. V 24) fakat muhtemelen "söz," manasında kullanılıyor, bk. Zuntz, Ortsadverbien 51 ve n. 5. Krş. E I (14) [*tu-uz-z*]-*ia pi₂-ra-an ku-iš* *ḫa-tar-na-aḫ-ḫa[-an-za na-aš ma-a-an tu-uz-zi-ia pi₂-ra-an]* (15) [*ar-ḫa i-d*]-*lu-un ku-in-ki me-mi-ia[-an pi₂-e-ḫu-te-iz-zi]*.

A I 32-37, Koroşec tarafından, *Bēl madgalti* 15 ve 32'de tercüme edilmiştir.

A I 33: *pa-an-ku-na-aš-ši*. *pankur*'un manası ve burada kullanılış şekli ile kullanıldığı cümlelerin yapısı için bk. Sommer, Bil. 76 ve n. 2-3. Cümlelerin anlaşılması için krş. aynı zamanda KUB XIII 2 III 25 v. d.

A I 34: *ša ninda kaš ma-a-ni-ia-aḫ-ḫi-ia-at-ti*, Sommer tarafından bil. 104'te "um des Lebensunterhaltes willen," Koroşec tarafından *Bēl madgalti* 32'de "a motivo del pane (e) della bevanda," diye tercüme edilmiştir. *maniāḫḫi iatti*, *maniāḫḫi iiaz sözünün dat. - lok.'idir (bk. Goetze, MVAG 32/1, 79 n. 7). Cümlemizde ya fail *kuiški* veya *a-pi₂-el* *ša E₂.šU ša šeš.šU* v. s. sözleri ile ilgilidir (eğer ikinci ihtimal doğru ise, mana tahminen şöyle olacaktır: "ekmek (ve) birayı temin ederlerken (yani geçinirlerken),". Fakat Telepinu metninde geçen benzer bir paragraf Som-

mer tarafından seçilen ihtimalin lehindedir. KBo III 1 II 59 v. d. (: 2 BoTU 23 A II 59 v. d.): “ Ve şimdi bir prens suç işlerse, başı ile bile ödesin! Fakat evine ve oğluna kötülük yapmayın! Prenslerin insanını (veya) malını (alıp başkasına) vermek doğru değildir. Kimler bu kötü işleri yaparlarsa, (ister) ^{LU2.MEŞ} [. . .] (olsun, ister) ^{LU2.MEŞ} A.BU.BI.TUM (olsun, ister) saraylı ağası (olsun, ister) Meşedi başı (olsun) ve (ister) general (olsun), [çünkü?] onlar prensin evlerini almak isteyecekler ve şöyle diyecekler: ‘Şu kasaba (veya: köy) benim olabilir!’ ve (böylece) kasabanın (veya: köyün) beyine kötülük yapacak!,,

E II 2: [^{LU2}h]u-ia-a[n-da-š]a-aš-ma-aš. ^{LU2}hⁱianza “kaçak,, bk. Goetze, MVAG 32/1, 114. Menimizde geçen yerlerden ve Goetze tarafından aynı eserde görüşülen KUB XIV 1 öy. 34’tan başka bk. KUB XIII 26, 4; KUB XXIII 72 ay. 56.

E II 5: pa-ra-a ti-it-ta-nu-ud-du. Bk. Zuntz, Ortsadverbien 79.

E II 10 v. d.: Kötü bir durumda ele geçmiş olan cümlelerin tamamlanması ve anlaşılması Sommer, Bil. 129 v. d. ’ında işlenen Kaşaka Muahedesinin bir paragrafı (KUB XXIII 77, 52 v. d.) ile karşılaştırılmak sureti ile temin edilmiştir.

E II 12: ŞA BE^{TUM} a-aš-šu-u. BE^{TUM} şeklindeki ideografik yazılışın Akkadça okunuşu *bēltum* veya *bēlūtum* olabilir. Ben şahsan ilk ihtimali tercih ediyorum. Krş. KUB XXIII 77, 53: ŞA BE.LI₂.ŞU a-aš-šu-u.

[Makalemizin basılması tamamlanmak üzere iken J. Friedrich, Hethitisches Elementarbuch, zweiter Teil, Lesestücke in Transkription, Heidelberg 1946, elime geçti. Prof. Friedrich’in harp dolayısı ile neşri geri kalan ve büyük bir ihtiyacı karşılayan kitabı, burada işlediğim A metninin büyük bir kısmının da transkripsiyonunu veriyor. Metnin kırık yerlerinin tamamlanışında bazı noktalarda ayrıldığımız görülüyor. Bu ayrılıklara gereken yerlerde işaret etmek maalesef mümkün olmamıştır].

MILITARY INSTRUCTIONS OF THE HITTITE KING TUTHALIYA IV. (?)¹

SEDAT ALP

Among the documents discovered in the archives of Hattuša, the ancient Hittite capital, there are a number of instructions of the Kings, most of them of a fragmentary nature. Only a few of these documents have been translated². The inscription given below exists in several copies, which have been published in cuneiform characters by different scholars. The principal text is KUB XIII 20 (here designated as A). Other copies are KUB XIII 21 (B), KUB XXVI 11 (C), and KUB XXXI 107 (D). Of these, B has been recognised by Goetze (MVAG 32/1, 128), C by the present writer, and D by Friedrich (AOF XIV 76) as duplicates of A. Another text, which Goetze has recognised as a free duplicate of A (rather a parallel text with a different disposition) is published by him as KUB XXVI 17 (E)³. I offer here a composite text.

The document consisted originally of two tablets. Only the second tablet is well preserved in part. B and C, which belong to series different from A and from each other, contain a few lines of the first tablet⁴. From the document we have only the I. Col. of

¹ The abbreviations are those employed in Sturtevant, *A Hittite Glossary*, 2. Edition and Supplement to *A Hittite Glossary*.

² Friedrich, *Reinheitsvorschriften für den hethitischen König* (Altorient. Stud. 46-58); Sturtevant, *A Hittite Text on the Duties of Priests and Temple Servants* (JAOS 54, 363-406): Koroşec dealt with the instructions to *bēl madgalti* and translated parts of them in a study written in Jugoslav with a summary in Italian: *bēl madgalti*. Un contributo alla conoscenza della struttura interna dello stato Hittita, Ljubljana 1942.

³ Cf. also KUB XXI 47, where the same subjects are dealt with, but it does not join our texts, neither being a duplicate nor a parallel text.

⁴ The I. Col. of C contains a part of a list of the Gods of Oath as in the treaties. Such lists generally occur at the end of those documents except in the Hūqqanā treaty, where it is nearly at the beginning (cf. Friedrich, MVAG 34/1, 103 and fn. 2). The possibility that the I. Col. of the tablet may

the second tablet in a good condition in A and partly in E. The II. Col. is very fragmentary in A ; in E it is better preserved. The III. Col. is in a very poor condition in A and we possess no duplicate or parallel text for this column. The greater part of the IV. Col. is lost. Here belong the remains of the lines 1 to 8 in B and the remains of the lines 1 to 8 in E and the end of the tablet is preserved in A. The II. and III. Col. in A, the Rev. in B and the IV. Col. in E containing only isolated words or signs are disregarded by me here. Although only a small part of the document is preserved, it deserves treatment as an example of the Hittite military instructions.

The name of the King Tuthaliya occurs as the author of the document in A IV 7. The reason why I want to date the inscription to the time of Tuthaliya IV.,⁵ is because we know little about the previous Kings of the same name. Tuthaliya IV., who is possibly the founder, or one of the founders, of the rock sanctuary Yazılıkaya, is well-known through his different inscriptions and we possess from him instructions addressed to LU².MEŞSAG, to the class of *bēlu* and to princes. In these instructions of Tuthaliya we might see an attempt to hold together the political and military forces of the empire and prevent a coming disaster.⁶

The preserved parts of the inscription deal with the following subjects :

Capture and surrender of the deserted subaltern officers and men. Fighting spirit of the army. Loyal execution of the construction work (pioneering work ?). After the end of the battle or of the (construction) work the privilege of the Great King to determine, which part of the army should be kept in garrison and which part should be released. Appeal of the King to the army to obey the orders of the army commander, chosen by him, as they would obey his own orders, in cases, where the battle is of long duration and the King, because of his religious duties or for any other reason, is prevented from taking part in the operations, or in those cases

belong to another text, and the fact that we do not gather much from the rest of the list, prevents me from offering it in transliteration and translation.

⁵ Cf. Koroğec, l. c. 28.

⁶ Cf. von Brandenstein, MVAG 46/2, 74 fn. 2.

where he does not go at all to the campaign. Should this commander spread bad news in the army or offend the Great King, the obligation of the army to capture him and hand him over to the Great King.

Appeal of the King to have affection for his rules.

Judicial functions (of the army leaders?): Appeal to deliver sentences in accordance with right and justice and to send such difficult cases as they are unable to solve, to the Great King.

The document ends, as in the treaties and in other instructions, with a curse on those, who do not follow the words of the tablet.

For the correspondance of the copies and for the transliteration see p. 386 and 388 ff.

T R A N S L A T I O N

C IV 1' in (or: to) [.....]
 2' and he takes [.....If a subaltern officer]
 3' or [a man of the] low[est rank .....]
 4' brings [.....] Who knows,
 5' let him report(about) him [immediately] to the pa[lace].

A I 1 The Military Governor who has him under his command as a subaltern officer and who (has) not gone to the campaign and if the Military Governor hears of him
 2 [being a fugitive], let him seize him and send him to the palace. Let him not take (him) for himself.
 3 [And] let him not release [him]. If a subaltern officer or a man of the lowest rank
 4 flees back from the campaign, let his captain and (his) major not hide him,
 5 and let them^{a)} report (about) him immediately to the place.

5a) Verb in singular.

- 6 As [the arm]y (namely) the troops (and) the charioteers
 come together and if majesty goes himself to the
 campaign,
- 7 let the agility (?) of all the m[en] there also be (appa-
 rent) and fight the enemy with determination. If (there
 is) any performance
- 8 or c[onstruc]tion (pioneering work?) or whatever (other)
 service, stand there and
- 9 perform it with loyal heart and let it be an endurable
 performance for the future.
-
- 10 But when the enemy is defeated or the work is finished,
 which (are) troops of garrison, (I) my majesty
- 11 leave them in garrison and which (are) troops to be
 released, (I) my majesty release them.
- 12 But if the enemy in any way (?) causes delay, someone
 holds the enemy. (I) my majesty come back to worship
 [my] gods
- 13 or where (it seems) to my majesty good, my majesty
 goes there. If I comand to lead the army [a prince]
- 14 or any great lord, f[ulfil] his (instructions) also just as
 the instruction(s) of my majesty
- 15 and let the whole army obey him.
-
- 16 If (I) my majesty do not go myself to the campaign,
 which prince or [great] lord
- 17 I comand to the army, he will bring the army to
 battle. And because (I) my majesty put [the army]
- 18 in his hand, let the whole army obey him and fulfil [his
 (instructions) also just as the instruction(s)] of my
 majesty
- 19 and let everybody have agility(?) and fight the enemy
 with determination.
-
- 20 If (there is) any construction (pioneering work?) or
 whatever (other) service, stand there
- 21 and perform it with loyal heart and let it be an endu-
 rable performance for the future.

MILITARY INSTRUCTIONS OF THE HITTITE KING TUTHALIYA IV. (?) 407

- 22 But when the enemy is defeated or the work is finished, when the army comes [before my majesty],
23 (I) my majesty shall inquire for it by divination and which (are) (troops) to be released, (I) my majesty r[elease] them
24 and which (are) troops of garrison, (I) my majesty leave them in garrison. If
25 the army does not come before my majesty, [do it just] as (I) my majesty write from afar.
-

- 26 But if that prince or lord brings bad word(s) before the army
27 and offends my majesty, seize him and bring him before my majesty.
28 Then I shall come (and I) my majesty shall examine the case myself. (You) lords,
29 who command the troops, the charioteers (and) the strongholds, stand by(?) with loyal heart.
-

- 30 And as you have affection for your own wives, your own children, your own houses,
31 just so have affection for the rule(s) of the King and practise them well.
-

- 32 The law-suits of the country which you decide, decide them well. And let nobody apply it (the sentence)
33 (to one) of his house (i. e. of the criminals house), (to one) of his brother(s), (to) his wife, to one of his family, to one of his clan, to (his) relative by marriage (and) to his freind
34 for gain of bread (and) beer. And do not make the case (of) superior
35 (rights) (become) inferior and do not make the inferior case superior.
36 Which law-suit you are unable (to solve), bring it also in front of the King, your lord,
37 and the King will examine it himself.
-

E II 1 [.....]. .. [.....?]

-
- 2 [Let] the Military Governor [question(??)] them all (about
the case of the fugitive. Let [this]
3 be made an instruction [for him] and [let] it b[e] com-
manded to him.
4 And who finds a fugitive, let him seize him
5 and let him deliver him to the Military Governor, and
let the Military Governor
6 send (him) before my majesty and [let] him [not] release
the fugitive
7 [in the country (?)].

-
- 8 [And let] a man [kno]wn [as a fugitive not go] through
the country.
9 [And who] finds [a fugitive, let] a question[ing be]
(made) of him
10 [and] let him question [the fugitive] well. And he [is]
either a fugitive
11 [or.....]. he goes or (he is) someone of the palace
12 [.....an]d he carries it o[r] the property of the
mistress (?)
13 [he carries or he ca]rries [.....] or he carries a stolen
[hum]an being
14 [or he carries another fu]gitive or [he carries] oxen
(and) sheep.
15 [And let him seize him and let him] deliver him to the
Military Governor.
16 [.....]. And [.....]. But the fugitive (acc.)
17 [.....]s. Of his head [....?]
18 [.....].

-
- 19 [..... let him no]t [...] thr[ough] the
country

- A IV 1 .....[.....]
2 ..... And [.....]
3 ... Of the God [..... And who]

- 4 [protects] the words of this tablet, [let the Oaths protect him]
 5 and who does not protect the words of this tablet,
 6 let the Oaths destroy [him].

- 7 The second tablet of the instructions of TutĤaliya
 8 (addressed) to all people is finished.

COMMENTARY

A I 1-5 are transliterated and translated by Goetze (MVAG 32,1, 128) without using the duplicate C, KUB XXVI being then not yet published.

A I 1: [(A. NA) ^{LU2}(BE.EL MA.AD.KAL.TI) -m] a?-aš?-kan₂.
^{LU2} is taken from the same word at the end of the same line. F. R. Kraus from the Museum of the Ancient Orient in Istanbul has kindly made a collation concerning the traces on the original. Before -kan₂ he has seen a horizontal wedge, which may be aš and a vertical wedge, which may represent a part of ma. He writes that approximately 12 signs may be missing before -kan₂, if they are not big ones. Thus with the supplement taken from C IV 6, and with my restoration the gap is filled.

About the translation of *bēl madgalti* (Hittite: *auriḫaš iḫaš*, see Goetze, MVAG 32/1, 109 fn. 4): The explanation of *madgaltu* has been given by the same author, *ibid.* 109, as nomen loci of *dagālu* "look,, thus "look-out,,. The Hittite equivalent *auri-* may stand also in connection with *au-* "look,,. But the element *-ri* is not easy to explain. For the meaning of *auri-* we have now a very important passage in Kumarbi-Mythos. KUB XXXIII 106 II 1 ff. (translation by Güterbock, Kumarbi 25, transliteration by the same author in Transkription *25 f.): "(1) [Wh]en Tašmiḫu h[ear]d the words of the Storm God, (2) he stood up immediately, [he took] the sceptre into (his) hand, (3) and he drew the quick shoes on to his feet, (4) he went up to a high *auri-*, [and he] (5) took (place) in front of Hebat (and he spoke): 'On a small place [my(?) lord (?) will stay (?)], (6) until he fills the years, which are assigned to him.' (7) As Hebat saw Tašmiḫu, (8) Hebat almost fell down from the roof; if (9) she had approached (a step more), she would have fallen

down from the roof, but the palace girls (10) held her and did not let her (fall). As Taşmişu (11) finished his speech, he went down from *auri-*„. Thus Güterbock translates *auri-* by “tower„. This passage shows that it is not necessary that *auri-* should always be at the frontier. Such *auri-*'s may be anywhere in the country. The *auri-* (or *madgaltu*) nearest to the frontier is called “first *auri-* (or *madgaltu*)„, or “first town of *auri-*„ (see KUB XIII 2 I 8 f., 23 f; KUB XIII 28, 9; KUB XIV 17 III 22; KUB XXIII 77 a Rv. 15; KUB XXVI 12 II 12 and Goetze, *ibid.* 109 fn. 3). According to KUB IX 17, 19 also *auri-* is a high place. KUB XXVI 9 (instructions of the King Arnuvanda to *HAZANNU*) I (13) *a-u₂-ri-ia-aš* LU₂.MEŠ EN.NU.UN (14) *iš-ga-ri-iš-ki* “Put the watchmen to the *auri-*'s„. In the Annals of Muṣili once the whole town is called *auri-*, which is described as being situated on a rough place (see KUB XIV 17 III 22, Goetze, MVAG 38, 98 translates here “Grenzfort„). Therefore it is perhaps better to translate *auri-* by “fort, fortified place, stronghold„, or perhaps sometimes by “fortress„. Our translation seems to suit the occurrences in KUB XIII 2 and in the parallel texts or duplicates. Thus ^{LU₂}*auri₂ala-* is “soldier of the stronghold„. Cf. also *auri₂aš* ^DUTU: KBo IV 13 I 12; KUB XXVII 1 I 61.

Based on the explanation of *madgaltu*, Forrer translates *bēl madgalti* by “Herr des Beobachtungsdienstes„ (RHA I 153 fn. 32). Although Goetze has pointed out in MVAG 32/1, 109 f. and in Kulturg. 100 f. and 109, that this high official is a kind of Governor, the translation “Grenzschutzkommandant„ given by him for *bēl madgalti*, as he himself writes, emphasizes only the military part of his charge. But his civil duties have much more variety than his military duties, which seem to serve more for defence preparations in peace-time and for the military security of his province (Hittite: *mani₂aḥhi-*), except in the Annals of Muṣili where he takes part in the operation (KBo II 5 I 11 ff., Goetze, MVAG 38, 180). To his duties (military and civil administration of his province, control of the administration of the royal estates in his province, control of the cult, juridical functions, colonisation of his territory and protection of agriculture) emphasized by Goetze in the studies mentioned above and by Koroşec, *Bēl madgalti* 28 f. are to be added: The control of

the fulfilment of the obligations *šahhan* and *luzzi* (cf. Goetze, MVAG 34/2, 54 ff. and Kulturg. 97, 101 f.; from these, a part of *šahhan*, translated "fief", represents taxes in naturalia, cf. the same author MVAG 34/2, 56, and *luzzi* public labour in the interest of the state and country) and the control of the foreign traders, coming into Hittite territory (see Kaška treaty KUB XIII 27 Rv. 16 ff. + KUB XXIII 77, 87 ff.). Instead of a literal translation like "Commander of the Forts," or "Commander of the fortified area," I prefer to translate *bēl madgalti* by "Military Governor," because he is the head of the military and of the civil administration of a province, probably in the danger zone, and the direct representative of the King there.

A I 1: LU₂ SIG₅ is first treated by Goetze, MVAG 32/1, 128, and he explained it from our passage as representing a military charge as coming after UGULA LIM and LU₂DUGUD and before *appizziš antuḥšaš*. Sommer, AU 334, 336 and 442, translates it by "officer (?)," or "superior (?)". But this translation is too general and our passage does not favour it. Among military officials LU₂ SIG₅ appears also in Istanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy tabletlerinden seçme metinler 36 II 48 and 53. The occurrences in KUB XXXIV 1 Obv. are important for the Accadian reading of the ideogram: l. 6: LU₂.MEŞ SIG₅-qu₂-ti ša KUR URU*Ki-iz-zu-ya-ta-ni*, l. 21: LU₂ SIG₅-qu₂ ša KUR URU*Ha-at-ti* K¹ (l. 25: LU₂ SIG₅ ša KUR URU*Ki-iz-ya-ta-na*)¹, thus the Accadian reading of the ideogram is *damqu*. From these passages, which I had the privilege of discussing with Prof. Landsberger, we can not tell more than that he is an official. For the Hittite reading of the ideogram cf. LU₂.MEŞ_a-šu-ša-tal-lu-uš (KBo IV 11 Obv. 22), which may not belong here. Complements of the ideogram: LU₂ SIG₅(-in?) (KUB XIV 1 Obv. 64, see Sommer op. cit. 336), LU₂ SIG₅-an-t[i?] (VBoT 88, 3). If the last mentioned complement is correct, the Hittite reading will be *aššuḡanza*. My translation "subaltern officer," is merely an explanation suggested by the context. Cf. also Goetze, KIF I 167.

A I 4: [(*la-aḥ-ḥa-az* KAS-az)]. See Friedrich, Hethitisches Elementarbuch I § 224 a.

¹ Cf. also LU₂.MEŞ SIG₅ ša KUR *Hur-ri* (KUB III 21 Rv. 30, quoted by Goetze, *ibid.*).

A I 4: ^{LU2}DUGUD.ŠU. According to our passage (as Goetze points out, MVAG 32/I, 128, but cf. the same author, KIF I 167, 169) ^{LU2}DUGUD represents a military rank. This leads me to a difference of opinion with Sommer, Bil. 30, who gives a translation in a general sense like "chargiert, Würdentraeger,.". With the increased material, which we have now at our disposal, we can say that ^{LU2}DUGUD is a military official. Cf. Sommer, ibid. fn. 6 and KUB XXXI 44 I 1 ff. with the parallel text KUB XXXI 42 and 70. According to KUB I 16 II 1 *pal-a[n-ga-u-ua-aš ERIN₂.MEŠ-ti* ^{LU2.MEŠ}DUGUD-aš-ša)(restored by Sommer from I 1 cf. ibid. 29 f.) too ^{LU2.MEŠ}DUGUD may belong to the military sphere, if *panga₂aš* is used as an adjective. For this explanation cf. the same text I 22 and II 22 and the restoration made by Sommer, ibd. 5 and Commentary 51 f. My translation "captain,," is based on the observation that he is below the rank of UGULA LIM "head of the thousand (men) ,," (cf. Turkish "binbaşı,," which will be translated into English by "major,,". For this official, see Friedrich, Altor. Stud. 53 f.). However, I hope to be able to discuss the material about ^{LU2}DUGUD in detail, very soon in another paper.

A I 6: [tu-uz-z]i-iš. If this supplement is correct, which seems to me very propable, the Hittite reading of ERIN₂.MEŠ can not be *tuzziš*, as Sturtevant, A Hittite Glossary, 2. Edition 32 writes. About the complements of ERIN₂.MEŠ s. Drohla apud Sommer, Bil. 30.

A I 7: *kar-ši*. The adverb *karši* is to be connected with the verb *karš-* "cut,,". For its meaning it is advisable to compare with the arabic verb قطع "cut,," and with the adverb قطعا "assuredly, certainly, definitely,,". The occurrences of *karši* (see Friedrich, MVAG 34/1, 191) seem to suit this translation. For the meaning see also Goetze, MVAG 32/1, 112 and Sommer, AU 109 fn. 1. My translation "with determination,," is suggested by the context.

A I 10-11 are treated by Goetze, MVAG 38, 200.

A I 10: *a-ki*. About the usage of the active form of *ak-* in the passive sense, see Friedrich, Symbolae Koschaker 1 ff.

A I 12: *za-lu-ga-nu-zi* (E I 9: *za-lu-uk-nu-zi*). See Goetze apud Friedrich, MVAG 34/1, 170 and fn. 3.

A I 12: For *kuiš* see Friedrich, Hethitisches Elementarbuch I § 265 a and b; text: *ku-iš(-ki ?)*.

A I 13: See Friedrich, MVAG 34/1, 85 and Sommer, Bil. 142 f.

A I 23: *ar-ḫa a-ri-ia-mi*. For the translation cf. Zuntz, Ortsadverbien 27.

A I 25: See Friedrich, MVAG 34/1, 87.

A I 26: *uttar* does not here mean "thing," (cf. Friedrich, MVAG 31/1, 72 and Goetze, AOr. V 24) but probably "word," see Zuntz, Ortsadverbien 51 and fn. 5. Cf. E I (14) [*tu-uz-z*] *i-ia pi₂-ra-an ku-iš ya-tar-na-aḫ-ḫa[-an-za na-aš ma-a-an tu-uz-zi-ia pi₂-ra-an]* (15) [*ar-ḫa i-d*] *a-lu-un ku-in-ki me-mi-ia-[an pi₂-e-ḫu-te-iz-zi]*.

A I 32-37 are translated by Koroşec, *Bēl madgalti* 15 and 32.

A I 33: *pa-an-ku-na-aš-ši*. For the meaning of *pankur* and for the explanation of the syntax of the sentence, in which it occurs, cf. Sommer, Bil. 76 and fn. 2-3. For the understanding of the sentence cf. also KUB XIII 2 III 25 ff.

A I 34: *ṢA NINDA KAṢ ma-a-ni-ia-aḫ-ḫi-ia-at-ti* is translated by Sommer, Bil. 104, by "um des Lebensunterhaltes willen," by Koroşec, *Bēl madgalti* 32, by "a motivo del pane (e) della bevanda," *maniāḫḫiatti* is dat.-loc. of **maniāḫḫiaz* (see Goetze, MVAG 32/1, 79 fn. 7). In our sentence it may stand in connection either with the subject *kuiški* or with *a-pi₂-e-el ṢA E₂ ṢU ṢA ṢEṢ.ṢU* etc. (if the second alternative is correct, the meaning would be: "as they gain their bread and beer,"). But a similar passage from Telepinu-Text is in favour of the possibility chosen by Sommer. KBo III 1 II 59 ff. (:2 BoTU 32 A II 59 ff.): "And now when any prince commits a crime, let him pay even with his head. But do not do harm to his house and to his son. However, it is not right to give (away) a human being (or) the property of the princes. Whoever execute these injurious plans (whether they are) the ^{LU₂.MEṢ} [...], the ^{LU₂.MEṢ} *A.BU.BI.TUM*, the chief of the pages, the chief of the Meṣedi (or) the general, [because?] they desire to take (over) the houses of the prince, they will say: 'That town (or: village) would become mine', and he will do harm to the lord of the town (or: village)."

E II 2: [^{LU₂ḫ}] *u-ia-a[n-da-š]a-aš-ma-aš*. ^{LU₂} *ḫuianza* "fugitive," see Goetze, MVAG 32/1, 114. Beside the occurrences in our text and KUB XIV 1 Obv. 34, which is treated by Goetze *ibid.*, see KUB XIII 26, 4; KUB XXIII 72 Rv. 56.

E II 5: *pa-ra-a ti-it-ta-nu-ud-du*. See Zuntz, Ortsadverbien 79.

E II 10 ff. : The restoration and the understanding of the badly mutilated passages are greatly due to a comparison with a similar paragraph in Kaška Treaty, KUB XXIII 79, 52 ff., which is treated by Sommer, Bil. 129 f.

E II 12 : $\text{\textcircled{A}}$ BE^{TUM} *a-aš-šu-u*. The Accadian reading of the ideographic writing BE^{TUM} may be *hēltum* or *bēlūtum*. However, I prefer the first alternative. Cf. KUB XXIII 77,53 : $\text{\textcircled{A}}$ BE. LI₂. $\text{\textcircled{U}}$ *a-aš-šu-u*.

[Since this paper went to press Friedrich's Hethitisches Elementarbuch, zweiter Teil, Lesestücke in Transkription, Heidelberg 1946, arrived in Ankara. Prof. Friedrich's book, which has had to wait till the end of the war for publication, supplies a great need. From the point of view of the present study it contains a great part of the text A in transliteration. The present author differs somewhat from Friedrich in the restoration of some points of the mutilated parts of the text and he regrets that he is unable to give references to Friedrich's restorations in their proper place. For this reason the reader is recommended to compare both works].

SELÇUK DEVRİ VAKFİYELERİ

II.

MÜBÂRİZEDDİN ER-TOKUŞ VE VAKFİYESİ

Dr. OSMAN TURAN

Ankara Üniversitesi D. T. C. Fakültesi
Orta Zaman Tarihi Doçenti

I. Gıyâseddin Keyhusrev, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubâd zamanlarında Antalya ve havalisinde yaptığı fetihleri ve buralarda uzun müddet süren valiliği (*Sübaşı-Serleşker*) ile şöhret kazanmış bir devlet adamı olan Er-tokuş, Gıyaseddin Keyhusrev'in has kölelerinden biridir. II. Kılıç Arslan'ın veliahd tayin ettiği Gıyaseddin, babasının ölümünden sonra, kardeşi Rükneddin Süleyman-şah'a karşı mevkiini muhafaza edemeyip önce Suriye'ye, sonra İstanbul'a gitmek (593 de) zorunda kalınca, Er-tokuş da sultanın maiyetinde buralara gitti¹. Rükneddin Süleyman-şah 600 de öldüğü zaman yerine küçük yaşta bulunan oğlu III. Kılıç Arslan geçti ise de devlet adamlarından bir kısmı, hususiyle Uc beyleri olan *Yağtı-basan oğulları*, Gıyaseddin'i Selçuk tahtına oturtmak maksadiyle, rivâyete göre o zaman Anadolu'da konuşulmakta olan beş dili ana dili gibi bilen, Zekerîya Hâcib'i, gizlice, sultanı dâvet için gönderdiler. Bu suretle Er-tokuş da sultanla birlikte tekrar Selçuk iline döndü. *Aksarayî*, *İbn Bîbî*'ye aykırı olarak, Er-tokuş'u Uc beyleri ile birlikte sultanı Anadolu'ya davet eden rical arasında saymakla onun bu sefere iştirak etmediğini ifade etmiş olur². *Hamdullah Kazvîni* de Er-tokuş'u sultanın maiyetinde olmayıp onu Selçuk tahtına geçiren ve dâvet edenlerin başında zikretmekle *Aksarayî*'nin ifadesini teyit ederse de İbn Bîbî'nin kaydını daha mevsuk olarak kabul etmek icabeder³. Gıyaseddin Keyhusrev, 601 de ikinci defa

¹ *İbn Bîbî*, s. 99, 306; *İbn ül-Estr.* XII, s. 78.

² *İbn Bîbî*, s. 77; *Müsâmeret ül-aḥbâr*, s. 32.

³ *Tarih-i Güzide*, GMS., s. 483.

olarak, tahta çıkınca⁴, daha ziyade ticarî maksadlar dolayısıyla, 603 (1207) de Antalya'yı fethetti. Bu fetihde Mübarezeddin Er-tokuş onun ileri-gelen komutanları arasında idi ve şehir açıldıktan sonra Antalya *sübaşı* (Ser-leşkert) lığına tayin edildi; sultan kendisine mensup olanların da onunla birlikte oraya gitmesine müsaade ettiği gibi, fethetme sebep olan tüccarların hristiyanlar tarafından soyulması dolayısıyla ona onlara mallarının alınıp geri verilmesi için de emir verdi⁵. O, Gıyâseddin'in ölümüne kadar bu bölgenin valiliğinde kaldı. Fakat, sultanın ölümünden sonra, İzzeddin ile kardeşi Alâeddin arasında ceryan eden saltanat mücadelesini fırsat bilen şehir halkı, ve Kıbrıs'da hüküm süren frenkler ayaklanarak bir müddet için buradaki Selçuk hâkimiyetine nihayet verdiler. Keykâvus kardeşini Ankara muhasarasında teslim aldıktan sonra tekrar Antalya'yı fethedince şehir ve havalisinin *Sübaşılığı*'nı tekrar Er-tokuş'un idaresine verdi⁶. Bu ikinci fethin tarihi kaynaklar tarafından kaydedilmemiş ise de bunun 609 da olan Ankara muhasarasından sonra ve 611 de vukubulan Sinop fethinden önce olduğu gözönüne getirilirse 609-611 de meydana geldiği anlaşılır.

Mübârizeddin Er-tokuş bu ikinci gelişinden sonra uzun, müddet, bu mevkiini muhafaza etti. Keykâvus öldükten sonra, Keykubâd zamanında, buralarda fütihat sahasını genişletmek teşebbüs ve hizmetleri de ona aittir. Keykubâd'ın cülüşundan bir iki yıl sonra sultanı, Antalya'nın şarkında bulunan *Kalonoros* kalesini zabta teşvik etti ve bunun üzerine sultan bu kalenin fethine karar verdi. O zaman kalenin hâkimi bulunan Kir Fard, yakınlık dolayısıyla, Er-tokuş ile münasebetlerde bulunmuş ve onunla tanışmış bulunuyordu; mukavemet edemeyeceğini anlayınca Er-tokuş'a adam göndererek sultanın kendisine aman ve ahidnâme verdiği takdirde kaleyi teslim edeceğini bildirdi. Mübârizeddin'in sultana arzettiği bu teklif Keykubâd tarafından kabul edilerek kale muharebesiz alındı ve Kir Fard'a Konya Akşehir'i ikta ve bir kaç köy de mülk olarak verildi, ki Karatay medrese-

⁴ *İbn ül-Esir*, XII, s. 77; *Ebü'l-Ferec*, s. 398; *Ebü'l - Fidâ*, III, s. 112

⁵ *İbn Bibi*, s. 99, Houtsma neşri, s. 35; *İbn ül-Esir* XII, s. 98, *Ebü'l - Fidâ*, III, s. 114. İbn Bibi'nin mufasssalında tarih yoksa da muhtasarın verdiği 603 şa'bânı diğer kaynaklara uymaktadır; Râvendî, *Râhat uş-Şudâr*, s. 62, 462.

⁶ *İbn Bibi* s. 146.

sine ait vakıfların hudutları arasında bu isimle zikredilen ve bugün *Kivrat* adını taşıyan köy bunlar arasında olup köyün adının menşei de buradan gelir⁷. Bu kalenin zabtı tarihi oradaki kale kitabesinin 618 tarihli olması dolayısıyla bu yılda veya bundan bir yıl önce olmuş olmak icabeder⁸. Kalonoros zabtedildikten sonra Keykubâd tarafından yeniden inşa edilmiş, sultanın kışlık karargâhı haline getirilmiş ve bundan sonra şehrin adı sultanın adına nisbetle *Alâiyye*, olmuştur⁹. Bu sefer eşnasında Er-tokuş Kir Fard¹⁰-ın kardeşi idaresinde bulunan ve Kalonoros'un yakınında olan *Alara* kalesini de zabtetti¹¹.

Er-tokuş, bu Antalya sübaşılığı zamanlarında Keykubâd'ın büyük ve nüfuzlu devlet adamlarından biri olarak göze çarpar. Alâeddin Keykubâd Antalya'da bulunduğu bir zamanda kendisine muhalif olan bir takım devlet adamlarını ortadan kaldırmağa karar verince sultanın mahremlerinden olan Hokkabaz oğlu ve Emir Komnenos¹² sultana, bu emirlerle Er-tokuş arasındaki sıkı

⁷ *Ibn Btbl*, s. 244, 248. Ermeni tarihçisi *Sempad* Keykubâd'ın Kir Fard'ın kızıyla evlendiğini yazar (*R. Hist. Croisades. Docum. Arméniens*, I, 645).

⁸ Halil Edhem, *Anadolu'da islâmî kitâbeler*, TOEM, XXVII, s. 155.

⁹ Bak. Mükrimin Halil Yananç, *Alâiyye*, İsl. Ansikl. I. Bu kasaba adının son zamanlarda Alanya haline sokulması yalnız Büyük Alâeddin'in hatırasına saygısızlık olmakla kalmaz, maalesef bazı diğer yer adlarında gördüğümüz gibi, dedelerimizin her bakımdan olduğu gibi yer adları hususunda da millileştirme hareketlerini gayr-i millî bir istikamete sevk etmiş olur.

¹⁰ *Kir* rumca efendi mânâsına gelen bir kelime olup Selçuk tarihlerinde Kir Aleksî, Kir Hâye gibi isimlerde de kullanıldığı gibi çok kere Mısır kaynaklarında ve Ermeni vekayinâmelerinde Bizans imparatorlarına da verilmiştir.

¹¹ *Ibn Btbl*, 252.

¹² *Muhtasar İbn Bibî*'de (Houtsma neşri) yalnız Komnenos adıyla zikredilen bu devlet adamı *Mufassal*'da Komnenos Mafrozom olarak geçmektedir. Bu, I. Gıyaseddin Keyhusrev'in Bizansta misafiri olup kızını aldığı kimsedir, Esasen İbn Bibî, Sultanın kızını aldığını söylediği Mafrozom ile Komnenos Mafrozom'un aynı şahsiyet olduğunu tasrih etmektedir (s. 80, 305). Halil Edhem'in Keyhusrev'in damadı olarak gösterdiği (*Kayseriye şehri*, s. 50) Komnenos bu olmadığı gibi Cl. Huart'ın bu zatı *le Beau* (XVI, p. 50, yeni tabi) dan alarak, (şüphesiz *Nicetas*'ın kaydı) 1140 yılında amcası imparatorun kaçarak Konya sultanına sığınan ve islâm olduktan sonra sultanın kızıyla evlenen prensin oğlu olarak göstermesi de yanlıştır (*Epigraphie arabe d'Asie Mineur*, p. 40). Halbuki burada bahis mevzuu olan Emir Komnenos'un, Halil Edhem'in ifadesine ve Keykubâd'ın mahremi ve Selçuk ricali arasındaki mevkiinin ehemmiyetli olmasına rağmen, müslüman olmadığı İbn Bibî'nin onun hakkında müslümanlara

dostluk dolayısıyla, onun Antalya'da bu işe müsaade etmeyeceğinden bahsederek vak'ının Kayseri'de yapılması için Keykubâd'ı ikna ettiler.¹³ İbn Bîbî'nin bu zamanda Er-tokuş'un Antalya sübaşılığının yirmi yıla bâliğ olduğunu söylemesi şüphesiz ki yanlıştır. Antalya'nın 603 de alındığı gözönüne getirilirse bu müddetin 17 yıldan ibâret olduğu anlaşılır. Sultanın Er-tokuş'un tesiri endişesiyle bu teşebbüsünü tehir etmesi ve bu hâdiseden sonra da sultan nezdinde haiz olduğu nüfuz ve itibar onun Keykubâd zamanındaki mevki ve ehemmiyetini göstermek bakımından dikkate değer. Bu hadiseden bir kaç yıl sonra, 623-625 yılları arasında, Keykubâd türlü istikametlerde bir takım seferlere giriştiği zaman, Hüsameddin Çoban vasıtasıyla deniz aşırı bir seferle Kırım'ın meşhur ticaret şehri Suğdak, Mübarizeddin Çavlı ve Emir Komnenos vasıtasıyla küçük Ermenistan fetihleri yapılırken Er-tokuş da Akdeniz sahilinden Ermenistan'a doğru ilerleyerek Anamur, Manavgat gibi bir çok kaleleri zabtetti; kalelere muhafızlar tayin ederek keyfiyeti Kayseri'de zafer haberlerini bekleyen sultana bildirdi ve ondan Frenk adalarına (Kıbrıs) sefer yapmak için müsaade istedi ise de böyle bir seferin vukubulmaması Keykubâd'ın buna izin vermediği tarzında anlaşılacak icabeder. Ticarî maksadlarla yapıldığı gözükken bu sefer neticesinde Keykubâd Er-tokuş'a malları alınan tüccarların mallarını iadesi ve askerlerin evlerine dönmeleri için emirler verdi. Mübarizeddin Er-tokuş bu buyrukları yerine getirdikten sonra, bütün seferlerden zaferle dönen diğer emirler gibi, Kayseriye giderek sultanın huzuruna kavuştu¹⁴. Onun bu fütuhâtı karadan ve denizden icra etmesi Antalya'da her halde

mahsus olmayan «*tecâveze' llahu 'aleyhi*» gibi bir ifade kullanmasından (s.273) anlaşılmalıdır. Nitekim bu aileden geldiği anlaşılan ve vaktiyle *Emir Arslan* tarzında sanılıp şimdi *Amiras olanes* (Emir oğlanı=oğlu) şeklinde okunan Konya'daki rumca kitâbenin sahibi olan prensin de müslüman olmaması bunu göstermektedir (Bk. Wittek, *L'Épître d'un Comnène à Konia*, Byzantion, X [1935], P. 505; Keza aynı mec. XII [1937], p. 207). Wittek, bu emir Komnenos'un, 1176 da vuku bulan meşhur *Myriokephalon* (Düzbel) muharebesinde Selçukluların himayesinde, Menderes vâdisinde bir prenslik kuran Michel Komnenos ile aynı şahıs olması lâzım geleceği fikrindedir. Mafrozom adı onun Düzbel muharebesinde Theodore Maurozomes adlı sol kanad (Le Beau, XVI, p. 277) kumandanı ile bir akrabalığını gösterdiği tarzında anlaşılabilir.

¹³ İbn Bîbî, s. 266.

¹⁴ İbn Bîbî, s. 343, 344.

oldukça mühim bir donanma tesis ettiğine, adalarda ve sahillerde bulunan Frenklerle denizlerde boy ölçüşmeğe cesaret edecek bir kuvvette olduğuna delâlet eder. Nitekim Kıbrıs fethi için sultandan müsaade istemesi de bir Selçuk donanmasının o zamanda mevcut olduğunu meydana koymaktadır¹⁵.

Er-tokuş'un Antalya'daki valiliği takriben yirmi iki yıl kadar sürdükten (herhalde 625 den) sonra buradan ayrıldığını görüyoruz. Bu fütuhâtı müteakip Alâeddin Keykubâd yüzünü tekrar şark fetihlerine çevirip Erzincan'ı Mengüceklerden olan Alâeddin Dâvud-şah'tan alınca oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev'i buraya melik yaptı. ve bu münasebetle Mübarizeddin Er-tokuş'u da onun işlerini çevirmek maksadiyle oğluna *atabeg* tayin ederek Erzincan'a gönderdi¹⁶. Bundan dolayı Selçuk tarihlerinde ve vakfiyesinde kendisine *atabeg* unvanı verilmektedir. Erzincan'a varduktan bir az sonra da sultanın emri ile Şarkı Karahisar (*Köğönça*) Dâvud-şah'ın kardeşi Muzaffereddin Mehmed'in elinden alarak Selçuk ülkesine kattı ve yapılan ahidnâme mucibince melike Kırşehir ve Arabsun iktâ olarak verildi¹⁷. Mübarizeddin Er-tokuş'un Erzincan'daki bu atabegliğinin ne kadar sürdüğü ve nerede, ne zaman öldüğü hakkında bir şey bilmiyoruz. Yalnız Keykubâd'ın, ölümünden önce Gıyâseddin için Erzincan'da *atabeg* olarak, kendisine ait kısımda söylediğimiz üzere, (bk. Bellekten, sayı 42) Şemseddin Altunaba'ya'yı tayin etmiş olması ve bundan sonra Er-tokuş'dan bahsedilmemesi onun bu arada ölmüş olması zannını vermektedir. Fakat kendi ikrarı üzerine ölümünden sonra yapılan vakfiyesinde bu ikrarın 56 yılında (yani 656 da) yapıldığı veya 56 yıl önce bu keyfiyetin vukubulduğu gibi iki mânâda anlamağa çalışacağımız bir kayıt mevcuttur. Fakat her iki mânâdan herhangi biri de vakalara uymamaktadır. Zira eğer vakıf 656 da yapılmış olarak alınsa ikrarda şahit olarak gösterilen Celâleddin Karatay bu tarihten dört yıl önce yani 652 ve mütevellî tayin ettiği, Armağanşah 638 senesinde ölmüştür. Eğer bunu vakfiyenin yapıldığı 669 tarihinden 56 yıl önce (ki asıl metin bu mânâ-

¹⁵ *Ibn Bibt*, s. 343. Kaynaklar Selçukluların ve daha sonra Karamanlıların Antalya'da donanmaları ve tersaneleri bulunduğunu yazmaktadırlar, ki bunu başka bir münasebetle mufassal olarak yazacağız.

¹⁶ *Ibn Bibt*, s. 359.

¹⁷ *Ibn Bibt* s. 360-363.

yı taşıyor) yapılmış olarak kabul etsek vakfiyenin 613 de yapılmış olması icabeder, ki bu da imkânsızdır. Çünkü vakfiyenin ait olduğu medrese ve hanın kitâbeleri bunların 620 ve 621 tarihlerinde yapıldıklarını göstermektedir. Her halde vakfiyenin bu ifadesinde bir hesap yanlışlığı mevcuttur. Profesör İ. H. Uzunçarşılı, Er-tokuş'un, kendi medresesi içerisindeki türbede medfun olduğunu söylüyorsa da buna dair bir kayıt veya kitabenin mevcut olduğundan bahsetmiyor¹⁸. İbn Bîbî, onun çok servet sahibi olduğunu, bir çok etbai ve adamları bulunduğunu zikreder¹⁹. Vakfiyesinde tevliyeti azadlı kölelerinden olan Armağanşah üzerine yapması evlâdı olmadığını gösterir. Yine vakfiyesinde bir takım azadlı kölelerinin daha adı geçmekte ise de bunlardan yalnız Selçuk devlet adamları arasında mühim bir mevki alan ve mütevellî olan Armağanşah'dan burada ayrıca bahsetmek yerinde olur.

Atabeg Mübârizeddin Hacı Armağan-şah

Neşrettiğimiz vakfiyenin gösterdiği üzere Armağan-şah, Er-tokuş'un azadlı kölelerindedir. Antalya'da 637 de yaptırdığı bir medresesi olduğu²⁰ kitabesinden anlaşılmaktadır, ki bununla, onun Er-tokuş'tan sonra, burada valilik ettiği tahmin edilebilir. Medrese kitabesinde adı sadece Armağan şeklinde olup vakfiye ve İbn Bîbî'de Armağan-şah'tır. Lakabı İbn Bîbî'de Mübarizeddin, vakfiyede Sadeddin kaydedilmiş olmasına rağmen aynı şahsiyetin bahis mevzuu olduğunda şüphe olmasa gerekir. Nitekim bunların kendisinden Hacı Armağan-şah olarak bahsetmeleri de buna bir delil teşkil eder. Bu münasebetle onun hac ettiğine hükmedilebilir. Hacı Armağanşah, II. Gıyâseddin Keyhusrev'in cülusunda *üstâd üddâr* mevkiinde bulunuyordu (yani bu saray nâzırı demek olup saraya ait gelire bakıyor, mutbak ve şarâbhânedeki memurların başında bulunuyordu). Sultan 635 de oğlu İzzeddin Keykâvus'un atabegliğini ona verdi, ki bu unvanın 637 tarihli medrese kitabesinde bulunması da bunu teyit eder. Bu esnada Keyhusrev Eyyubî prensesi *Melike-i Âdiliyye*'den olup *Borglu* (Ulu Borlu)

¹⁸ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler* II, s. 223.

¹⁹ *İbn Bîbî*, s. 236, 306.

²⁰ Süleyman Fikri, *Antalya livâsı tarihi*, s. 59; R. M. Riefstahl, *Cenub-ı garbî Anadolu'da Türk mimarisi*, s. 71.

kalesinde hapsedtiği küçük kardeşleri Kılıç-Arslan ve Rükneddin'in öldürülmelerini Mübârizeddin Armağan-şah'a havale etti. İbn Bîbî'nin naklettiği ve fakat tevsik edemediği rivayete göre Armağan-şah iyi bir insan olduğundan şehzadelere kıymakta tereddüt gösterdi. Yine o: "bazılarına göre onların yerine iki köle öldürerek sultana bu işi yaptığına dair nişan götürdü; diğer bir kısmına göre bunları öldürdü," demektedir. Keykâvus zamanında, 647 de, Uç'da Türk Ahmed adında birinin ayaklanarak I. Keykubâd'ın oğlu olduğuna dair iddiada bulunabilmesi bu öldürme keyfiyeti hakkında bu gibi rivayetlerin halk arasında yaygın bulunduğunu gösteren bir delildir²¹.

Hacı Armağan-şah bir kaç yıl kadar atabeglik mevkiinde kaldı. Bu esnada patlak veren *Babailer* (637) hareketi Selçuk devletini sarsmağa başladı; Kefersud ve Maraş taraflarında başlayan isyan, Selçuk ordularının bir kaç defa mağlûbiyete uğramaları dolayısıyla, Malatya'dan Sivas ve Amasya taraflarına kadar genişledi. Korku içerisinde bulunan Keyhusrev *Kubâd-âbad*'a²²

²¹ *İbn Bîbî*, s. 472, Houtsma neşri, s. 213.

²² *İbn Bîbî*, bu mevki *Cezîre-i Kubâd-âbâd* şeklinde kaydeder (s. 501); aynı kaynak Keykubâd'ın Kayseri yakınında, Ağrınas civarında, Kubâd-âbâd'ı kurduğunu açıkça yazdığı halde (352) Halil Edhem Bey Ağrınas mevkiini tayin edemediği ve İbn Bîbî'nin başka bir yerdeki «*Kayseri*'den ayrılıp ve *Dâr-ül-mülk*'den uzaklaşıp Ağrınas'a» vardığı ifadesindeki *Dâr-ül-mülk*'ü Konya sandığı -ki bu tâbir Kayseri ve Sivas hakkında da kullanılır- için burasının nerede bulunduğunu tesbit edememiş olduğu gibi, Kubâd-âbâd adlarının da ayrı ayrı yerleri gösterdiğini ileri sürmüştür (*Kayseri şehri*, s. 50). Halbuki bu iki ad aynı yer için kullanılmıştır. Nitekim *İbn ül-Adîm* 635 de Keyhusrev tarafından Kayseri civarında olduğu tasrih edilen *Keykubâdiye*'de kabul edilmişti (*Tarih-i Halep*, Fr. tr. Blochet p. 202). Baba İshak vakasında Keyhusrev'in sığındığı yer burası ise neden sonra buna *Cezîre-i Kubâd-âbâd* denilmiş olduğu izah edilemez. Bundan dolayı bizce burası başka bir Kubâd-âbad olmak gerekir. Aksarayî II. İzzeddin Keykâvus'un Konya'dan Antalya'ya giderken yolda bir müddet Gorgorum'daki Kubâd-âbâd'da kaldığını söylüyor (s. 65). Aynı kaynak Gorgorum'un Sanduklu ve Akşehir'den sonra geldiğini (s. 74) ve Eşref oğullarının ülkesi olduğunu (s. 311) gösteriyor, ki Eşref oğullarının Beyşehir'de hüküm sürdüğü buradaki kitabeleri (Halil Edhem, *Anadolu'da islâmî kitabeler*, TOEM, XXXVII, s. 136), Eflâki'nin kayıtları (Cl. Huart, *Les Saints des devaiches tourneurs*, p. 372, 389) ve *Anonim Selçuk-nâme*'nin Eşref oğullarının Gorgorum'dan Akşehir'e hücumları gibi haberler ile anlaşılacağı üzere, Gorgorum'un burası veya bu civarda olduğu meydana çıkar. 700t arıhli Hondi Hatun vakfiyesinde de Gorgorum'a bağlı bir köyün vakfedildiği

çekilerek Mübârizeddin Hacı Armağan-şah'ı isyanın bastırılması için ordunun başında gönderdi. Armağanşah bunlarla yaptığı müteaddit mukarebelerde bazı muvaffakiyetler kazandı ve bir takım ileri-gelen âsileri ve bizzat Baba İshak'ı öldürmeğe muvaffak olduysa da Baba'nın ölümüne inanmayan müridleri muharebeye devam ederek nihayet Armağanşah'ı da şehid ettiler; *Ebü'l-Ferec*'e göre bunun 638 de olması lâzımdır. Armağan-şah'ın evlâdı olduğu, vakfiyedeki tevliyetin kendisinden sonra oğullarına şart kılınması ile sâbittir. Nitekim, aşağıda temas edeceğimiz veçhile, Osmanlı devrinin vakıf defterlerinde, Ağros köyünde onun neslinden gelmiş olan şahısların bir listesi mevcuttur. İbn Bibî, Armağan-şah'ın cömerdliği, dindarlığı ve

yazılıdır (Vakıflar arşivi, defter 696, s. 151). Alâiye tahrir defterinde Manavgat'da *Ulu Gorgorum* ve *Kiçi Gorgorum* adlı ayrıca iki köy de mevcut idi (Tapu ve Kadastro arşivi, defter 172, varak 97 ve 111 b). Bugün Beyşehir ile Seydişehir arasındaki şose üzerinde Beyşehir 10 kilometre mesafede bulunan *Ararın* köyü halk arasında Gorgorum adıyla anılmaktadır, ki bütün bu kayıtlar Gorgorumun burası olduğunu gösteriyor. Altuc-aba vakfiyesinde Konya'dan Gorgorum'a giden büyük bir yola ait bir kayıt vardır (Belleten, XLII, metin 245). Herhalde II. Keyhusrev'in *Babatler* hareketinin büyüyen bir tehlike haline gelmesi üzerine, kaçıp sığındığı *Cezire-i Kubâd-âbâd* Aksaray'ın Gorgorum dediği Beyşehir gölünde bulunan bir adadır ve belki de İbn Batûta'nın su ile çevrilmiş ve zabtı imkânsız olarak vasıflandırdığı Gölhisar'dır (Mehmet Şerif tercümesi, I, s. 316). İ. H. Uzunçarşılı, para vesair kayıtlara dayanarak Beyşehri'ne Süleyman şehri denildiğini (ki İbn Batûta Beyşehri der) söylemektedir (*Anadolu beylikleri*, Ankara 1937, s. 14). Atabeg Arslan-doğmuş'un Konya'daki medresesine ait vakfiyesinde (Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi, defter 591, s. 255) vakıf köylerden bahsolunurken bu bölgede bulunan Kâsı köyünün Antalya yolu üzeriude ve Süleyman şehri adasında (*ft-Ceztret il-medinet is-Süleymâniyye*) olduğunu-ki vakfiye 851 tarihli yani Eşref oğullarından sonradır - ve Konya evkafı defterinde de bu vakıflar zikredilirken *tâbt-i Ceztre-i* (كسرى) Kâsı (Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü arşivi, Konya evkafı defteri, numara 584) kaydının da bunu teyit ettiğini görüyoruz. Beyşehir'e Süleymâniye denilmesi hiç şüphesiz Eşref oğlu Süleyman Bey dolayısıyledir. İbn Bibî- Kubâd-âbâd'a giderken sultanın nerden hareket ettiği ve nerelerden geçtiği hakkında bir işarette bulunmaz. Sultanın Kayseri dururken müstahkem bir yer olduğuna dair bir kayıt mevcut olmayan Kayseri civarındaki Kubâd-âbâd'a sığınması da kolaylıkla izah edilemez ve Cezire kaydının da bu Kubâd-âbâd ile telifi güçtür. Bundan dolayı *Babat* hareketinden çok ürktüğü anlaşılan sultanın tehlikeden daha uzak ve emin bir yer olan bu Kubâd-âbâd'a kaçmış olması icabeder. Bu kısa tetkik şimdilik iki Kubâd-âbâd mevkiinin mevcut olduğunu ve Keyhusrev'in ikincisine sığındığını meydana kor sanırız.

ahlâkı ile maruf olduğunu söyler²³. Beyşehir'e bağlı Alp-gazi köyünde *Hacı Armağan zaviyesi* ve vakıfları olduğunu dair Osmanlı devrine ait kayıt ta bahsettiğimiz Hacı Armağan-şah'a ait olmalıdır²⁴. Antalya'da 637 tarihinde yaptırdığı bir medresesi olduğunu üzerindeki kitabe göstermektedir²⁵. Sahib Fahreddin Ali'nin Konya'daki medresesine ait vakfiyede Konya'da bir *Armağan-şah* mahallesi mevcuttur, ki bunun da bizim Armağan-şah'a mensup olduğu kabul edilebilir²⁶.

Er-tokuş'un Vakfiyesi

Er-tokuş'a ait vakfiye kendisinin ve hatta müvevelli tayin ettiği azadlı kölesi Hacı Armağan-şah'ın ölümünden (638 den) sonra 669 yılında Antalya'da yapılmıştır. Bu muamele, onun, hayatta iken, takririne şahit olanların ifadeleri üzerine dayanır, ki bunlar vakfiyede ikredilmektedir. Vakfiye, Er-tokuş'un Isparta'ya bağlı Borlu²⁷-nun Ağros köyünde yaptırdığı medreseye, yine Borlu'ya tâbi Dâdil köyündeki kervansaray ile Antalya'daki câmiine aittir. Vakfiye ölümünden çok sonra yapılmış olduğundan olmalıdır, ki vakıf şartları hakkında teferruata ait kayıtlar maalesef mevcut değildir.

²³ *İbn Etbt* s. 501, 502. Babailer hakkında bakınız: Fuad Köprülü, *İlk mu-tasavvıflar*, s. 232-234; yine onun *Anadolu'da İslâmiyet* (ayrı basım) s. 50-60. İbn Bibi Babai'lere karşı muharebelerde Frenk askerlerinin ehemmiyetinden bahseder (502-503). *Eb'ul-Ferec* Amasya'ya gidinceye kadar bütün Selçuk ordularını bozduklarını, Sultanın içerisinde Frenkler bulunan bir orduyu üzerlerine gönderdiğini, müslüman askerlerinin hücumu cesaret edemediğini, onun manevî nüfuzundan korktuğunu (439) söyler, ki bu Baba'nın yalnız kendi etrafındaki Türkmenler arasında değil, bütün Anadolu halkı ve bizzat Selçuk ordusu askerleri üzerinde de nasıl bir manevî tesir yapmış olduğunu gösteren mühim bir kayıttır, ki her nedense şimdiye kadar bu mühim kayda dikkat edilmemiştir.

²⁴ Yukarıda işaret ettiğimiz vakıf defteri.

²⁵ M. Riefstahl, *Cenub-t garbi Anadolu'da Türk mimarisi*, s. 71.

²⁶ Vakıflar Umum Müdürlüğü, defter 592, s. 100.

²⁷ Selçuk tarihlerinin Borglu (بورغلو ve برغلو), Mesâlik ül-ebşâr'ın Borlu (بورلو) şeklinde kaydettikleri yerin Osmanlı devrinde ve bugün Ulu-borlu adını taşıyan yerin aynı olduğu şüphesizdir. Cl. Huart'ın Borlu'yu, İbn Batutanın Zaf-ranbolu'yu Borlu şeklinde kaydına dayanarak, orası sanması yanlış (*Epigraphie* p. 55) ve Ahmet Tevhit Beyin izahat vermiyerek buranın Ulu-borlu olduğunu tahmin etmesi doğrudur. Zira bizim vakfiyenin Ağros'un Borglu'ya tabi olduğu kaydı Osmanlı devrinde Ulu-borlu'ya bağlı olduğu kaydına uymaktadır. Esasen İbn Bibi ve Aksarayî de buna ait kayıtlar vardır.

Yalnız bu üç müesseseye vakfedilen Ağros köyünün gelirinin beşte biri müteveliye ve kalanı da medresenin müderris ve talebelerine, hana gelen yolculara, câmiin imam ve müezziniyle bunlara ait masraflara tahsis edilmiştir. Medrese, üzerindeki kitabeden anlaşılacağı üzere, 621 tarihinde yapılmıştır²⁹.

Ağros köyü son defa kat'i olarak III. Kılıç Arslan zamanında Isparta ve havalisinin fethi sırasında Selçuk ülkesine eklenmiştir³⁰. Köy Keyhusrev, Keykâvus veya Keykubâd tarafından Er-tokuş'a temlik edilmiş olmak icabeder. Köyün, ilk sâkinlerinin, şüphesiz hıristiyan iken, fethi müteakip sultanların yeni zabtedilen yerleri türklerle iskânı ve uclarda kesafet peyda eden halkın genişlemesi neticesinde, yavaş yavaş türkleşmeğe başladığı anlaşılıyor. XVI veya XVII inci asra ait olan vakıf defterinde Ağros köyünün, neşrettiğimiz vakfiyesinden alınan bir parça kaydedilerek, Mübârizeddin Erto-kuş'un medrese ve sair vakıflarına ait olduğu ve tevliye-tilin azadlısı Armağan-şah evladı elinde bulunduğu yazıldıktan sonra o zamanda köyün Câmi, Alaca, Emineddin, Çeşme, Yunus, Pazar, Otaç, Sinan, Bıçakçı, Ak-hoca, Seyran (?), Mahalle - i Zimmîyân (hıristiyanlar) ve Duman adlarını taşıyan on üç mahalleden müteşekkil olduğu, köyde vergiye tâbi 722 müslüman ve 39 hıristiyan mükellefin ve ayrıca da müteveli Armağan-şah'ın evladından (*Cemaat-i Armağan-şah 'itk-i Atabeg el-merhum*) yirmi beş evin bulunduğu yazılıdır³¹. Her mükellef beş nüfus itibar edilecek olursa köyün aşağı yukarı 4000 nüfusa mâlik olduğu meydana çıkar. XVI inci asra kadar iktisaden ileri ve nüfusca kesif olan Anadolu'nun bu bakımlardan zamanla gerilediğini gösteren türlü misaller mevcut olduğundan bugün *Atabeg* adını taşıyan Ağros'ın neden 2888 nüfusa inmiş

²⁹ Medresenin kitabesi için bak. İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler* II, s. 222.

³⁰ *İbn Bîbî*, s. 76. Bu fetih 600-601 yıllarında vukubulmuştur,

³¹ قريه اغروس مع توابعها على ما انطق به الوقفية المورخه بتاريخ سنة تسع وستين وسبعمائه ووقف على مدرسة المبنية في نفس تلك القرية وغيرها والواقف الباني من اعظام وزراء المحرم علا الدين مبارزالدوله اورنقوش (ارتقش) بن عبدالله الشمير باتابك وقفها بعد التملك ماهو طريق التملك شرعاً و فوض التنويه الى عتيقه ارمنان شاه بن عبدالله ثم شرطها الاصلاح اولاده و اولاد اولاده ابداً ما تناسلوا بطناً بعد يطن و بعد اقراضهم لحاكم الوقت وعين خمس الغلة لاواد ارمنان شاه المزبور مثل خط الاثنين قريه مزبور كهنه دفتر هوجينجه رمم (؟) سلاطين ماشيه تك مقررنامه لرى مقتضالرنجه وشمى يادشاه اسلام يادشاهز مقررنامه سيله وقف مقرره يى (Evkaf-i livâ-i Hamid, Tapu ve Kadastro U. M. arşivi, Defter nr. 566, vrk. 04 - 59).

olduğu anlaşılır³². Vakıf defterinin gösterdiği üzere köyün hıristiyan nüfusu pek azdır. Bu hıristiyan halk arasında, sair bazı yerlerde görüldüğü üzere, Karaca, Arslan, Turmuş, Yahşi, Balı, Bayram, Köse gibi türkçe adlar taşıyan kimselere rastlanmaktadır³³.

Ağros, Karatay vakfiyesinin bir tevkiinde, kaza olarak gösterilmiştir. Bu onun vakfiyeden evvelki vaziyetini gösterir.

Adı geçen vakıf defterinde Er-tokuş'un vakfı olarak gösterilen 74 evli (vergi mükellefi) *Pambuklu* köyünden bahsedilmektedir; Halbuki vakfiyede Ağros köyünden başka bir vakıf yoktur. Biz burasını aynı köyün hudutları içerisinde, vakfiyenin yapılışından sonra, vücuda gelmiş yeni bir köy sanıyoruz, ki bugün Atabey (Ağros) in iki-üç kilometre yakınında bulunan *Pamuklu* mevkiinin burası olduğu şüphesizdir. Köyün bütün nüfusu, defterde, müslüman olarak gösterilmiştir. Bugün *Köylerimiz* adlı eserde (Dahiliye Vekâleti neşri) orada bu adı taşıyan bir köy mevcut değildir. Köyün gelirinden talebeye ve kervansaraya ait tahsisat zikredilmektedir, ki vakfiyede zikredilen medresenin talebeleri ile hanın bahis mevzuu olduğu muhakkaktır³⁴.

³² 1935 nüfus sayımı, *Isparta vilâyeti broşürü*. Bu bölgede yaşayan yürüklerin Afşar ve Salur boylarından geldiği kayıtlıdır (*Defter-i Mufassal-i livâ-ı Hamîd*, numara 51, varak 321, 323) ki buralarda bu unsurun ehemmiyetini göstermek bakımından dikkati çeker.

³³ Bugün nahiye merkezi olan Atabey adı 1921 de B. M. Meclisinin kararı ile sahibine nisbet olarak verilmiş ve eski Ağros adı kaldırılmıştır (*Kitabeler II*, s. 221).

³⁴ *Karye-i Bambuklu vakf-i mezkûr* (yani Er-tokuş), bu cümle-i gâllat evkaf-ı mezkûreden şart-ı vâkıf mucibince hükm-i Hudavendigâr ile humsı evlâd-i Armağan-şah tasarruf edüp bâktsinden yevmi on akça hükm-i padişah muktezasınca talebe-i müstaidine verilüp iki yüz akça meremmet-i kârbânsarây'e sarfolunub bunlardan gayrısın müderris tasarruf eder deyü Defter-i köhnede mukayyed. Sonra mezkûr evkâfın mahsulatından hükm-i humâyûn mucibince Kara hisar kadısı mevlânâ Kösece Şemseddin'e yevmi on akça cihet tayin olunmuş ve karye-i Bambuklu dahi hükm-i padişah ile ikrar olunup kârbânsarây meremmetine, mâ bakısı müderris mevlânâ Sinan Karamanî tasarrufindedir deyü Defter-i köhne'de mestûr. Şimdiki halde kârbânsarây için yılda ikiyüz akça verilüp mâ' dalarına tasarruf olalar deyü mevlânâ-i müşâr'ün-ileyh elinde hükm-i humâyûn var. Bâdehu ikiyüz akça vermeyüb kârbânsarâyı tâmir için karye-i mezkûreye mutasarrıf olalar deyü ikrar olunmağın deftere sebt olundu. Evâilde cemi evlâd-i Armağan-şah el-mezbûr mütevellileri olup, hums-i hasılın aralarında âlesseviye dört hisse kılınıp . . . (*Def. Evkaf-i Livâi Hamîd*, 566, vrk. 60).

Vakfın bir kısmı da kervansaraya ait olduğu vakfiyede zikredilmektedir. Hanın hudutları içerisinde bulunduğu zikredilen *Dâdik* veya *Dâdil* köyünün bu gün hangi köy olduğunu tahkik edemedik. Eğridir'de bir zâviyenin şeyhi olarak gösterilen *Şey Dadikî*³⁵ isminin *Dadikî* (ددیکي) nisbeti bu köye mensubiyeti göstermektedir. Maamafih, Gelendos'un cenubunda, Mikâil köyü sınırları içinde, göle yakın bir yer ve orada bulunan bir değirmenin *Dâdil* adını taşıdığını buralı bir arkadaşı bana bildirmiştir.

Gelendos hanının, üzerinde bulunan kitâbeden, Er-tokuş'a ait olduğu anlaşılıyor³⁶. Bundan dolayı mezkûr köy bu hanın bulunduğu yerde olmak icabeder. Bu takdirde Gelendos muahhar adı mıdır, yoksa hanın bulunduğu yerde Gelendosdan ayrı bir köy mü mevcut idi? bizce burası şimdilik belli değildir. Gelendos, Osmanlı devri tahrir defterinde *Afşar* kazasına (bugün köy) bağlı bir müslüman köyüdür. Vergi mükellefi 425 kişi vardır, ki o zaman nüfusu ortalama 1200 demektir³⁷.

Antalya'daki câmiinin hangi câmi olduğunu tesbit edecek bir kayıt bugün elimde mevcut değildir.

³⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler* II, s. 232.

³⁶ السلطان عمره في رب العالم العالم (sic) مبارزالدين ارتقش (Süleyman Fikri, *Antalya vilâyeti tarihi*, yeni tabı, 1940, s. 80).

³⁷ *Defter-i mufassal-i livâ-i Hamtd*, No. 51, varak 341-343.

* VAKFIYENİN METNİ *

- على خير خلقه محمد نبيه وآله الكرام هذا كتاب مجمله ومنفصله ويحتوى مفردة ومركبه
بذكر ما شهد في مجلس الشرع والقضاء ومحل لتقبل الامضاء بمحروسة دارالمرز انطاليه حماها
5 الله تعالى لدى المسجل اعلاه | غفرالله له ولوالديه بمد جريان ما هو الواجب شرعا نجم الدين
محمود بن مسعود بن . . . المحتسب يومئذ بمحروسة انطالية والاصفهلار شجاع الدين
على بن سليمان بن مسمود المعروف بشاه كلاه وما عدلان وشهد اخى امين الدين محمود
10 ابن يوسف | . . . القيصرى وزكاه بدرالدين ارسلان ابن ايدغدى بن ميكائيل
وصدرالدين محمد بن احمد بن محمد الملوى وشهد جبرئيل بن يعمر بن بلاق وزكاه اركين (!)
15 بن صالح بن عمر وموسى بن عبدالله بن يعمر وشهد ابوبكر بن عثمان بن عين الدوله | وزكاه
اسحق بن خليفه بن روس (!) وامير اينانج بن جبرئيل بن يعمر وشهد شجاع الدين
يلغور بن عبدالله وبهاء الدين ايلدكز بن عبدالله عتقاء سمدالدين ارمغانشاه وزكاهما
شجاع الدين ابراهيم بوزق (!) بن املك وفخرالدين سليمان بن عlishير بن احمد وشهاب الدين
20 | شاهين بن عبدالله بن تركرى ونجم الدين بن يعقوب بن محمد بن احمد شهدوا اصالة
وشهد الامير المختار الحسب سمدالدين سلمان بن المرحوم نجيب الدين محمود بن ابراهيم
والشيخ حسام الدين الحسن بن الرشيد بن احمد الحافظ تحملا عن الامير الاصفهلار
25 الكبير بدرالدين فرهاد | بن المرحوم نجيب الدين محمود بن ابراهيم وشهد الامير
منفخر التراجمه نورالدين عبدالله بن حمزه بن هبة الله التبريزى وتاج الدين امير الحاج بن
اسحق بن اسمد القيصرى تحملا عن الامير الربانى السعيد المحروم جلال الدين قراطى
30 بن عبدالله اسكنه الله | بمجوحة جنانه وشهد الامام حسام الدين الحسن بن عبدالله
بن عبدالرحمن ومحمود بن الحضرم بن ادريس تحملا عن الحاج يوسف بن عبدالله
المقيم بناحية سيرته وشهد كمال الدين بن عبدالحميد بن شهاب الدين الب سنقر بن
35 عبدالله و الامام بديع الدين | بهرام بن تكمى (!) بن فلى (!) تحملا عن شهاب الدين
الب سنقر بن عبدالله عتيق المرحوم مبارزالدين ارتقش وشهد الامام زين الدين
زكريا بن الفقيه البغاير (!) بن محمود و الامام سيف الدين حبيب بن رمضان بن احمد بك
40 تحملا عن شجاع الدين البغور بن عبدالله و عن صمصام الدين سريجه | بن عبدالله عتيق
مبارزالدين ارتقش رحم الله شهادة صحيحة شرعية متبرة متفقه الالفاظ والمعانى متحدة
البيارات والمباني عن علم ويقين لاعن ظن وتحمين بانه ملأ بنى الامير المرحوم مبارزالدين

* Aslı İstanbul İnkilap müzesindedir; tomar halinde olup iyi bir şekilde muhafaza edilmiş yalnız baş tarafta bulunan tescil kısmı kopmuştur.

- 45 ارتقى بن عبدالله رحمه الله جميع المدرسة | الكائنة بقرية اغروس والحان بقرية ذآذيل
وما من اعمال محروسة برغلو حماه الله والمسجد الجامع بمحروسة دارالمرز انطاليه اقر عندهم
قبل تاريخ هذا الكتاب بستة وخمسين سنة اقراراً صحيحاً شرعياً واشهدهم على اقراره انه وقف
50 | وحبس وسبل وتصدق جميع القرية المسماة اغروس المذكورة المستفنية عن ذكر التحديد
لشهرتها عند اهل تلك البلدة بجميع حدودها وحقوقها ومراقفها ومضافاتها وتوابها
55 | ولواحقها وكل حق هو له فيها داخلاً وخارجاً | متصلاً ومنفصلاً على تنامي الوجوه والاسباب
كلها باسرها واجمعها على مصالح المسجد الجامع والحان والمدرسة المذكورة فيه وعلى مصالح
المدرس والفقهاء بالمدرسة المذكورة وعلى مصالح المتردين والنازليين في الحان المذكور وعلى مصالح
60 | الامام والمؤذن والزيت والحصر والقيم للمسجد الجامع المذكور وفقاً صحيحاً شرعياً وحبسها
تحبساً جائزاً مرعياً وتصدق بها تصدقاً معتبراً مرعياً مؤبداً مخلداً ابدالاً بدين الى ان
65 | يرث الله الارض ومن عليها وهو خير | الوارثين لا يباع ولا يوهب ولا يملك ولا يبعوض بوجه ما
وفوض التولية في مجلس صحة الوقف والتاريخ المذكور من غير فصل لمتفه الامير المرحوم سمدالدين
الحاج ارمغان شاه بن عبدالله رحمه الله وبده لا ولاده واولاد اولاده بطناً بمد بطن وعقباً
70 | بمد عقب ونسلاً بمد نسل وشرط الواقف وهو الامير المرحوم مبارزالدين ارتقى المذكور
نور الله ضريحه خمس ما يحصل من القرية المذكورة لمتفه وهو المرحوم سمدالدين ارمغان شاه
75 | المذكور وبده لا ولاده المتولى وغيره | ذكورا واناثاً للذكر مثل حظ الانثيين
نسلاً بمد نسل وبنطناً بمد بطن ماتوا ودوا وتناسلوا فان لم يبق من نسل الامير سمدالدين
المذكور احد فحق التولية بمد ذلك للحاكم المادل ينفمه الوقف ولا يكون له الخمس سوى التولية
80 | بحسب ويصرف الخمس في مصالح الوقف على شرائط المزبوره في كتاب الوقفية للمواضع المذكورة
تفويضاً صحيحاً شرعياً وقد حكم بصحة الوقف والتولية حسب المرقوم فيه حاكم من حكام المسلمين
85 | نافذ الحكم في محل ولايته في التاريخ المورخ اعلاه حكماً صحيحاً شرعياً وقضا بجميع ذلك
قضاً مبرماً لازماً بسؤال من له ذلك شرعاً واخرج الواقف المذكور يقبل الله منه جميع
90 | القرية المذكورة من يده وتصرفه | وسلمها الى المتولى المذكور تسليماً شرعياً فلما شهدوا
على الوجه المشروح والنمط الموضوع فيه سمع الحاكم المسجل اعلاه احسن الله خاتمه شهدتهم
وقبل مقاتهم بمد التزكية والتعديل وحكم بصحة ذلك كله حكماً نافذاً لازماً شرعياً
95 | | واشهد عليه من حضر عنده من الائمة والفقهاء بسؤال شرعى في الثالث عشر من
شهر الله الاصب رجب عمت ميامنه سنة تسع وستين وستائه والحمد لله شاكر

اشهد على حكم الحاكم ادام الله ظله
محمد بن الحسين البيلقاني
وكتب بخطه

شهد بذلك حسن
بن علي
شهد غازي بن ميمون

شهد بذلك على حكم الحاكم
يونس بن ابي بكر
كتب بخطه

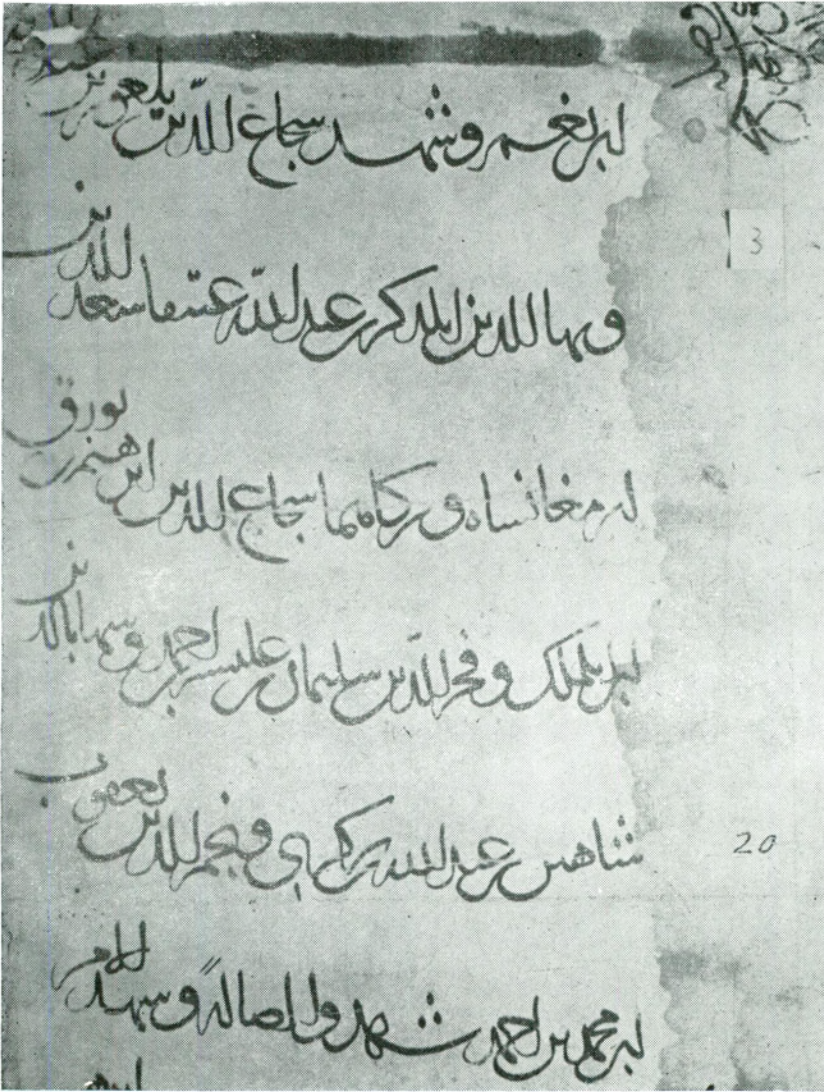
شهدت على حكم الحاكم المسجل ادام الله علوه و برکتہ کتبه رسول بن الحسين بن الخليل	شهد على حكم اسماعيل بن علي بن عمر الماردني	و بمثله شهد محمد بن علي بن ابي الفضل كتبه بنظنه
بشهاده من الشاهدين على مضمونه اسبغ الله ظله يوسف بن عمر بن يحيى كتبه بنظنه	شهد بما فيه وانا زين الحاج بن عمر بن حسين كتبه بنظنه	و بمثله شهد حسين محمد بن علي كتبه بنظنه
اشهد على حكم الحاكم المسجل اعلا الله تعالى وانا	شهد على الوجه المثل محمد بن احمد بن محمود بن الحسين العلوي المعروف يعرفاً	اشهد بجميع ما فيه انا احمد بن العباس بن الحسين احسن الله خاتمته
و شهد بما فيه علي بن عبدالرحمن بن احمد وكتبه بنظنه	شهد بما فيه سنقر بن عبدالله وكتب بنظنه	شهد بما فيه علي حكم الحاكم اسبغ الله ظله زين العابدين ابن محمد الخلاطي المتفق
شهد بذلك ابراهيم بن ملكدار بن خداداد وكتب بنظنه	شهد بما فيه علي حكم الحاكم اسبغ الله ظله اسمعيل بن هايب المتفق	شهد بما فيه علي حكم الحاكم محمد بن يوسف بن زكي بن عبدالله الارموي وكتب بنظني
شهد بذلك وانا موسى بن شهرار بن امير غازي القيصري كتبه باليد	شهد بذلك وانا ابو بكر بن اسمعيل بن صديق كتبه باليد	شهد بما فيه علي الحكم الحاكم وانا مبارك بن عبدالله
شهد بما فيه عبدالعزیز بن القاضی وکتبه عنه بنظنه	شهد بذلك خالد بن محمد قفيم سيرته فكتب باليد	شهد بما فيه يا قوت شهد بذلك علي حكم الحاكم امير طالم بن محمد بن محمد البليخي
شهد على حكم به الحاكم عمر بن محمد بن شعبان وكتبه بنظنه	شهد على الحكم بما حكم به فيه اسد الدين اغلبك بن النحيب حرر عنه باليد	شهد على حكم الحاكم محمد بن داوود ابن لسكري وكتبه بنظنه
شهد على ما يحكم الحاكم سونك بن يوسف ابن قلناتق وكتبه بنظنه	شهد على الحكم ادام الله ظل حاكمه عثمان بن معاذ بن عثمان في تاريخه	شهد على الحكم نصرت بن سليمان
شهد بما فيه وانا عمر بن سليمان بن ابراهيم وكتب بنظنه	شهد بما فيه وانا حسن بن دبيس سليمان بن ابراهيم وكتب بنظنه	شهد بما فيه انا عذير بن ساروجه وكتب عنه بامر
شهد بما فيه علي الحكم يحيى بن اسماعيل وكتبه بنظنه	شهد بذلك محمد بن سعد المعلم وكتبه بنظنه	شهد بذلك رومبكي بن ايدغدي سوباشي وكتب بنظنه امره

على خليفته من بعده والى الكهنة
 ومقتله وحتمى فريده وكنهه كبره
 مسير طائفة من الكهنة
 من المغرط الكهنة الذى
 عن فليده واولاده بعد حزان
 من عا حمله مجمع من
 حروين طائفة من الكهنة
 على سلمان مسعود المعروف

12 وما عاد الا شئنا في الامم محمد بن يوسف
 لبر لا ولي المقصود وركاه بالتر لبر لا
 لبر لا غداي من ركاه واصل لبر لا محمد
 للعلوي وسيد جبريل الغميرين يلاو
 وركاه لبر لا محمد بن موسى عليه السلام
 لبر لا محمد وسيد ابو بكر عمار
 15 وركاه لبر لا محمد بن يوسف
 محمد بن يوسف

١٧
 الخ الحبيب كمال الخ حبيب
 للشرح حلال الدين كمال الدين
 كمال الدين كمال الدين كمال الدين
 25
 كمال الدين كمال الدين كمال الدين
 كمال الدين كمال الدين كمال الدين
 كمال الدين كمال الدين كمال الدين
 كمال الدين كمال الدين كمال الدين

جلالته واطى عن الله كده
 حبوه جناه وسهلا الحسام الله
 لاجس عبد الله عن الله محمد بن
 عمارة الجوسه عبد الله الطه
 وشهد كماله عن عبد الله محمد بن
 السنه عبد الله والوافد مع الله
 هاهو كسى فله جلاء عبد الله
 30
 15
 35

ابن عبد الله علي بن احمد بن محمد بن الحسين بن
 الامام
 الخافض بن الميرزا بابن الفقيه الشهير بن محمود
 بن
 سيف الدين حبيب بن مزار بن احمد بن ابي
 الفخر بن عبد الله بن محمد بن احمد بن سراج
 ابن عبد الله بن عبد الله بن محمد بن الحسين بن
 سهراب بن محمد بن عبد الله بن محمد بن عبد الله بن
 الفاطم
 والامام بن محمد بن احمد بن ابي عبد الله بن
 ابن

6

40

اعظم ومن ياتك ابوه الخ
 17
 للمدرسة
 45
 الكانديتور وروس وكان يعرفه
 ومما عمل في حرمه وكنعها الله والمشهد
 الجامع وهو في الغلطة اجماع
 في تاريخ هذا الكتاب في خمسين سنة
 صحاحها اولها من علماء اوله واهل
 وف

وجلسوا على ارضهم
 وكتبوا على ارضهم
 50
 اغربوا المذكورة المسخرة
 لشهرها عند تلك الليلة
 وجمع خردوها
 وحقوها ولفها وضاهاها
 55
 متصلا ومنفصلا على
 الحساب
 كتابا على ارض المسجد
 لكامل

65 | 10
 الوارثين لبايع ولاموئيل ولاموئيل
 وقوم للتولية ويجلس للوقوف والمسالخ
 لعمدة الاطراف حوس بعد للتر كاج امغانسياه
 لرع الله حمد وبعده اولاده
 واولاد اولاده بطناً بعد ط وعبا
 بعد عقبون لا بعد نساي وطلو
 70
 واولاد حوس اللذين المذكور

بقوله في خمسة وخمسة
 المذكور وبجاءه لو
 ذكرنا اننا المذكور
 نسلا بعد نسل وبطابع
 وناسلوا فان لم يه
 المذكور في النبوة

112
 به بعد الوصف والاكمل الجسوى للنبى
 80
 فحسب في المحس فمصلح الوصف
 على السطر المروده في كتاب الوصفه
 للموضع المذكوره فوضا حكا
 سعا ودا حكا لوجوه والنبوة
 حسب المروده في حكا حكا المسلمين
 85
 اذ الحكيم في حكا لانه في المالح
 حكا حكا عا وضا لجمع

وضمير لان اسلوب ذلك سرعا
 وخرج الوصف المذكور بعد اللين
 جمع للعين المذكور وانه تفرقه
 وسلمها الى المذكور سلهما عينا فلهذا
 على اجالته روح والنقط الموضح فيه
 سمع لاجل السجل اعلاه في خلاصه
 وبما عالتهم بعد الترتيب والتعديل

13

90

RAPORLAR :

1945 YILINDA TÜRK TARİH KURUMU ADINA YAPILAN TARİHÖNCESİ ARAŞTIRMALARI

Dr. İ. KILIÇ KÖKTEN

*Ankara Üniversitesi, D. T. C. Fakültesi
Antropoloji Enstitüsü Asistanı*

Önsöz

1945 yılı Tarihöncesi araştırmalarımı Orta Anadolu'da Ankara (Ayaş - Güdül - Haymana), Sivas (Şarkışla - Uzunyayla - Hafik); Doğu Anadolu'da Malatya - Elazığ - Muş - Karaköse illeri çevrelerinde yaptım.

Bu gezide geçtiğim yollar, incelediğim bölgeler harta LXXVII de gösterilmiş ve tesbit edilen hüyüklerin isimleri de LXXVIII numaralı listede yazılmıştır.

Bundan evvelki gezilerimin basıldığı dergi isimleriyle, bu gezilerin "Kuzey-Doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri," adını taşıyan yazımda bir araya toplanan özeti, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt III, sayı 5 de yayınlanmıştır.

Biribirine bağlı ve bir sıra takip ederek gelişmekte olan bu çalışmalar, şimdiye kadar açık kalan, Anadolu'nun doğu yarısını oldukça kaplamış bulunmaktadır; Anadolu'nun batı yarısına geçmek ve böylece açık yer kalmayınca kadar bütün yerleşme alanlarını hazırlanmış program gereğince taramak ödevlerim arasındadır.

Bu yıl yaptığım gezi de çok verimli oldu. Elimize Eskitaş ve Yenitaş devri aletleri geçti. Yeni ve çeşitli yerleşmeler gördük. Bilhassa yapıları bakımından şimdiye kadar gördüğümüz tümülüslerden ayrı tümülüsler tesbit ettik. Evvelce araştırılan hüyüklerden bir kısmını ziyaret ederek verimini tamamlayan kültür belgeleri topladık. Gölevleri kalıntılarının varlığını daha çok açıklıyarak şüphelerimizi azalttık.

Buluş ve gözlemlerimi açıklamadan önce, her yazımda olduğu gibi bu yazımda da Kurum Başkanlığına sunduğum ön raporun

bir örneğini takdim ediyorum. Bu suretle gelişi güzel yollara çıkılmadığını ve gezi sonunda hazırlanan yıllık raporlarla, ilerde yapılacak işlerin ancak bir parçasının tamamlanmış olduğunu hatırlatmak isterim.

Bu yılki çalışmalarımı raporumda yazılı bölümlerin teşkil ettiği çerçeve içinde inceliyerek açıklamağa çalışacağım.

Yardımlarını esirgemiyen Türk Tarih Kurumu'na, bu imkânları hazırlayan sayın hocam Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarken, aynı hız ve istekle işime devam edeceğimi vadedirim.

Geziye çıkmadan önce Kurum Başkanlığına sunulan rapor

1. Samsun kazılarına devam:

a) Dündartepe hüyükünün Kalkolitik çağı kültürünü kesin ve geniş ölçüde araştırmak, bu devrin kronoloji ve menşei üzerinde son sözü söylemek,

b) Eti kültürünün Kuzey Anadolu'daki son yerleşmesini, yapı kalıntılarını incelemek ve Etilerin Tarsus, Dündartepe arasındaki kültür tarihleri üzerinde durmak,

c) Tepe ve eteklerdeki Bakır çağı kültürünü ve tepedeki orijinal buluntulardan köjökkenmödingsleri (Mutfak kalıntıları) Orta ve Batı Anadolu'daki çağdaşlarına göre değerlendirmek ; Tepedeki 3.30 metreden sonra başlayan Kalkolitik kültür tabakaları içinde derinleşmek,

d) Tekeköy düz-yerleşme yeri ve mezarlığı kazılarını tekrar ele alarak Anadolu Prehistorik kültürlerinin kavranmasına daha çok çalışmak ve bol Mezolitik taş alet (mikrolitler) veren "A," adlı mağaranın toprak dolgusunu tamamen boşaltmak, bu işle Kırım ve Batı Kafkasya'daki yeni U. R. S. S. buluşlarının Anadolu'ya göre kontrolünü sağlamak, aynı zamanda Baradız (İsparta) Mezolitik istasyonu buluntularıyla mukayese imkânlarını hazırlamak,

e) Samsun hafriyatı sonunda Kızılırmak deltası güneyinde (Bafra batısı) tesbit ettiğimiz İkiztepe hüyükünde ilk deney çukurlarını açmak istiyoruz.

II. Geziler :

1940 yılındanberi Türk Tarih Kurumu adına prehistoryasını araştırdığım bölgelerin hartası ilişik olarak sunulmuştur. Kuzey-doğu Anadolu parçasında prehistorya bakımından birbirine bağlı bulunan kültür bölgelerinin verimi, 27,32 sayılı Belletende (1943-1944) yayınlanmak suretiyle açıklanmıştı.

Hartaya koyduğum hüyükler, mağara ve kayaaltı sığınakları, gölevlerinin ilk izleri, kaya anıtları ve nihayet zengin Tarihöncesi ve Öntarih malzemeleri ilk ve öncü belgeler olmuştu.

Bilhassa Kars'ta Dündartepe hüyüğünde, Aras boyunda İğdır ilcesi çevresinde, Kangal'da Hüyükdeğirmeni'nde bulduğum renkli birçok çanak çömlek parçası, karşımıza araştırılması gereken sınır aşırı kültür münasebetleri de çıkarmıştı.

Anadolu'nun prehistoryasını zenginleştirmek, belirli birkaç örnek kazı yerine (Truva, Alişar, Alaca), diğer bölgelerin en yeni ve tamamlayıcı örnek kazı yerlerini ekliyebilmek için daha çok araştırmaya şiddetle ihtiyacımız olduğunu sık sık belirtmekteyim. Bu maksatla, bu yıl yapacağım gezilerde, Kuzey-doğu Anadolu parçasının biraz güneyinde, batıdan-doğuya doğru uzanan yerlerinde çalışacağım; araştırmak istediğim bölgeler ve takip edeceğim yollar ilişik hartada noktalı çizgilerle gösterilmiştir. Yalnız bu araştırmaların başlangıcında beni eğliyecek orijinal bir buluntu karşısında kalacak olursam, yolculuğumun Muş'tan sonra, kuzey-doğu'da kalan Kars'la, oradan Hope'ye uzanan kısmından derhal vazgeçeceğim.

Son durağım muhakkak Muş ili çevresi olacaktır. Muş'tan sonra araştıracığım yerler plânımın ikinci bölümünü teşkil edecektir.

III. Gezide yapılacak işler :

a) Şarkışla'dan itibaren Deliilyas, Viranşehir, Kayadibi çevreleri araştırılacak, geçen sene bu mntakada yerini tesbit, fakat adını bildirmediğim ikinci gölevleri izleri üzerinde durulacak; ve Tohma çayının Uzunyayla'ya açılan kısımlarındaki "Sıçan hüyüğü'nde,, araştırmalar yapılacaktır.

b) Hafif gölündeki Pılır veya Gölhüyüğü'nde araştırmalar tekrarlanacak, buradaki gölevleri izleri ile verileri üzerinde dikkatle durulacaktır.

c) Kangal- Alaca- Hekimhan- Tepeköy yolu ile Malatya'ya gidilerek, Tarihöncesi araştırmaları yapılacak, fırsat bulursam "Arslantepe,, de ziyaret edilcektir.

d) Malatya'dan sonra Elazığ (Tunçeli) çevresinde Sivrice, Mollakendi, Pertek, Çemişgezek, Keban ve Baskil çevrelerine kadar gideceğim. Hiç araştırılmamış olan bu bölgelerde resimli mağaralar, zengin hüyükler ve düz-yerleşme yerleri bulacağımı kuvvetle umut etmekteyim.

e) Elazığ'dan sonra Pulur - Tepeköy - Çapakçur - Soluhan yoluyla Muş iline geçeceğim. Elazığ çevresinde yapacağım araştırma tarzı burada da aynen tatbik edilecektir. Muş'tan sonra zaman kalırsa Malazgirt, Karaköse üzerinden Kars'a ve oradan da Artvin üzerinden Hope'ye gidilecek; olmadığı takdirde, yukarda yazdığım gibi, Karaköse-Eleşkirt üzerinden Pasinlere inilecektir.

Samsun Hafriyat heyeti gene eski arkadaşlarımdan müteşekildir. Güney-doğu ve Doğu Anadolu gezilerime Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü öğrencilerinden Fikret Ozansoy da iştirak edecektir.

Geziye çıkmadan önce Başkanlık emriyle Haymana'da Timürözü mağarasında ve bir hafta evvel gene Kurum adına Ilıca köyünde (Ayaş) tesbit ettiğim Asarcık hüyüğü ile köyün menhir ve kromleklerinde incelemeler yapacağım. Raporumu arzeder, dileğimin kabul buyrulmasını saygılarımla rica ederim.

İ. Kılıç Kökten

İlk Araştırmalara Genel Bir Bakış

Ankara başşehir olduktan ve Kurumlarla, Fakülteleri bağrına bastıktan sonra Anadolu'nun en çok araştırılan bir köşesi oldu. Yerli ve yabancı araştırmacıların yaptığı incelemeler neticesinde kültür tarihi Eskitaş devrine kadar geri götürüldü. Yapılan yayınlar bu çevrede çalışacaklara çok büyük bir yardımcı ve en doğru bir kılavuz olmaktadır. Onun için, burada, şimdiye kadar araştırdığım bölgelerden daha kolay imkânlar kazanmış oldum. Bütün yayınları burada tanıtmak konumuz dışındadır. Esasen mühim bir kısmı toplu olarak gösterilmiş bulunmaktadır (Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Antropoloji Dersleri, 1937; Dr. Afif Erzen, İlk Çağda Ankara, 1946).

Ben yalnız yolumuzla ilgili ve buluşlarımıza yakınlık gösteren yayınlardan ancak bir kısmına kısaca temas etmek istiyorum.

Ayaş ve Güdül'e giderken Ankara - Ayaş yolunu takip ettim. Araştırmalarımı daha ziyade Ilıca, İlhan köyleri ile Güdül bucağı yakınlarında yaptım. Araştırmalarımında, Ilıca köyünde Asarcık hüyükünü, köyün güneyindeki dikilitaş ve kromlekleri (Dik dönek taşlar) gördüm; Güdül'de sileksten ve İlhan köyü çevresinde de bazalttan yapılmış paleolitik olması muhtemel aletler topladım.

Ankara'nın kuzey-batı yönü, yukarıda yazdığım gibi, oldukça araştırılmıştır. Yol boyunca durarak ziyaret ettiğim Ergazi köyüne yakın ve asfalt yolun yardığı kum ocakları, 1937 de Ankara kuzeyinde tesbit edilip, İç Anadolu'nun Orta Paleolitliğini ilk defa açıklayan Etiyokuşu gibi Lövalvazo-Musteriyen (Levalloiso-Mousterien) aletler veren ikinci bir istasyondur. Seki seviyesi ve yatakları bakımından Etiyokuşu'na yakın bir benzerlik gösteren bu yer, 1937 de Prof. E. Pittard ve Doç. Dr. Afet İnan ve daha sonra Yüksek Ziraat Enstitüsü eski jeoloğlarından Max Pfannenstiel tarafından araştırılmıştır (E. Pittard, Sileks taillés Levalloisiens recueillis dans les alluvions des plateaux d'Anatolie, Revue anthropologique, T. LXVIII, Paris 1939; Afet İnan, L'Anatolie, le pays de la "Race," turque, Cenève 1939; M. Pfannenstiel, Die Altsteinzeitlichen kulturen Anatolien, İstanbul 1941).

Ankara - Ayaş yolunda kilometre 22 de, yolun hemen sol kenarında küçük ve sivrice bir hüyük dikkati çeker; "İlinci Sincan hüyükü," olarak adlandırılan bu yerde Bakır, Hitit, Frig ve Grek-Roma çağı belgelerinin toplandığını öğreniyoruz (Prof. Remzi Oğuz Arık, Belleten 30, 1944, s. 343).

Yalnız olarak, ayrıca Enstitümüzle birlikte yaptığım gezilerde, bu hüyükte açıklanan dört çağ malzemesinin, yüzeyde serpilmiş olduğunu kolayca görebildik.

Zir köprüsünü geçtikten sonra kuzeye uzanan Mürted ovasının ortalarına doğru, üzerinde köy bulunan bir yükselti; yolumuzun sağında, ovanın kenarında bulunan ikinci ve uzunca bir tepenin hüyük olması muhtemeldir. Bu tepeler eğer hüyükse, Sincan ve Bitik hüyükünden noksan veya fazla bir yerleşme göstereceklerini pek tahmin etmiyorum.

Ayaş Belinde ve Ayaş ilçesi içinde prehiştoryayı ilgilendiren bir belge göremedim. Yalnız kasabada yolun kenarında, üzerinde

kabartma süsleri bulunan, Grek-Roma çağına ait taştan yapılmış bir lâhit gelip geçenlerin ilgisini çekmektedir.

Ilıca köyü içindeki Asarcık hüyüğünü, köyün güneyinde bulunan dikilitaş alanını; ziyaretçileri ve araştırmacıları meraklandırıp eğlendiren Ağılkaya'daki (Ilhan köyü) fosil yataklarını tanıtan bir yazıya raslamadım. Bu yerin killi ve kısmen çakıllı katlarından çıkarılan çeşitli hayvan fosilleri Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü koleksiyonları arasındadır. Burada araştırmalar yapan Jeoloji profesörü Mac Caliee'in yayınlarını büyük bir sabırsızlıkla bekliyoruz.

Güdül'de Kırmir suyunun sarp yamaçları üzerinde açılan mağaralar araştırılmış ve bunlardan bir kısmının tarih devirlerde iskân edildiği ve bazılarının da kilise olarak kullanıldığı açıklanmıştır. Kırmir suyuna inen platonun üzerinde morfolojileri itibarıyla dikkate değer bazı çakmak taşları toplandığını da biliyoruz (Ord. Prof. Şevket Aziz Kansu, Türk Tarih Kurumu Prehistorik Araştırmaları, Belleten Cilt III, sayı 9, 1939, s. 96).

Araştırdığım çevreye yakın olması bakımından Beypazarı-Nallıhan arasındaki Hırka tepesinde "Hüyüğünde," bulunan ve M. ö. üçüncü binin ikinci yarısından daha eskiye tarihlenen gagalı bir testi; gene Beypazarı'nın 13 km. güney-doğu'sundaki Dikmen hüyükte ele geçen testinin çağdaşı, tunç bir damga mühürü notlarımıza eklenmesi gereken önemli buluntular arasındadır (Dr. Tahsin Özgüç, Beypazarı çevresinden getirilen testi ve damga mühürü, Belleten Cilt IX, sayı 34, s. 289-292, lev. LVII).

Yolumuza yakın olmayan, fakat, Ankara'nın kuzey-batı çevresinin Öntarihini ve tarihini aydınlatması bakımından önemli olan Karalar kazılarını, Bitik araştırmalarını ve bu yazılara dikkatle hazırlanıp eklenen istikşaf hartasını elimizde değerli birer kılavuz olarak saklamaktayız (Prof. Remzi Oğuz Arık, Karalar Hafriyatı T. T. A. ve Etnoğrafya Dergisi sayı II, 1939, S. 102).

Ankara Gazi Orman Çiftliğinde (1932) harçsız taşlarla yapılmış yuvarlak kaideli bir yapı içinde bulunan ve M. ö. 8. yüzyıla tarihlenen bronz eşyalar kayde değer buluntular arasındadır. (Dr. Hamit Koşay, Ankara Gazi Orman Fidanlığında bulunan eserler, T. T. A. ve Etnoğrafya Dergisi sayı I, 1933, s. 21).

Ankara güney, kuzey ve kuzey-batı kısımlarına nazaran daha derin araştırılmıştır. Timürözü mağarasına (Haymana) kadar uzanan yol boyundaki ve Elma dağının batı eteklerindeki yerleşmeler,

bilhassa bunların içinde Ankara'ya en yakın bulunan Ahlatlıbel, Kurumun araştırma tarihinde çok önemli ve müstesna bir değer taşır (Dr. Hamit Zübeyr, Ahlatlıbel Hafriyatı, T.T.A ve Etnoğrafya dergisi sayı II, 1934, s. 3-100).

Türk 'Tarih Kurumu araştırmalarıyla ünlenen diğer bir yer de Gâvurkale'sidir. Ankara'nın takriben 60 km. güney-batısındadır. 1861 de ilk defa Georges Perrot ve Ernest Guillaume tarafından keşfedilen bu harabede birçok araştırmalar yapılmıştır.

Gâvurkale, gerek Hitit mes'elesinde, gerekse Anadolu'nun genel tarihi coğrafyasında mühim bir yer alır. Perrot ve Guillaume'un Hitit kralı ve oğlu olarak gördükleri iki insan kabartmasını, John Garstang ve Eduard Meyer ilâh tasviri olarak kabul etmektedirler. V. der Osten de aynı kanaattedir. V. der Osten 1926 da Paul Wiegand ve Emil Forrer ile birlikte Gâvurkale'yi gezdikleri zaman Perrot-Guillaume'in görmediği ve 1910 da Albert T. Olmstead'ın de görüp te yayınlamadığı üçüncü bir insan kabartmasını daha tanıtmışlardı.

19 mayıs 1930 da burada yapılan kazı neticesinde Gâvurkale'nin eski kültür katının kabartmalarla çağdaş olduğu, ikinci katının ise Frig'lere ait olduğu anlaşılmıştır. Roma-Bizans devrini teşkil eden son kültür katının çanak çömlekleri pek azdır. Bu devirde burasının ihtimalle bir karakol olduğu da ileri sürülmektedir (H. H. von der Osten, Gâvurkale Kılavuzu, sayı 6, 1937)

Tarihin çok önemli çağlarında bir mabet, bir kale ve bir şato olarak kullanılan bu mevkiin yakın doğusunda Paleolitik devre ait çakmak taşı aletleri de bulunmuştur; burasının Paleolitik bir atölye olacağı da kaydedilmektedir (Ülkü 1936-1937, s. 486-488).

Grek-Roma devri sonuna kadar yerleşme izleri gösterdikleri ihtimalle kabul edilen Ahlatlıbel ve Gâvurkale arasında dizili hüyükler de yolumuzun önemli yerleşmelerindendir (Belleten III, sayı 9, Ankara Karalar ve yakınları hartası).

Karaoğlan, Ankara'nın 25-27 km. güneyindedir. Adını içinde bulunduğu köyden alır. Bu hüyük, ilk defa (1937) Doç. Dr. Afet İnan tarafından görülmüş ve hafriyatını Arkeolog Remzi Oğuz idare etmiştir. 1937 sonlarında hüyükte kısa bir hafriyatla işe başlanmış ve o zaman Kalkolitik çağdan Osmanlı zamanına kadar süren yerleşmeler kolaylıkla açıklanmıştır. Daha sonra tekrarlanan kazılarla, adı geçen devirlerin kültür katları bütün zenginliğiyle

meydana çıkarılmıştır (Remzi Oğuz Arık, Karaoğlan Hüyüğü. Belleten III, Sayı 9, 1939, s. 27-42).

Ankara çevresi Paleolitik buluntular bakımından da çok zengindir. Bunlardan bir kısmını yukarda tanıttık. Güney yolumuz için (Ankara-Haymana-Timurözü) şimdilik yalnız, Lüdumlu köyü ile Muğan ve Emir gölleri buluntularından bahsedeceğiz.

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Eski Jeoloji Profesörü Dr. Leuchs 2 / mart / 1938 de Lüdumlu köyünün Perm kalkerlerinden müteşekkil bir tepenin dar bir yarantısında bir elbaltası bulmuştu. Bu baltasının yapısı andezitten olup uzunluğu 13.5, genişliği 8, ve kalınlığı 4.5 santimetre çapındadır. Şelleen teknikle yapılmış olan bu elbaltasının aslı Yüksek Ziraat Enstitüsü koleksiyonları arasında ve çok dikkatle yapılmış olan bir benzeri de Antropoloji Enstitüsünde bulunmaktadır (Prof. Dr. Leuchs : Forschungen und Fortschritte. N. 31, 1939, s. 380-381).

Bundan başka Emir ve Muğan gölleri kıyılarında bulunan, fakat görünüşte pek tipik olmıyan birkaç buluntuyu da bu arada kaydetmek faydalı olur (Max Pfannenstiel : Die altsteinzeitlichen Kulturen Anatolien S. 29 ve harta II). Ankara çevresinde yolumuzla ilgili buluntuların en önemlilerini böylece sıraladıktan sonra, gezimizin ikinci ve en büyük kısmına giren Şarkışla, Uzunyayla, Malatya, Elâzığ, Muş çevrelerinde yapılan araştırmaları da tanıtmak isteriz.

1941 yılında Gemerek istasyonunda çakıllar arasında sileksten yapılmış iki adet Musteriyen teknikle işlenmiş âlet bulunmuştur. Doğu Anadolu istikametinde ilk buluntu olması bakımından önemi büyüktür (Şevket Aziz Kansu : Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, sayı 5, s. 189, 1943).

1927-1929 yıllarında Von der Osten'nin Sivas ve Kangal çevresinde yaptığı araştırmalar da değerli buluşlar arasındadır. Biz bu araştırmalar sayesinde Hafik kalesini, Sivas, Kangal ve kısmen Şarkışla çevresindeki hüyükleri öğrenmiş oluyoruz (OIC 6, S. 55-63, S. 165-167, harta IX).

Uzunyayla hakkında sahamızı ilgilendiren hiçbir yazıya ve çalışmaya rastlamadığımız için öncülük edecek bir bilgiye sahip değiliz.

Gezdiğim bölgeler içinde en çok araştırılan ve en çok üzerinde durulan köşelerimizden birisi de Malatya çevresidir. Ben buraya

ilin kuzeyindeki bilinen hüyükleri görmek, Aslantepe'yi ziyaret etmek ve ilin güneyine geçerek Besni, Keysun, Adıyaman çevresinde, bunların içinde bilhassa çeşitli Paleolitik malzeme veren Pirin (Pirun) köprüsü yakınlarında tamamlayıcı araştırmalar yapmak için gitmişim.

Ödevimin bu kısmı da çok iyi sonuçlar verdi. Bildiklerimize katılacak yenilikleri daha aşağıda yazacağım. Yalnız bizi meraklandıran ilk araştırmaları şehre yakınlık sırasıyla tanıyalım.

Aslantepe, Malatya'nın 6 km. kuzey-doğusunda, eski Malatya ile bugünkü Malatya arasında bulunur. Burası 1894 yılından itibaren İstanbul'a toplanan kabartmalarla ilgi çekmiştir. 1932-1938 de, Louis Delaporte idaresinde bir Fransız heyeti tarafından araştırılmış ve en eski katın Büyük Eti devleti sonlarına aid olduğu anlaşılmıştır. 1932 yılından evvel bulunan ve yayımları yapılmış olan, geyik ve aslan avı, kanatlı bir periyi gösteren kabartmalar; M. ö. 1200-700 yıllarına aid boyalı çanak çömlekler; onikinci yüzyılın başlangıcında yapılan saray ve sarayın kabartmalarla süslü kapısı, Aslantepe kazılarında edindiğimiz bilgilerin önemli sonuçlarıdır.

Aynı hüyükün 1928 de Şikago Üniversitesi adına Anadolu'da arkeolojik araştırmalar yapan Von der Osten tarafından da araştırılmış olduğunu öğreniyoruz (Louis Delaporte: *Revue Hittite et Asianique Tome II, Fascicules 9-16, 1934 S. 129-154*).

Malatya'nın güney çevresi Paleolitik buluntular bakımından Malatya kuzey çevresinden tamamen ayrılır. Kuzeyde tek bir buluntu tanımadığımız halde, güneyde Eski-taş devrinin hemen bütün katlarını izliyen belgeleri ele geçirmiş bulunuyoruz. Bundan başka hüyük ve tarih eserleri bakımından da fark büyüktür.

1928 yılında Cenevre Üniversitesi Antropoloji Profesörü E. Pittard, Adıyaman'da Çakal vadisinde yüzeyden topladığı çakmak taşı aletleri bu çevrenin ilk Paleolitik buluntuları arasındadır (Prof. E. Pittard: *Découverte de la civilisation paleolitique en Asie Mineur: Archives Suisses D'anthropologie général V 2, 1928-1929 S. 135-65; Visage nouveau de la Turquie, Paris, 1931, S. 147-55*).

Bu istasyon Pirin köprüsü yanında olup bir kaya sığınağından ibarettir. Pittard'ın teşhisine göre aletler Orinyasiyen, yani Üst-paleolitiğe aittir. Bazı parçalar, şüphe ile de olsa, Kapsiyene benzetilmektedir (K. Bittel, S. 9).

1938 de Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu da Adıyaman'a (Malatya) giderek Prof. Pittard'ın araştırma yaptığı Çakal vadisinde kırmızımtırak renkte çakmak taşından yapılmış tipik üçgen formlu bir uç bulmuştur. Bu aletin Prof. Pittard'ın bulduğu Orinyasiyen aletlerle hiçbir ilgisi yoktur (Ülkü 1939, Cilt XII, S. 477-479 AA, 1940).

Bu arada Malatya ilinde Besni, Keysun'daki eski buluntular da bizi ilgilendirmektedir (V. d. Osten OIP: XXX, S. 405).

Adıyaman'da öğretmen Zeki Adıyaman'la tanıştığıma çok memnunum; bu arkadaş bana göremediğim hüyüklerle, benden önce ilceye gelen araştırmacılar hakkında faydalı notlar verdi. Von der Osten ve Prof. Pittard idaresindeki heyetin çevrede yaptıkları araştırmaları ve ilçede verilen konferansları çok enteresan bulduğum için aynen naklediyorum:

"Dünya medeniyetinin şark ulusları tarafından kuruluşunu gösteren izler Pirin'de yapılacak hafriyatla meydana çıkacaktır. Birçok kıymetli âsâr göstermektedir. İnsanlar iptidaî hallerinde kayalar içinde yaşamakta iken Pirin halkı medenî kuvvetleri keşfedip insanların işine yarar birer şekle sokmuşlardır.

Henüz görülmekte olan çakmak taşları eski malzemelerin en mühimlerindenidir.

Eğer Pirin halkı bu şark medeniyetini inkişaf ettiremeseydi acaba dünya medeniyeti ne vakit ve kimler tarafından kurulacaktı?

Ey Adıyaman halkı, siz, dünya medeniyetini meydana getiren o şerefli babalarınızın evlâtlarısınız. bu suretle mes'ud ve bah-tiyar olduğumuzu bütün sizlere tebrik eder, en son hürmetlerimi de ecdatlarınızın yüce ruhlarına sunarım „ (Zeki Adıyaman ve Şairleri, 1931, S. 37 - 38).

Pirin yakınlarında bulunan Palanlı köyü mağaralarının resimli duvarları da bölgenin değerli buluşları arasındadır. Prof. Pittard, Prof. Şevket Aziz Kansu, Müzeler ve Antikiteler Umum Müdürü Hamit Koşay tarafından görülüp işlenen bu duvar resimleri (Ar pariyetal) Anadolu'nun Üst-paleolitik devrinin ilk ar örnekleri olması bakımından değeri büyüktür (E. Pittard: Archives Suisses d'Anthropologie général (1939) Gravures rupéstres en Anatolie S. 187 - 190 resim 1 ve 2).

Kâhta ilçesinin (Malatya) kuzey-doğusunda bulunan Nemrut dağı tümülüsü araştırmaları, Anadolu'nun arkeoloji tarihinde büyük ve önemli bir yer işgal eder. Şimdiye kadar gördüğüm tümülüslerin en büyüğü ve en yüksek yere kurulmuş olması bakımından, onu Adıyaman ve Kâhta çevresinde hemen her yerden görmek mümkündür. Bu tümülüs ilk defa "Puchstein," tarafından incelenmiş ve 1882 yılı 19 eylülünde etüdü Berlin müzesi tarafından yayınlanmıştır. Önemini ve üzerindeki anıtları, yazıtları ve anıtların ilgili bulunduğu çeşitli meseleleri aydınlatıcı mahiyetteki malûmatı daha ziyade Müzeler Müdürü O. Hamdi ve Osgan efendinin yerinde yaptıkları çalışmalardan öğreniyoruz (O. Hamdi bey ve Osgan Efendi: le Tumulus de Nemrout Dagh, MDCCCLXXXII=1882).

I. Ayaş-Güdül arası ve Timurözü mağarası araştırmaları

İç Anadolu'nun Yukarı Sakarya bölgesi içinde bulunan bu yerler, yukarda isimlerini verdiğim araştırmalar bir kenara bırakılırsa, Ankara'nın kuzey-batısında en çok araştırılan, fakat yayını hemen yok denecek kadar az bulunan bir köşesidir. Bu kısımda Güdül bucağı çevresindeki Tarihöncesi araştırmalarıyla, İlhan köyü doğusundaki Ağılkaya'da fosil toplamak maksadiyle yapılan birkaç geziden başka birşey tanımıyoruz.

Araştırmalarıma Ayaş'tan başladım. Ilıca ve İlhan köyünde çok durdum. Burada işimi bitirdikten sonra Güdül'e kadar gittim. Ilıca köyünün yakın güneyinde Dikdönek taşları (Kromlek). Diktaşları (Menhir) ve kuzey-doğusunda Asarcık hüyükünü; İlhan köyündeki düz-yerleşme yerini tesbit ettim.

Bu düz-yerleşme yeri Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu idaresinde yapılan gezide Arkeolog Doç. Dr. Ekrem Akurgal ve Arkeolog Doç. Dr. Tahsin Özgüç tarafından da görülmüştür.

İlhan köyü kuzey gerisindeki sekiler üzerine bazaltdan yapılmış 3, Güdül çevresinde de 4 tane sileksten yapılmış Paleolitik alet ele geçirdim.

Yukarı Sakarya bölgesinin kuzey köşesinde, Köroğlan dağları kitlesinin güney etekleri çevresi içine giren bu bölge yüzey şekilleri ve toprakları bakımından çok enteresan ve açık, aynı zamanda kesin çizgiler göstermektedir.

Araştırdığım alanın batısında genişliyerek sekiler halinde Gödek, Kızılburun, Afşarsivrisi dağlarına doğru ilerliyen Neojen tabakaları, yapıları püskürük kültelerden ibaret olan dağların üzerine çıkar. Bu yükseliş, Güdük dağının güney yamaçlarında dikleşen Neojen katlarında, Kızılburun dağı üzerindeki konglomeralı ve killi tabakalardan müteşekkil Ağılıkaya fosil yataklarında açıkça görülmektedir.

Ayaş-Ilıca köyü arasındaki Neojen tabakalarının sularla, kuzeydoğu ve güneybatı yöne doğru kollar halinde dilinmesinden meydana gelen üzeri düz boyunlar, yolumuzun usandırıcı yer dalgaları olmuştu. Bunlar Ayaş'tan itibaren sıra ile "Küçük Kara boyun, Büyük Karaboyun, Arklar çayırı ve Aynalı Bayır, Deve Anğırtan bayırı,, adını alır ve Balaban düzünde sona ererler.

Son^u belin üzerinde zengin sileks yumurması bulunur. Anadolu'nun birçok yerlerinde gördüğüm bu Neojen örtüsünün görünüş ve yapısını Sivas çevresindeki örtülere çok benzetiyorum. Zaten bitki, yerleşme, yağış azlığı bakımından da İç Anadolu çevresi içindedir. Kuzey Anadolu'ya bağlılık izleri, ancak, Güdül çevresinde görülür.

Ilıca ve İlhan çaylarının birleştiği sahalar düzleşmekte ise de bazı yerleri bakımsızlık yüzünden mırıklaşmış haldedir.

Ilıca köyü Ayaş'ın 6-10 km. kuzeybatısına düşer, Güdül şösesi köyün batısındadır. Kızılbaş dağından gelen Ilıca suyu köyün su ihtiyacını karşılar. Yeniden tesbit edilen Asarcık hüyüğü köyün kuzeydoğu kenarındadır. Bazalt bir temel üzerinde kurulmuş olan hüyük köy yerinden daha yüksekte bulunur. Hüyüğün kuzey tarafı Ilıca suyunun dik ve sarp yarma vadisine bakar. Üzerinden ve küçük yarmalarından topladığım çanak çömlekler yeniden eskiye doğru Grek-Roma, Frig, Hitit ve Bakır devirlerinin varlığını açıklamaktadır.

Köyün en enteresan köşesi güneyindeki çayırılık veya dikili taş mevkiidir (Levha CVII, res. 1,2). Araştırmalarım arasında böyle bir alana Çıldır gölündeki adada rasgelmişim. Taşlar çok kaba ve birkaç tanesi oldukça yüksektir. Yapıları püskürük kültelerdendir. Bu taşların dikili ve tek olanları köye yakın yerde, kromlekleri de daha ziyade alanın güney çevresinde dizilmiş olarak bulunmaktadır. Köyün yaşlıları bu taşların daha çok olduğunu ve hepsinin aynı yükseklikte dikili bulduklarını son zamanlarda

bina ve yollarda kullanmak üzere köylü ve müteahhidler tarafından devrilip kırıldığını, birçoğunun da dağıtılarak yok edildiklerini söylediler.

Bugün yüksekliğini kaybetmiş birkaç dikili taştan ve tepeleri kırılmış, çevresi seyrekleşmiş kromlek taşlarından başka birşey kalmamıştır. Daha çok dağıtılıp yok edileceğinden korkarak, sağlam kalabilen dikili taşlar önünde birkaç sondaj yapmayı uygun gördüm.

2,5 metre yüksekliğe yakın lev. LXXIX, res. 1 de görünen dik taşın 1 metre doğusunda 1, 5X2 metre çapında bir çukur açtım. Bu çukurda 2 metre derinliğe indim. 1.5 metre derinlikte çok kaba iki taş kapakla örtülü bir mezar meydana çıkarttım. İçindeki insan iskeleti çok dağınıktı; parçaları en ufak bir sarsıntı ile ufanıp dağılıyordu. İskeletin başı batıya, ayakları doğuya bakıyordu. Mezarda eşya çıkmadı (Lev. LXXIX şekil 1).

İkinci çukuru, alanın ortasında devrilmiş olan bir taşın (Lev. LXXIX, resim 2), gene bir metre ilerisinde açtım. Aynı çapta derinleşirken 60 santimde kırılmış bir küp mezarla karşılaştım. Küpün yapılışı Grek-Roma devri tekniği gösteriyordu. İskeleti toz halinde olduğundan çıkarılmadı (Lev. LXXIX, şekil 2). Bu mezarı kaldırdıktan sonra ilk mezarda olduğu gibi 1,50 metrede aynı taşlardan yapılmış kapaklar görüldü, iskeleti dağınık olduğundan bu da alınamadı. Yalnız taş kapakların biraz üzerinde ve iskeletin baş ucuna düşen kısmında Lev. LXXX, şekil 1 de gösterilen ağız ve kulpu kırık küçük bir çömlek çıkarıldı. Bu mezarın iskeleti birincinin aksine yatırılmıştı.

Çeşitli mezar şekilleriyle, birkaç Bakır çağı çanak çömleğinin tabakaların arasında ele geçmiş bulunması bizi düşündürmektedir. Kaya anıtlarının Cilâli-taş devrine aid olduklarını söyleyebilmek için alanda daha çok araştırmalar yapılması gerekmektedir. Bunların kaya anıtları olduğunu işaretlerken Anadolu'daki dikili taşların mahiyeti ve zamanı açıklanıncaya kadar, alanın muhtelif devirlerde mezarlık olarak kullanıldığını eklemek en doğru görüş olur kanaatindeyim.

Kazılara başlamadan köylülerin getirip gösterdikleri haçlı mezar taşını da ilgi çeken bir vesika olarak görüyorum. Taşın saklanması ve kırılmaması için köylüye rica edildi. İlgililere haber veriyorum (Lev. LXXXI, şekil 2).

İlca köyünden sonra İlhan köyü çevresindeki araştırmalarıma başladım. Köyün kuzey kenarını çevreleyen ilk sekiler üzerinde bazalttan yapılmış üç tane yonga alet topladım. Bunlardan 1 numaralı büyük bir yonga elbatisidir. Aletin kopma yüzü düzdür. Geniş bir çevre ile uca doğru daralıp birleşen iki yonga yüzü aleti üçgen şeklinde gösterir. Bu aletin en büyük uzunluğu 145, en büyük genişliği 87, kalınlığı 25 milimetredir. Düz vurma yüzü ve seyrek kenar çentikleriyle bu alet Lövalvaziyen'in kaba yarım elbaltaları gurubuna girebilir (Lev. LXXXII).

Diğer aletler levha LXXXIII de gösterilmiştir. Bunların ikisi de aynı teknikle işlenmiş olup 1 numaralısının kopma yüzü açıkta kaldığı için, dış tesirler altında rengini kaybetmiş, patenleşmiş, kapalı kalan yonga yüzü renk koyuluğunu muhafaza etmiştir. 2 numaralı da bu olay aksinedir. Yalnız, bu iki âlet üzerindeki paten değişikliğini gözden geçirmedim için eskiliğini (teknikini değil) kesin olarak kestirmek zordur. Bu civarda toplanacak aletlerin sayıca çoğalmasını beklerken, tipik birer Lövalvazien, Musteriye (Levalloisien, Musterien) kazıyıcı olduklarını kaydedebiliriz. Birincisinin uzunluğu 93, genişliği 49, kalınlığı 19 ve ikincisinin ise, sıra ile 93, 54, ve 14 milimetredir.

Köyün güney kenarındaki "Ören arası," denilen düzlüğün Grek-Roma çağına aid bir yerleşme yeri olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Bu netice Arkeoloğ Doç. Dr. Ekrem Akurgal ve Arkeoloğ Doç. Dr. Tahsin Özgüç'ün son araştırmalarıyla de teyid edilmiş bulunmaktadır.

Güdül bucağı çevresinde Kirmir vadisine bakan volkan platosunun üstünü örten çakıllar arasında topladığım aletler, Ankara çevresinde Etiyokuşu'nda bulunan Lövalvazo-Musteriye (Levallois - Mousterien) âletleri andırması bakımından önemleri büyüktür (Lev. LXXXIV). Bunların dördü de sileksten yapılmıştır. Yüzleri parlak patenlidir. Yalnız 3 numaralı yıpranmış olduğundan (sileks aklığı) yüz parlaklığını yer yer kaybetmiş bulunmaktadır; hepsi kazıyıcıdır. 3 numaralı kırma çentikli oluklu kazıyıcı olmakla diğerlerinden ayrılır. 1 numaralı âletin uzunluğu 64, genişliği 52, kalınlığı 17 milimetredir. Kopma yüzü, yonga yüzü tam ve tipiktir. Vurma yumrusu yoktur; âletin bir kenarı küt, diğer kenarı çentiklidir. 2 numaralı âletin uzunluğu 72, genişliği 61, kalınlığı 21 milimetredir. Yuvarlak kazıyıcı olup, koyu kahve renkli ve kenar-

ları çentiklidir. 3 numaralı âletin uzunluğu 86, oluk ortası genişliği 40, en dar kalınlık 18 milimetredir. Özelliği yukarda verildi. 4 üncüsü pek tipik olmadığından çapını bildirmiyorum.

Timurözü mağarası ve çevresi :

Ayaş - Gündül arası araştırmalarını özetledik. Şimdi Timurözü mağarası buluşlarımızı inceliyeceğiz. Mağaranın bulunduğu yere Ankara - Haymana yolundan gittik. Yanımda enstitü arkadaşlarım da vardı. Sakarya bölgesi içinde bulunan bu yerlerin suları İhan ve Kirmir suları gibi Sakarya'yı beslemektedir. Güneyinden başlayıp, Haymana önlerine kadar kuzeydoğu ve güneybatı istikametine uzanan kalker sırtlar, Ankara güneyinde ve batısında önemli bir engel teşkil eder. Batı'ya geçebilmek için, Sakarya'ya dökülen suların yataklarını geçmek zoru vardır. En eski yerleşmelerin bu vadiler boyunda dizili oluşu ve suların kaynakları başında müdafaa maksadiyle kurulmuş olan eski kale kalıntıları (Gâvurkale, Timurözü v. s.) bunu bize açıkça gösterir. Bunlar ortada kalan Ankara kalesinin öncü müdafaa noktalarıdır. Ankara kalesinin ortada ve bunların çevresinde yapılmış bulunması bize yeni ve incelenmesi önemle gerekli, oldukça geniş alanlı bir müdafaa sistemi karşısında bulunduğumuzu hatırlatmaktadır. Aynı müdafaa sistemini Kars bölgesinde ve daha birçok yerlerde görmüş bulunuyoruz.

Çal dağından Lüdümlü ve Gâvurkale önlerine kadar plato halinde devam eden kalker sırtlar ve daha batıda şist ve kglomerallara dönen yataklar, öneminden bahsettiğimiz kütleli yapıyı teşkil eder. Timurözü suyu ve bunun katıldığı Ilıca suyu bu kütleli güneybatı kenarını çevreler.

Mağaraya giderken Timurözü vadisini takip ettik. Mağaranın ağzı küçük ve bulunduğu yer yüksekçe olduğundan uzaktan farketmek veya farketikten sonra iç genişliğini tahmin etmek çok güçtür.

Bu mağaranın 15 haziran 1938 de Polatlı çevresinde gezilen Timurözü mağarası ile ilgisi yoktur (Ord. Prof. Şevket Aziz Kansu : Prehistorya araştırmaları Belleten 9. 1939, s. 93).

Mağara uzun yıllar ağıl olarak kullanıldığı için kalın bir gübre tabakası mağaranın ağzını iyice doldurmuştur. İçeriye genişliyen ve birçok yollara ayrılan bu mağarada yolumuzu kay-

betmemek için belli noktalara özel işaretler koyarak ilerledik. Işıklarımızı yutan korkunç ve nihayetsiz yarıklara düşmemek için uzun iplerden de faydalanıyorduk. Bunaltıcı bir hava, kafilenin mühim bir kısmını daha mağaranın ağzında aramızdan ayırmıştı. Araştırmalarımızı ancak 3,5 saatte bitirebildik. Mağaranın en karanlık köşelerinde tarihî devirlerde yapılmış, içleri horasanla sıvalı su sahrınçları, lâtince yazılı kırık taş parçaları gördük. Karstik bir mağara olduğu dikit ve sarkıtlardan, dipsiz yarıklardan ve tavana kadar yükselen katlı bölmelerden anlaşılıyordu.

Mağara ağzına yakın ve karanlık bir köşesinde açtığımız çukurlardan kırık bir femür parçası ile, iri dişli kırık bir hayvan çenesi ele geçirdik (Lev. LXXXV). Çok kalın ve kaba olan bu başsız kırık üst femür parçasında sert çizgiden (*Linea aspera*) başka karakteristik bir nokta tesbit edemedik.

Yalnız, bu kemik parçasının birkaç çanak parçasına göre Bakır devri adamlarına ait olacağını tahmin edebiliriz; yanında bulunan iri çene parçasının da alınan ölçülere göre bir ala geyiğe (*Cervus elafus*) veya bir deveye aid olacağı tahmin edildi (Marcellin Boule: *Les Fossiles*, 1935, s. 674, res. 1091). Her iki parçanın Bakır devrine maledilebileceğini tekrarlariken, 1937 yılında Etiyokuşu'nda ocak B de ve tabaka B I de, bir duvar kenarında bulunan geyik cinsinden birisine aid olması düşünülebilir (Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu: *Etiyokuşu Hafriyat Raporu* 1937, S. 15, S. 25).

Timürözü mağarasında dişleri, Etiyokuşu'nda boynuzu bulunmuş olan bu hayvan cinsinin Bakır çağında Ankara çevresindeki varlığını aydınlatmağa çalışmak gerekli bir konu olmaktadır.

Timürözü mağarası araştırmalarından sonra Bumsuz köyündeki mağarayı da görmeğe gittik. Bu köy Timürözü mağarasının güney-doğusuna düşer. Köyün kuzeyinde, yüksekte, püskürük külteler içinde açılmış bulunan bu mağara uzaktan görünür. Bir insan geçecek kadar dar, oyulmuş bir yoldan, kesme bir odaya geçilmektedir. Burası mağaradan ziyade sığınağa daha çok benzemektedir.

Köyde ve bahçe duvarlarında sokulmuş olan yazılı ve kabartma insan şekilli taşlardan başka ilgi çeken birşey görmedik, kabartma resimli ve oyma yazılı mezar taşının krokisini çizmekle buradaki işimize son verdik (Lev. LXXXI, şekil 1).

Haymana çevresinde Bumsuz köyünde bulduğumuz, mezar taşının kabartmasına yakın benzerlik ve ayrıca ayrılık gösteren taşlardan bir kısmının Haymana çevresinden toplanarak Ankara'da Ogüst mabedi deposuna kaldırılmış olduğunu öğreniyoruz (T.T.A.E dergisi sayı III, Franz Mittner : Haymana civarında bulunan kitabeler S. 91, 1936). Ilıca köyünde saklanan taşla, şekilleri tarif edilen bu taşların Ankara'daki benzerleri yanına getirilmesini çok arzu ederiz.

II. Sivas çevresi araştırmaları

Gezimin ikinci kısmı Ankara çevresine nazaran daha çok yorucu geçti. Araştırmalarıma Şarkışla'dan başladım. Uzunyayla'nın bir kısmını taradım. Hafik kazılarını tekrarladım ve daha sonra Doğu Anadolu'nun güneylerine inerek Malatya - Elâzığ - Muş illeri çevresinde ilk araştırmalarımı yaptım; Besni - Keysun - Adıyaman - Kâhta ilcelerine (Malatya) geçerek Güneydoğu Anadolu'nun kuzey kısımlarında da çalıştım. Bu kısım, gelecek sene Güneydoğu Anadolu'da yapacağım geziler için de bir başlangıç oldu.

İşe başladığım zaman Şarkışla çevresini kısmen tanıyor, fakat Uzunyayla hakkında hiçbir şey bilmiyorduk. Malatya çevresi hariç Elazığ hakkında bilgimiz kifayetsizdi, hele Muş çevresi hakkında ilgili bir işaret yoktu.

Bu son gezilerimizle Uzunyayla'yı daha iyi tanımış, Malatya çevresinin eski buluşlarına yenilikler katmış, Elazığ ve Muş çevresinde de yeni ve çeşitli yerleşmeler tesbit etmiş bulunuyoruz.

Yolculuğumuz Anadolu'nun en dağlık ve dalgalı bölgelerinde geçti. Karşımıza ilk defa çıkan Uzunyayla, Toros sistemi içinde aşılması gereken ilk engeldi. Etrafı dağlarla çevrili gibi görünen bu yüksek alanın neresinden girilecekti? Şüphesiz, bu iş evvelâ araştıracının ilk ve sadık arkadaşı olan hartalardan çıkarılacaktı. Her zaman olduğu gibi, bu seferde harta üzerinde çalışarak bizi ilgilendiren yollar, vadiler, bel ve geçitler incelendi. Uzunyayla'ya girebilmek için işe Şarkışla'dan başlayarak, Kuruöz gediğinden girilmeğe karar verildi (yolumuz için).

Uzun bir tren yolculuğundan sonra Şarkışla'da inildi. Gemerek düzlüğünden sonra gelen ve Sivas - Kayseri arasında yollar bakımından çok önemli mevkiye bulunan Şarkışla, yüksekçe bir tepenin kenarında kurulmuş büyücek bir kasabadır. Kuzeyindeki düz-

lûgü çevreliyen dağlar bir duvar halinde kuzeydoğu ve güneybatı istikametinde uzanırlar.

Şarkışla çevresindeki araştırmaları daha ziyade kasabanın kuzeydoğusunda Mergesen ve Elmalı köyleri yakınlarında yaptık. Bu taraftaki araştırmalar bir gün sürdü. Ertesi gün Kotanözü deresi boyunu çıkarak Uzunyayla'ya açılan Kuruöz geçidine geldik. Buraya kadar Uzunyayla'nın içi hakkında bir görüş yapılamadı. Uzunyayla tabii kalesinin, bu batı tabii duvarını zorlukla çıkmış bulunuyorduk.

Yolumuzda Karaöz tepesi üzerinde, küçük taşlardan, karşılıklı iki sıra halinde dizilmiş genişçe bir yolun sonunda yükselen küçük bir tümülüsü buluşlarımıza kattık. Tümülüsün doğu yönünde, eteklerinden başlayarak uzanan küçük, dikme taşı yolu şimdiye kadar tesbit ettiğim tümülüslerin hiçbirisinde göremediğim için bir yenilik olarak kaydedirim.

Kuruöz geçidi yükselişimizin son durağı oldu. Sağımızda (batı yön) karşımıza çıkan Erciyes tavırlı Hınzır dağı, Uzunyayla çevresi dağlar duvarının batısında büyük bir burc gibi görünüyordu. Yolumuzun solunda (doğu yön) yüksekliği az, küçük bir hüyük; kaba taşlardan yapılmış biraz uzakta bulunan, duvarı yuvarlak çevreli yıkık bir müdafaa kulesi; ayrıca hüyük ve bu kale arasında eski bir yayla öreni bulunuyordu. Geçidimizin doğusunda bulunan Karababa dağı üzerindeki Karaziyaret, ve Bölükada tepesi üzerindeki tümülüsler, Uzunyayla'nın kuzey kapısının ilk izleri idi.

Artık bu noktadan itibaren Uzunyayla'nın içi ve çevresi hakkında görüşlerimiz birden değişiverdi; Hınzır dağı ve devamıyla batıdan, Tahtalı dağlarla güneyden kuşatılmış olduğu, çok açık olarak görülüyor, Tahtalı ve Hınzır dağlarının güneybatı'da alçalan kısmındaki Pınarbaşı boğazı kolayca farkediliyordu.

Kazancı köyüne kadar indik. Çıkış yorgunluğumuzu, bu açık yer kabartılarının verdiği zevkle çoktan unutmuştuk. Uzunyayla sularının bir müddet durakladığı bu çevrede, yer yer bataklıklar, sekiler ve yeni tortullu katlar görülmektedir. Bir basamak halinde üzerine çıktığımız düzlüklerde Viranköy şehrine doğru ilerliyorduk. Hartada tesbit ettiğimiz sularla Viran şehrini (Köy) ancak Derepınar ve Şerefiye sularının açtığı dar ve derin vadiler kenarına indığımız zaman görebildik. Vadi kesitlerindeki tortul katlarını da vadiye inerken farkedebildik. Bu suretle yukarı düzlüklerdeki su-

suzluğun, vadideki su boyu yerleşmelerinin sebeplerini kolayca anlamış olduk.

Bugün Viranşehir halkı yersizlikten ve daha yukarlara çıkararak uğradığımız Şerefiye halkı da kalker tabakalarının üstünü örten çakıllı toprakların verimsizliğinden şikâyetçidirler. Derinden gelip geçen suların, yukardaki geniş düzlüklere ulaştırma imkânı temin edilir ve Uzunyayla'nın, kışı şiddetli geçen kısımlarında koruyucu yerleşmeler yapılırsa bölgenin çok lüzumlu ve öne alınması gereken iskân işi kökünden halledilebilir.

Şerefiye köyü, Derepınar'a karışan Şerefiye suyunun başında kurulmuş yeni bir köydür. Şerefiye suyu bu köy içinden çıkar. Kalker yarıkları arasından çıkan ve oldukça gür olan bu sudan köy faydalanamaz.

Bu köyde kaynağı içine almış, büyük ve dörtgen çevreli, burçsuz bir kale dikkati çeker. Kapısı kuzeye bakar. Kalenin, kaynak doğusunda kalan duvarları tahrip edilerek binalarda kullanılmaktadır. Burası bir ordu konağı ve tarihî yollarımızın da bir durağı olması bakımından önemi büyüktür. Grek - Roma devrine ait olduğu, köylülerin içinden bularak gösterdikleri paralardan ve kalenin yapılış tarzından anlaşılmaktadır. Bu kaleyi Bayburt çevresinde Sadak (Satalla) köyünde gördüğüm ve bir Roma asker kampı olduğunu öğrendiğim kale kalıntıyla mukayese etmek ve çağdaşı olarak kabul etmek mümkündür (J. G. E. Anderson : *Studia Pontica I*, Bruxelles, 1903 S. 48 v. d. ve II, III v. d. ; *Kılıç Kökten* : D. T. C. Fakültesi Cilt VI, sayı 5, S. 481).

Şerefiye köyünden sonra, ilk raporumda da işaret ettiğim gibi, Sıçanhüyükü'ne gidilecekti. Dikilitaş köyünün kaya anıtları tabii oldukları için bizi ilgilendirmedir. Doğusunda küçük bir tepe üzerinde Grek - Roma ve şüpheli birkaç Hitit devri çanak çömleği veren bir yerleşme yeri tesbit edildi.

Bu yerleşme yeri çevresi ve çanak çömleğiyle Şarkışla'da Elmalı köyünde gördüğümüz yerleşmenin aynidir.

21.7.1945 günü Sıçanhüyükü'ne geldik. Uzunyayla çevresinin doğu sınırında ve Tohma çayına açılan kapusu içindedir. Burada yeryüzü doğuya alçalarak açılmaktadır. Yolumuzun sağında şimdikiye kadar takip ettiğimiz güney dağlar sırasını (Tahtalı

dağlar) bitmiş ve alçalmış olarak görüyoruz. İnsan Tohma çayına iniverecekmiş gibi oluyor. Kangal çevresinin yüksek sırtları kolaylıkla farkediliyordu.

Hüyük köyün ortasındadır. Toprağından istifade edildiği evlerin yüzüne vurulmuş olan sıvaların renginden anlaşılıyordu. Fakir bir köylünün taş çıkartmak suretiyle hüyükte açtığı dolambaçlı yollar da tahribatı tamamlıyordu. Köyde iki gün kaldık, fakat zavallı körle görüşmeğe muvaffak olamadık. Kendisine yardım edileceği bildirdiği halde, o bizden uzaklaşmış ve kaçmıştı. Bu hüyükten alınan neticeyi buluşlar kısmında açıklamağa çalışacağız.

Buradaki işimizi bitirdikten sonra Tilki hüyüğü köyüne hareket ettik ve köyün doğusunda yükselen düzlükler üzerinde büyücek bir tümülüsle, köyün içinde büyücek bir yer kaplıyan tariht bir yerleşme yeri tesbit ettik. Köyde hüyük yoktur. Buralarda tümülüslere de hüyük adı verildiğini öğrendik.

Bu köyde saygı göstermek istediğimiz halde, cübbesine bürünüp, atına binerek, selâm vermeden, asık ve kindar bir yüzle; yolumuza bizden önce çıkan bir hocanın halini hiç unutamıyacağız. Köylü bu sahnede iki tarafı memnun etmekten başka bir rol yapamadı. Konumuz dışında kalan bu görüşü; sonradan, Harmandalı köyünde yer ve ekmek vermemek suretiyle, geç vakit Tonos'a kaçmak zorunda kalışımızla ilgili gördüğüm için bildiriyorum: Yurd içinde kültür hamlelerimizin henüz erişemediği noktalarda sinmiş ve hocalık değerini azaltan bu tipleri tanıtmak ve araştırmacıların nekadark büyük zorluklarla karşılaştığını hatırlatmak amacıyla ekledim.

Harmandalı köyüne inerken yolun sağında "Karaziyaret," tepesi adlı ikinci bir tümülüs daha gördük.

Harmandalı köyü çevresi, Dokurcun düzlüğü ve Karakaş belinden (dağ geçidi) sonra Uzunyayla karakteri silinip başka bir aleme inilmektedir. Doğudaki Dikkulak ve Kayadibi'ndeki Küsünlü dağlarının ancak Tonos çukuruna düşüldükten sonra heybet kazandıkları görülüyordu.

Tonos çevresinde, doğudan batıya, Deli İlyas'a kadar yaptığımız araştırmada Tonos içindeki tepenin, Tonos'un iki saat doğusundaki kil hüyüğünün şist bünyeli birer tabii tepe oldukları anlaşılmıştır. Deli İlyas bucağının yakın ve yukarı güney-

doğusunda Keçikıran dağı üzerindeki "Kuş hüyükü,, adı verilen tümülüs'ün, Uzunyayla'ya çıkarken "Karaöz,, tepesinde tesbit ve yapılış tarzını yukarda anlattığımız tümülüse benzediğini gördük.

Deliliyas ve Tonos çevresi araştırmalarını tamamlarken ovanın ortasında "Külhüyük,, ünü gördük; üzerinden Hitit, Bakır devri çanak çemleği topladık. Bu parçalar Orta ve Kuzey Anadolu'daki çağdaşlarının aynıdır.

Deliliyas (Tonos) düzlüğünden sonra Kösünlü dağının batı kolları üzerine tırmanıp Karalar, Conkar yolu ile Kayadibi'ne ve oradan da Sivas'a ulaştık.

Toros sistemi içinde Uzunyayla'nın, dış doğu Toroslar kuzeyinde ve iç doğu Toroslar arasında kuzey, kuzeybatı, batı ve güney yönlerden etrafı çevrili, içersi sularla yarılmış yüksek bir alan, aynı zamanda Tohma çayı kolları ile Pınarbaşı ve Kuruöz gedikleri hariç diğer yönlerde yollar bakımından kapalı, tabii bir müdafaa bölgesi olduğunu ve çok eskiden beri yaylak olarak kullanıldığını gösteren izlerin daha çok kenarlarda bulunduğunu açıklarız.

Güney-doğu çevresinde, harçsız yapılmış ve kilometrelerce devam ettiği söylenen ve güneye karşı kurulmuş olan uzun taş duvarlar görülmesi gereken bir müdafaa sistemidir.

Tesbit ettiğimiz kale kalıntıları, kenar dağların görünür noktalarına kurulan tümülüsler, eskiden kalmış hayvan muhafaza ve ağıl olarak kullanıldığı anlaşılan iri taşlardan yapılmış kromlekler, geçitler çevresine tesbit edilen hüyükler ve düz-yerleşmeler bunlara benzer malikâneler, biraz yukarda Uzunyayla hakkında yaptığımız gözlemlerin en açık ve en doğru delilleridir.

Tabiata bağlı kalan çalışmalarla; zenginleşmeğe ve gelişmeğe elverişli bulunan bu bölgenin daha ileri gitmesi imkân dışındadır. Aksi takdirde yolumuz üzerinde konukseverlik gösteren temiz kalpli muhacir kardeşlerimizin yer bulamamazlıktan doğan, sonraya kalmış eğreti yerleşmeleri, çetin tabiat olayları karşısında, zamanla eriyip dağılan eski örenlerin sessizliğine karışıp gidecektir.

Uzunyayla ve çevresi hakkında, görebildiklerimizi bu suretle tanıdıktan sonra, bu arada daha geniş ve etraflı çalışacaklara jeolojisi, jeomorfolojisi ve coğrafyası bakımından rehberlik edecek yeni bir etüdü de tanıtmayı bir vazife bilirim (Reşat İzbırak, Uzunyayla'da Coğrafi araştırmalar, D. T. C. Fakültesi Dergisi, Cilt III, s. 9, 1945, S. 271-282 ve hartaları).

Sivas'tan Zara'ya kadar olan kısmın, yani Yukarı Kızılırmak'ın yüzey durumu evvelce yayınlandığı için burada tekrarlanmayacaktır (Belleten 32, 1944, S. 662-665).

Şarkışla, Uzunyayla ve Hafik gölündeki yeni buluntular :

Şarkışla'da daha evvel yapılan araştırmaları yukarıda bildirmiştim. Burada adı verilmeyen ve fakat Von der Osten tarafından yeri işaretlenen hüyükün, görmüş olduğum İhsanlı hüyüğü olması çok muhtemeldir. Ben burada Mergersen köyü aşağısındaki isimsiz hüyüğü ve Elmalı'daki Grek-Roma çağı malzemesi veren düz-yerleşmeyi buldum. Mergersen hüyükünün Bakır devri belgelerini bir yana bırakıyorum. Ben daha ziyade, Mergersen köyüne yakın bir sel yarantısı içinde ve tarlalar üzerinde bulduğum silek ok uçlarını ve Elmalı köyü üzerindeki düz-yerleşmeyi tanıtacağım.

Lev. LXXXVI da gösterdiğim taş aletler şimdiye kadar bulduğumuz aletlerden başka bir formda yapılmış göstermektedirler. Bu çeşit aletleri koleksiyonlarımız arasına ilk defa koyuyoruz. Bunlardan 1 numaralı alet kenarları kırılmak suretiyle uç şekline sokulmuş olup, kopma yüzü düz ve ufak vurma yumrudur. Retüşler daha ziyade sağ kenarda toplanmıştır, sol kenar daha sonraki kırmalarla yandan yukarı kütleştirilmiştir. Rengi esmerdir. Boyu 62, en büyük genişliği 33, kalınlığı 12 milimetredir.

2 numaralı alet diğerlerinden daha çok işlenmiştir. Ve hakiki ok ucu şekline sokulmuştur. Üzerindeki yonga yüzleri baskı ve dayanıklı retüş tekniği ile yapılmış olması bakımından orta Solutreen bir işçilik göstermektedir. Dip kısım kemerlidir. Kenarlar keskin, çentikler basamaklı olarak ortaya toplanmış ve düzenlidir. Koyu gri renklidir. Özüne inen çatlaklar yüzünden aletin üzeri derince çizgilerle doludur. Mukavemeti azalmış olan bu aletin boyu 46, en büyük genişliği 25, kalınlığı 10 milimetredir.

3 numaralı sileks alet siyah renklidir. Dip kısmında kırmak suretiyle yapılan tutak yeri kendisini karakterlendirir. Bu kenar çentiklerin vurma yüzünde ve iki taraflı görünüşü, 2 numaralı ok ucuna uyarlık göstermektedir. İşçiliğinin iç yumrular yüzünden yarıda kaldığı anlaşılıyor. Bunun da kaba ve tamamlanmış ok ucu olması çok muhtemeldir.

4 numaralı alet esmer sileksten yapılmıştır. Uzunca bir yaprak çakıdır. Yalnız, bunun sağ yonga yüzünde görülen dalgalı

ve yuvarlak yonga yüzleri Üst paleolitikten ayrı bir teknik gösterir.

Bu aletler üzerinde açılan yonga yüzleri, dip kırma ve çentikli çevreleme tekniği genel bakımdan üst Orinyasiyen, Solutreen devirlerde görülen bir tekniği çok hatırlatıyor. Böyle olmasına rağmen bu aletleri Orta ve Üst paleolitik ve Mezolitik devirlere maletmek mümkün değildir. Bunların, buldukları yer ve çevresinde görülen çanak çömleklere göre, kuvvetli bir ihtimalle Neolitik devre aid olmaları kabul edilmelidir.

Levha LXXX de gösterilen 2 numaralı kap parçası çok iyi pişirilmiş ve parlak kırmızı boyalı küçük bir tabak kırığıdır. Grek-Roma devrine aiddir. Eserin dip kısmında sonradan kazanmış olan "M," harfi dikkatimizi çekmektedir. Bu markanın hangi sebepler altında yapıldığını kestirmek güç olmakla beraber, malikâne kalıntıları içinde (Elmalı köyü) çıkarıldığı için çok çocuklu bir aile içinde çocukça ve şımarıkça yapılmış bir iş olduğunu düşünmek doğruluğa pek yakın olmasa bile, malikâne sahnesinin geçmişini hatırlatması bakımından merakımızı besleyen bir iz oluyor.

Uzunyayla'da yeniden gördüğümüz hüyükleri, tümülüsleri, düz-yerleşme ve kalelerini yukarda tanıtmıştık. Şimdi biraz da Sıçanhüyüğü çalışmaları üzerinde durarak, Uzunyayla çevresinde en eski yerleşmeleri ve malzemesini inceliyelim:

Deney çukurunu hüyüğün tepesinde ve doğuya bakan kenarında açtık. Doğu ve batı yönde ve 2×3 metre çapında kazılan bu çukurda 3.25 metreye kadar indik. 0-150 santim arasında duvar yıkıntılarını temizlemekle uğraştık. Bir duvar köşesinde, düz bir taş üzerine oturtulmuş ve dip çevresi büyücek taşlarla çevrili, geniş ağızlı, üzeri dört oluklu ortada daralan şerit kulplu kırık bir küp çıkarttık. İçinde ve dip kısmında nemlenmiş un? bulunuyordu. Aynı yerde iki tane de kırık kandil sapı ve kırmızı boya astarlı tabak parçaları ele geçirdik.

Çok zorlu bir çalışma ve tehlikeli taş temizliği yaparak derinlere inildikçe yeni tip çanak çömlek parçalarıyla karşılaştık. Malzeme kulp ve kenar profilleri bakımından Hitit çanak çömleklerindeki formları ve işçiliği hatırlatıyordu (Lev. LXXXVII, Resim 4-7). Bu yeni katta 1,30 metre derinliğe inmiştik. Dışerde duvar yıkıntısı azalmıştı. Ortası açık ve yukarı kalkık yuvarlak küçük bir

kulp, dışı siyah içi açık kahve renkli meme kulplu fena pişirilmiş küçük bir kâse parçası üst iki katın (Grek-Roma ve Hitit) malzemesinden ayrılıyordu. Bunlar Orta - kuzey - doğu Anadolu Bakır çağı kap ve kulplarına tamamiyle benzemektedirler (Lev. LXXXVIII).

Birçok hüyüklerde (Samsun, Kars ve Bayburt çevresi) gördüğümüz yangın katını burada göremedik. Açtığımız çukurun çapına dayanarak bu hüyükte, yangın katının bulunup bulunmayacağını şimdiden kestirmenin kabil olmadığını da bu arada bildiririm.

Tonos'ta kül hüyüğünde, Kayadibi'nde Göl hüyükte aynı devirlerin çanak çömleklerini ele geçirdik (Lev. XXXVII, resim 1, 2, 3). Artık Hitit devrinin doğudaki sınırlarını çizdirecek halkaları sıklaştırmağa başlamış bulunuyoruz.

Uzunyayla'da Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik devirlere ait bir vesika ele geçiremedik. Bugünkü bilgimize göre Uzunyayla'nın en eski yerleşmesinin Bakır çağından başlayarak, zayıf kalıntılar göstermek suretiyle, bugüne kadar devam ettiğini kabul edebiliriz.

Hafik gölü çalışmaları :

Uzunyayla araştırmalarından sonra Hafik gölündeki (Pılır veya Gölhüyük) araştırmalarımı tekrarlamak ve göl evleri meselesini daha iyi açıklamak için Hafik ilçesine bu yıl da gittik.

Göl, ilcenin yarım saat kuzeyinde, büyücek bir düzlüğün ortasındadır. Çevresindeki dağlar tamamen jipst bünyeli olduğundan bu geniş düzlük karst olaylarıyla meydana gelmiş yenik bir arazidir. Gölün doğusu Kuşkaya, güneyi Hacılar, Böğürme, kuzey ve kuzey-batısı biraz uzakça olarak Kapaklı ve İbrahim tepeleriyle çevrilidir.

Göl kenar kaynaklarından başka, kuzey-doğusundan gelen Sultanpınar sularıyla de beslenir ve daha fazla şişmeye meydan kalmadan suyunu en alçak köşesinden (Kuşkaya ve Hacılar tepesi arası) boşaltır. Derinliği bu seneki araştırmalarımıza göre 2-5 metre derinliği bulunduğu anlaşılmıştır.

Kuşkayası tepesinin kuzey yönünde jips tabakalarının eriyip çökmesinden meydana gelen derin çukurların içi sularla doludur. Suların seviyesi göl seviyesine uyar.

Kuşkayası ve diğer tepelerin yamaçlarında görülen çakıl ve kum tabakaları göl seviyesinin, zamanı açıklanmayan jeolojik devirlerde buralara kadar yükselmiş olduğunu gösteren delillerdir.

Bu izler aynı zamanda gölün yeni bir su yükselişinden meydana gelmediğini de açıklar. Göl seviyesinin zamanla alçaldığını kenarda bulunan ve oldukça geniş sahalar işgal eden yarı kuru ve mırıklaşmış bataklıklar da gösterir. Hüyüğe geçen sene olduğu gibi bu yıl da salla geçildi. Yeni kazılarla eski yarmamızı biraz daha hüyüğe girmek suretiyle derinleştirdik.

Levha LXXXIX de gösterilen yarma hüyüğün kuzey eteğinde ve tepenin biraz aşağısındadır. Levhada görüldüğü gibi ince kum tabakası altındaki katın ortasına kadar dışı ve içi kırmızı, içi dışı krem, dışı siyah içi kırmızı renkte Bakır çağı çanak çömlek kırıkları toplanmıştır.

Levha XC, resim 1 ve 2 de gösterilen kulp, siyah renkli testi ağzı parçası ve Etiyokuşu ve diğer hüyüklerde bulunan bakır kaplarına çok benzemektedir (Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu: Etiyokuşu Hafriyatı Raporu S. 85 Res. 33).

Bu tabaka ortasından dolma toprak üstüne ve bazı yerde bu katın içinde devam eden çanak çömleğin rengi daha ziyade siyaha kaçmaktadır. Açık renkli, ot karışık kaplar sayıca siyahlardan azdır. Yatık, dik, meme kulplar ; diğer malzemenen ayrılmaktadır.

Levha XCI de bulunan parçalardan 1-5 numaralılar Kalkolitik çağa aittir. Bu cins çanak çömlekler biraz daha kabalaşarak, dolma toprak arasında, ağaçlı döşeme altında ve çamurlu sular içinde ara vermeksizin devam etmektedir. Kalkolitik tabakasının muayyen bir katından sonra gölevleri platformu altına kadar çanak çömleklerde teknik bakımdan bir uyarlık görülmüştür.

Yarmada bizim için en yeni ve enterasan olan kat dolma toprak altından çıkarılan kısımdır. Bu kat dolma toprakla ayrılmış olan üst katlardan tamamen farklı olup, Levha LXXXIX de görüldüğü gibi, arası küçük taşlarla doldurulmuş ağaçlı, devrilmiş bir yan duvar, sıkıştırılmış kumlu kil, çakıllı kil, taş dolmalı ağaç atkılı döşeme, çamurlu sular içine dikilmiş birkaç çürük ağaç izlerinden ibarettir.

Bu son, sulu ve çamurlu kısımda çıkarılan ağaç kalıntılarını döşemeyi tutan kazıklara, arası taş doldurulmuş ağaçları döşemeye, iki kil tabakasını döşeme yüzüne, ve en üstteki devrik kısmında bir yan duvara aid olacağını ve böylece burada bir göl veya bataklık yerleşmesinin varlığını tahmin ediyoruz.

Bu yerleşme izleriyle, elimize geçen kemik parçalarının, sileks alet çanak ve çömleklerin Neolitik devre ait olacaklarına, artık geçen seneden daha çok inanıyoruz. Yalnız çanak çömleklerin bir kısmında Alt-kalkolitik katlardan çıkarılan çanak çömleğe benzerlik gösterdiğini işaretlerken, Neolitik devre ait olacakları yolundaki ihtimalleri daha çok ağaç buluntularına, taş aletlerin yapılışına, (küçük yaprak testere ve küçük keskinler) kemik ve diğer eşyalara göre yürütüyoruz (Lev. XCII). Bu ihtimallerin Şarkışla çevresinde tesbit ettiğimiz Neolitik uçlarla da teyid edilmiş olması ayrı bir özellik taşımaktadır (Lev. LXXXVI).

III. Malatya - Elazığ - Muş yöresi araştırmaları

Hafik araştırmalarını bitirdikten sonra Malatya'ya geçildi. Sivas-Malatya arasında araştırma yapılmadı. Bu kısmın prehistoryası hakkında yalnız Kangal çevresinde yaptığım araştırmaları hatırlamakla iktifa ederim (Bellekten Sayı 32, 1944 S. 666).

Malatya düzlüğüne indikten sonra çevresinin yüzey durumunu geçtiğim yerlerden daha açık ve anlaşılır gördüm. Güneyde yükselen kalkerli dağ sıraları, kuzeye genişleyen dalgalı bir ova ve bu ovanın kuzeyini tekrar çevreleyen dağ sıraları, Tohma suyu, Murat ve Tohma suları yarmaları, sekileri Malatya çevresinin ilk bakışta göze çarpan yüzey şekilleridir.

Araştırmalarıma bu yüzey şekle uyarak evvelâ ovanın en çok iskân edilmiş olan doğu kısmında başladım. Aslantepe'yi, eski Malatya'yı ziyaret ettim. Ve daha aşağılara giderek Fırat kenarına kadar indim. İzöglü ve Habibuşağı arasında, Fırat'ın dış Torosları yarıp açtığı derin yarmanın başına kadar gittim.

Aslantepe ve eski Malatya'dan sonra sıra ile "İmamlı, Köse-hüyük, Cano tepesi, Samanköy, Topraktepe ve Pirut,, hüyüklerini gördüm (Harta LXXVII). Ayrıca Fırat'ın karşı geçesinde Habibuşağı köyüne giderek, köyün batısında bulunan kalker bir tepenin suya bakan yüzündeki yerden tahminen 3-4 metre yükseklikte bulunan çivi yazılı kaya kitabesini mütehasıslara bildirmek üzere resmini çektim ve notlar aldım (Lev. CVII, Res. 3).

Yaptığım araştırmada aynı çevrede Urartu devrine ait ve Saruris'in Malatya havalisininin zaptını bildiren İzöglü adıyla bir kitabenin varlığını öğrendim (Prof. Dr. Arif Müfid Mansel: Urartu Tarihi ve Medeniyeti S. 118).

Civarda buna benzer başka bir kitabe mevcut olmadığına göre Habibuşağı köyünde gördüğüm kitabenin "İzoğlu," kitabesi olacağını zannedirim. Kitabenin Bucak adıyla anılmış olması mümkündür.

Malatya'dan itibaren Fırat'a kadar hafif bir meyille alçalan ovada, Fırat boyuna, Fırat ve Tohma çayı kavşak noktasına kadar yaptığım araştırmada suyun her iki tarafında iki seki gördüm.

Birincisi suya yakın ve yerine göre 100-200 metre genişlik ve tahminen 2.5 metre yüksekliktedir. Üzerinde köy sayısı çok azdır. Susuzluk ve sıtma yüzünden nüfusunun bugün için artmasına imkân yoktur.

Birinciden daha yüksek olan ikinci seki güney dağlardan inen sularla (Ballı çay v. s.) yarılıp tepeler halinde kalmış olmalarına rağmen kolayca farkedilirler. Yalnız bu sekiler arasında, ovanın batı ve doğusundan başlayarak su kenarına alçalarak ulaşan birikinti konisini de hesaba katmak icabeder.

Yukarı düzlüklerde bulunan köyler sağlık bakımından aşağıdakilerden daha iyicedirler. En eski yerleşmeleri de bu düzlüklerde görüyoruz. Malatya güneyinden çıkan sular buralara kadar ulaştırılırsa da kuraklığı önlemek çok güçtür. Ovanın tabanını teşkil eden Neojen örtüsünün çakıllı ve kumlu yatakları, yukardan gelen ve ovanın birçok yerlerinden çıkan kaynakları yutup içmekte ve ova yüzünün yer yer susuz kalmasına sebep olmaktadır. En eski ve en büyük eski yerleşmelerin Aslantepe çevresinde toplanmış bulunması da bu zorlukların çok eskidenberi devam edegeldiğini bize gösterir.

Malatya kuzeyinde gördüğümüz hüyükleri tanıttık, yer yüzü özelliklerini ilgi derecemize göre işledik. Biraz da Besni, Keysun, Adıyaman, Kâhta çevreleri araştırmalarımıza temas edelim.

Bu çetin yolculuğa Besni'den başladım. Ve dönüşü Kâhta ilçesi, Sincik bucağı yönünden yaptım. Gölbaşı istasyonuna giderken, Malatya ovasının koglomerallardan mürekkep sert Neojen tabakalarını daha çok yükselmiş, derince vadiler halinde yarılmış olarak Doğanşehir istasyonuna kadar görebildik. Ova bitiminde fundalık halinde başlayan ve daha sonra meşe ormanlarına dönen bitki örtüsü, Doğanşehir istasyonunu çevreleyen küçük, fakat bereketli olduğu bitkisinden anlaşılan ova, manzarayı tamamen değiştirmişti. Ovanın güneyindeki Sürgü (Kurudağ) ve kuzey-batısındaki

Polat (Kuduran) dağları, doğusundaki Karadağların çıplak sırtları Toros sistemi içinde bulunduğumuzu hatırlatıyordu.

Besni'ye gidebilmek için Gölbaşı istasyonunda trenden indik. Ve istasyonda hazır bulunan otobüsle o gün Besni'ye hareket ettik. Torosların mühim bir kısmını aştığımız halde zahmet çekmeksizin Besni'ye geldik.

Besni, Adıyaman, Kâhta ve Sincik bucağı üzerinden Malatya'ya kadar devam edecek dönüş yolculuğu yaya geçeceği için Besni'de kısa bir dinlenme yaparak ufak bir araştırma çıkarmağı uygun gördük.

Besni, yeni ve eski şehir olmak üzere, iki kısımdan ibarettir. Eski şehir dar bir boğaza kurulmuş olduğundan evler, dükkânlar üst üste ve sıkışık vaziyettedir. Daha yukarlarda kurulan yeni şehir plânlı olarak gelişmekte, eski şehri bulunduğu yere yavaş yavaş çekmektedir. Mecburi bir yer değiştirme olmazsa, halkın mühim bir kısmı eski şehri kolay kolay terkedeceğe benzemiyor. Yeni şehre kurulan hükümet binaları, ancak ilgilileri çevresine toplamağa başlamıştır. Tabiat olaylarına sıkı sıkıya bağlı ve birçok akınlara karşı koymak zorunda bulunan eski insanlar, eski şehrin yerini çok isabetli olarak seçmişlerdir. Bu durumu kötüliyenlere karşı eski durumu hatırlatmak, verimli toprakların tarıma, verimsiz toprakların ve kayalıkların da yerleşmelere ayrıldığıнын bir bilgiye dayandığını, ve Anadolu'muzun birçok yerlerinde hatta köylerinde bile bu tarz yerleşmelerin bir geleneğı olduğunu kaydederim.

Eski Besni içinde bulunan büyücek bir kaya sığınağı ile, Keysun'a giderken geçtiğim Değirmen çayı kenarındaki tabii mağaraları araştırdım, birşey bulmadım.

Yolculuğumuz doğu dış Torosların güney dış sınırlarına geldiği halde çetinlik devam ediyordu. Besni deresinden kurtulup Değirmen çayını geçtikten sonra çok dik ve aynı zamanda kaldırım döşeli tarihî bir yoldan döne döne yükseliyorduk.

Artık Torasların güney-batı, kuzey-doğu'ya uzanan dağ sıralarının son kabartıları üzerinde bulunuyorduk. Uzun ve gene zahmetli bir iniş takip ettikten sonra Çavuşçu boğazından Keysun ovasına girdik.

Tahminen 30 km. uzunlukta ve 4 km. genişlikte olan bu ova bütün zenginliğiyle karşımıza çıkmıştı, daha o anda üzerindeki 4 hüyükü görmek mümkün oldu.

Keysun bucağı ovanın güney kenarında ve bir hüyük üzerine kurulmuştur. Güney batısında kalker yarıklar içinde fıskıran Tavas suyu bucağın yanından geçer, pamuk, susam, mısır, arpa ve buğday ovanın önemli mahsülüdür. Basit, fakat çok hesaplı arklarla ovanın büyük bir kısmı kolayca sulanabilmektedir.

Bucak içindeki Keysun, ova ortasındaki Mırıhtıl, ova bitimindeki Hıznik ve Fal hüyükleri, bu bereketli ovanın en eski yerleşmeleridir. Malzemesi Malatya çevresindeki hüyüklerin aynidir.

Bucağın doğusundaki Deve mağrası, Besni çevresi mağraları gibi birşey vermedi. Tavas tepesi hüyük değildir. Yalnız çevresindeki yapma mağralar görülmeğe değer.

Hıznik ve Fal köyü arasındaki sırtlarda tabii sileks yumruları ile işlenik yongalar arasında yarı gömülü olarak bulduğum Aşölen tip el baltası (sileksten) ovanın en değerli vesikası oldu. Bu aletin özelliği aşağıda açıklanacaktır.

Fal hüyükünde Bakır çağı kesintilerinden topladığım sileks yaprak (lam) çakılar çok uzun olmakla, şimdiye kadar tanıdığımız sileks yaprak aletlerden ayrılır.

Fal köyüne kadar devam eden alüvyon örtüleri, Fal'dan sonra killi ve çakıllı düzlükler çevrilmektedir. Bu düzlüklerin Neojen devre aid olmaları çok muhtemeldir. Bu düzlüklür sekiler, ve derince yarıntılar halinde Adıyaman'a, Kâhta ve Cendere köprüsü yakınlarına kadar devam eder, hatta daha yükseklerde (tahminen 2000 m.) ve güneye yapılan bakışla ufuklara kadar dalgalı düzlükler ve derinleşen yarıntılar halinde uzayıp gittiği de farkedilmiştir.

Fal'dan sonra, Hüyük, Yukarı Hoşkişi, Santil, Hamentil, Balka, Külâf hüyükleri görülerek Paşamezraası üzerinden Adıyaman'a geçildi.

Adıyaman'da en çok Pirin (Pirun) köprüsü çevresinde durdum (Lev. CVII Res. 4). Burada Paleolitik devre aid tipik sileks âletler topladım. Bunları da buluntular bölümünde tanıtacağız.

Pirin'den sonra Palanlı, Haydaran, Ağıkent, Kuyucak, Komur, Artav, Mazil, Salâh, Beza köylerinden geçerek Kâhta ilcesine gidildi.

Kâhta tarihî eserler bakımından çok zengin bir bölgedir. Yazımızın ilk ve eski araştırmalar kısmında kısmen bu araştırmalardan bahsedilmişti. İlcenin Tırpal köyündeki fosilli yataklar araştırılmağa değer (Lev. CVII, res 5).

Tırpal köyünde birkaç fosil çıkarttıktan sonra Malatya'ya dönüşümü Kuşçu, Cendere köprüsü üzerinden yaptım. Torosların çetin yolculuğuna tekrar katlanarak derin dereler, yüksek dağ sırtları aşarak ve en sonra 3.5 saat süren zahmetli ve usandırıcı Naldöken yokuşunu inerek Malatya doğusundaki düzlüklere gelebildim. Bu yokuş sonunda tükenen takatimi son olarak bir daha zorlayarak, bitkin bir vücut ve perişan bir kıyafetle Malatya'ya dönüşüm yolculuğumun en ağır ve tehlikeli kısmı olmuştu...

Elâzığ çevresi :

Malatya'dan sonra Fırat boyunda dikkatle araştırdığım bölgelerin ikincisi de Elâzığ çevresidir. Araştırmalarımıza Baskil ilçesi çevresinden başladık. Habibuşağı köyündeki çivi yazılı kitabeyi Malatya çevresi araştırmalarından sonra görmüş, kitabenin yerini ve özelliğini yukarıda bildirmiştik.

Yerleşmelere çok müsait olan Baskil yöresinde birşey tesbit edilemedi. İkinci Habibuşağı, Baskil ve Yolçatı aralarında yapılan incelemeler üç gün sürdü. Baskil'den sonra yeryüzü şeklini değişik olarak gördük. Yüksek dağlar olmasına rağmen Torosların derin vadileri, dalgalı dağ sıraları yerine daha tatlı bir yüzey şekli göze çarpıyordu. Bu tatlılık içinde rahatça Elâzığ'a doğru ilerliyorduk. Meşe ormanları, fundalık ve daha aşağılardaki çayır-liklar ve nihayet bunların bağlı bulunup sonlandığı Elâzığ çevresinin iç açan, geniş ufku unutulmıyacak gözlemlerimiz arasındadır.

Elâzığ'a girerken Yolçatı istasyonu ile Elâzığ arasındaki ovada (Kuzova?) "Han hüyüğünü," gördük. Bir gün Elâzığ içinde çalıştıktan sonra Pertek, Keban ve Çemişgezek ilçelerine geçildi.

Elâzığ ili Malatya iline nazaran daha açık ve geniş alanlı bir memleketttir. Bu geniş alan, ortada birtakım yumuşak dağ sıralarıyla çevrili olduğundan bölük düzlükler halinde görülür. Bunların en büyüğü ve en bereketlisi "Ulu ova,"dır. Kuzeyi, güneyi dağlarla çevrili olan bu ova, güneybatı ve kuzeydoğu istikametinde uzanır. 7 saat uzunlukta olmasına rağmen en uzak çevresini, ovanın her noktasından görmek mümkündür. Güneyde ve kuzeydeki dağ eteklerinde ve daha yukarlardan fışkıran kaynaklar ovanın ortasında toplanır ve Elâzığ çevresi sınırlarından gelen suları da aldıktan sonra Ulusu (Harikent) adıyla ovanın kuzeydoğusu'ndan Fırat'a karışır.

Ovanın güneyinde ve daha yüksekte ve güney dağ sıralarının gerisinde bulunan Hazer gölü (Gölcük), bu çevrenin kaynaklarını besleyen büyük bir su deposu ve bölgenin tabii bir barajı halindedir.

Çeşme halinde bir türlü akıtılmıyan bu sular, sulama işlerinde çok faydalı olmakta iseler de, hayvan sulama işlerinin geliştirilmiş kaynak ağızlarında yapılması, bu arada kaz ve ördeklerin içinde çırpınması ve birçok temizlik işleri yüzünden bu kaynakların suyu sağlık bakımından zararlı olmaktadır.

Bu geniş ve alüvyonlu ovada sıra ile "Perçenek, Vertetil, Kehli, Sintil, Mollakendi, Kuşank, Sarpulu (Ayrı Küçük dört tepe), Könk, Alışam (Norşin), Şemsi köy, Koğu, Kürü,, hüyüklerini tesbit ettim. Üzerlerinde incelemeler yaparak malzemesini gözden geçirdim. Özellikleri buluntular kısmında bildirilecektir.

Tarihöncesi bakımından hiç araştırılmamış olan bu bölgede devamlı kazılara çok ihtiyaç vardır. Büyük bir kültür merkezi olmağa namzet görüyoruz. Bilhassa Alışam (Norşin) tepesinde yapılacak kazıların, bize yeni ve orijinal bilgiler kazandıracığına kuvvetle inanıyoruz.

Uluova araştırmalarımızı bitirdikten sonra Pertek ilçesine geçildi. İlçenin önündeki düzlüklerde ve Murat üzerindeki büyük köprüye yakın yerde, püskürük kültelerden ibaret olan büyücek bir kaya sivrisi üzerinde küçük bir kale gördük; çevrede Prehistoryayı aydınlatacak bir vesika bulamadık.

Keban ilçesine giderken gene merkezden hareket edildi. Kuz ovanın devamı olan bu düzlüğe bir dağ eşiği aşılarak inildi. Yolumuzun sağında ve bu düzlük başlangıcında "Erzürük,, adlı yeni bir hüyükle karşılaştık. Poyraz köyünde de bir tepenin bulunduğu uzaktan farkediliyordu; bunun da bir hüyük olması ihtimal dahilindedir. Şöseyi takip ederek Çakmak köyüne çıktık ve oradan da Keban deresine indik. İki tarafı kalkerli, dar bir boğaz içinde derinleşerek Keban'a ilerleyiş Elazığ çevresinde geçen yolculuğumuzun en çetin ve korkulu kısmı oldu. Dereye sıkıştırılmış olan ilçeden edindiğim intiba da bundan farklı değildir. İşletilmekte olan maden ocağı ile, deresindeki birkaç meyve bahçesi gelirinden geçimini sağlamaya çalışan halkın, pek haklı gördüğüm şikâyetçi kısmına, yurdun daha verimli köşelerine göçetmeyi hatırlatmaktan başka birşey yapamadım.

Keban'da geceyi tamamlamadan sabahın alaca karanlığında Ağın'a hareket ettim. Şehir içinde yüksekçe bir sırt aştıktan sonra Fırat vadisine indim. Doğu Anadolu'nun mühim bir kısmından kopup gelen sular bu derin vadide hırçınlığını kaybetmiş olarak ağır ağır akıp geçmektedir. Uzun senelerin çalışmasını izliyen, basamaklı çakıl ve kum kalıntılarını vadinin dik keçelerinde kolayca takip edebiliyorduk. Bu derin vadinin en dar yerinde kurulmuş olan köprüden karşı keçeğe atladık; gene çok zahmetli bir yürüyüşle Abdi oğlu çeşmesine geldik. Çetin çıkışları bitirmiştik, yüksek ve üzeri düz alanlar üzerinden geçerek Pağnik köyüne doğru ilerliyor ve iniyorduk. Yolda Saracık köyü güneyinde uzaktan gördüğüm ve ismini "Tırmihıl," olarak öğrendiğim tepenin hüyük olacağını tahmin ederim.

Pağnik köyüne inerken yanından geçilen Mincik tepesinin hüyük olmadığını öğrendik, çevresinde çok zengin bir yerleşme yerinde tarihî çağları izliyen bazı kalıntılar gördük. Bu yolda, Mincik tepesine gelmeden önce ve biraz daha yukarlarda başlayan 3 metre genişlikte, taş kenarlı eski bir kaldırımın "Kolpinik," altından Arabkir çayına kadar ilerlediği ve oradan da karşıya atılarak Ağın'a kadar devam ettiğini açıkça gördük. Üzeri otlar ve tarlalarla yer yer kesilmiş, biraz da yere gömülmüş olan bu yolu farketmek güçtür. Benzeri Ankara çevresinde Etiyokuşu Hafriyatı sırasında bulunmuştu; Kars platosunda (Belleten sayı 27, s. 602, 1943), Besni - Keysun arasında da görülmüş olması bizi ve daha çok ilgilileri tarihî yollar bakımından açıklanması gereken önemli bir konu karşısında bırakmaktadır.

Pağnik yukarlarında Fırat suyunun ilk sekileri üzerinde topladığım Lövalvaziyen tip âletlerin (Levalloisien) gene buluntular kısmında tanıtılacağını tekrarlarım.

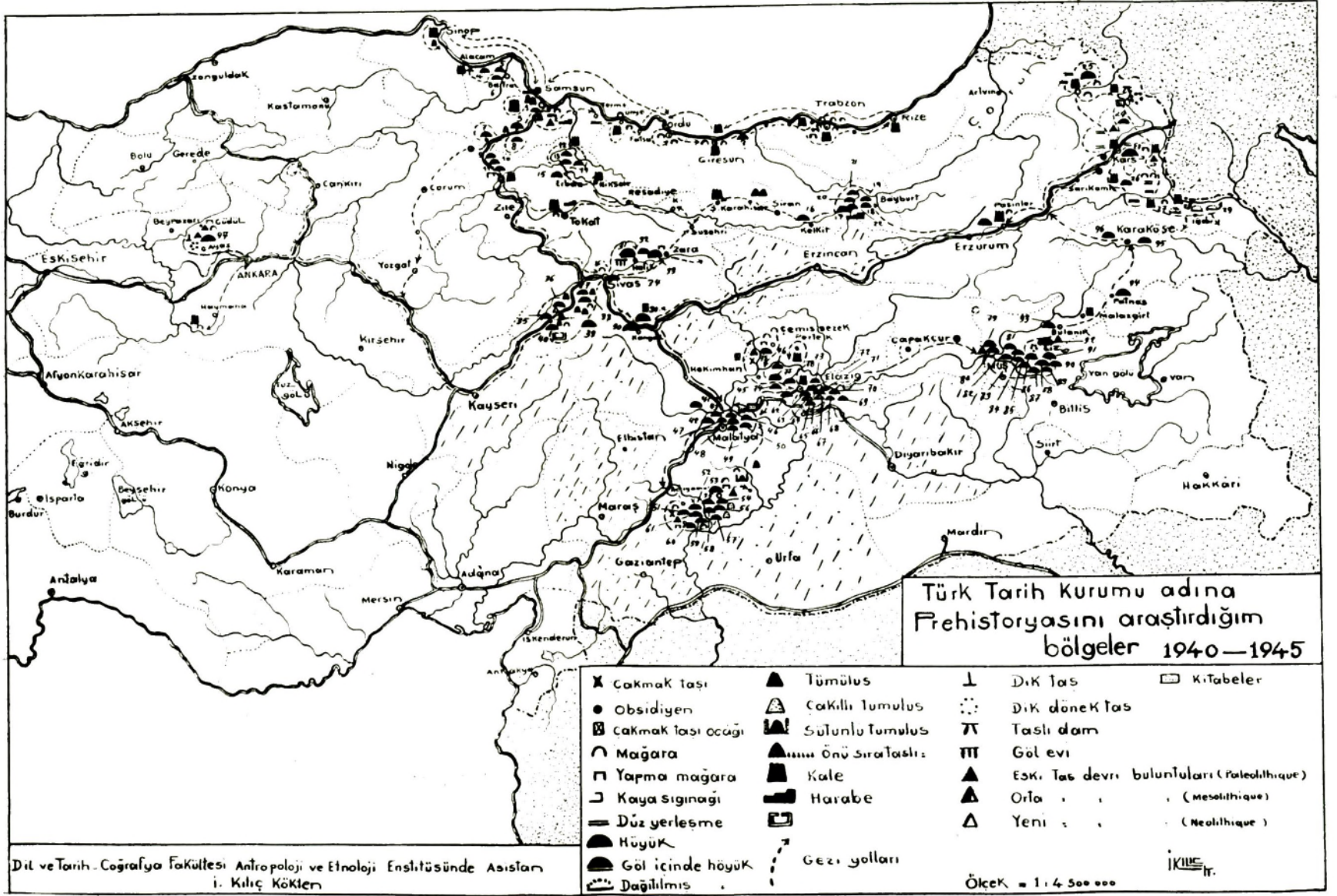
Pağnik köyünde kısa bir dinlenmeden sonra Pulur köyüne ve oradan da Çemişkezek ilçesine gitmek için köylülerin gemi dedikleri, önü alçak arkası yüksek ve kapaklı, altı düz ve uzun sırtlarla idare edilen bir taşıtla karşıya geçtik (Lev. CVII. Resim 6).

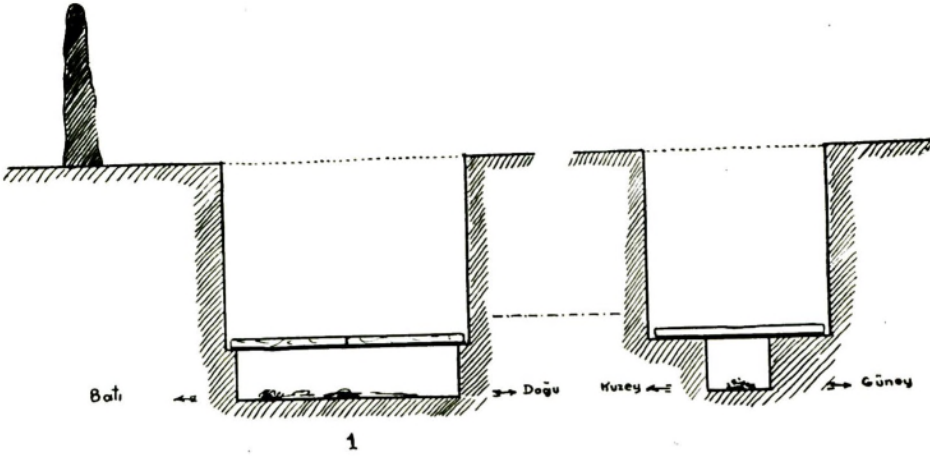
Pulur köyü içindeki Kültepe hüyükünü gördükten sonra o gün geç vakit Çemişkezek ilçesine gidebildik. Bu ilçede yalnız Aliboğazı mağaraları araştırıldı. Tabii olan bu mağaralar içinde birşey tesbit edilemedi.

HÖYÜKLERİN İSİMLERİ

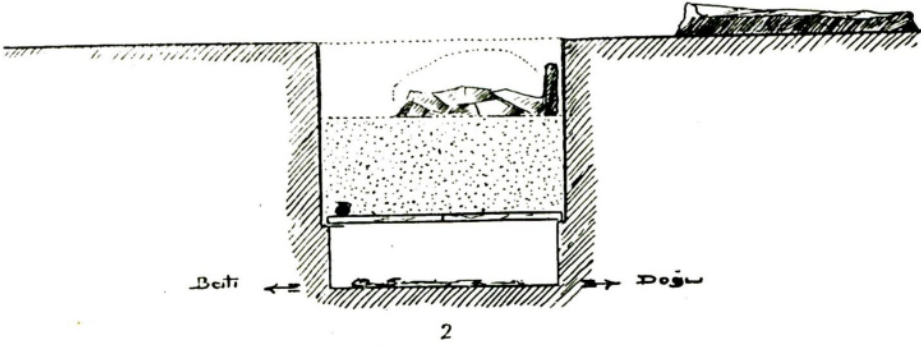
1 — Dündartepe	}	Samsun	41 — Fethiye	}	Malatya						
2 — Tekeköy (Düzyerleşme)			42 — Saman höyük								
3 — Kaledoruğu			43 — Topraktepe								
4 — Sivritepe			44 — İnamlı								
5 — İkiztepe			45 — Köse höyük								
6 — Cırleketepe			46 — Pirut								
7 — Höyüktepe			47 — Cano								
8 — Salur (Yük) tepe			48 — Aslantepe								
9 — Kurnaztepe	}	Amasya	49 — Küçük			}	Malatya				
10 — Alevitepe			50 —								
11 — Kilisetepe			51 — Mırıhtıl								
12 — Kale tepesi ?	}	Erbaa	52 — Santil					}	Malatya		
13 — Tepecik			53 — Adıyaman (Kale)								
14 — Karakaya			54 — Balka								
15 — Horoztepe			55 — Hoşkişi								
			56 — Keysun							}	Malatya
			57 — Hementil								
			58 —								
			59 — Hıznik								
			60 — Fal								
			61 —								
16 — Kelkit çevresi höyükleri			62 — Han höyük			}	Elâzığ				
			64 — Prçene								
			65 — Vertetil								
17 — Pulur	}	Bayburt	66 — Kehli					}	Elâzığ		
18 — Hindi			68 — Kuvank								
19 — Siptoros			69 — Sarpulu								
20 — İvceklerin tepesi			70 — Könk								
21 —			71 — Alışam (Norşin)								
22 — Haşiye			72 — Şemsi höyük							}	Elâzığ
			73 — Hogu								
			74 — Erzürük								
			75 — Tepecik								
			76 — Avşan								
23 — Dündartepe	}	Kars	77 — Poyraz ?			}	Elâzığ				
24 — Zöhrap			78 — Çöteli								
25 — Kalecik									79 — Ziyaret		
26 — Kötek									80 — Dom		
27 — Yağcı									81 — Tirit		
28 — Gökçeali									82 — Ali Kirpo		
29 — Gacardoğanşalı									83 — Mikrakom		
30 — Çukurtarla	}	Sivas	84 — Kirtakom	}	Muş						
30a — Höyük değirmeni			85 — Orginos								
31 — Pılr (Gölhöyük)			86 — Şeyh Yusuf								
32 — Tepecik			87 — Hunan								
33 — Kültepe			88 — Sapne								
34 — Kaletepesi ?			89 — Piklis								
35 — İhsanlı			90 — Agun								
36 — Mergersen			91 — Şirank								
37 — Gölhöyük			91 — Tifnik								
38 — Külhöyük			92 — Liz								
39 — Sıçanhöyük			93 — Bulanık								
40 — Kuruöz								}	Karaköse		
			94 — Patnos								
			95 — Karaköse								
			96 — Eleşkirt	}	Ankara						
			97 — Asareik								

Uzunlamasına Kesit

Ortalama Kesit

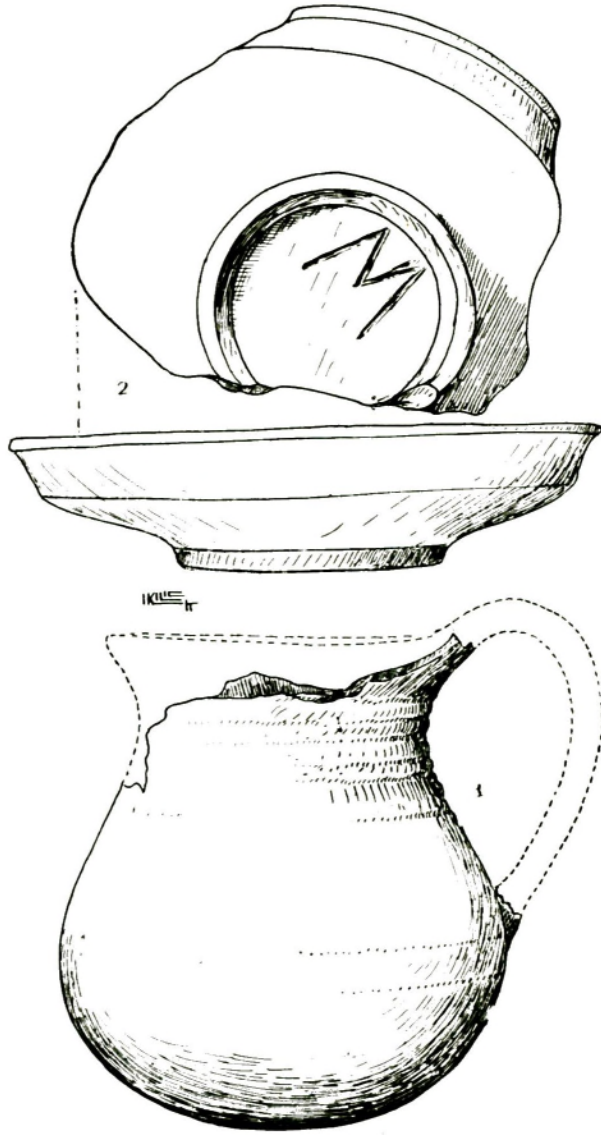

Uzunlamasına Kesit

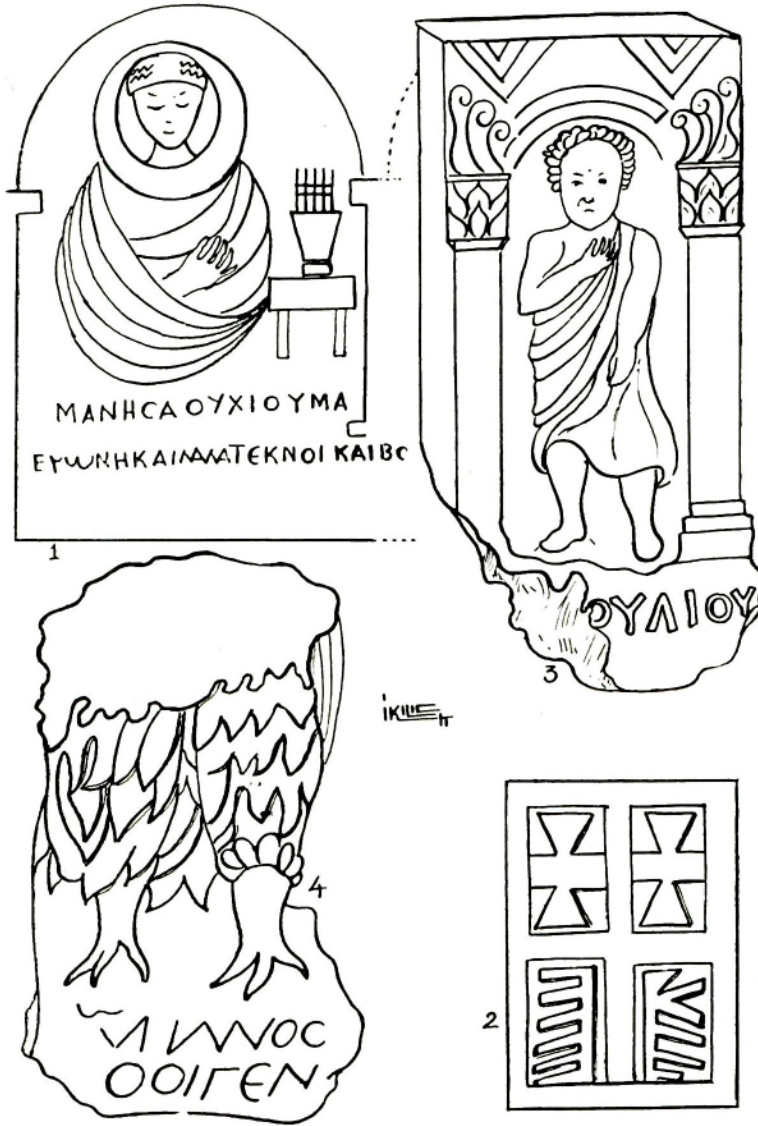
Ölçek $\frac{1}{50}$

Ilıcaköy Diktaşları önünde yapılan araştırmalar.

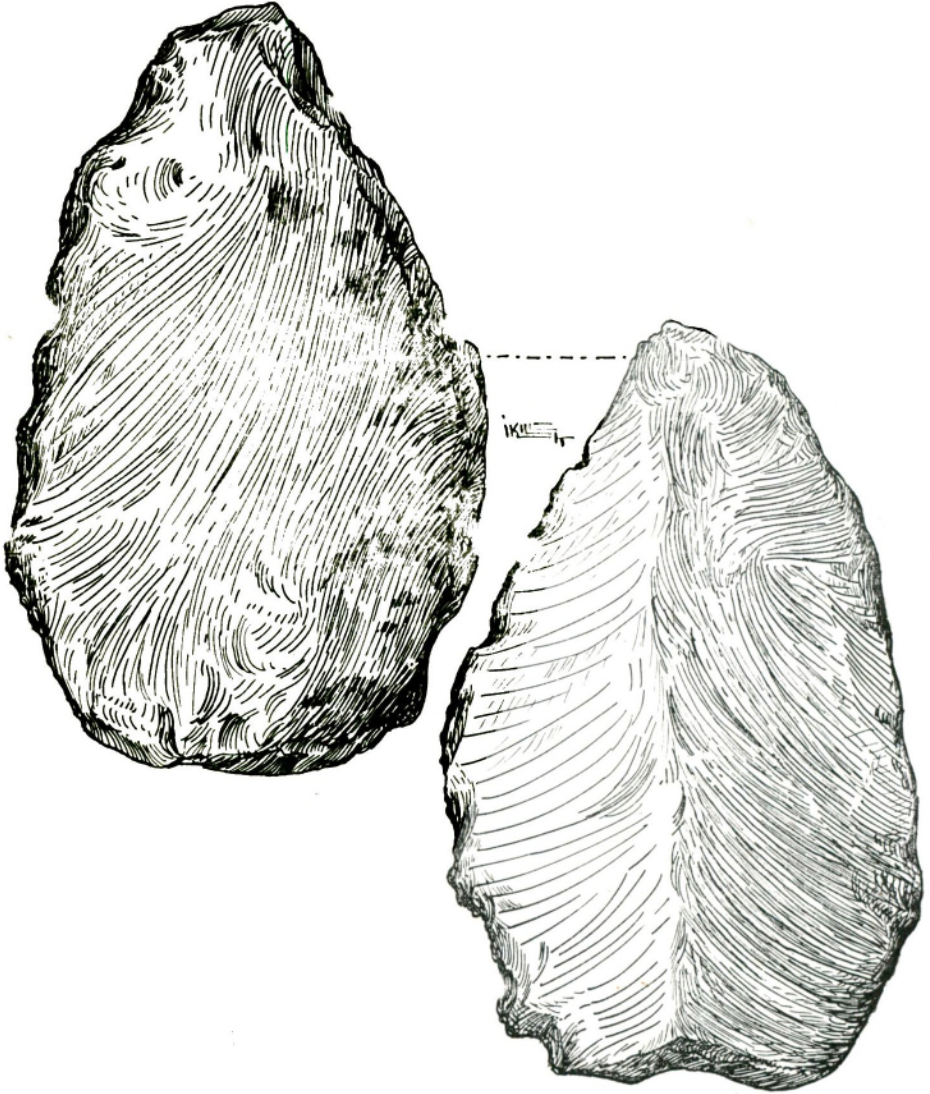

Grek - Roma devri çanak çömleği: 1. Ilıcaköy, 2. Elmalıköy.

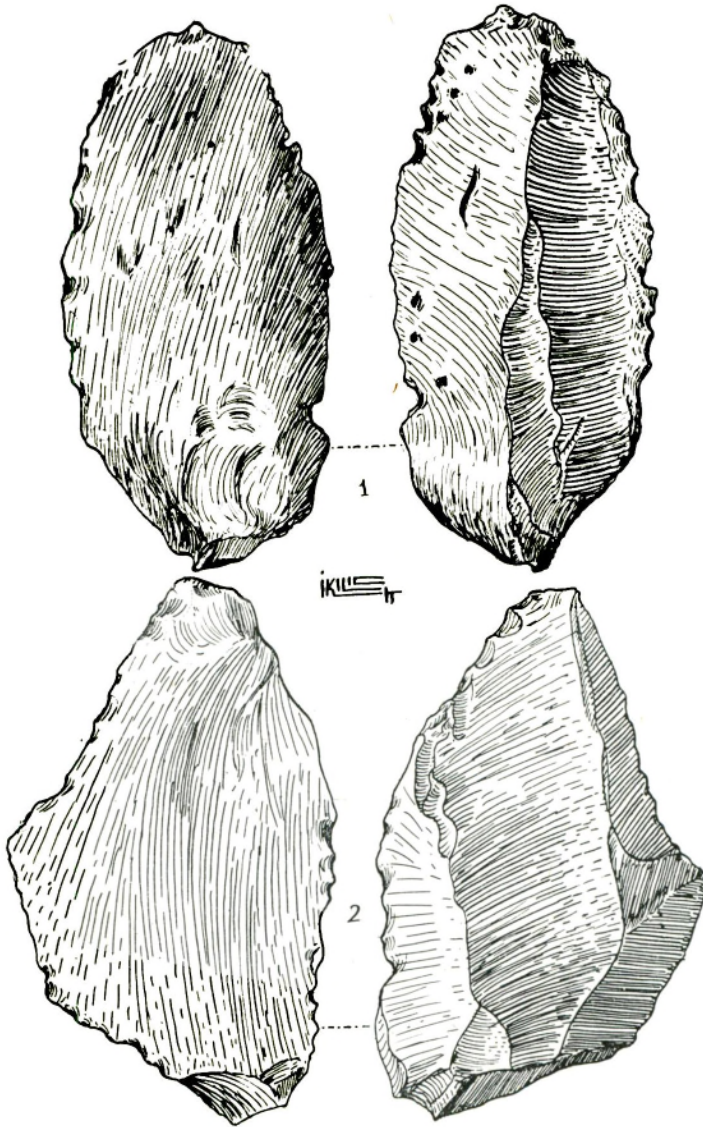
Mezar Taşları

1. Bumsuz köyünde, 2. Ilıca köyünde, 3-4. Adıyaman'da.

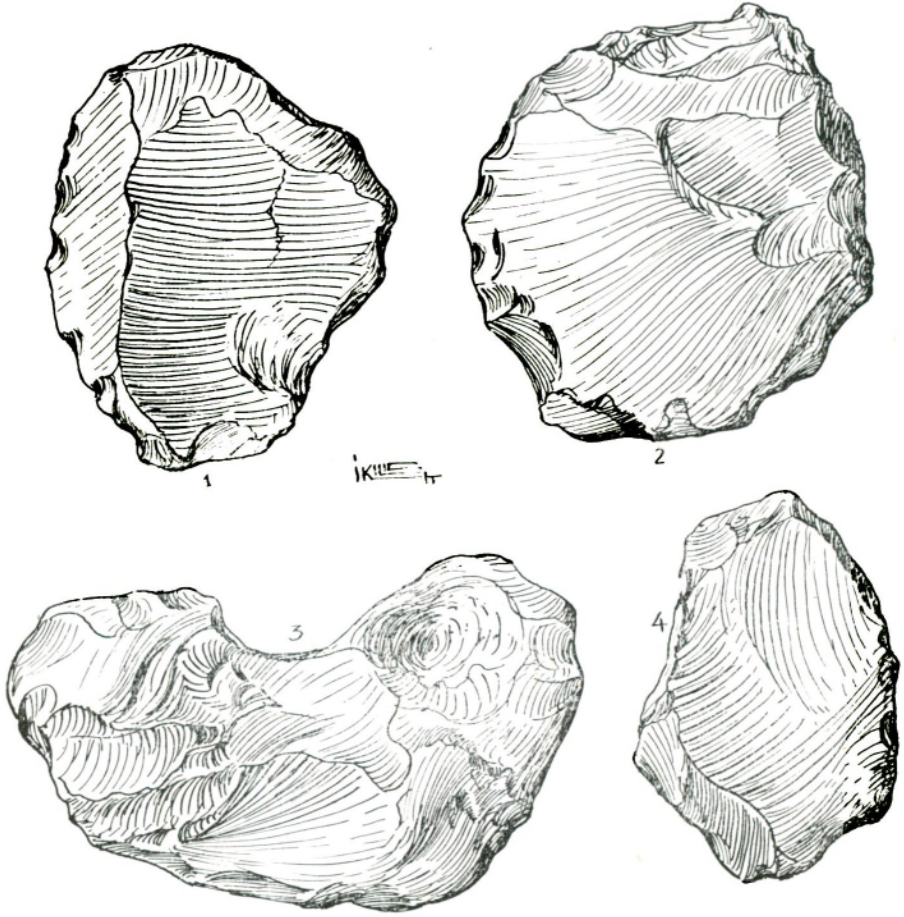

İlhan köyünde bulunan orta paleolitik kaba yarım elbaltası.

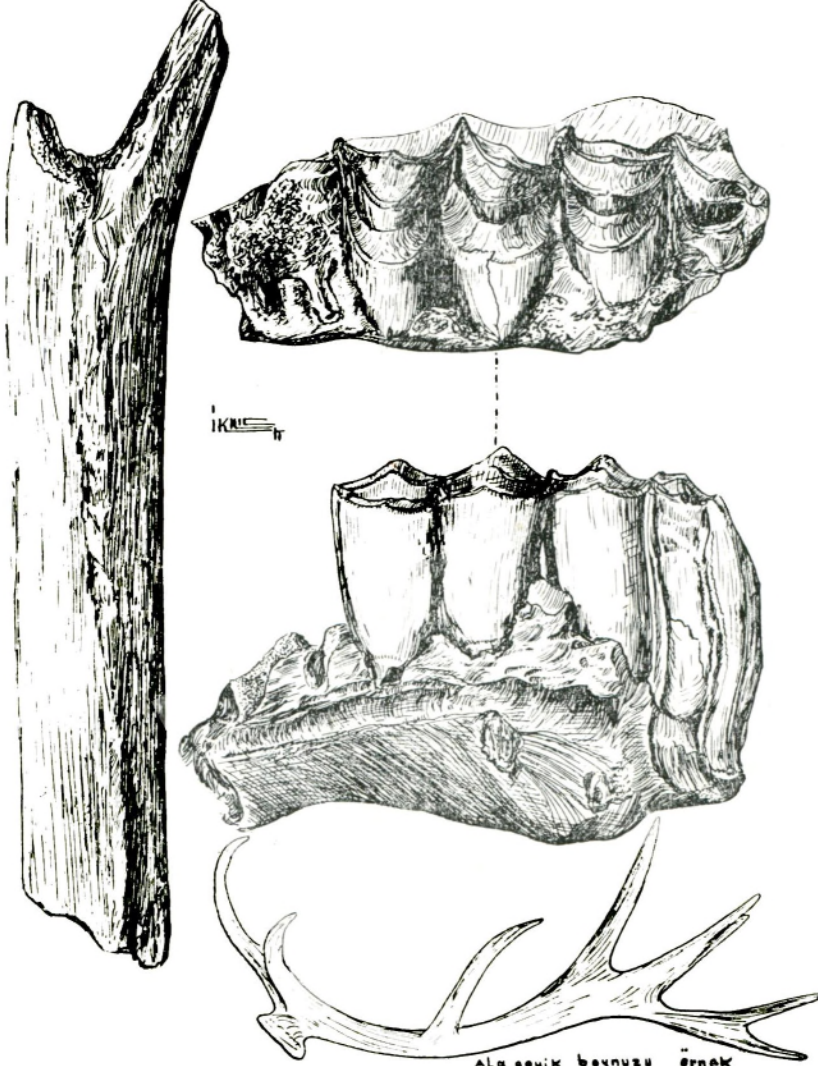

İlhan köyünde bulunan orta paleolitik taş âletler.

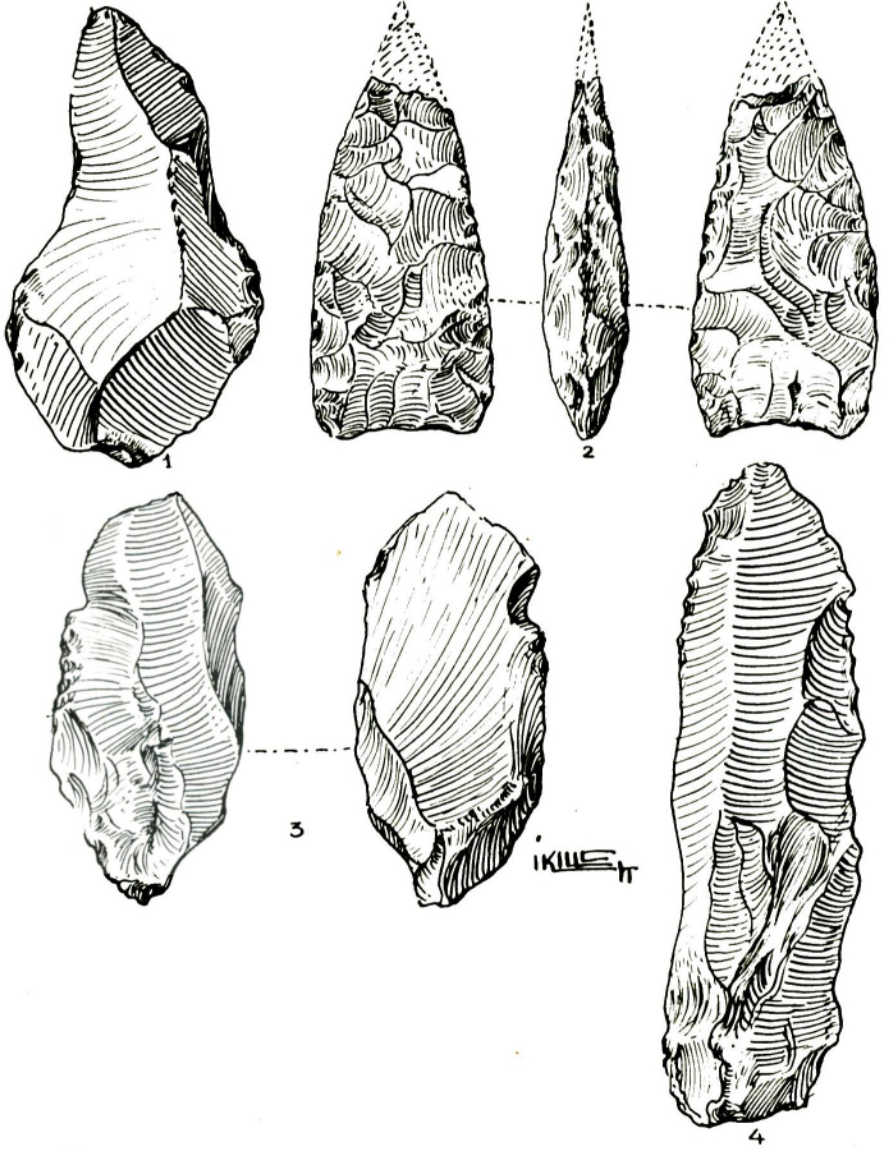

Güdü, orta paleolitik taş âletleri.

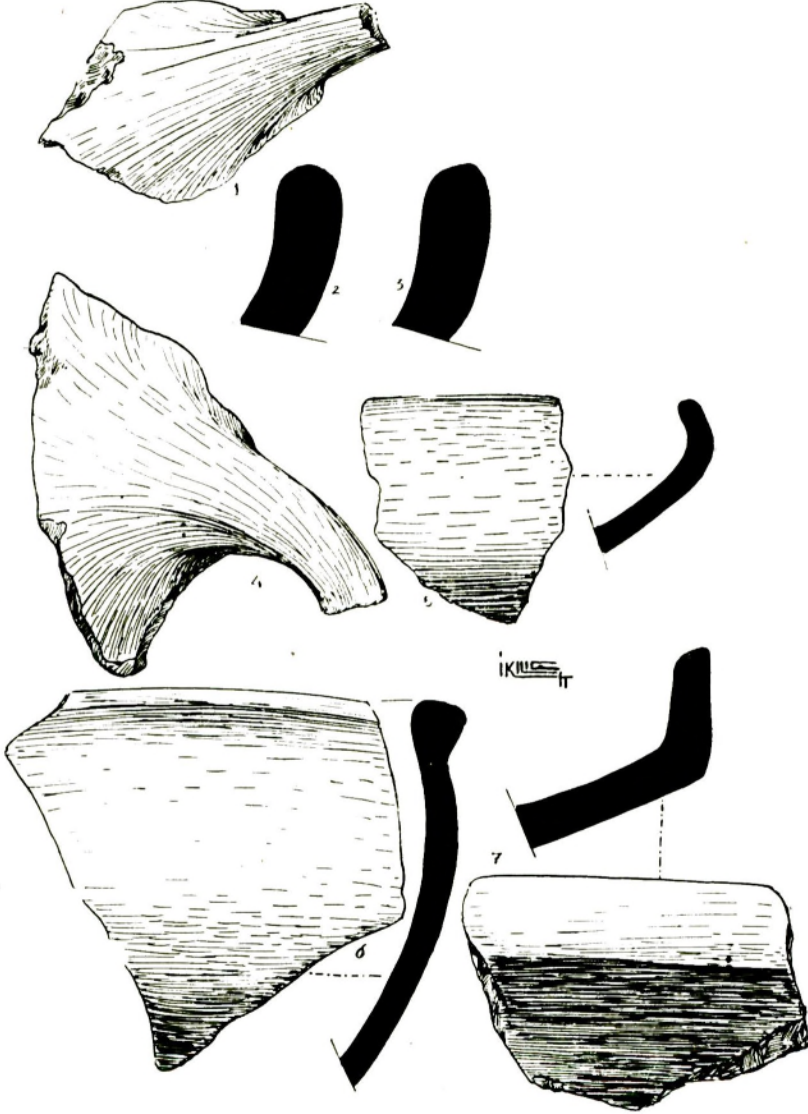

Timurözü (Haymana) mağarasından çıkarılan insan ve hayvan kemikleri.

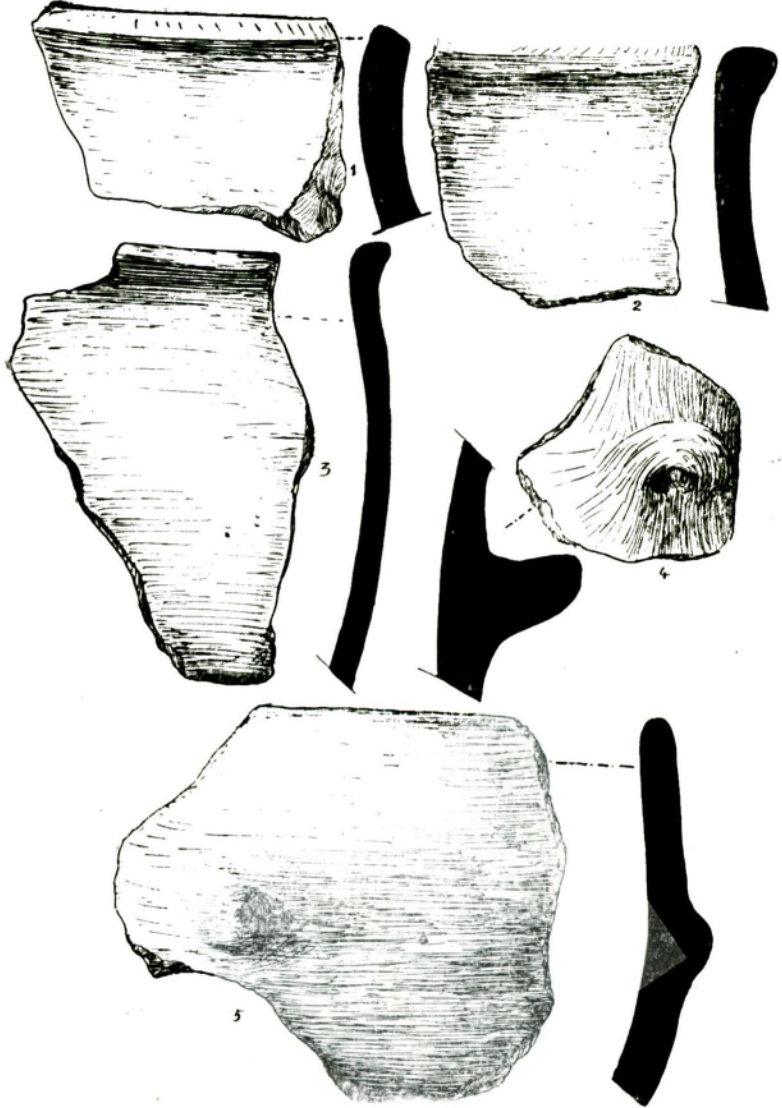

Mergersen (Şarkışla) Köyü çevresinde bulunan Neolitik sileks uçları.

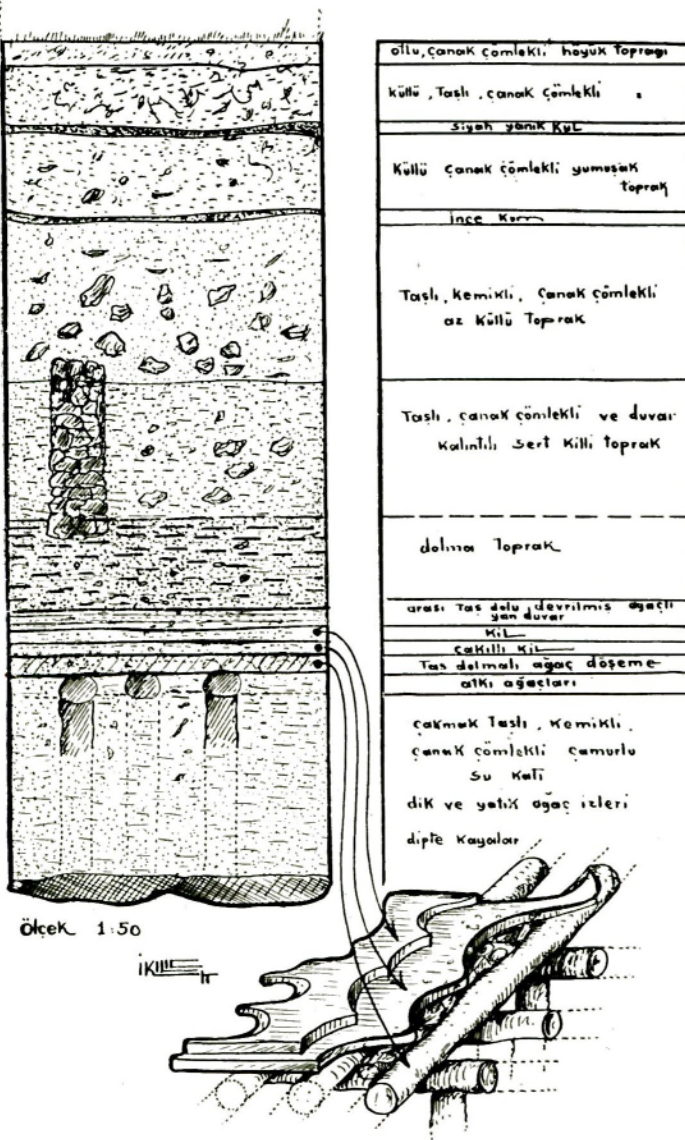

Sıçan - höyük (Uzunayla), Eti çanak çömlekleri.

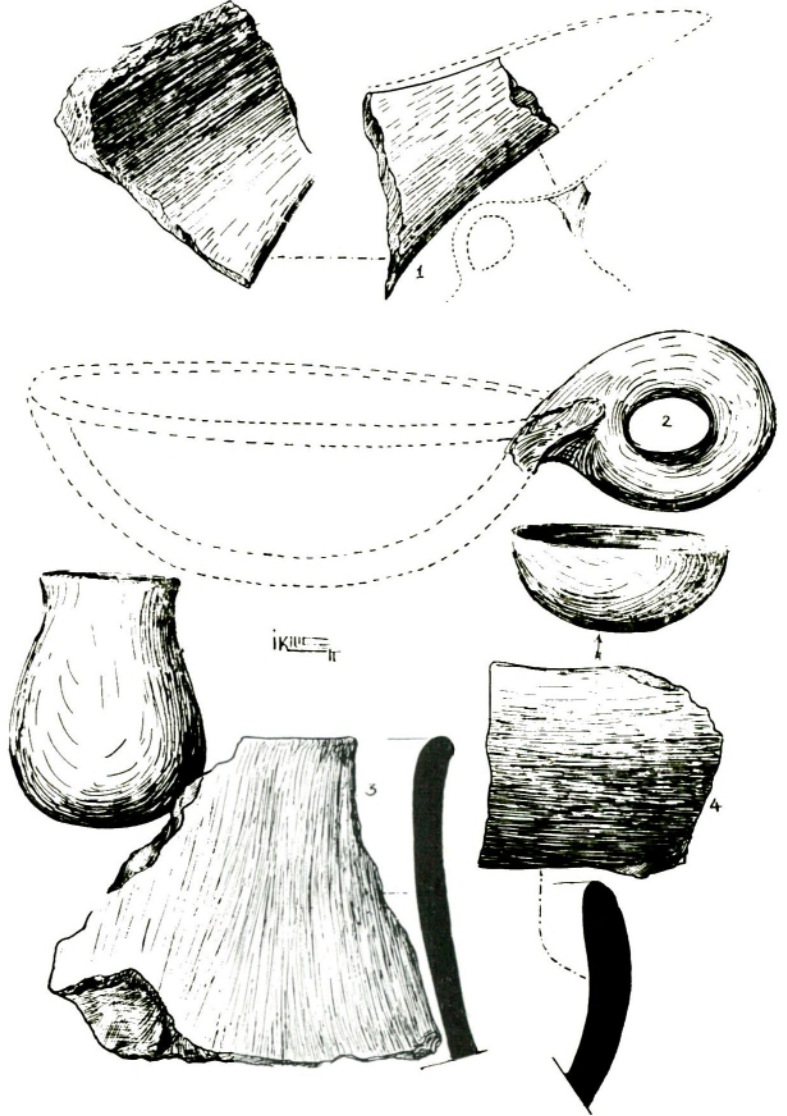

Sıçan - höyük (Uzunyayla), Bakırçağı çanak çömlekleri.

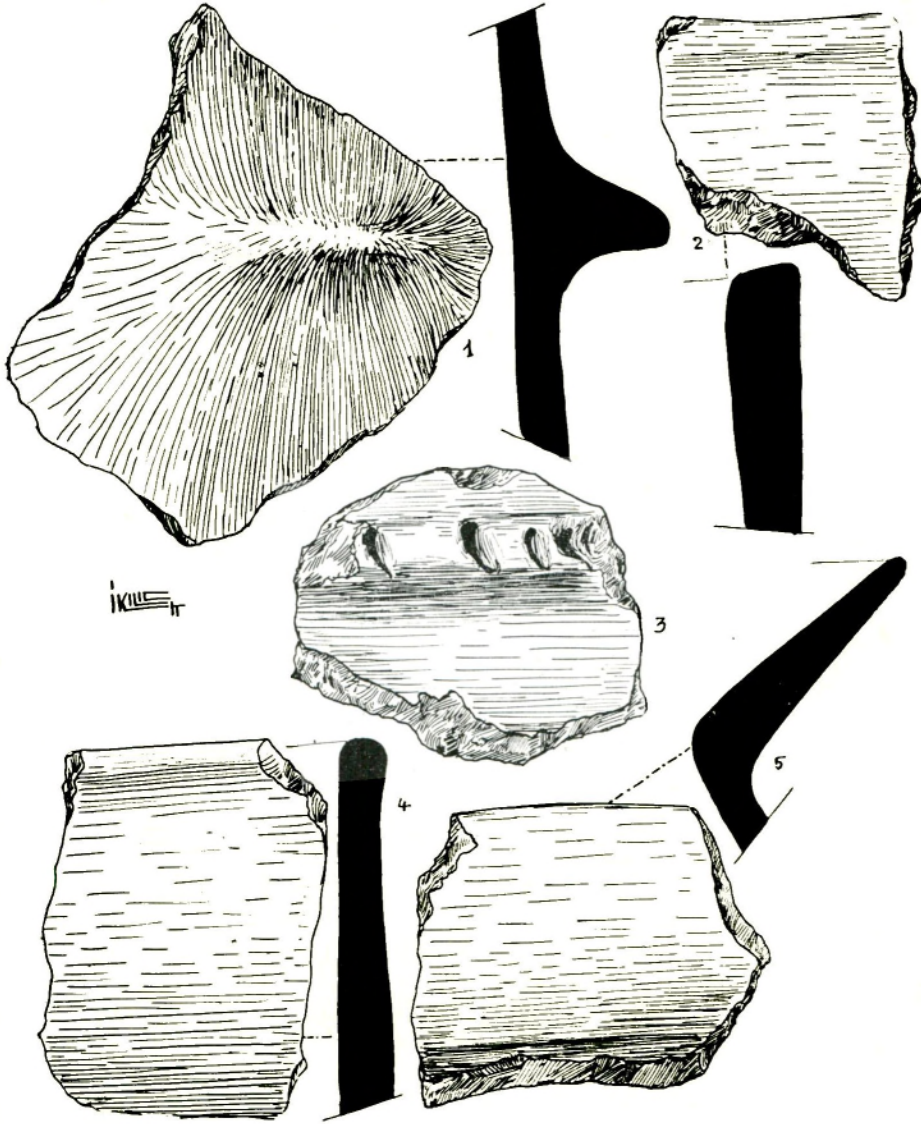

Göl - höyük (Hafik - pılır) araştırmalarında açığa çıkarılan Kültür katları. (Bakır, kalkolitik, Neolitik) ve ağaç döşeme ve kazıklar.

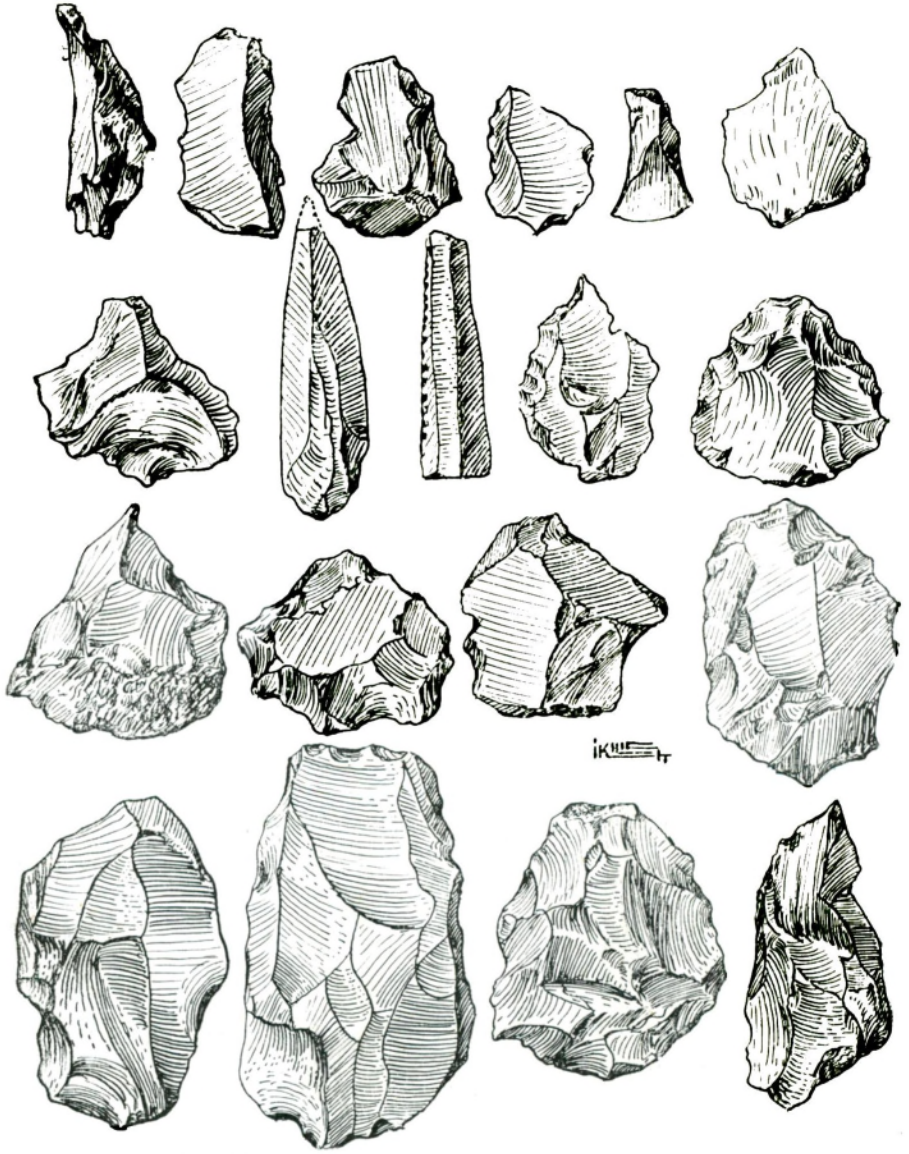

Göi - höyük (Hafik - Pılır), Bakır çağı kapları.

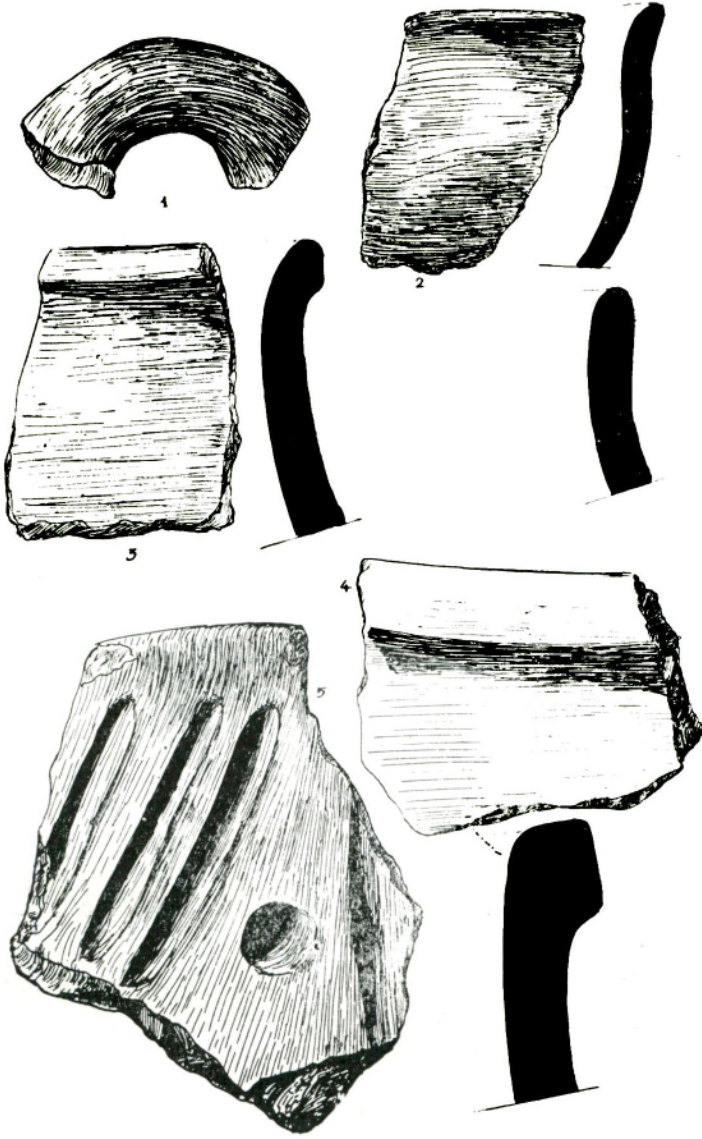

Göl-höyük (Hafik - Pılır), Kalkolitik çağı kapları.

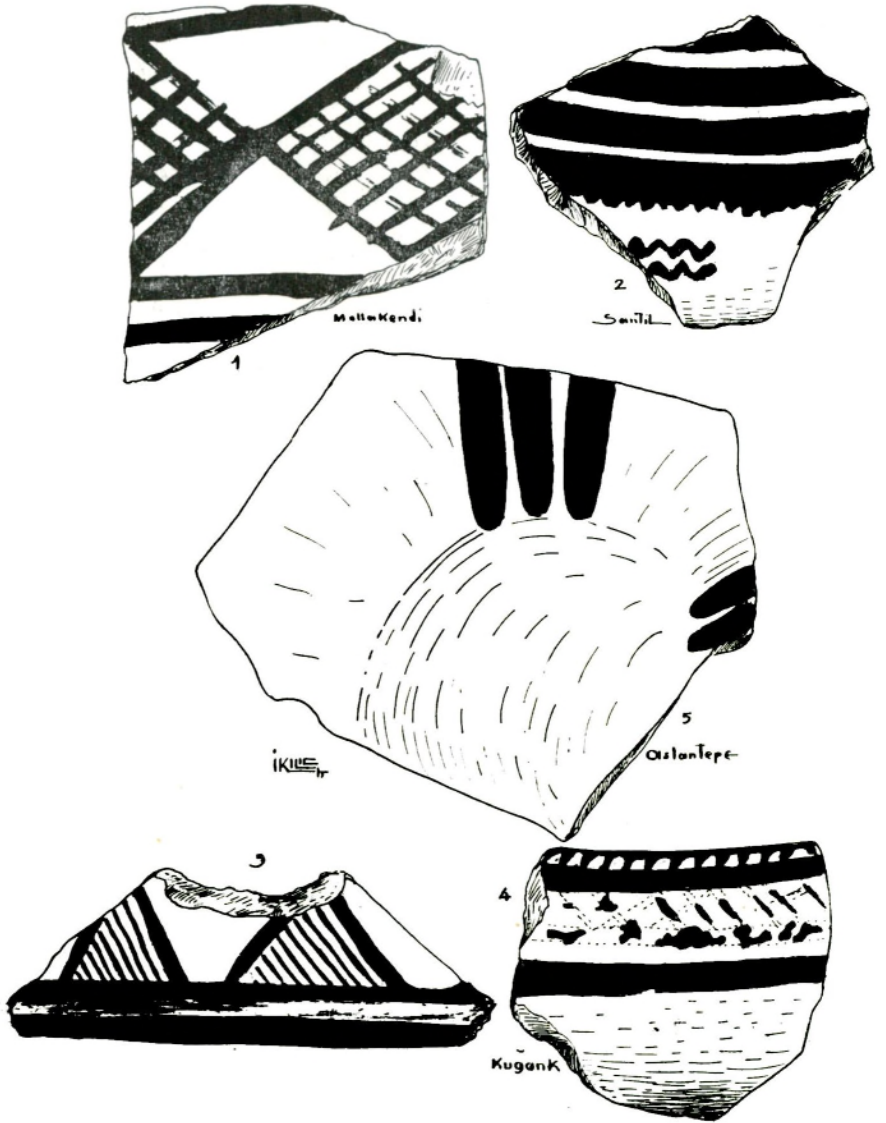

Göl - höyük'te (Hafik - Pılır) çamur ve sular içinde bulunan
Neolitik sileks âletler.

Aslantepe höyüğünde (Malatya) çıkarılan Bakır ve Kalkolitik çağlarına
ait çanak çömlek parçaları.

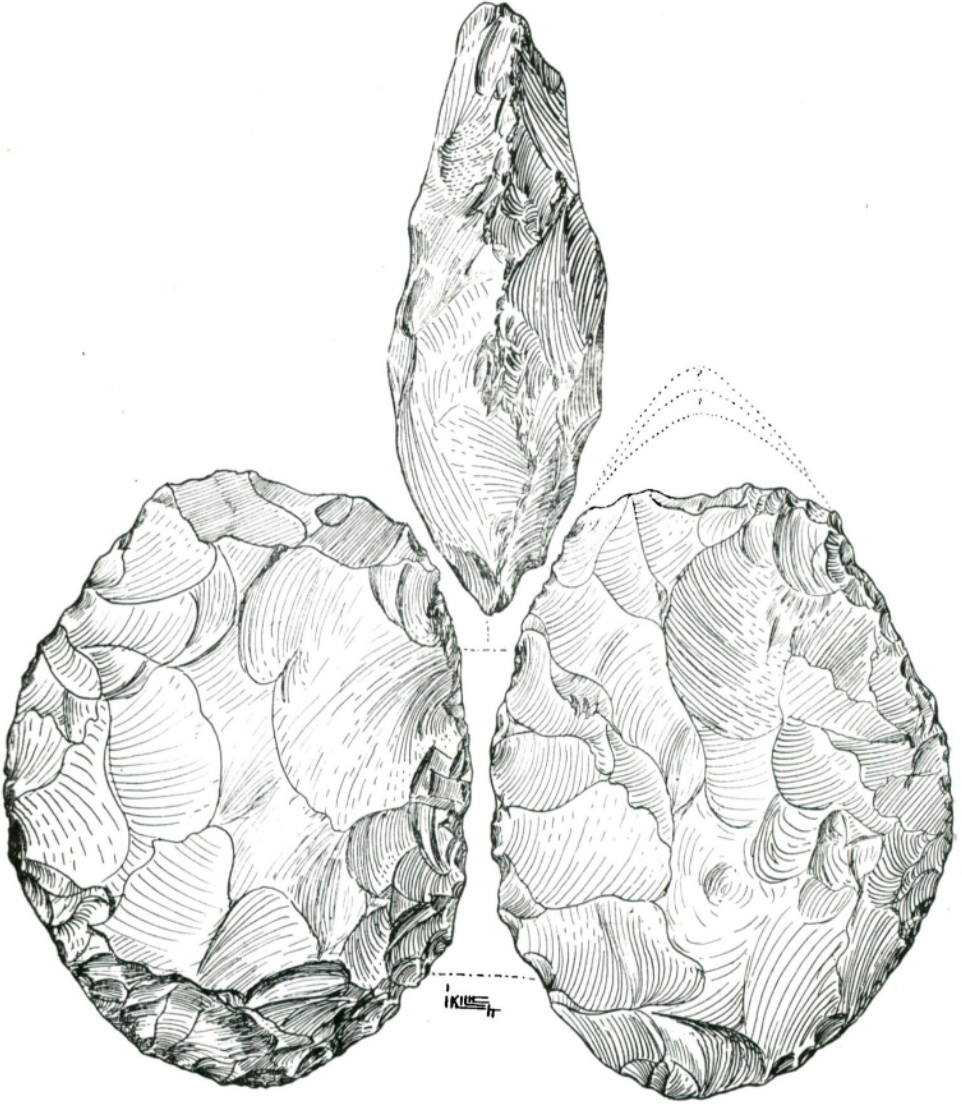

Malatya, Elazığ çevresi höyüklerinden toplanan renkle süslü çanak - çömlek parçaları.

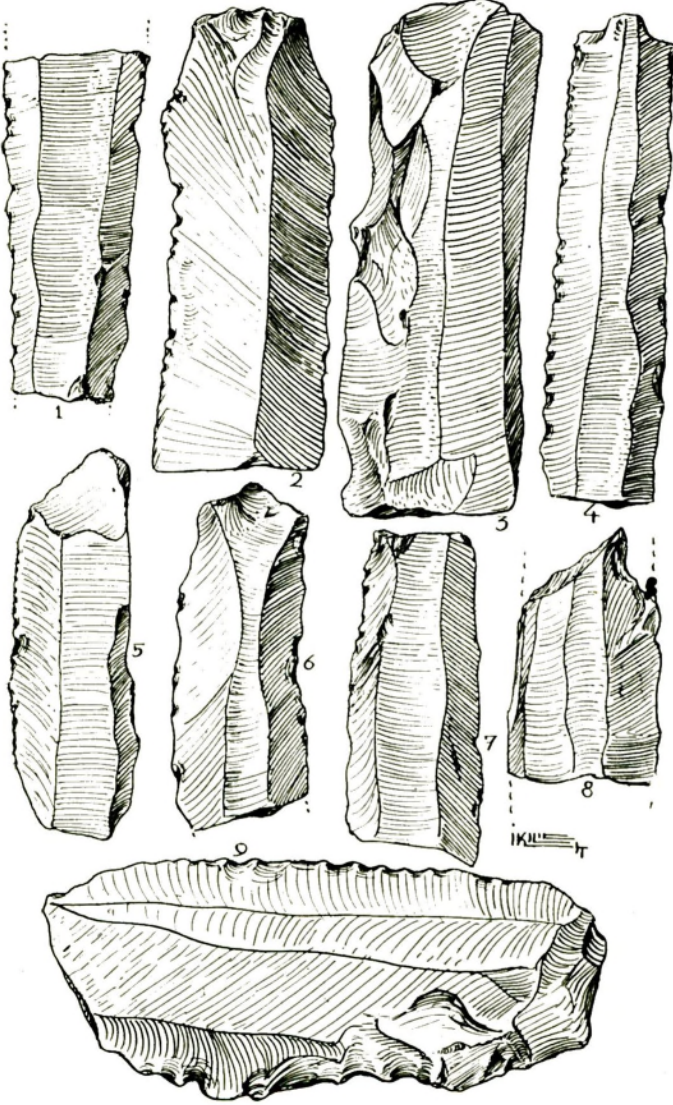

Eski Mlatya'da ele geen ini parası.

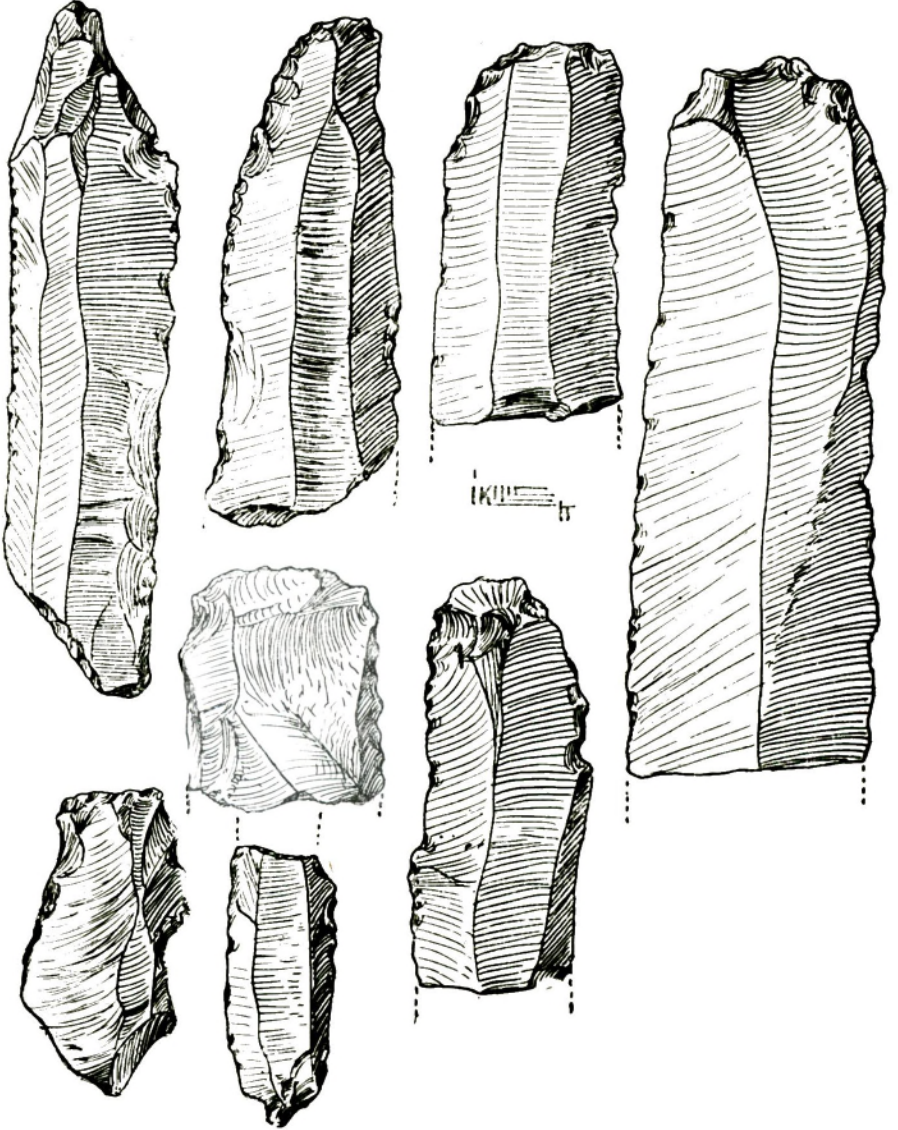

Keysun — Hıznik arasında bulunan aşöleen bir elbaltası.

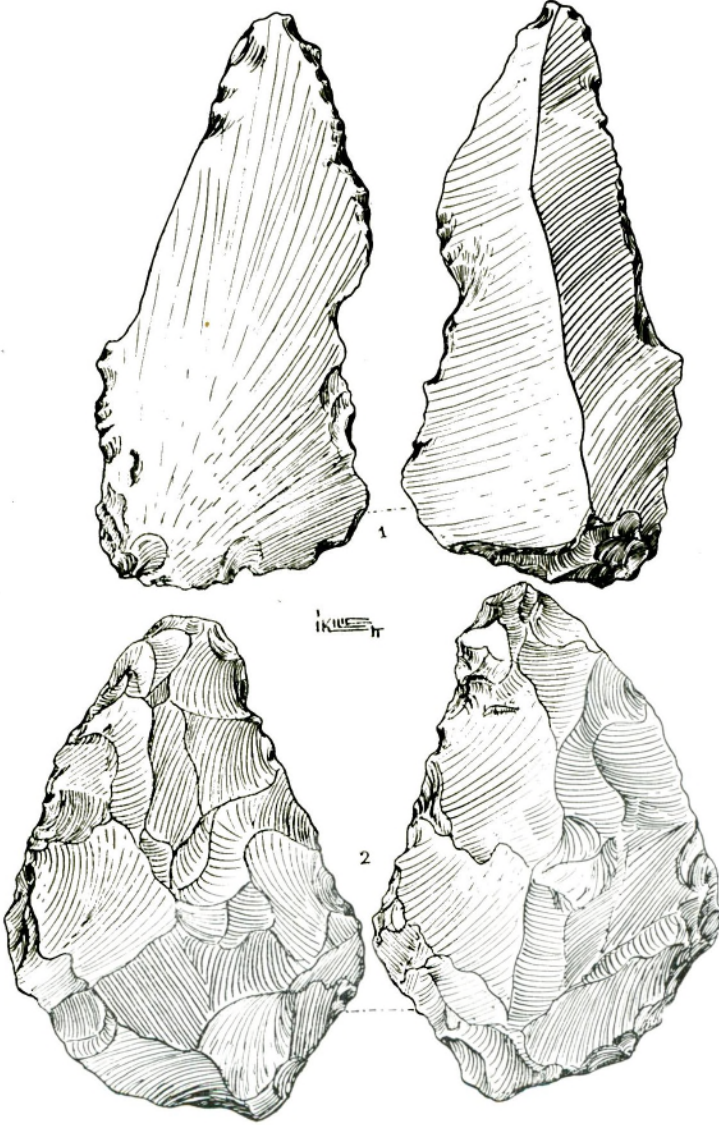

Malatya çevresi höyüklerinden toplanan sileks çakılar.

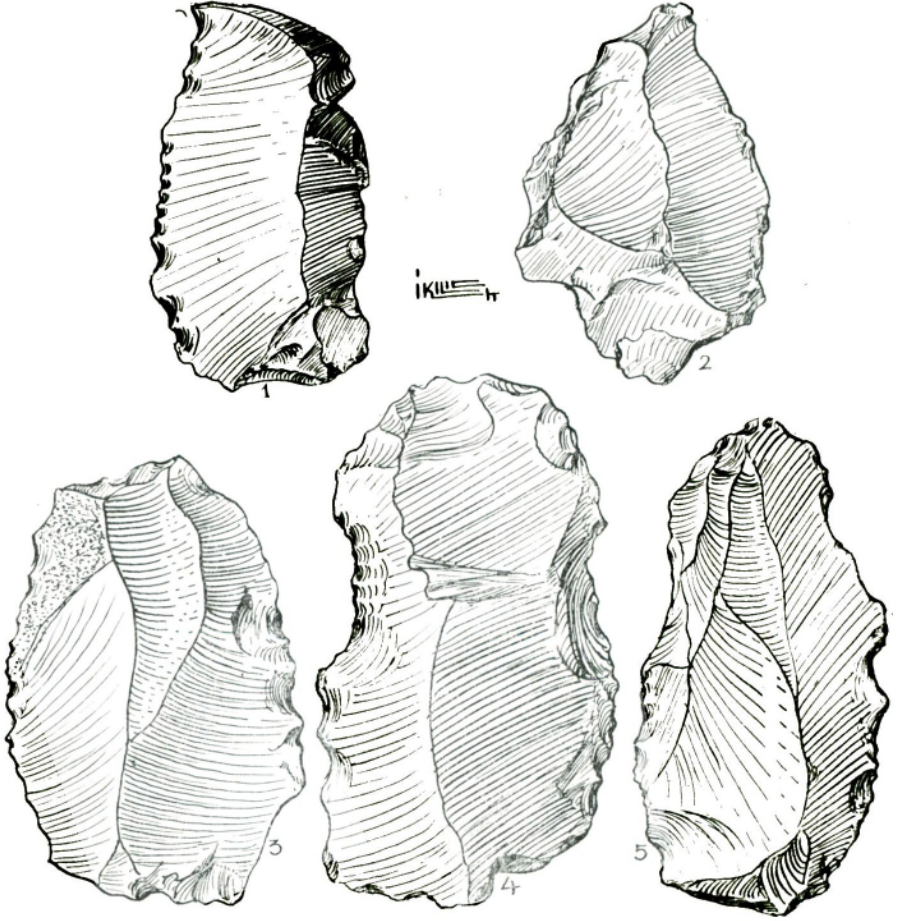

Malatya çevresi höyüklerinden toplanan sileks çakılar.

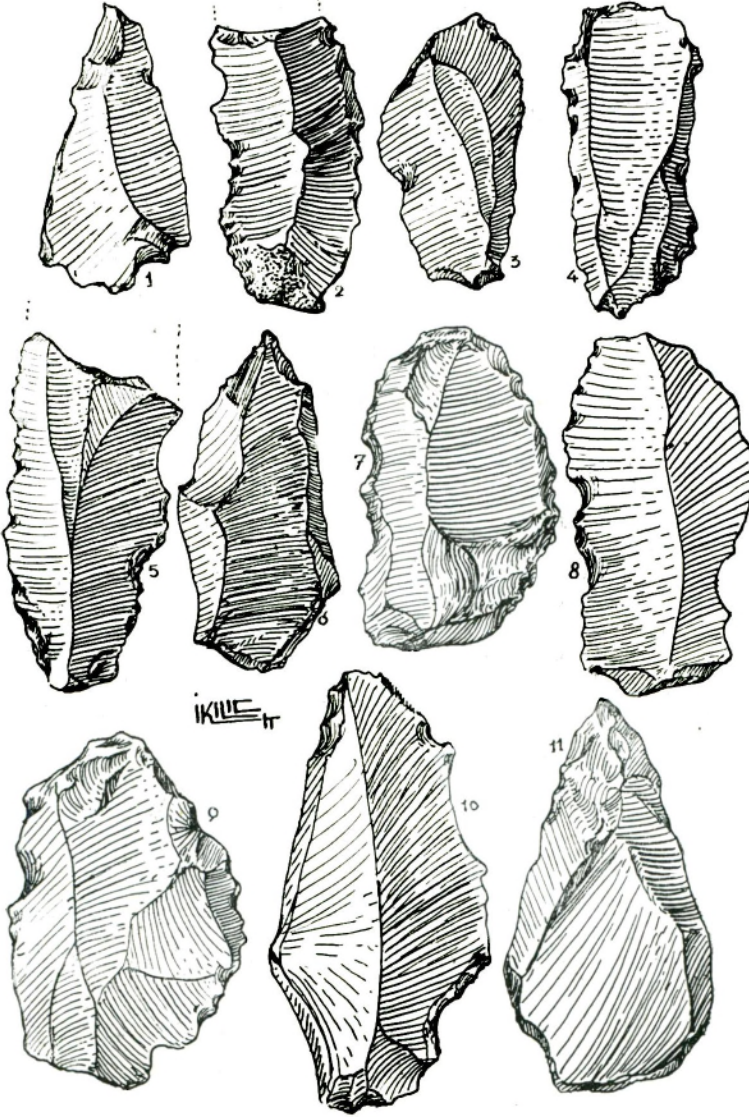

Pirin (Adiyaman)'de bulunan alt paleolitik âletler.

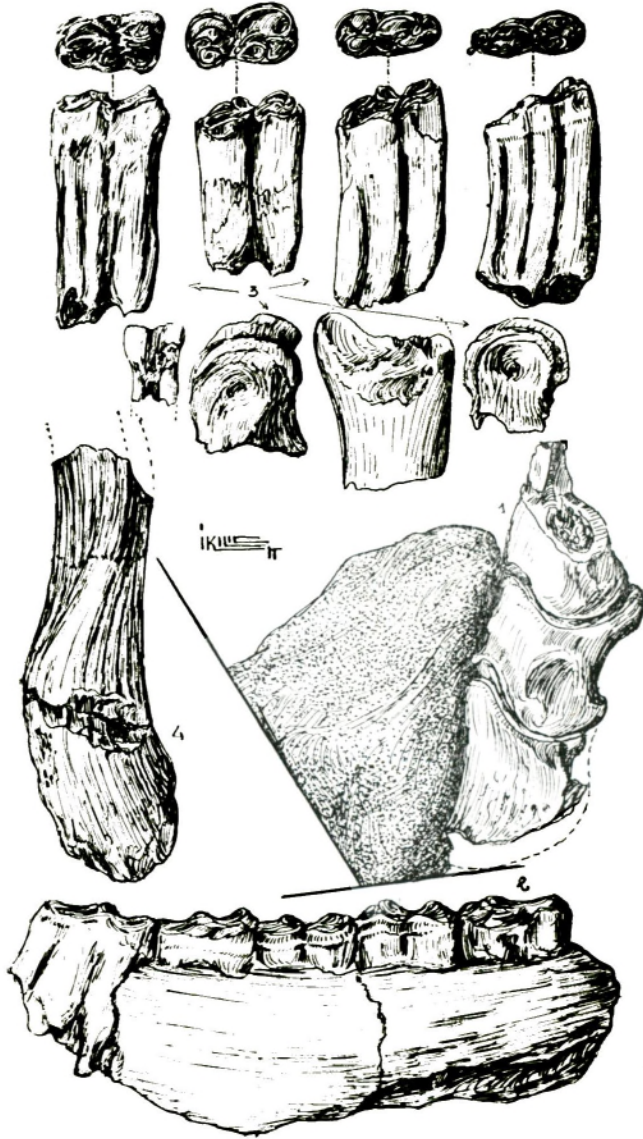

Pirin (Malatya)'de bulunan orta paleolitik âletler.

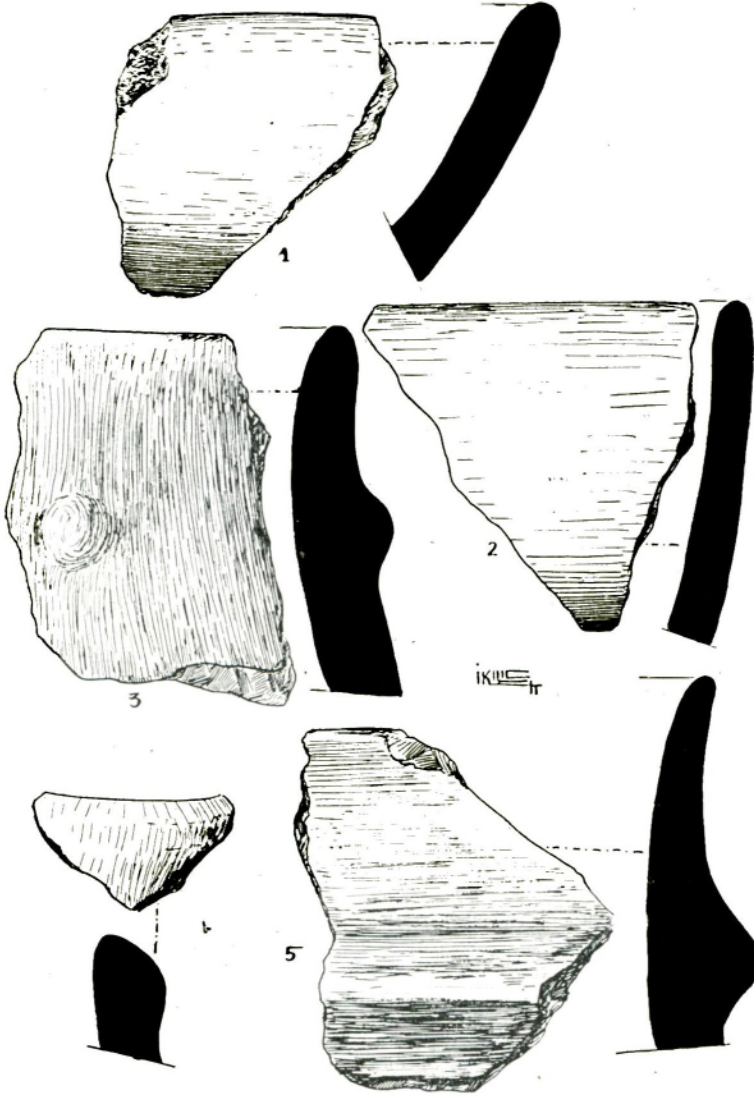

Pirin (Malatya)'de bulunan üst paleolitik âletler.

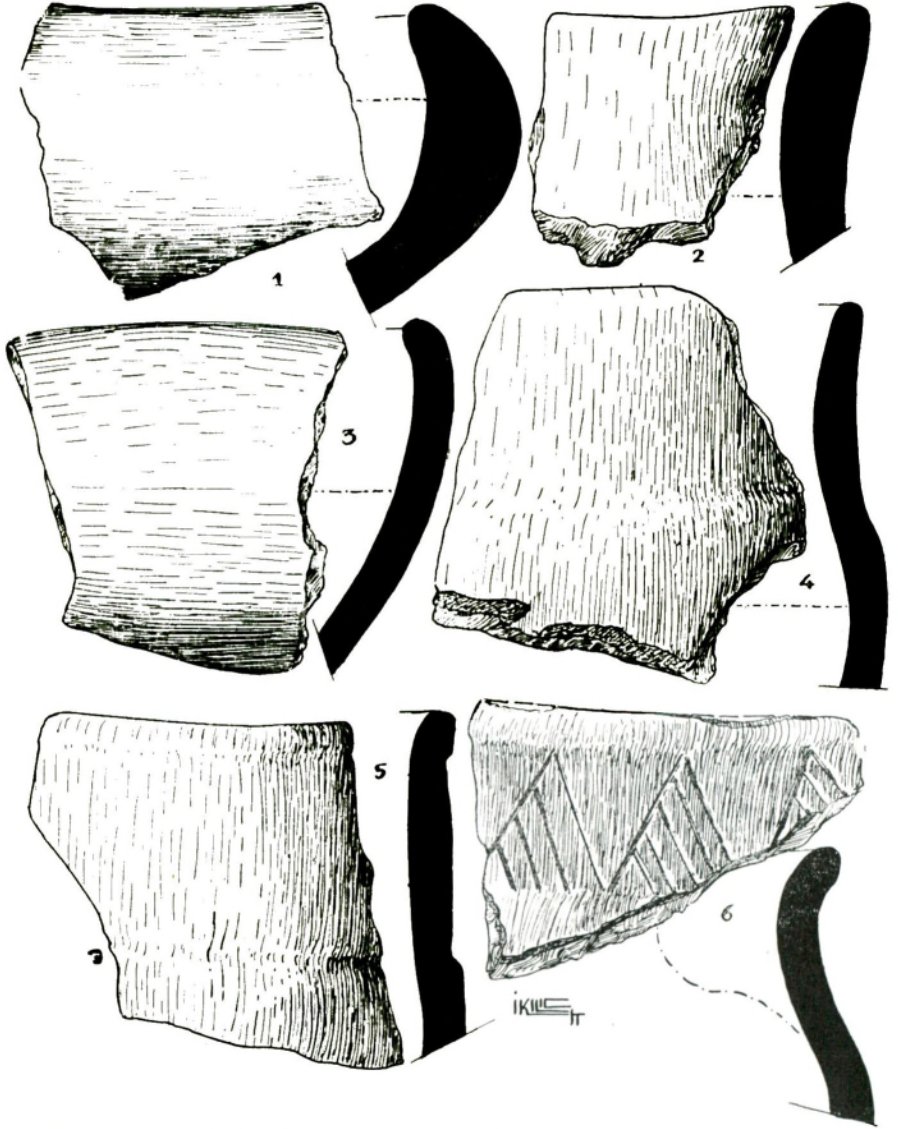

Tırpal köyünde (Kâhta) bulunan hayvan fosilleri

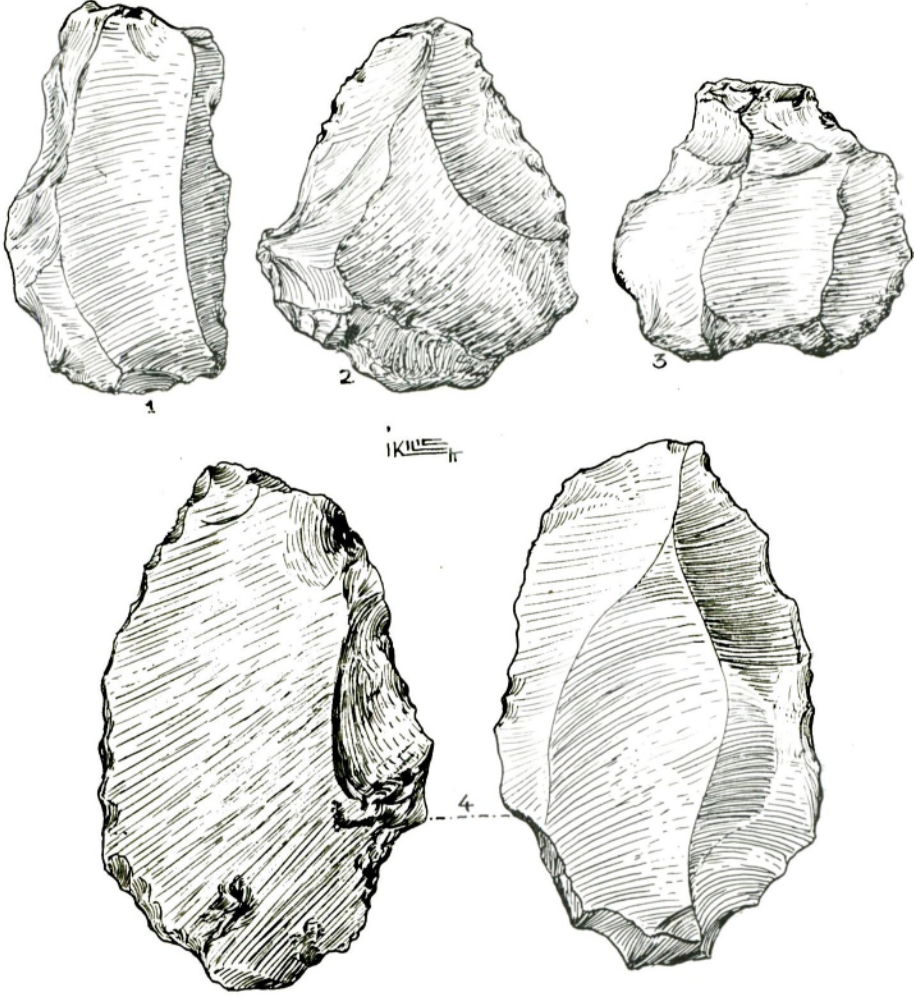

Uluova höyüklerinden (Elazığ) toplanan Bakır çağı çanak
çömlek parçaları.

Uluova (Elazığ) höyüklerinden toplanan Bakır çağı çanak çömlek parçaları.

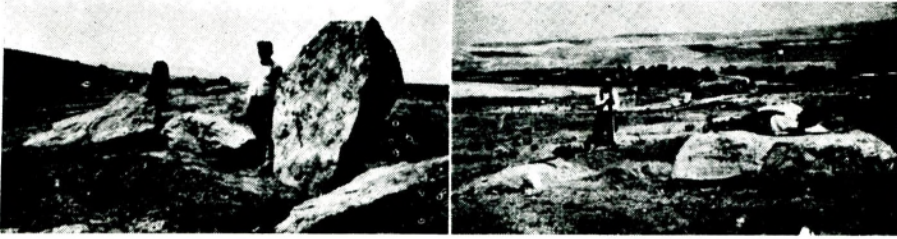

Elazığ — Muş çevresinde ele geçen orta paleolitik ? sileks
ve opsiyen âletler.

Muş çevresi hyklerinden toplanan Bakır ağı
Çanak mlek parçaları.

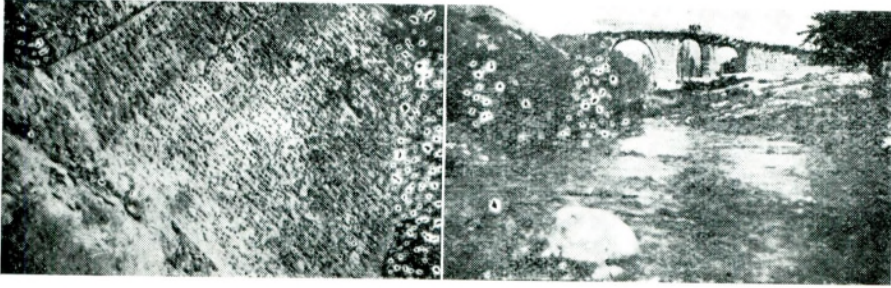

Res. 1

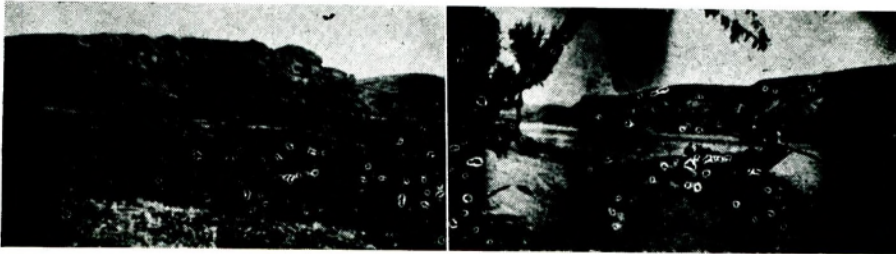
Res. 2

İleaköy dikilitaşları.

Res. 3
Habibuşağı kitabesi.

Res. 4
Pirin köprüsü.

Res. 5
Tırpal köyü fosil yatakları.

Res. 6
Fırat üzerinde gemilerle nakliyat.

Şehir içinde ve karşısına düşen kayalar üzerinde açılan yapma mağaralar Sivas, Zara, Hafik çevrelerinde gördüğüm mağaraların aynıdır. Osmanlı devrine aid iki türbe ve şehrin iki ucunda Çemişgezek suyu (Ağviran) deresi üzerine kurulmuş olan iki köprü ve kitabeleri görülmeğe değer vesikalardır.

Şehrin sıkışık hali ve kayalık çevresi Keban'dan farksızdır. Murat suyu kenarındaki "Avşan,, , Karayazı ovasındaki "Çöteli,, hüyüklerini Elâziğ'a dönerken tesbit ettik.

Muş çevresi :

Muş iline giderken Uluova, Palo, Tepeköy, Bingöl (Çapakçur), Soluhan yolu takip edildi. Uzun ve zahmetli geçen bu yolculuktan sonra Muş'a kadar Tarihöncesini aydınlatacak bir iz görülemedi. Palo ve Tepeköy önlerinde uzaktan görülen iki tepe hüyük olabilir.

Soluhan'da Grek - Roma devrine aid birkaç çanak çömlekle Şeref meydanı çevresinde bulunan ham obsidiyen yumruları kayde değer.

Devamlı bir yükselişle, sık meşe, kısmen çam ormanları geçtiğimiz için görüş alanımız daralmıştı. Aynı hal ve manzara Muş ovasına açılan Girvas gediğine ve daha aşağılara kadar devam etmiştir. Yalnız bu gedikten sonra görüş çevremiz açılmış ve Altınova (Muş) bütün genişliğiyle önümüze serpilip çıkıvermişti.

Kışı çok korkunç, aşılması o mevsim için güç ve tehlikeli olan bu geçitten Muş ovasına kolaylıkla iniverdik. Trenden uzak, yolları tekerlekli taşıtlara kapalı, etrafı dağlarla çevrili olan bu geniş ovada mevsim biçme ve harman zamanı olduğu halde, ekilmiş yer gayet azdı. Ovanın mühim bir kısmı tekerlekli vesaiti tanımıyor, ekin ve diğer eşya ağaçtan yapılmış basit kızaklar üzerinde taşınıyordu.

Geçmiş günlerin yadigârı olan bu zorlu, aynı zamanda ilkel hayat ve ziraat tarzının, ovaya yaklaşmakta olan trenle değişeceğini; Page ve civar köylere yerleştirenen İspir halkının toprağa sarılış gayretiyle, boyam kökü yatağı ve turnalar uğrağı olan bu ıssız ovanın değerlendirilip zümrütleştirileceğini düşünmek en büyük tesellimiz oluyor...

Muş'ta birkaç gün kalarak ovanın mühim bir kısmı araştırıldı.

Batıdan doğuya doğru sıra ile, daha ziyade Karasu'yun kuzey düzlüklerinde "Ziyaret, Dom, Tirit, Alikirpo, Mikrakom,

Orginos, Sapne, Piklis, Agun, Hunan, Sinank, Şeyh Yusuf, Tifnik,, hüyüklerini tesbit ettim.

Çanak çömleklerindeki özellik buluntular kısmında açıklanacaktır. Muş'tan sonra Ebulbahar köyünden Garon'a ve oradan da Liz köyüne varıldı. Garon'da yolun kıyısında gördüğüm küçük çaplı bir kromlek ve Liz köyündeki hüyük, Muş ve Karaköse arası dönüş yolumuzun ilk izleridir. Liz köyü çevresinde bulduğumuz Levalvazo-musteriyen teknikle işlenmiş opsidiyen bir kazıyıcı Elazığ'dan sonra elimize geçen ilk alettir.

Volkanik kültelerden müteşekkil yüksek bir dağ geçidi (Bican dağları) aştıktan sonra Haçlı göl batısından Bulanık ilçesine geldim. Bu geçitte fosilli Neojen örtüsünü püskürük külteler arasına girmiş ve tahminen 2000 metreye kadar yükselmiş olduğunu görmek te bir kazanç oldu.

Bulanık ilçesinin batısında ve ovada bulunduğunu haber aldığım hüyüğe gidemedim. Yalnız şehrin kuruluş noktasında, ele geçirdiğim birkaç çanak çömlek parçası, bu hüyük haberini ve bu çevrede eski yerleşmelerin varlığını izlemektedir.

Malazgird şehri tarihî vesikalar bakımından cidden çok enteseran ve çalışılacak bir köşemizdir. Geniş bir saha işgal eden eski mezarlıklar, kaleler, muhtelif kitabeler mütehassıslarını bekliyor.

Patnos, Tutak, Karaköse, Eleşkird ve oradan da Horasan istasyonuna kadar devam eden dönüş yolumda, birkaç hüyük daha tesbit ettim. Bu yöre ayrıca araştırılıp inceleneceğinden, verisi hakkında burada kesin bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Ancak, Kars çevresi araştırmalarına dayanarak yörenin bir intikal alanı olduğunu, yerli özellikler çıkarmakla beraber, yer yüzü şekilleri bakımından kuzey, güney ve kısmen doğu münasebetlerini kolaylaştıracak durumda bulunduğunu da kaydederim.

Malatya - Elazığ - Muş çevresi buluntuları:

Ankara, Sarkışla, Uzunyayla, Hafif gölü buluntularını yukarıda tanıttığımız için bu bölümde yalnız, Malatya, Elazığ, Muş çevresi buluntuları inceliyeceğiz. Bunlar, tek renkli ve çok boyalı çanak çömleklerden, çini parçaları, sileks aletlerden ve fosil kalıntılarından ibarettir.

Levha XCIII de, 1 numaralı parça iki tarafı kırık yuvarlak bir kulptur. Kulpun dış yüzüne mat ve kalınca kahve rengi boya sürülmüştür. 2 numaralı küçük bir çanağın kenar parçasıdır. İçi dışı siyah, dışı açık kahve renkli ve hafif perdahlıdır. Çamuruna saman karıştırılmış ve iyi pişirilmiştir. 3 numaralı daha büyük bir çanağın parçası olup, 2 numaralıdan daha iyi pişirilmiş ve çamuruna hem saman ve hem de kum karıştırılmıştır. İçinde ve dışında görülen mat kırmızılık çamurun kendi rengidir. Her üç parça Bakır çağı katlarından toplanmıştır.

Aslantepe kesitlerinin en derin yerinden çıkarılmış olan Lev. XCIII, deki 4 ve 5 numaralı parçalar çok kaba yapılmış üzerine siyah boya sürülmüş ve perdahlanmıştır, içleri açık kahve renklidir. Dışındaki siyah renk iç yüze biraz geçmiştir. Yatık paralel oluklarla, bu olukların arasına yapılmış olan yuvarlak oyuklar, kabın dış yüzünü süsler. Bu yatık paralel oluklar altında, yatık olukların bulunduğu anlaşılıyor. 20 milimetre kalınlığında olan bu kap parçası teknik ve işçilik bakımından geçen sene Bayburt çevresinde ve Pulur hüyükünde bulduğum Bakır çağı parçalarına çok benzemektedir.

Bu benzerliği, aynı teknik özellik gösteren Karaz hüyükünün (Erzurum) Bakır çağı parçalarında da görmekteyiz. Batı, Orta ve Kuzey Anadolu'da Bakır çağı çanak çömleklerinde görülmiyen bu yeni çanak çömlek işçiliği Doğu Anadolu'nun yeni ve sınırlarını genişleten bir örneğidir.

Yalnız Aslantepe'de 6-8 metre derinlikteki yarmalarda Bakır çağı katları altından çıkarılmış olması devir bakımından bir ayrılık gösterir. Bu kaba yapılı çanak çömlek parçasının Kalkolitik devre aid olması ihtimal dahilindedir.

Aslantepe'de bu parçalardan başka daha yüksek seviyedeki kültür katları içinde ve kumcuların etrafa savurduğu topraklar arasında ele geçen renkli çanak çömlekler de pek fazladır. Bunlar evvelce De Laporte tarafından da aynı hüyükten toplanmış ve açıklanmıştır. Levha XCIV de 5 numara ile gösterilen renkli kâse dibi, bu ilk görüş ve buluşları ancak teyid etmiş bulunmaktadır. Biz Aslantepe'de Bakır ve Kalkolitik çağların çanak çömleklerini açıklamış, ve Bakır çağının üst tabakalarından yukarı renkli çanak çömlekler toplamış bulunuyoruz.

Eski Malatya Aslantep'e'ye yakındır. Etrafı kalelerle çevrili olup minareleri, cami ve türbelerile Ani kalesi (Kars) gibi geçenlerin dikkatini çeker. Yalnız burası, içinde küçük bir ilçeyi saklamakla Ani'den ayrılır. Kale duvarlarının dış yüzünü kaplıyan muntazam taş kaplamalar temele kadar sökülmiş ve duvarın özü meydana çıkarılmış bulunmaktadır. İyi muhafaza edilmiş ve bazı yerleri usulsüz, acemice onarılmış bir cami ile büyücek ve camiden daha sağlam kalabilen bir han eski Malatya'nın yegâne ayakta duran Selçuk devri eserleridir (A. Gabriel T. T. A. E. Dergisi S. 144).

Bu han tamir edilirse güzel bir müze binası olur. Malatya ili için böyle bir teşebbüse şiddetle ihtiyaç vardır.

Eski Malatya görüşlerini bitirirken, Levha XCV de gösterdiğim bir çini parçasını da tanıtmak isterim. Üzeri kartal resimli, çok renkli bir (Yeşil, kahverengi, açık yeşil) parçadır. Devrini tayin etmek çok güçtür. Zaten böyle bir bilgiye de genel olarak sahip değiliz. Parçanın bir kâse dibine aid olduğunu ve Selçuk eserleri çevresinde açılan çukurlar içinden çıkarılmış olduğunu bildirmekle iktifa ederim.

Malatya ovasında gördüğüm hüyüklerin isimlerini yukarda bildirmiştim. Bu hüyükler üzerinde toplanan parçalar içinde en çok renkli çanak çömlekler dikkatimizi çekmektedir. Sivas'ta bilhassa, Kangal çevresinde tek tük bulduğumuz renkli çanak çömleğin, bu mıntıkada artmış olduğunu görüyoruz. Bunları Klâsik, Eti ve belki daha eski devirlerin çanak çömleği olarak üç açık grupta toplamak mümkündür. Bu sonuç kat ve teknik bakımından'da teyid edilmektedir.

Malatya ve Elâzığ çevresinde elimize geçen, bu üç cins çanak çömleğin en tipiklerini levha XCIV de toplamağa çalıştık. Mollakendi (Elâzığ) hüyüğünde bulunan 1, ve İmamlı (Malatya) hüyüğünde bulunan 3 numaralı parçalar, Aslantep'e'den çıkarılan ve son Eti devrine (M. ö. 1200) maledilen 5 numaralıdan ve yine aynı levhada Santil (Malatya) hüyüğünde bulunan 2 numara ile Kuğank (Elâzığ) hüyüğünde ele geçen 4 numaralı Grek - Roma devri renkli parçalarından çok ayrı bir işçilik gösterir.

İç yüzlerinde çark izi taşımayan ve ekseriya açık bir zemin üzerine kahve, mor, beyaz ve siyah renklerle, çapraz çizikli, üçgen çevreli, paralel çizgili süsler taşıyan parçalar üzerinde durmak, Sivas'a

kısmen Kars'a, Elâzığ ve Malatya'ya kadar yayılmış sebeplerini, menşei, devri hakkında yukarıda söylediğimiz ihtimali görüşü açıklamak gerekmektedir.

Levha XCVI de gösterilen sileks elbaltaları Hıznik ve Fal köyleri (Malatya) arasında Keysun ovasına bakan düzlükler üzerinde ve sileks yumruları arasında, toprağa gömülü olarak bulundu. Yüzdeki hışır yongaların, çalışılmış, fakat elbaltası şekline sokulmamış, yumruların çokluğu, bize burasının tabii ve yerli bir atölye olduğunu hatırlatıyor. Alet esmer sileksten yapılmıştır. Gaziantep'te bulunan Klaktoniyen? Hatay'da bulunan Aşöleen ve Mikokiyen? elbaltaları bu cins taşlardan yapılmıştır. Bu suretle dış Toroslar dışında güney sınırlarımıza kadar yayılmış olan yeni bir sileks bölgesi içinde bulunuyoruz. Bu cins sileksleri Sivas, Kars, Erzurum, Bayburt çevrelerinde ve Orta Anadolu bölgelerinde görmüyoruz. Sileks ve obsidiyen alanlarını tesbit etmekle meşgulüm.

Bu yeni elbaltası uç kısmından kırıktır. Noktalarla tahmin edilen uç ve kenar çevresi bakımından alet muntazam amigdaloid (Bademsi) bir form göstermektedir. Yonga yüzleri sıg ve sık, aynı zamanda kenarlarda muntazamdır. Kenar çevre alt ve üstten basamaklı çentiklerle işlenmiştir. Büyük bir ustalikle işlenmiş olan bu aletin üst ve alt yüzünde işçilik bakımından bırakılan küçük ham yüzler aletin değerini bozmamıştır. Kırık boyu 128, onarılmış boyu 141?, büyük ve orta çizik altı kalınlığı 47 milimetredir. Ağırlığı da 565 gramdır. Bu çap ve ağırlıkta şimdiye kadar elimize geçen Şelleen ve Aşöleen elbaltalarının en büyükleri arasında, kaba ölçek göstermiş olmasına rağmen incelik ve işçilik bakımından elimizdeki baltaların hepsinden üstündür.

Keysun bucağından Adıyaman'a kadar tesbit ettiğim "Keysun, Mırıhtıl, Hıznik, Fal, Hüyük, Yukarı Hoşkişi, Santil, Hementil, Balka, Kürk, Külâf,, hüyüklerinden topladığım çanak çömlekler Malatya'ya yakın çevresi buluntularının aynıdır.

Burada Bakır çağı çanak çömleklerin daha ziyade siyah renge kaçtığını ve kırmızı boya astarlı kapların hiç denecek kadar azlığını sezdim. Hüyük buluntuları arasında, yarmaların Bakır çağı kesitleri içinden ele geçirdiğimiz sileks, yaprak (Lâm) çakı ve kazıyıcılar Orta ve Kuzey Anadolu hüyüklerinde bulunan lâmlardan çok uzundur. Yonga yüzleri ekseriya paraleldir (Lev. XCVII ve XCVIII)

Bu farkı görüşlerimiz arasına önemle eklemek isterim. Aynı hal Elâzığ, Muş ve hatta Van'a kadar devam etmekte ve yeniden gördüğüm doğu-batı arası üçüncü tabii koridorda dizili yerleşmelerde de kendini göstermektedir.

Bundan başka Santil ve Adıyaman arasında Aksu, Göksu sekileri üzerinde yalnız yuvarlak çakıllardan yapılmış olan tümülüsler şimdiye kadar gördüğümüz tümülüslerden tamamen ayrı bir yığma tarzı göstermektedir.

Bu tümülüs örtüsünün yalnız çakıldan ibaret olduğunu kabul edemeyeceğim, yağmur sularının tesiriyle yüzde bulunan kum ve toprak tabakasının yıkanıp eteklere taşındığını ve bu çıplaklığın bu yüzden ileri geldiğini de düşünmek daha doğru olur. Bu hüyüklerde yapılacak bir araştırma ile örtünün bünyesi daha kolay açıklanabilir.

Adıyaman'da yalnız şehir içindeki hüyüğü gördük. Usulsüz açılan çukurların kesiklerinden çıkarabildiğimi, kırık çanak çömlek parçaları Malatya çevresinde gördüklerimize bir yenilik katamadı.

İlçede Halkevi Başkanı öğretmen Zeki Adıyaman'dan çok faydalandığımı yukarda bildirmiştim. Yeniden gördüğüm hüyüklerden başka çevrede daha 15 hüyük bulunduğunu bildirmesi ve İlkokul müzesinde muhafaza edilen yarısı kırık kartal ve insan kabartmalı iki taşı göstermesi de bir kazanç oldu. Bu taşlar lev. LXXXI de 3 ve 4 numara ile gösterilmiştir.

Adıyaman'da çok kalmadık. İki günlük çalışmadan sonra Pirin mevkiine gittik. Burasını Prof. Pittard ve Prof. Şevket Aziz Kansu'nun gezilerinden ve yayınlarından tanıyoruz. Aslanteppe gibi arkeoloji tarihimize girmiş ve klâsik istasyonlarımız arasında bulunan bu zengin köşemize ben de gittim. Burada yalnız Paleolitik devir malzemesi aradım ve Çakal suyu vadisi keçeleri üzerinde, Lev. XCIX, Lev. C, CI de gösterilen çakmak taşından yapılmış âletleri topladık. Levha XCX daki 1, 2 numaralı âletleri yapma mağaraların karşısında ve dereye yakın düzlükler üzerinde, sürülmüş bir tarlanın toprak tezeleri arasından çıkarttım. Boyu 128, en büyük genişliği 6, kalınlığı 14 milimetre olan bu alet büyük bir yongadır. İki yüzlü olup kopma yüzündeki vurma yumrusu çok tipiktir. Vurma yüzünün basamaklı ve yatık olarak işlenmiştir. Üst kenarındaki çentik sekisi oldukça uzun ve yüksektir. Teknik ve işçilik bakımından yonga alet iri ve tipik bir uctur.

2 numaralı alet, iki yüzlü işlenmiş bir elbaltasıdır. Uzunluğu 114, genişliği 75, kalınlığı 44 milimetredir. Ağırlığı da 290 gramdır. Keysun çevresinde bulunan Aşöleen aletten 14 milimetre eksik boyda olduğu halde kalınlığı 2 milim farkla yakınlık gösterir. Aletin çevresi, en taşık noktalarına degecek şekilde, dik dörtgen çerçeve içine alınarak kontrol edilecek olursa, genişliğin çevrenin orta yatay hattından aşağı düştüğü görülür, kalınlık uclarının bu düşük yatay hatta denk oluşu, aleti en tipik amigdaloid şekle sokmaktadır. Fakat, buna karşılık aletin uç kısmı, ölçek çevrenin orta dikey hattı sağına ve alttan bakıldığı zaman aynı hattın soluna kaçmış bulunması, ayrıca dipten başlayan ve uca kadar devam eden yonga yüzü sırt çizgisinin bu yatışa uygun görünüşü ayrı bir teknik özelliktir. Bu surette, bu alet, elimizdeki oval sivri oval ve geniş orta oval formlardan ayrılmaktadır.

Pirin (Pirun) çevresinde topladığım taş aletlerin mühim bir kısmı küçük yonga aletler teşkil eder. Bunlardan Musteriyen teknikle yapılmış olanlarını lev. C de ve üst Orinyasiyen teknikle yapılmış köşeli, içri çevreli, kırık ham çakıları, kazıyıcılarını da lev. CI de gösterdik. Çakal suyu vadisinin alt ve üst sekileri üzerinde toplanmış olan bu sileks aletlerin Klaktoniyen?, Aşöleen, Musteriyen ve Orinyasiyen teknik göstermesi de üzerinde durulacak bir sonuçtur. Tipolojiye dayanan bu Paleolitik devir kronolojisinin açıklanması, soru halinde karşımıza çıkmaktadır. Burada bir devirde bütün bu teknikle aletlerin işlendiğini veya bütün devirlerin burada ayrı ayrı yaşamış olduğunu kabul etmek zorundayız. Bir devirde bütün devirlerin teknik özelliklerini bir arada görüp birleştirmeğe imkân olmadığına göre, burada Eskitaş devirlerinin ayrı ayrı varlığını düşünmek ve bu karışıklığın sular tesiriyle dağılmış kültür katlarının artığı olduğunu kabul etmek yahut aynı çevrenin, Adıyaman çevresine Paleolitik malzeme hazırlayan açık bir paleolitik atölye olduğunu eklemek en doğru bir görüş olur kanaatindeyim.

Pirin çevresi araştırmalarından sonra Kuyucak bucağı - Korum - Varikeran - Mazil - Salâh - Beza - Alut köylerini geçerek Kâhta'ya geldim. Geçtiğim yol boyunca ve Kâhta çevresinde Prehistorya ile ilgili bir eser göremedim.

Kâhta'dan Malatya'ya dönerken Tırpal köyünde Neojen yatakları için çıkardığım fosillerden de biraz bahsetmek istiyorum.

Lev. CII da bir araya toplanan fosillerden 1, 2, 3 numara ile gösterilen dişler, ayak tırnak ve parmak kemikleri dişli çene parçası Hipparion'a, 4 numaralı kıvrımlı boynuz parçası da Oioceros Rothi'ye aittir. Bunların yanında bulunan üç tane diş parçası çok kırık ve üstleri de aşınmış olduklarından resimleri çizilememiştir.

Hipparion'a aid olduğunu ihtimalle kaydettiğimiz fosilleri, Pirkermi'nin Hipparion Gracil isimli hayvanın dişleri ve ayak tırnak şekilleriyle eşimdedik. Bu hayvan bugünkü atlardan kafasının hususî karakterleriyle ayrılır. Üç tırnaklı olup ikisi yukardadır. Yükseklikleri 130 cm. olarak tesbit edilmiştir (Marcellin Boule : Les Fossiles 1935 Paris s. 664, res. 1058).

4 numaralı boynuz resmi, koyunun eski cediti olduğu şüphe ile kabul edilen Oioceros Rothi'nin boynuzuna benzemektedir (Aynı eser, S, 728, res. I 1174).

Resimleri çizilemeyen üç dişin incelenmesini, sağlam kalan yan minelerine ve köklerine bakarak yaptık. Kök ve mine bakımından insan dişlerine yakınlık gösteren bu üç kırık dişi, şüpheli olarak Mesopithecus'un dişlerine benzettik. Bu fosil maymun Anadolu'da Miocen tabakalarda sık sık rastlanan ve iskeleti tam olarak bulunan tek maymundur (aynı eser s. 803, res. 1901).

Fosilleri pek fazla olmıyan Tırpal çevresi jeolojik katları 50 - 60 metre yüksekliğindedir. Katlarda yataylık bozulmamıştır. Silisli ve kalkerli sularla birbirine kaynamış olan sert konglomera (çakıl ve kum) tabakaları üstte bulunur. Killi ve kumlu tabakalar bu katın altındadır. Kalınlığı üst tabakadan çok fazladır ve fosillerin yatağıdır.

Levha CIII de gösterilen çanak çömlek Uluova'da Mollakendi hüyükünden (Elâzığ) toplanmıştır. Aynı hüyükte bulduğum renkli çanak çömlek parçasını levha LXXXXIV de 1 numara ile tanıtmıştık.

Levha CIII de çizilen parçaların iç ve dışları kahve renklidir. Çamuruna saman ve kum karıştırılmıştır. Renkleri mattır, bu renk çamurun kendi rengidir. Yalnız bunlardan 2 numaralı parçanın içinde mat bir karalık göze çarpar. Renk, pişirme, kulp ve biçim bakımından Anadolu'nun bu cins Bakır çağı parçalarına çok benzer.

Levha CIV de gösterilen parçalar aynı ovada "Kugank,, büyüğünde açılmış olan yarmaların Bakır çağı kesitlerinden çıkarılmıştır. Dışları siyah ve perdahlıdır. 2, 4, 5 numaralı parçalar içlerindeki açık kahve renkli boya astar dış yüzü iki santim kadar taşaktır. 6 numaralı parça üzerindeki üçgenli ve paralel çizgi süslerle diğerlerinden ayrılır. Bu türlü süs işçiliğinin örneklerini Samsun'da da Bakır çağı parçaları arasında görmüştük.

Levha CV da gösterilen 5 aletten üst sıradakiler Pağnik köyü yakınlarında, Fırat'ın ilk sekilleri üzerinden toplanmıştır. Çakmak taşıdır. 4 numaralı alet Liz köyü çevresinde (Muş) bulundu. Yapısı obsidiyendir. Hepsi Lövalvaziye? teknik göstermektedir. Elazığ ve Muş çevresinin ilk paleolitik buluntuları olması bakımından önemli örneklerdir.

Levha CVI, bu levhada gösterilen parçalar Muş çevresindeki hüyüklerin yüzlerinden toplandı. Bakır çağına aid olmaları muhtemeldir. Renk ve yapıları Kugank hüyükünde (Elazığ) bulunan parçalara çok benzer.

Bugünkü gözlemlerimize göre Malatya, Elazığ ve Muş çevresi çanak çömleklerinde büyük bir benzerlik olduğu gibi Orta, Kuzey ve Doğu Anadolu buluntularına yakınlık ve uyarlık gösterenleri de az değildir. Güneydoğu Anadolu'nun renkli Prehistorik çanak çömleklerine benzeyenlerini ise gelecek sene yapılacak gezilerle açıklamak mümkün olacaktır. 1945 yılı Tarihöncesi araştırmalarının en önemli noktalarını şöyle özetleyebiliriz:

1. Malatya-Elazığ-Muş ve Karaköse arasının birkaç dağ köprüsü hariç Çoruh - Kelkit ve Kars - Erzurum - Erzincan - Sivas arası yerleşme alanlarından daha elverişli tabii bir koridor olduğu, giriş-gelişleri daha çok kolaylaştırdığı anlaşılmıştır.

2. Prehistorik yerleşme sayısının çokluğu, malzeme zenginliği bu hakikatı teyid eder. Hüyükler daha büyük ve daha sıktır. Tümülüsler daha çok ve çeşitlidir. Zengin ve renkli çanak çömlek sayısı dikkati çeker. Bunlar Klâsik, Eti, Bakır ve pek az miktarda daha eski çağlara aittir.

3. Paleolitik aletler daha çok Keysun ve Adıyaman (Malatya) çevresinde bulunmuştur. Elazığ, Muş çevresi buluntularını bugün birer istasyon olarak bildirmek zamansız olur. Yalnız Besni-Keysun arasındaki sileks ve Soluhan çevresinin obsidiyen (Devegözü)

yumru tarlalarını Prehistorik devirlerin tabii kaynakları olarak göstermek yerinde olur.

4. Aslantepe hüyükünde (Malatya) tesbit edilen Bakır ve Kalkolitik çağ çanak çömlek parçaları yeni ve tamamlayıcı buluşlar arasındadır.

5. Malatya'da "İmamlı,, Elazığ'da "Alişam,, Muş'ta "Alikirpo ve Liz,, Uzunyayla'da "Sıçan,, hüyükleri örnek kazı yerleri olacak durumdadır.

6. Orta Anadolu'da Ayaş çevresinde çağları şimdilik açıklanamıyan kaya anıtları (Diktaş, Dikdönek taşlar); Şarkışla çevresindeki ok uçları; Bakır çağı eşyasının büyük bir benzerlikle bu bölgede diğer bölgeler gibi hemen her hüyükte bulunmuş olması; Eti çağı çanak çömleklerinin Malatya güneyine ve oradan Elazığ çevresine kadar yayılmak suretiyle sınırını doğuya ve güney doğuya genişletmesi 1945 yılı Prehistorya araştırmalarımızın özünü teşkil eder. Gezilerimizi buluşlarımıza dayanarak sıra ile daha güneye de intikal ettirmek zorundayız. Şüpheli ve kesin olarak bu kısa raporda açıklanmağa çalıştığımız gözlemler, ancak 1946 yılında Güney-doğu Anadolu'da yapılacak incelemelerle daha çok anlaşılacaktır.

Kaynak Tenkidi

RÂŞİD TARİHİ'NİN KAYNAKLARINDAN BİRİ: SİLAHDÂR'IN NUSRETNÂME'Sİ

ORHAN F. KÖPRÜLÜ

I.

Tarih tedkiklerinde, çok mühim olduğu halde, bizde tamamen ihmal edilen bir şey de kaynakların tenkididir. Halbuki herhangi bir mesele hakkında tarihî tedkik yapabilmek için, mevcut ve malûm kaynakların gözönüne alınarak bunların mahiyetlerine (vekayinâme, hâtrât, resmî vesika), yazılış zamanlarına ve vüsûk derecelerine göre tasnifi ilk şartlardandır.

Biz burada mahiyetleri itibariyle yekdiğerinden farklı iki eser (yani *Râşid Tarihi* ve *Nusretnâme*) arasındaki münasebetden bahsetmek istediğimiz için her şeyden evvel bu iki tarihin tertip ve telif tarzları hakkında kısaca malûmât vermeği faydalı buluyoruz. Bilindiği veçhile Râşid, 1071 den 1134 e kadar geçen vukuatı zabtetmiş olan bir vak'anüvisdir. Kendisi vak'anüvislik hizmetine 1126 senesi bidayetinde tayin edilmiş olup¹, vekayiın zabtına Ahmed III'ün cülus tarihi olan 1115 den itibaren başlaması da kendisine bildirilmişti. Fakat bilâhare İbrahim paşa'nın teşvik ve yardımıyle Naîmâ'nın tarihini bıraktığı yıl olan 1071 den 1115 senesine kadar olan vukuatı da bir takım vesikalara başvurmak suretiyle tamamladığını ve böylece 1071-1134 seneleri arasındaki vak'aları muhtevi olan bir eser vücuda getirdiğini biliyoruz. Vak'anüvis tarihleri, istifâde ettikleri kaynaklar hakkında umumiyetle sarîh malûmât vermemekle beraber kaynak olarak kullandıkları eserlerden hiç olmazsa bir kısmını ismen zikrederler. Meselâ Naîmâ'nın "Müverrih der ki, Veciht der ki," gibi kayıtları bu arada zikrolunabilir. Bu sebepten dolayı *Naîmâ Tarihi* gibi vak'anüvis tarihlerinin kaynaklarıyla olan münasebetlerini lâyıkıyla kestiremiyorsak da, bu kaynakları ismen olsun bilmekdeyiz. Râşid, her nedense tarihini

¹ Râşid, *Tarih*, İstanbul 1282, V, 451.

yazarken istifâde ettiği eserlerin hiçbirisinden bahsetmediği cihetle son zamanlara kadar *Râşid Tarihi*'nin kaynakları hakkında esaslı bir bilgiye sahip değildik. İlk defa olarak Akdes Ni'met Kurat, *Râşid Tarihi*'nin temelini, kuvvetli bir ihtimâlâ göre, Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Nusretnâme*'sinin teşkil ettiğini ileri sürmüştür². Diğer taraftan Râşid'in 1071'den 1115 senesine kadar geçen vukuatı yazarken, Ebül Mekârim Rıfat efendinin *Osmanlı tarihi müsveddeleri*'nden geniş ölçüde faydalandığını da İstanbul kütüphanelerinin *Yazma kataloğu*'ndaki bir kayıddan naklen söyleyebiliriz³.

Silahlâdâr Tarihi'ne gelince: Yine malûm olduğu üzere silahlâdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın tarihi umumiyetle *Silahlâdâr Tarihi* namıyla marufsa da, hadd-i zâtında iki ayrı eserden müteşekkil olup ilki Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sine zeyl olarak yazılmıştır. 1065'den 1106 senesine kadar geçen vekayii ihtiva eden ve zeyl-i *Fezleke* adını taşıyan bu eser iki cilt hâlinde Ahmed Refik bey tarafından neşredilmiştir⁴.

Silahlâdâr'ın, bizim burada asıl mevzuubahis etmek istediğimiz eseri ise, Mustafa II'nin cülus tarihi olan (22 Cemaziyülâhir) 1106 dan başlayıp, 1115 senesi sonuna kadarki vekayii günü gününe 1116-1133 seneleri arasındaki vekayii ise sene sene kaydeden *Nusretnâme* sidir⁵. Fındıklılı Mehmed Ağa *Nusretnâme*'ye, Mustafa II'nin emriyle, onun cülus tarihi olan 22 Cemazüyelahirden itibaren başlamıştır. Kendisinin mütecessis bir adam olduğu ve aynı zamanda oldukça tenkid fikrine malik bulunduğu eserinin

² Akdes Ni'met Kurat, *İsveç Kıraltı XII. Karl'ın Türkiye'de kaldığı zamana ait metinler ve vesikalar*, ekler I, İstanbul 1943 s. VII.

³ Ebülmekârim Rıfat Efendi, *Osmanlı vekayinâmesi müsveddeleri*, Fatih kütüphânesi, numara 683/3 (*İstanbul kütüphâneleri Tarih-Coğrafya yazmaları katalogları*), İstanbul 1944, I, 239 ve devamı. *Râşid Tarihi*'nin bu eserle olan münâsebet derecesinin tayini ayrı bir tedkik mevzuu olduğu cihetle makalemiz çerçevesinin dışında kalmaktadır.

⁴ Silahlâdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahlâdâr Tarihi* (Ahmed Refik neşri, İstanbul 1928).

⁵ Hâlen gayri matbu olan bu eserin İstanbul'daki iki tam nüshasından biri Veliyüddin diğeri Üniversite kütüphânelerinde bulunup Ahmed Refik *Silahlâdâr Tarihi*'ni neşrederken birinci cildin başındaki mukaddemesinde bu nüshaların tavsifini yapmıştır. *Nusretnâme*'nin diğeri tam bir nüshası da Manisa Genel kitaplığı (Çaşnigir kütüphanesi numara 743) kitapları arasında bulunmaktadır.

mütaleasından kolayca anlaşılmalıdır. Kitabını padişahın emir ve arzusu üzerine yazması ve birçok mühim mevkiilerde bulunan bir şahsiyet olması hasebiyle onun da sâir vak'anüvisler gibi eserini resmî görüşe uyarak yazdığı akla gelebilirse de, bir az aşağıda *Nusretnâme* ile *Râşid Tarihi*'nin mukâyesesi esnasında görüleceği veçhile, *Nusretnâme* de Silahdâr'ın şahsî görüşleri hâkimdir.

Yazmaları gayet mahdûd olan *Nusretnâme*'nin ilim âlemince tanınması oldukça yenidir. Bundan ilk bahseden Ahmed Refik bey olmuştur⁶. Maamâfih aradan 20 seneye yakın bir zaman geçmesine rağmen, bir az da neşredilmemiş olmasından dolayı, *Nusretnâme* den lâyiki veçhile istifade edilmemiştir⁷. *Râşid Tarihi* ve *Nusretnâme* hakkındaki bu kısa izahattan sonra, iki eserin yekdiğeriyle olan alâka derecesinin tesbitine başlayabiliriz.

II.

Nusretnâme ile *Râşid Tarihi* arasındaki münâsebeti, iki eser arasında umumî bir mukâyese yapmadığımızdan dolayı, bugün için vâzıh bir şekilde bilememekle beraber, Râşid'in bilhassa Edirne vak'asını ve 1115 senesi hâdiselerini anlatırken *Nusretnâme* yi ufak bazı farklarla ve bu farklar umumiyetle aleyhine olmak üzere isim tasrih etmiyerek kopya ettiğini, bu hususta yaptığımız karşılaştırmadan edindiğimiz kanaate dayanarak söyleyebiliriz. Râşid'in, Silahdâr'dan intihalini kat'i olarak tesbit ettiğimiz

⁶ Ahmed Refik, *Silahdâr Tarihi mukaddemesi*.

⁷ Ahmed Refik'den sonra Akdes Ni'met Kurat yukarıda adı geçen eserinde oldukça geniş ölçüde *Nusretnâme*'den istifade etmiş hatta *Nusretnâme*'nin 1121-1125 seneleri arasındaki vekayii Üniversite kütüphanesindeki nüshayı kısmen Veliüddin nüshasıyla de mukabele ederek mezkûr eserinin ekler kısmında (33-114) neşretmiştir. Akdes Ni'met *Nusretnâme*'nin verdiği malûmatla *Râşid Tarihi*'nin verdiği malûmâtı mukayese ederek iki eserin yekdiğerini itmam ettiğini söyler. Ancak mezkûr seneler vekayii için *Nusretnâme*'nin pek mühim bir kaynak olamayacağı, Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa bu sıralarda çokdanberi iş başından uzaklaşmış bulunduğu eihetle gayet tabiidir. *Nusretnâme*'den daha sonra *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Baltacı Mehmed Paşa maddesinde istifade edildiği gibi Mustafa Nihad da (*Silahdâr Tarihi*, Ankara 1947) bu eserin bazı parçalarını sırf gençlere tarih zevkini aşlamak gâyesiyle ve bir takım notlar ilâvesiyle neşretmiştir. Son olarak da yine *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Feyzullah Efendi maddesinde de Edirne vak'asına aid husûsât hakkında, *Nusretnâme*'den istifade edilmiştir.

kısmı, Edirne vak'asının sebeplerinin izzahı sırasında başlayıp, 1115 senesi sonuna kadar devam eder. Biz burada iki eser arasındaki münasebeti belirtmek, müşâbih ve mübâyin noktaları daha iyi gösterebilmek için bunları bazı maddeler halinde sıralayarak her maddeyi tipik bir misalle tebarüz ettireceğiz. Yalnız burada şu ciheti de söylemek icabeder ki gerek *Râşid Tarihi*'nin ve gerek *Nusretnâme*'nin elde tenkidli neşirleri mevcut bulunmadığından, iç tenkide ait bir takım husûslarda hatâya düşmüş olmamız mümkündür. Yapılması muhtemel bulunan hatâları kısmen olsun önleyebilmek için, *Râşid Tarihi*'nin 1153 tab'ını esas tuttuk. Bu noktaları da tebarüz ettirdikten sonra, iki eser arasındaki mukâyeseye yukarıda söylediğimiz esaslar dairesinde girişebiliriz⁸.

I. Râşid, *Nusretnâme*'yi kopye ederken ehemmiyeti hiç de küçümsemediyecek bir takım haziflerde bulunmuş, meselâ *Nusretnâme* 497 b, satır 4 ve devamında, Mustafa II'nin kızlarını, Feyzullah efendi ve Amcazade Hüseyin paşanın teşvikiyle evlendirdiğini ve hangi sultanın hangi paşaya tezviç edildiğini açık bir şekilde kaydettiği halde, Râşid aynı hâdiseyi bazı kelimeleri çıkarmak suretiyle naklettiğinden, mezkûr izdivaçların hangi tesirle olduğundan bahsetmediği gibi, tezviç edilen sultanların ismini de kaydetmeğe lüzum görmemiştir⁹.

II. Râşid, *Nusretnâme*'den nakillerde bulunurken sâde bazı teferuatı çıkarmakla iktifa etmemiş, bütün bir bahsin manâsını değiştirebilecek bazı haziflerde de bulunmuştur. Meselâ Edirne vak'ası sebe-

⁸ Râşid, *tarih*, İstanbul 1153, II, 3/B, satır 20=Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, Üniversite kütüphanesi türkçe yazmalar, numara 5983, 497/A, satır 21 den itibaren pek ufak farklarla iki eser kelime, kelime denilebilecek bir bir şekilde birbirine tetabuk etmeğe başlar.

⁹ *Nusretnâme*, Üniversite kütüphanesi, T. y. 5983, 497/B, satır 4-10: « . . . . . طبع هایونلری من بعد استانه سعادت طرفنه میل و رغبتی اولدوغندن ناشی شیخ الاسلام افندی و وزیر اعظم عی زاده عمللریله بنات النعش آسهان عصمت اولان دختران بلند اخترلرندن عایشه سلطان حضرتلری کورولو زاده قاضل مصطفی پاشا اوغلی نعمان پاشایه وصفیه سلطان حضرتلری صدر سابق مقتول قره مصطفی پاشا زاده کنج علی پاشایه و امینه سلطان حضرتلری سلحدار چورلیلی علی آتایه نامزد عقد نکاح قلنق باشده ترتیب . . . . . »

Râşid Tarihi, İstanbul 1253, II, 3/B, satır 27-31: « . . . . . طبع هایونلرده اصلا استانه سعادت طرفنه میل اولدیغندن ناشی اشبو خمس عشره و مانه و الف سنه سی خلالنده بنات النعش آسهان عصمت اولان دختران بلند اخترلرینک بری وزیر مکرم کورولی زاده نعمان پاشا و بری مقتول زاده وزیر محترم علی پاشا و بری دخی سلحدار مکمرلری چورلیلی علی پاشا حضرتته نامزد عقد نکاح قلنق باشده ترتیب . . . . . »

biyle İstanbul'da Etmeydanında toplanan ülema ve ağaların, cuma namazının terkine imamın adli bulunmadığı mülâhazasıyla karar vermelerinden bahseden her iki eserin mukâyesesi, bu husûsda bir fikir verebilir¹⁰.

III. Maamafih Râşid, yalnız bazı teferruatı, yahut herhangi bir mes'elenin cereyan tarzını gözden kaybedecek atlamaları da kâfi görmiyerek, daha geniş bir takım haziflerde de bulunmuşdur. Meselâ *Nusretnâme*, İstanbul'daki isyan erbabının, Edirne'ye yol-layacakları mahzarın nasıl hazırlandığını ve metin üzerinde yapılan değişiklikleri uzun boylu yazdığı halde, Râşid, bu safhaları hemen tamamiyle ihmâl etmiştir¹¹.

IV. Râşid, *Nusretnâme*'yi kopye ederken her nedense bazı isimleri, ihtimal ki dikkatsizlikle, yanlış kaydetmiştir. Meselâ Şey-hülislâm Feyzullah efendinin oğullarından ve diğer akrabalarından bahsederken Feyzullah efendinin amcazadesi ve bacanağı olup Rumeli kazaskerliğine kadar yükselen Seyyid Dede Ahmed'in ismini Esseyyid Mehmed Dede olarak kitabına geçirmiş olması, bu arada zikredilebilir¹². Maamafih bu isim yanlışının nüsha farkla-rından mütevellid olması da imkânsız değildir.

¹⁰ *Nusretnâme*, 502 / A, satır 27—502 / B, satır 9 :

« . . . . . مباحثه ترك صلات جمعه : نائرة فتنه واختلال تمام مرتبه اشتغال بولوب بعض احوال مذاكره لری اثناستنده ایکن بوکون یوم جمعه اولمغه ایاصوفیه خطیبیله سلطان محمد مؤذنلری جمعیته کلوب جمعه نمازین قیلام می دیو سؤال ایدیجک استانبولدن معزول عطاءالله افندی جلهدن مقدم یا بیچون قلمازز دیجک خلقه بر غلغله دوشوب مشایخدن بری دخی افندی بویله کونده جمعه قلماسه نه باس وار دیدکده علمانک بمضیلری شیخه بو سکا دوشر کلام دکدر دیو عتاب ایلمکله سوخته لردن بری عطاءالله افندی (بی) اورمق مقصدی ایله اوزریشه یورودکده اوپه باشیلر منع و دفع ایلدیلر و روم ایلی صدرندن منقصل بشمقچی زاده سید علی افندی أولا صلاة جمعه نك شروط صحت وجوبندن) بری دخی عدل امام یعنی عدالت پادشاه انام اولوب و امام وقت اولان خلیفه زمانک حالا اوزریشه رفع لوی خروج اولندوغی حمایه ناموس عدالتده قصورلری دعواسنه مینی ایکن جمعه نیجه صحیح اولور دیدی . . . . . »

Râşid Tarihi, II, 7 / A, satır 29—7 / B, satır 1 :

« . . . . . مباحثه ترك صلاة جمعه : ماه مزبورک سکرنجی کونی (دغوروسی یدنجی کونی اولاجقدر) نائرة فتنه واختلال تمام مرتبه اشتغال بولوب بعض احوال مذاكره سی اثناستنده یوم مزبور جمعه اولمق مناسبیله صدد صلاة جمعه مذاكره اولندقدده شروط صحت وجوبندن بری دخی عدل امام یعنی عدالت پادشاه انام اولوب و امام وقت اولان خلیفه زمانک حالا اوزرلریشه رفع لوی خروج اولندیفی حمایه ناموس عدالتده قصورلری دعواسنه مینی ایکن جمعه نمازی نیجه صحیح اولور دیور . . . . . »

¹¹ *Râşid'in* II, 9 / A, satır 20 ye tekabül eden *Nusretnâme*'nin 503 / B, satır 30 dan itibaren 505 / B, satır 23 e kadar yani aşağı yukarı dört sayfaya yakın bir kısmı Râşid'de noksan olup bu kısmı haşiyede göstermek mümkün olmadığı eihetle zeylde 1 rakamiyle gösterilmiştir.

¹² *Nusretnâme*, 498 / A, satır 6 - 10 :

« . . . . . عمی زاده می و باجاناخی و حین تدریسنده ملازم اعادسی اولوب بالانشین صدر فتوی اولدقدده »

V. Yazımızın başında da işaret ettiğimiz veçhile, *Nusretnâme*, müellifin müşâhedelerine müstenid bir eserdir ve asıl kıymeti de buradadır. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa hazır bulunduğu vak'aları mufassal bir şekilde yazmış meselâ Sultan Mustafa II ile aralarında geçen bazı konuşmaları, Ahmet III'ün cülûsu sırasında, kendisinin yeni padişâhın koluna nasıl girdiği, gibi bir takım teferruatı gayet canlı bir şekilde anlatmıştır. İşte Râşid'in, ihtimal ki *Nusretnâme*'den yaptığı iktibasları belli etmemek için, bilhassa atladığını kuvvetle tahmin ettiğimiz vak'aların mühim bir kısmı da Fındıklılı Mehmed Ağa'nın bizzat şahid olduğu bu gibi hadiselerdir¹³.

VI. Yukarıdanberi verdiğimiz misallerle, meşgul olduğumuz sene vekayii için, *Nusretnâme*'yi yegâne kaynak olarak kullandığını meydana koyduğumuz Râşid, hâdiselerin gün ve tarihlerini bazan gayri vazıh bir şekilde kaydettiği gibi, bazan da yanlış yazmıştır. Meselâ İstanbul'daki isyan dolayısıyla 1115 rebiülevveline aid bir hâdisе hakkında her iki eserin verdiği izzahâtın mukâyesesi Râşid'in bu vuzuhsuzluğu hakkında bir fikir verebileceği gibi yine aynı seneye aid olan "cebecilerin isyanı," tarihinin Râşid'de nasıl yanlış kaydedildiği de bu husûsdaki satırların karşılaştırılmasıyla sâbit olacaktır.¹⁴ Yine bu iddiamıza bir delil teşkil etmek üzere ayrıca 10 numaralı nota da bakınız.

موصلة سلیمانیه مدرسے بولینان سید دده احمد افندی دخی اولوا غلطه بعدہ ایکی سنہ استانبول قاضیسی و در عقب روم ایلی صدری ایله مقصد نائل مرام اولدی . . . . .

Râşid Tarihi, II, 4 / A, satır 18-21 :

« . . . . . عم زادهسی و حین تدریسنده ملازم اعادهسی اولوب بالانشین صدر فتوی اولدده موصلة سلیمانیه مدرسے بولینان السید محمد دده افندی دخی اولوا غلطه بعدہ ایکی سنہ استانبول قاضیسی و در عقب صدارت روم ایله سابق فحول قروم اولدی . . . . . »

¹³ Meselâ *Nusretnâme* 522 / B satır 9 dan 523 / B, satır 4 e kadar olan kısım *Râşid Tarihi*'nde tamamen meskût geçilmiştir. Silahdâr'ın Mustafa II'nin hal ve Ahmed III'ün cülûsuna ait verdiği bu ehemmiyetli tafsilât zeyide 2 rakamıyla aynen kaydedilmiştir.

¹⁴ *Nusretnâme*, 500 / A, satır 23-26 :

« . . . . . ایرتسی ماه مزبورک التنجی بخشنبه کونی علی الصباح اوجاق اغالرن جمع و بالجله یکبچری نفراتی ایله سرای هایونه توجه ایدوب باب هایونه کلدکده سرای آغاسی عنود عثمان آنا بو دکلو یکبچری طائفهسنه بوکونه فترت . . . . . »

Râşid Tarihi, II, 5 / B, satır 14-15 :

« . . . . . ایرتسی علی السحر اوجاق اغالرن جمع و بالجله یکبچری نفراتیله سرای هایونه واردده سرای آغاسی نامنه اولان یادکار یکبچری طائفهسنه بوکونه فترت . . . . . »

VII. R â ş i d'in *Nusretnâme*'den nakillerde bulunurken belki de sûreti mahsûsada hazif ettiği bir şey de lakablardır. Halbuki bil-hassa aynı adı taşıyan kimseleri birbirinden ayırt etmek için lakab kullanmanın lüzumu aşikârdır. R â ş i d bu noktaya da dikkat etmemiştir. Meselâ Edirne vak'asının bidâyetinde Edirne bostancıbaşısı ve bilâhare vezir-i râbi olarak gördüğümüz Ali paşanın adı *Nusretname*'de her def'asında "kıbtî Ali paşa," diye zikredildiği halde *Râşid*'de daima sadece "Ali paşa," şeklinde kaydedilmiştir. R â ş i d'in bu şekilde bir lakabı resmî görüşe uyarak kullanmadığını düşünebilirsek de, zikredilmesinin resmî görüş nokta-i nazarından dahî hiç bir mahzûru olmayacak bir takım lakabları da hazfetdiği sık, sık görülmektedir. Meselâ R â ş i d'in Hasan paşa diye kaydettiği ve bu güne kadar yalnız firârî lakabıyla tanınan firârî Hasan paşa'nın asıl lakabının nalbandoğlu olduğunu *Nusretnâme* sâyesinde öğreniyoruz¹⁵. R â ş i d'in lakab kullanmamasının diğer bir misâli olmak üzere 9 numaralı nota da bakınız.

VIII. R â ş i d'in *Nusretnâme*'den farklı olarak kaydettiği bir nokta daha vardır ki bu da *Nusretnâme*'deki "Meydan-ı lahim," tabirinin *Râşid*'de hemen umumiyetle "Etmeydanı," olarak yazılmasından tevellüd etmiştir¹⁶.

Nusretnâme, 498 / B, satır 7-9 :

..... ماه ربيع الاولك در دنجی صالی کیجهسی ناکهان استانبولده جبهی طائفهسی اوده لرنده جمعیت و مشورت .....

Râşid Tarihi, II, 5 / A, satır 11-14 :

..... شهر ربيع الاولینک بشنجی لثا (راشدک ویردیکی بو تاریخ یا کلیشدر) کونی محمیه استانبولده اوطه لرنده مکث اوزره اولوب همواره سهاط بیدریغ عواطف سلطانیهدن علفخوار رواب و احسان و دماغ خیانتلاری آلوده سودای کفران اولان ایکیزو مقداری جبهی طائفهسی ایاصوفیه قورشده واقع جبهخانه ایچنده کیجه ایله عقد مشورت .....

¹⁵ *Nusretnâme*, 514 / A, satır 28-31 :

..... ظهور فراری حسن پاشا و نصب قائم مقام آستانه : مقدا صدر سابق همی زاده حسین پاشا کتخدالفندن وزارت ایله کندو مسقط رأسی اولان شهر زور آیالتیله نائل مرام و سر بلند امائل اولان نعلبند اولغلی وزیر سید حسن پاشاکه مقق معزول عملیله غضب پادشاهی به مظهر .....

Râşid Tarihi, II, 12 / B, satır 20-22 :

..... ظهور حسن پاشا از اختفا : بوئدن اقدم وزیر اعظم عوجه زاده حسین پاشا مرحومک کتخدالفندن وزارت ایله شهر زور منصبه نائل و سر بلند امائل اولان حسن پاشاکه مقدا غضب شهریاریه مظهر .....

¹⁶ *Nusretnâme*, 501 / B, satır 26-28 :

..... اول دخی ناچار مساعده ایدوب علما الفندیلرک میدان لجه کلگری ایچون مؤکد مراسله لر تحریر و اجابت ایچینلرک خانلری باصیلوب .....

Bunun bir tabî veya istinsah hatâsı olduğu sarihdir. Çünkü Râşid "*Nusretnâme*'deki "Meydan-ı lahim, tabirini herhalde, "Etmeydanı," şeklinde eserine geçirmiş ve müstensihlerin dikkatsizliği bunu kolayca Atmeydanı şekline sokmuştur. Bu yüzden bu mes'ele hakkında sadece Râşid'in basma nüshasını kullananların aynı hatâyâ düşüklerini görüyoruz ¹⁷.

III.

Yukarıdanberi muhtelif misallere dayanarak yaptığımız mukâyeseden umumî bir netice çıkarmak ve Râşid *Tarihi*'nin hiç olmazsa Edirne vak'asına ve 1115 senesine aid kısmının kıymeti hakkında bir hükme varmak istersek; hiçbir mübalağaya düşmeksizin şu mütalaaları serdedebiliriz:

1. Râşid bu kısımda sadece *Nusretnâme*'den istifade etmiş ve başka hiç bir kaynakdan faydalanmak lüzumunu duymamıştır. Bu, kendisinin, tedkik ve tenkid fikirlerinden mahrûm olduğuna açık bir delildir.

2. İstifâde ettiği tek kaynağın ismini husûsî bir dikkatle saklaması, bu hareketine ancak intihal mahiyeti vermektedir.

3. Arada bazı mühim noktaları atlaması ve bir takım mes'elelerde de yanlışlıklar yapması, dikkatsiz ve sathî surette çalışan bir intihaleci olduğunun delilidir.

Râşid Tarih, II, 6 / B, satır 13 - 14 :

« . . . . . مولانای مزبور دخی ناچار مساعده ایلوب علمای افندیلرک آت میدانه کلری ایچون مؤکد مراسله لر تحریر واجبات ایتمینلرک خانهلری باصیلوب . . . . . »

Başka bir misâl :

Nusretnâme, 502 / A, satır 15 - 17 :

« . . . . . وخامت عاقبت امری تصور ایدر ایتمز طوعاً وکرهاً جمع ارباب طفیان اولان میدان لجه عزیمت ایلدیلر . . . . . »

Râşid Tarihi, II, 7 / A, satır 19 - 20 :

« . . . . . وخامت عاقبت امری تصور ایدر ایتمز طوعاً وکرهاً جمع ارباب طفیان اولان آت میدانه عزیمت ایلدیلر . . . . . »

¹⁷ Meselâ Ömer Aziz (*Edirne vak'ası*, Edebiyat Fakültesi mezuniyet tezi 1929 / 930) hem de *Râşid Tarihi*'nden istifade ettiği halde, iki eser arasındaki münasebeti lâyikiyle bilmediğinden; dikkatsizliğinin de inzimamıyla « Etmeydanı » ile « Atmeydanı » nı birbirine karıştırmıştır.

4. *Râşid Tarihi*'nin küçük bir parçasının *Nusretnâme* ile mukâyesesinden çıkan bu neticeler, eserin umumî mâhiyeti ve kıymet derecesi hakkında hiç de yersiz olmayan bir takım ihtirazlar uyandıracak mahiyettedir. Bu itibarla, bu eseri bir anakaynak olarak kullanacak olanların, onu çok sıkı bir tenkid süzgeçinden geçirmek sûretiyle kullanmaları ıycâb etdiğini ehemmiyetle kaydetmek isteriz.

..... ظهور زوربه قره‌قاش مصطفی و امیر امام و دورجان احمد :

بو فتنه عظامك ترتيب اسباب انتظامنده كار فرمای دار بحكم لایستل عما یفعل ابتداء
حدوشدن برو صورت مساعده و سهولت کوسترمکین تیمار سپاهیلرندن
قره‌قاش مصطفی نام بر شخص سوداسیله قبیل فترده ادرنیه واروب
تلخیصی به تظلم و استرحام ایندکده غضبه کلوب مجلسندن طرد بید
و قبویه خبر کوندروب دیوانه چقدجّه دخی زجر و تهدید ایندرب
ناچار خائب و خاسر حزن (و) انکسار ایله ولایتنه ایب اولمغین اسکدارده
تدارك راه مصلحته درکار ایکن ظهور فتنه دن خبردار اولدقه
ایاکرکی کبی استحکام بولوروی اوله دیو انتظار ایله کوشه کیر انتقام
اولمشیدی. آتش فتنه نك اشتمال بولدوغین کوریمچک یوم مزبورده
عنان عزیمتی میدان بغی (و) عدوانه دوندورب بالمله رد و قبول
یدنده اولمغین جهان پهلوان صندلی شقاوت اولدی. وینه بوکون
حدوث فتنه و شوردن برو میدان تسینده طرفه شخصلر ظهور
ایدوب جمله دن بری اوزون چارشو باشنده واقع جامع ابراهیم
پاشای عتیقه قیم اولوب لادیکلی دلی امیر مصطفی نام بر مجهول ابناء
فتنه ناکاه بابا نقودکی زیر پرده شقاوتدن شهود ایده دوشدی
و مانند یا جوج بولدوغی یره نفوذ و ولوج ایدرک اورته جاممه
اشمال قنادیل فسادات ایچون جمع اولان گروه ساداته قارشوب
حرف بلین ابتر ناکام صدر مجلسده امیر کلام رد و قبول اولدی.
و یکیکجری نقراتی زمره سندن اولوب بیوک چکمه جهده ساکن دورجان
احمد نام شقینک امر فتنه و فساد اولان استعدادی حسیله بزم
کبی اسافلک تعین بولماسنه بو قدر فرصت اولماز دیو رؤسای ارباب
طفیانه ملحق اولدی. وینه بوکون میدان لجمه جمع اولان خلق بزل
حق تاملینک امرینه راضی یوز امر شرعک دیرک فریاد و فغان ایدرک
اورته جاممه مجتمع اولان صغیر و کبیر علما حضورینه واردقلرنده
انلر دخی ندر مطلوبکیز دیمچک اوللا نظام عالمه حلل ویرن مفتی افندی
دیدکلری حریف ایله اوغوللرینی ولا بر درلو استاز و پادشاهمز
حضرتلری تخت عالی بختلرینه کلوب عدل و داد ایدوب ظلم و تعدی بی

دفع و رفع و بیت‌المال مسلمینی ضبط و اتلاف ایدنلرک حقتدن کلسون ایشته سوزیمز بو قدردر شرعی ایسه سویلین دیدیلر. علما اقدیلر دخی شرعی در جوابکزه کوره عرض یازالم و جمله علما و مشایخ و اغوات مهرلیوب پادشاه عالیناه حضرتلرینه کوندرلم طرف عالیلرندن نه کونه خبر ظهور ایدر کورهلم دیملری ایله بو تدبیره راضی اولدیلر و جمله‌نک اغزندن آنجیق پادشاهز حضرتلرینک استانبوله تشریفلرین رجا و نیاز ایدرز سوزی تحریر اولندیغی ارازل و اشقیانک مملوملری اولیبق خیر خیر بوله عرض استازز بزم مرادسز آنجیق بو منوال اوزره یازین دیوب اول تحریر اولنان عرضی پاره پاره ایلدیلر. و بو منوال محرر اوزره تحریر ایتدردیله که مفتی افتدی و اوغوللری و توایی محبوسا بو جانبه کوندرلوب و پادشاهز حضرتلری دخی بش کونه دکین بو جانبه کلوب مجتمع اولان عباداللهک خدمتلرین کوره و اکر کمالز ایسه کندوده‌کی امامتی بو طرفه کوندوره و السلام علما و سائر اعیان دخی بو سوزدن خوفه دوشوب فرار صدندده اولدقلرینی ارازل اشقیا حس و ادراک آتملری ایله بالاتفاق بولر اورته جامده اولماز مان طشره چادرلیعزه چیقاروب حبس ایدلم دیوب صفار و کبار موجود علمای اورته جامدن قالدیروب کندو چادرلرینه نقل و اطرافنی محکم احاطه ایدوب بلرنده سیفلی اللرنده تفتکلری و هوانک حرارتی ایله بر مرتبه ثقت و یردیله که وصف اولمازه. و ناز و نیم ایله پرورده اولمش اقدیلر متحیر و سرکردان اولوب بر آلائی مختلف طائفة اتراکک زیر دستلرنده زار و زبون سوزلری اکلنمز هر بری بر کونه عرض استر بوحال پر ملال اوزره اششامه قریب محله دکین خور و حقیر کشمه‌کشدده اولدیله. مشایخنن بسض مجانین اصلاح ذات البین ایچون آرایه کیروب گاه اوته و گاه برویه واروب کلدی. اششام اولمنله محضری ایرته‌یه قودیلر و یکیچری طائفسی اکراماً علما و مشایخ اقدیلری اوطلرینه دعوت و ایکیشر ایکیشر آکوب کتورمکله طشره میدانده قلان خذله انقلاب اوزره‌لر ایکن ایچلرندن بر منافق بوکونه یکیچری طائفسی علمای سزدن آروب اوطلرینه کتورمکدن قصدلری بالجه سل سیف ایدوب سیزی قره‌جقدر سوزین شایع آنمکله بو خبر موحشدن پینلرینه بر خوف و اختلال دوشوب خوفناک اولتلری فرار و جسور اولتلری آلت حربه یاپشوب و کمی دخی میدان لحده‌کی بوستان پرمنقللرین ایکیشر اویر قیروب یکیچری اوسته هجوم آتملری ایله آنلر دخی یادسزلق آتمن دیوب غوغایه شروع

ایدیجک عقلاسی ارایه کیروب بو منافق سوزیدر بوکا بر درلو اعتاد
آمین علما ایلدیلر بوندهدر دیملی ایله قلبلی مطمئن اولوب سکوت
ایلدیلر. و بو توجیهاث بالجله بوکون صورت احتشام بولوب
جله نك اذنیله بوستانجی باشی سرای هایونك حفظ و حراستی ایچون
یالکز کندو خاص باغچه کیدوب کوندزلرده میدان لحده مکث و اقامت
و کیچهلرده باغچه خاصیه واروب محافظه تنبیه و تأکید اولندی و
فائقام احمد پاشا دخی دیوان مهماتی تدارکی ایچون سلیمانیه قربنده
خانسنه کتمکله مأذون اولدی. و ایرتسی شنبه کونیکه ماه مزبورک سکزیدر
بالجله علما و رؤسای عسکر اورته جامه کلوب بو امرک سهولت ایله
دفعنه سعی بلیغ و مشورت ایدوب دائرة فسادلی تمام جمعیت و نظام
بولقدن صکره مرادلرینه قریب محضری یازدیلر مفتی
سید فیض الله افندی و بیوک اوغلو تقیب الاشراف سید فتح الله افندی
و ایکنجی اوغلو صدر اناطولی سید مصطفی افندی و باجاناخی صدر
روم سید دده احمد افندی منصلرندن عزل اولتوب و کندولر ایله
بعض دعواضر اولمقله جلهمین طرف آستانه سعادته ارسال و
شوکتلو مهابتو پادشاهمزک دخی عاجلاً تختکاه استانیوله حرکت
و انتقال بیورملری رجا و نیاز اولنور و بو مدعالریمز قبوله مساعده
علیهلری ارزانی بیوریلور ایسه نه کوزل و الا دارالسلطنه
ادرنه یه طوغری علی الاتفاق روبراه اوله جفمزده قطعا شک و اشتباه
بیوریه دیو بویه بر محضر ترتیب و تحریر اولماسنی معقول و مناسب
کورمهلری ایله احضار ادوات قلم و دوات ایلدیلر بمدالترقیم
زمره مشایخدن طاشجی زاده عبدالله افندی میدان لحده واقع
دار منصور کبی الت قته و شور اولان شجره خبیته صمود و ذکری
سرور ایدن محضری جلهمک محضرنده قراءت و مضمون شناعت مشحون
جله یه اشاعت ایدوب اعیان و اشراف بوئی معقول و مناسب کوردیلر
سبز نه دیرسبز دیو بر آلائی زمین و آسمانی بلمز حیوانه تکلیف مالا
یطاق فهم و اذعان ایتدکده مالی نه ایدوکنندن خبردار اولمادن
مجهوللری اولان امری بر آغزدن استحسان ایلدیلر. بد ذلك بالجله
علما و مشایخ و اوجاق آغالی و سائر قومدن هریری ذیل محضری امضا
و اسامیلری جریده سنه ثبت و قیده تحریک دست رضا ایتدیلر. و طرف
سلطنت علیه ایضالی ایچون ادرنه طرفته سفیر ارسالی لابد اولمقله
زمره موالیدن مصردن ممزول تورک حسن افندی و قله دن ممزول

غلطه(لی) شعبان افندی و سلطان سلیم واعظی عیسی افندی و شیخ زاده واعظی عیسی زاده عمر افندی و مذکور طاشچی زاده عبدالله افندی و یکچیری و سپاه و سلحدار و جبهجی و طوبجی و ساژ صنوف متنوعه عسکر یه دن و ارباب حرف و سوقه دن ایکیشر نفر کسنلری نامزد خدمت سفارت و جمله نک مختاری اولوب خرج راهلری ایچون خلیفه کیسه سندن آتقلر بزل و تنور و بدمالصر محضر ایله مماً ادرنه طرفه تسیر و ارسال اولندی. بوندن صکره برقاچ کیجه دن برو یکچیری اوطه لرنده مکث و بتوت ایلیان علما افندیلر ارسال ایله رکاب هایون جانبته کیدن الچی افندیلرک عودت لریته دکین پای فراغتی برقاچ کون دامن استراحته چکمک اوزره مأذون اولوب اولرنده عاقبت امری فکر و ملاحظه ایله بیهوش و ایا جانب سلطنتدن نه معامله صدور ایدر دیو چشم و کوش اولدیله. و دکانلر قانده اهل سوق طائفه سی خالی قالبو بهر حال میدان ارایه اجتمع ایده جکلری تی تصور ایله بازار بیع و شرانک کسادی باعث رواج سوق فساد اولمیچون قصاب و خیاز و بقال دکانلرندن و حمامدن ماعدا عموماً ساژ دکانلر قیامتی و عورت اوغلان طشره چقماق اوزره محکم تنیه اولنوب اتمام مصالحه دکین مذکور اصناف ثلاثه دن ماعدا دکان آچنلرک متاعی غارت و یقنا اولنور دیو مراسله تحریر و ندا ایندیله دی. فی الواقع عامه اهل سوق مامله بیع و شرادن ال چکوب تماطی قیل و قاله درکار و هر بری خواجه فساد بندرگاه روزکار اولوب ارباب حرفدن هر صنف کتخداری و بیراقلری وخیمه و خرگاهلرین کتوروب میدان لجه نصب ایلدیلر. و عظیم اوردو بازار قوریلوب هر شی فراوان بلنوب و اوقات خمسہ جماعت کثیره ایله قیلنوب هر کیجه سورة فتح قرامت اولنوب بو ایشک سهولت ایله دفته دعا و نیاز و تضرع اولنوردی. بو احوال بر تاریخده مسومع (و) مشاهده اولنمامشیدی.

Zeyl 2, Nusretnâme 522 | B, Satır 1 — 523 | B, Satır 4

ادرنه طرفلریته قراری فراره تبدیل عملری ایله اوتاغ هایون یرنده قالبو کلن اشقیای بد فرجام ضبط و ربط پاره پاره ایدوب اولشدیلر الله اکبر اول کیجه اولان مصیبت و خوف و خشیت بر تاریخده مسومع

و مشاهده اولتامشیدی حتی پادشاه روی زمین حضرتلری کلن اشقیبا کندوی خلع ایدوب کوچک برادری شهزاده سلطان احمد خان حضرتلری اجلاس ایتمکه عهد و میثاق ایلوب فاتحه او قودقلری نی مقدم قرشو کوندردکلری جاسوسلری کلوب اول کون حفصده ایکندی وقتی خبر ویرملری ایله تخت و سلطنتدن مایوس اولمشیدی. و خرقة شریف عربیه یوکلنورکن کندول بنک طاشنده بو قوللرینه خطاب ایدوب بولایکه مان سلامت ایله سرایه واروب شو اماتی صاحبه تسلیم ایدیدک الله مبارک ایله پادشاهلرین بیوردقلرنده فقیر بیچون بوله مایوس اولورسیز قتهلر اوله کلشدر اسلافلیکتر ارازل و اشقیبا انده نه زحمتلر چکمشدر دیدوکنده یوق یوق ایشلر بندی سوزلر توکنندی وزرام ایله قول اغالرم کلن اشقیبا بد اخلاق لر ایله یکدل و یکجهت در شرلرندن جناب باری تمالی حضرتلرینه صنتدم جمله سنی قهر و هلاک ایله بیوروب بنشدر ایدی. سرای عاصره به واردینی کبی والده سلطان حضرتلری فریاد و فغان ایدرک قرشولوب انلر دخی ید یوس ایدوب قول بنی تختدن ایندیرمشلر یرمه قرنداشم سلطان احمدی پادشاه ایشلر الله مبارک ایله اولادلرم و خاصه جاریلم کندویه الله اماتی اولسون بیوروب خانه سنه کیردی. بر دخی طشره حقیماق میسر اولدی. بو احوال پر ملاک بوله اوله جنی طرفینک اتفاق و اتحادی ایله وکلای دولتک معلومی ایدی. دردمند بیچاره سلطان مصطفی خان حضرتلرینی حفصه به کتورلسنک لزومی یوغیدی آشکاره امانت رسوای عالم ایلدیلر. انکسازلی هدف اجابت قبوله قرین اولوب کمی ایبه چکلدی و کمی راحت یوزی کورمیوب هراس جان ایله جان و یروب کندی وزیر اعظم رابی محمد پاشا کمال تستر ایله اختفا ایدوب وزیر ثانی مورملی حسن پاشا کاکان قائم مقاملنده کوکسین کروب خدمتلرنده اولدی. وزیر نالت چورلولی علی پاشا کندو خانه سنده غیبت ایلدی. وزیر رابع قبعلی علی پاشا صفالین تراش ایدوب صاهو طاغلرنده پنهان اولدی دردمند مفتی ناسراد یکچشم حسین افندی محسود امثال اولان اوج ساعتک فتوایه نائل اولدوغی بوله بر هنگام بی دوامه مصادف اولمظه هتوز منافع منصبدن کار و ازباب حاجاتدن هدایای فاخره طورسون بر قوری سلام آلدن مزول اولدقده غالباً امید ایقا ایله اختفا آمدوکی کندویه سبب اقوای نئی (و) اجلا اولدی. و اول کون بو قیامت علامتلرین کورن عامه ارکان دولت و اعیان سلطنتدن بضیلری ادرنه به عودتلرنده کاکان خانلرنده

قرار ایدوب استانه سادتدن کلن رؤسای لشکر ایله شیر(و) شکر کپی آمیزش ایلدیلر. و ادرنه ده موجود اصحاب مناصب و ارباب حاجات و مطالب دخی کورینن مهمات و تدارک حربیه کوره و بو ایکی عسکر غالباً بربرلی ایله جنک و جدال و پدر پسر ایله و قرنداش قرداشله حرب و قتال ایتمک کورینور دیو حیرت و نفور و حلی مقولمسی اشیایی زیر زمینه دفن ایتمک سعی و دقت اوزره ایکن بو ایکی قوم پیننده کورینن وحشت و کلفت متبدل اتحاد و الفت اولدوغین کوروب هرکس احباب و اشنالرنی استقباله استجمال کوسترمکه بشلدیلر. بو منوال محرر اوزره اراده اولان تفرقه اتحاد مبدل اولمغه جمیترلی کا کان نظام بولان عسکر بی پایان ایرتسی ماه مزبورک طقوزنجی صالی کونی حفصه منزله کلوب اردویی ضبط ایدوب قوندیلر. وزیر اعظم نامنه اولان اشقیبا باباسی سهرابلی احمد پاشا ادرنه قائممقامی مورملی حسن پاشا ایله خبرلشوب شهزاده سلطان احمد خان حضرتلرنی طشره خاص اوپله یی قاروب مقدم ایچ خلقی بیعت ایتمسینی تنیه ایلدی. جلوس هایون سلطان احمد خان ناک : و ایرتسی ماه مزبورک اوننجی چهارشنبه کونی شوکتلو مهابتلو پادشاه جدید سلطان احمد خان حضرتلری افتدمزک طشره تشریف بیورملرنی ایجرویه تلخیص ایتمکین اول کون طلوع شمسدن ایکی بیچق ساعت مرورنده خاص اوپله جانبته کشاده حرم شریف قیوستدن یی قوب استقبال ایلدک. و قولتوغنه کوروب خرقه مبارکه اوپلمسنه کتوروب تخت هایونه اجلاس بیوروب شکرانه ایکی رکت صلات نافله ادا و دعادن صکره مقدم سلحدار آغا و آندن فقیر و بده خاص اودهلی بیعت ایلدی. و اندن خاص اوپله کوشکنه تشریف بیوروب قبو اوغلانی و ایچ اوغلانی دخی بیعت ایلدوک محله قائممقام مورملی حسن پاشا دخی قصر مزبوریه کلوب پایه سریر سادت مصیره یوز سوروب تبریک و تسلیت بیوروب کتدکدن صکره سلطان مصطفی خان حضرتلری بش نفر شهزاده لرله حالا پادشاهز حضرتلری مقدم کندولر اقامت بیوردقلری خانه ده محفوظ اولماق اوزره هنوز والده سلطان حضرتلریک باش اغالنددن ایچ خزینه دار اولان قورد محمد آغا ایله خط هایون شوکت مقرون کوندردی.

VESİKALAR :

TUĞİ TARİHİ

Tanıtın : MİTHAT SERTOĞLU

Başbakanlık arşivi memurlarından

Önsöz

Naîma, Genç Osman vak'asından bahsederken "Zikr-i keyfiyeti mükeddir-i havatır bu makule hikâyede bazı tevarihnüvisler tafsilden tehaşi ettiler. Lâkin mevzu-ı fenni ihlâl lâzım gelmemek için Kâtip Çelebi merhum bu makamda müstakil telif olunan *Tuğî tarihi*'ni telhis ve gayrıdan zamime ile *Fezleke*'de hakk-ı tahriri ifa . . . , diyerek II. Osman'ın hal' ve katli hadisesi hakkında Tuğî adlı bir zatın ayrıca bir tarih yazdığını haber verir¹.

Bizim yaydığımız tarih budur. Adı *İbretnüma*'dır. Müellifi yeniçeri solak Hüseyin Tuğî'dir. Aslı hususî ellerde bulunan bir nüshadan istinsah olunmuştur. Yaptığımız araştırmaya göre İstanbul kütüphanelerinde şimdiye kadar bir nüshasına raslanmadığı gibi bu işlerle alâkalı kimseler tarafından böyle bir eser görülüp tetkik olunmuş değildir.

Tuğî tarihi, II. Osman'ın hal'i için vâki' olan ayaklanmadan başlayarak IV. Murad'ın cülûsuna kadar olan vak'aları ihtiva eder. Müellifin ifadesinden bizzat o devirde yaşamış ve olayların bir kısmına şahid olmuş olduğu anlaşılıyor. Çünkü bir çok yerlerde hal' vakasına karışmış olanları medih yollu ifadeleri vardır. Ancak padişahın öldürülmesini şiddetle takbih edip bu hadiseye sebep olanlara hücum etmektedir. Bundan ise bazı kimseleri gücendirmek istemediği anlaşılmaktadır. Esasen eserin *Fezleke*'den evvel yazılmış olması da bunu teyid eder.

Bu eser, genç Osman vak'ası hakkında bilinenlere pek yeni bir şey ilâve etmiyor. Ancak Kâtip Çelebinin ve dolayısıyla Naîma'nın orijinal kaynaklarından biri olmak itibarıyla ehemmiyeti haizdir. Hicrî 1000 yılından 1070 yılına kadar olan vukuatı bu güne

¹ *Naîma tarihi*, Cilt II., S. 207.

uyar bir tarih telakkisiyle yazmış olan büyük müverrih Naîma'nın yalnız adı belli olup henüz ele geçmeyen öbür kaynaklarının da zamanla bulunup yayınlanmasını bütün kalbimizle ümid ve temenni ederek *İbretnâme*'yi neşir sahasına koyuyoruz.

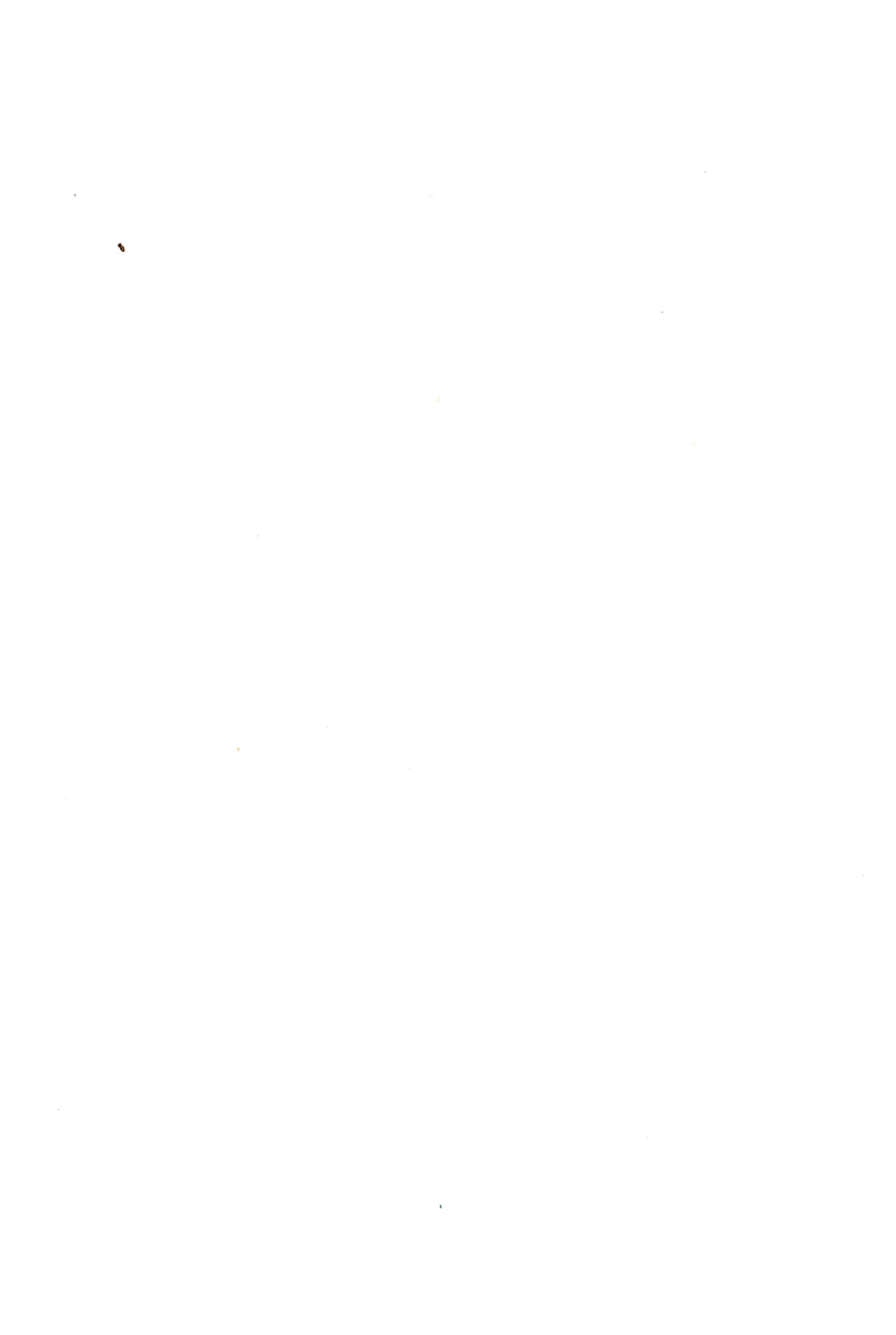

İBRETNÜMA

İKİNCİ SULTAN OSMAN'IN ŞEHADETİ VAK'ASINDAN
BAHSEDER

Müellifi

YENİÇERİ SOLAK HÜSEYİN TUĞI

Bu acib vak'alar ve garib hikâyeler 1031 senesinde İstanbul'da vaki oldu ki merhum Sultan Osman ve Sultan Mustafa ahvalini Solak Hüseyin ki Tuğt tahallus eder anın yazdığı rivayet-i sahiha ile 1031 Recebinin yedinci çarşamba günü sipahi, yeniçeri ve diğer halk her zümreden Süleymaniye camii haremide cem' olup çarşuları kapadup sonra Et meydanında Odalarda toplanup sonra umumen At meydanında Yeni cami haremide cem' olup cevapları bu idi ki "Padişahımızı Kâbeye gitmek namıyla Anadolu'ya götürmek isteyenleri isteriz ve padişahı Anadolu'ya geçmekten vaz geçirmek isteriz," diye halkın böyle gulüvvunden İstanbul surunun kapularını kapadılar ve Ahurkapusundan tuğ ve otağ-ı hümayunu kadırgalara koyup Üsküdar'a geçmek mahallinde komayup Dar-üs-saâde ağası Süleyman Ağa padişahımıza hep kulu yâni yeniçeriye geçmekte ve "yeniçeri taifesinin tüfenk atmakta ve sipah halkının cündilikde ve cenk günlerinde meharetlere meydandadır; bu kul yeniçeri ve sipahi kullukdan çıkmıştır. Kul olursa asker olursa Mısır ve Şam cündileri gibi ve tüfenk atmakta Anadolu sekbanı gibi olmalıdır. Evvelce Hotin seferinde düşmanın taburunu bozmağa kadir olmadılar. Hünersiz, marifetsiz, derinti, madrabaz ve erbab-ı maaş kul olur mu?," diye saâdetlü padişahımıza söyleye söyleye sadr-ı âzam Dilâver Paşa ve Hünkâr hocası Hoca Ömer Efendinin padişahı Anadolu'ya geçirmek istemesinden muradı bu idi ki bundan evvel Hoca'nın kardeşi Karabaş Efendiyi birdenbire Kâbe'ye kadı ettirmişti. Kâbe'de vali olan Şerif-i Mekke Karabaş'a kadılığı vermeyüp salbeylemek istedi, ehl-i Kâbe, Şerif'den rica eylediler, kurtardılar. Bunun için Hoca Ömer Efendi gayrete geldiğinden padişahı Mısır'a götürüp sonra Kâbe'ye götürüp böylece şerifden intikam almak istedi ve "padişahım, elhamdü-lillâh gazi oldun, sana hacceylemek farz oldu. Hacı ve gazi olmak gereksin," der idi ve bir sebep de bu idi ki bostancıbaşı Pir Mehmet Ağa yeniçeri ağası Yusuf Ağa ile birlik olduğundan padişahı her vakit tebdil-i câme ile sokaklarda gezdirüp meyhaneleri ve yasakçı odalarını basup sipah ve yeniçeriden çoğunu tutup ve çoğuna da değnek urdurup ve azap etmek için taş gemilerine koydurmakla bu hallerden kul taifesi ziyade elemlendiler ve bir sebep budur ki evvelce Hotin seferinde verdikleri biner akçayı mevcude verip birkaç

gün sonra gelenlere vermediklerinden kul taifesi de düşman taburuna karşı gevşek davrandılar. Velhasıl sadr-ı âzam Dilâver Paşa ve Hoca Ömer Efendi ve Süleyman Ağanın muradları üzere padişah da Anadolu'ya gitmeğe karar verdi ve sekban yazmak hususu da herkesin lisanına düşdü ve sekban yazmak için Saray-ı Atik teberdarlarından Eski Yusuf isminde bir kimseyi zahire cem'i bahanesiyle sekban ve cümdi yazmak için Şam ve Haleb'e gönderilmiş idi. Padişah raht ve taht ve cümle hazinelerini durmadan Üsküdar'a geçirmek üzere idi. Bunun için sarayın iç halkından bazıları taşradaki kul taifesine bu ahvali bildirüp "bilmeyiz böyle etmekden padişahın fikri nedir," derlerdi. Bunun üzerine halk Sultan Mehmed Camii haremindedir toplanup At meydanına geldiler halk giderken sadr-ı âzam tarafından çavuşbaşı Halıcı zâde men' için geldikde taşladılar. Sonra bu kalabalığın içine umur görmüş ihtiyarlardan bir kaç adam bu kalabalık halka "bu maslahatları şer'ile görelim," diye şeyh-ül-islâm Esad Efendiye varup fetva istediler ki "İslâm padişahını azdırıp beyt-ül-malin itlâfına sebep olup padişaha hacca gitmek lâzım değil iken böyle fetret ve fitneye sebep olanlara ne lâzım gelir," dediler. Müftünün cevabı böyle sâdir oldu ki "fitne uyduranlara katil lâzım olur," dedikde fetvanın suretini aldılar, cemiyet yerine geldiler. Orada sadr-ı âzam tarafından yeniçeri ağası ve bölük ağaları men' için cemiyete geldiler; cumhur anları da taşa tuttular. O gün donanmay-ı hümâyün Beşiktaş'dan Yedikule'ye giderken gemilerden donanma halkı da çıküp şehrin kapuları kapalı olmakla hisar deliklerinden şehre girüp cemiyete dahil oldular. Sonra Hoca Ömer Efendinin evine varalım, bu cemiyetten padişahı haberdar eylesin, Kâbe'ye gitmekten feragat eylesün," diye Hocanın evine geldiklerinde bunların neye geldiklerini hoca bilmediğinden kendini öldürmeğe geldiklerini zan edüp evden kaçdı. Cumhur yürüyüş edüp kapuyu yıkdılar ve orada hocayı bulmayınca döndüler sadr-ı âzaman sarayına geldiler ki "varsun padişaha bu cemiyetin aslını bildirsin, Süleyman Ağanın katline ferman buyurup Kâbe'ye gitmekten feragat eylesin," Sadr-ı âzaman sarayına geldiklerinde vezirin bilcümle tevabii ileri gelüp oklar atup bir kaç adamı katleydiklerinde cumhurun ellerinde silâh yok; bunu makul gördüler ki varup sipahi çarşusundan tır ve keman ve seyf ve sinan ve harp âlâtı alup cenk eyleyeler. Ehl-i sük karşı gelüp rica ve temenna eyleyüp dükkânların yağma edilmesinden kurtardılar. Akşam da

yakın olmakla galiz ve şedid yeminler edüp “yarın yine At meydanına gelüp orada toplanalım,, diye dağıldılar. Bu da malûmun ola ki bu cemiyetten bir kaç gün evvel Esad Efendi ve sadr-ı âzam padişahı Kâbe’ye gitmekten vaz geçirmişlerdi. Meğer padişah bir gece rüyada görür ki kendisi taht üzerinde oturuyor ve elindeki mushaf-ı şerifi okuyor, fahr-i kâinat efendimiz zâhir olup elinden mushaf-ı şerifi alıyor ve tahttan indiriyor; padişah hâkpây-ı risalete yüz sürmek istedikde cür’ete mecali olmuyor ve nasib olmuyor. Padişah uyanıyor, ertesi günü Hoca Ömer Efendiye davet ediyor, rüyanın tabirini soruyor. Hoca diyor ki “Padişahım! evvelâ Kâbe’ye gitmeğe niyyet eylediniz, sonra vaz geçdiniz, hususiyle gaza ile hac emr-i ilâhîsini Kur’anda okuyorsunuz, niçün Kur’anın fermaniyle amel etmezsiniz? Mubarek elinizden mushaf-ı şerffin alınması ve tahttan indirilmeniz ve kadem-i şerife yüz sürmemeniz niyyeti bozduğunuzdan itâba düçar olmuşsunuz. Hacc-ı şerif müyesser olduktan sonra Ravza-i Mutahharaya da yüz sürer-siniz,, deyince padişah bu tâbirden ziyade keyiflenüp hacca gitmekte inadına musir oldu. Bir gün padişah kendi imamını namazdan sonra davet edüp bu vak’ayı söyler; imam efendi der ki “şeyhlerin medar-ı iftiharî Üsküdarî Aziz Mahmud Efendi müsteceb-üd-dave dâînizdir. İstifta buyurun,, der. Padişah da bu vak’ayı tafsil edüp Azize gönderir. Aziz de rüyanın tabirinde yazar ki “okuduğunuz kelâm-ı izzet, hükm-i rebbanîdir ve ona imtisal lâzımdır ve oturdukları taht cübbe-i vücuttür; bu rüya ziyade korkulu ve muhataralıdır. Allah bilir bu korkulu vak’a yakın günlerde olur ve tövbe ve istiğfar üzere - vestainu min ehl-il-kuburi - fehvasınca hak sübhanehu ve tealânın evliya kulları merâkid-i şerifelelerinden ve kubur-ı münfrelerinden istimdad taleb buyurun ki beliyeler def’ ola,,. Padişah da Eba Eyyubî- Ensârî ziyaretine gidüp fukaraya tasadduk ve kurban için sığır, koyun emreder. Sığır koyun bulunur, toplamak için bostancılar Edirnekapısında ve Karagümrük’te araba sığırlarını cebren alıp üçbin akçalık çift hayvana bin akçe verüp götürüp kurban ettiler. Muttasil Üsküdar’a eşyalar taşınıp göçmek sadedinde bulundular. Bu esnada şeyh-ül-islâm padişaha fetva gönderüp “padişâhların Kâbe’ye gitmesi farz değildir; adalet üzere ahalinin ahvalini görmek evlâdır,, dedi. Pâdişâh bu mazmundan gəzaba gelüp amel eylemedi. Sonra meşâyih-i kiram ve ülema-yı izâmın ekserisi haberler gönderüp men^c etti-

ler. Amma padişahı alıkoymak mümkün olmadı. Bu hususta sadr-ı âzam da ulema tarafından olup çok tekayyüd eyledi. Amma neylesün başı ve mansıbı korkusundan Hoca Ömer Efendiye ve Süleyman Ağaya mütabaat eyledi. Biz yine sadede gelelim: Umum halkın sadr-ı âzam'ın sarayına gittiklerini padişah'a haber verdiler. Padişah ulemanın büyüklerini saraya davet edüp "Kulun muradı nedir," dedi. Ulema bil-ittifak dediler ki "saadetlû padişah'ın Kâbe'ye gitmesini istemeyüp Dar-üs-saâde ağasını ve Hoca Efendiye nefyedin," derler. Bunun üzerine padişah dedi ki "Kâbe'ye gitmekten vaz geçdim amma istedikleri adamları şehirden sürmek değil mansablarını bile kaldırmak olmaz,". Sonra o gece cumhur arasında bir söz peyda olur ki "padişah cümle bağçelerde olan bostancıları ve iç halkını silâhlendirmiş ve on adet darbezen getirmiş,". Bu söz dahi bostancıların içinde şâyî' oldu ki cümle donanmacı yeniçeriler kadırgalardan toplar ile deniz tarafından sarayı muhasara edüp çevirmişler; diğer cumhur dahi Bâb-ı hümayundan saraya yürüyüş edeceklermiş. Bu sözden bostancılar ziyade korkuya düşüp ertesi gün receb ayının sekizinci perşembe günü seher vakti Odalar meydanına toplanub sonra Fatih Camii haremine varup her biri âlât-ı harp ve seyf ve sinan ile Et meydanına geldiklerinde padişahın emriyle şeyh-ül-islâm ve nakib-ül-üşraf Şerif Efendi ve iki kadıasker ve kıdvet-ül-müfessirin Şeyh Ömer Efendi ve zübdet-ül-va'izin Şeyh Sivasî ve Şeyh İbrahim Efendi ve Şeyh Derviş Efendi ve Kadı zâde Efendi cümlesi cumhurun cemiyetine geldiler, "bu toplantınızdan muradınız nedir?," dediler. Cumhur da "bil-ittifak altı kimsenin katillerini isteriz," diye defter verdiler. Biri Hoca Efendi, biri Dar-üs-saâde ağası, biri sadr-ı âzam, biri kaymakam Ahmed Paşa, biri de Defterdar Baki Paşa idi. Ahmed Paşayı istemelerinden murad padişah seferde iken Ahmed Paşa İstanbulda kaymakam idi, oturak ve korucuların maaşını eksik verdiğinden taşlamışlardı. O da sekbanbaşı Salih Ağayı azledüp Kara Hasan Ağa sekbanbaşı olmuştu. Padişah İstanbul'a geldikte Ahmed Paşa koruculardan şikâyet eyledi; padişah da "koruculuk lağvolsun," dedikde yeniçeri ağası Ali Ağa "bir uğurdan olmaz tedricle edelim," diye iki bine yakın oturak ve korucunun dirlikleri kesilmiş idi. Biz yine sadede gelelim: Cumhur bu zikrolunanların hakkında defter verdiklerinde ulema ile padişaha gönderdiler idi. İstedikleri adamları vermekte padişah inad edince ulemâ ve meşayih

cümleten dediler ki “cumhura mahalefet eyu değildir, ecdad-ı izamın zamanında da olagelmıştır; bunlar istediklerini yaparlar, sonra güç olur,,. Padişah cevaben dedi ki “siz ebsem olun; onlar başsız askerdir tiz dağılır,,. Tekrar nasihat ettiklerinde gazaba gelüp “anların işi görülmüştür; onların haklarından geldikten sonra sizin dahi içinizde haklarından gelinecekler malümdür,,. Ulemâ padişahdan bu sözü işidince bir şey söylemeyüp dışarı çıktılar. Padişahı taşraya çıkmağa da komadılar, padişahı da koymadılar şöyle durdular. Saray haricinde bulunanlar da cumhur-ı ülemânın gelüp haber götürmediklerini görüp bildiler ki söz geçmedi cümlesi bab-ı hümayuna yürüdüler. “İçerude bostancı ve iç halkı müheyyadır, toplar kurulmuştur,, diye korkularından Ayasofya minarelerine adamlar çıkarup saray tarafından hareket olmadığını bilüp derhal tüfenkli yeniçeri önlerinde ve sipah arkalarında yalın kılıç Bab-ı hümayuna geldiler; kapıyı açık gördüler. Kapıcıların bir kaçı dediler ki “ha, gafil olmayın tedarik üzere gidin,,. Beş yüz kadar sipah ve yeniçeri ellerinde âlât-ı cenk ve tüfek ile kapudan bekçi kodular; andan Odun anbarına girüp âlâtı olmayanlar odun alıp İkinci kapıya girüp tekbir ve gülbang çekerek üç bölük olup bir bölüğü vüzera oturduğu Kubbe önüne doğru gittiler ve bir bölüğü Matbah önünde durdular, bir bölüğü Arz odasına kadar girüp “pâdişahımızdan altı nefer kimseleri istedik cevap gelmedi. Şer’ile davamız ve elimizde fetvamız vardır,, diye çok söylediler, asla cevap getiren yok; daha içeri mezkûr sarayın içine vardılar. Bir kaç hadımlar karşı gelmek istemiş ise de cür’et edemediler. Cumhur hareme girince bir sada peyda oldu ki “şer’ile Sultan Mustafa’yı isteriz,,. Bu sesi işidenler hep böyle söylediler. Zülüflü baltacılarından sordular “Sultan Mustafa kandedir,,. Asla cevap vermediklerinden içlerinden bir oğlan harem tarafına işaret etti, bir kubbe gösterdi. Cumhurun içinden bazıları müşkilât ile o kubbenin üzerine çıktılar; zira kapusu iç haremde idi. Sultan Mustafa’nın hizmetinde olan cariyelerden biri hazin avâz ile “Sultan Mustafa bundadır,, dedikte derhal Matbahdan baltalar ve kazmalar götürüp kubbenin üzerinde kurşunları kesüp kubbeyi deldiler, pençere demirlerini kırdılar. Bu tarafda Sultan Osman bu hali gördükde can başına sıçrayup “tiz Dilâver Paşayı bulun,, dedi. Meğer, kaçmış imiş. Derhal bostancılar varup Üsküdar’da Şeyh Aziz Mahmud Efendi tekkesinde bulup bir kayığa koyup getirdiler. Bu tarafda

cumhur kubbe delerken bir kaç hadım ok attıklarında ahali hemen yetişüp paraladılar ve kubbe üzerindeki de kubbeyi tamamen deldiler amma aşağı inmek mümkün değil; ip bulunmama- makla vüzeranın oturdukları Divanhânenin perde iplerini kesüp üç nefer sipah ve üç nefer yeniçeri kendülerini ip ile bağlayıp aşağı indiler ve Sultan Mustafa'nın ayaklarına baş koyup içlerinden biri gönlünden kopan bu şiiri okudu :

*Cümlenin reyile şahım sözümüz
birdir bizim
Çık senindir taht hep emrindeyiz
şah ol bize
Halimizden Tuğyâ sorarsa
yâran-ı safa*

*Halis-ü muhlis muhibb-i bî
riya hep çâkeriz
Biz senin mahkûmunuz her
emrine fermanberiz
Şah-ı âlem devrine erüştüğü-
miz söyleriz*

“Padişahım asker dışarıdadır, padişahıma muntazırdılar,, de- yince ilk cevabı “meded su,, oldu. Bir kaç yerden su yetiştirdiler içüp “elhamdülillâh,, dedi. “İki gündür bana su vermezler, açlık ve susuzluk ile öldürmek isterler, kılıç ile öldürmeğe kadir değiller emr-i haktır -hak yukaddir-,, dedi. Elhak, insaf edince o gün öyle büyük bir kubbeyi delüp yıkanlar ve kendülerine ip takup sultan Mustafa'nın yanına inen şahbazlara tahsin demez misin ?

Kostantaniyye şehri feth olalıdanberu o yere kul taifesinden ayak basmış değil idi. Sonra Sultan Mustafa'yı ip ile bağlayup yukarı çektiler. Arkasından Sultan Mustafa'nın hizmetinde olan iki cariyeyi çıkardılar ve aşağı indirip cumhur içine getirdiler. İşte o zaman (Sultan Osman) iş işden geçtiğini gördü. Dilâver Paşayı getirtmişti ve saray hareminden bir kapu açtırup Dilâver Paşa ile Dar-üs-saâde ağasını hadımlar dışarıya bıraktılar “işte istedi- ğiniz adamlar,, dediler ve acele Kızlar dairesinin kapısını kapadı- lar. O anda cumhur aslâ tevakkuf etmeyüp ikisini de paraladılar. Sonra Sultan Mustafayı Arz odasının kapısı önünde biraz oturtup oradan Esad Efendi'nin atına bindirüp zındandan çıkmış, adam gibi zaaftan oturmağa mecâli yok idi, bu cihetle yine Arz odası karşısına oturtup burada Sultan Osman tarafından Şeyh-ül- islâm ve kadıaskerler ve kibar-ı ulema ve meşâyih cumhurun içine geldiler ve “padişahınız Sultan Osman size selâm edüp istedik- leri adamları verdim, diğerlerini de bulayım, her ne muradları var ise verelim, Sultan Mustafa'yı bırakın dursun ve biz dahi bu hususta kefil olalım; istedikleriniz ne ise muradınızı yaptırıvere-

lim,, dediler. Cumhur da "bu söz evvelce gerekti; biz istediğimizi bulduk,, dediler. Bu mahalde Sultan Mustafa orta kuşak ile oturuyor ve üzerinde ferace yok idi. Ulemadan ferace istedikler kimse ferace vermedi. Sonra "Sultan Mustafa'ya bi'at edin,, dediler. Ulema cevab verdiler ki "henüz Sultan Osman tahtta oturur bi'at câiz değildir,, diye ahali cumhur-ı ulemâ ile bir saat kadar nizâ eylediler. Sonra herkesten evvel Kethüda Mustafa Efendi bi'at eyleyüp bunun üzerine ulema ve meşâyih cümleten bi'at ettiler ve şehri İstanbul içine dellâllar çıkarup "Sultan Mustafa padişah oldu,, diye ilân ettirdiler. Bu biat gürültüsünden zümre-i ulemâdan Kaf zâde Faizî Efendi fücceten vefat eyledi. Sonra cumhur dediler ki "Padişahım, sen burada oturma, Sultan Osman sana hata eder, seni Eski saraya götürülim,,. Amma Sultan Mustafa'nın orada oturmağa bile iktidarı yok idi; dışarıdaki hastalar arabasına bindirüp iki cariye ve valdesi ve Derviş namındaki bir gulâmı arabaya bindirildiler, arabaya her taraftan ipler takılıp bir birine el ele tutup arabayı çekerek Eski saraya getirdiler.

Nazım

Hüdanın emridir cümle bu işler Arada yoktur asla sun'-ı tedbir

Oradan cumhurun bir bölüğü varup İstanbul ve Galata zindanlarını açup içinde olanları salıverdiler. Bir büyük cumhur Baki Paşanın evini yağmağa gittiler. Bir bölük dahi İstanbul kadısı ki Hoca Ömer Efendinin oğlu idi onun evini yağmaya gittiler. Bu esnada bir haber şayi' oldu ki Sultan Osman, yeniçeri ağalığını kapıcıbaşıya verdi.

Mezkûr Kara Ali Ağa dahi Sultan Osman'dan el öpüp evine geldi; ağalığa lâayık libaslar giyer, kul ağaları da onun elini öpmeye gelirler diye otuz kise akçe yeniçeriye koyun akçesi ve iki yüz hıl'at de ocak ağaları için hazırlayup durur amma cümle cumhur da evini basup cümle malını gırbalden eleğe kadar yağma ederler, kendisi ise kaçup kurtulur.

Bu gece Osman, bostancılarla saraya gelüp Sultan Mustafa'yı katledecek diye bir haber şayi' oldukta cumhurun bazıları dediler ki "bu gece Eski sarayda Sultan Mustafa'yı bekleyelim,,. Bir bölüğü de "hayır Sultan Mehmet Camiine götürülim orada bekleyelim,, dediklerinde nihayet Ferudun Efendi söziyle Ortacamiye götürmeğe

rey verdiler. Bir araba hazurlayup padişahı ve validesini ve cariye-yi bindirüp araba yanınca saray ağası ve Derviş nam silâhdar gulâm piyade olarak akşam vakti Ortacamiye götürdüler.

Receb ayının sekizinci günü cuma gecesi idi. Sultan Mustafa Ortacamiye girdi ve el kaldırıp dua eyledi ve duasında dedi ki “ey padişahlar padişahı, ricam budur ki bana zulmeden Sultan Osmanı da bu mescidde göreyim,,. Biz yine sözüme gelelim: Bu esnada Sultan Mustafa yeniçeri ağalığın evvelki ağaya verüp hatt-ı hümayun gönderdi, Ortacamiye gel diye davet eyledi fakat ağa gelmedi. “Ne sultan Osman’a ve ne de Sultan Mustafa’ya varırım, vüzera anda değil ben anda neylerim,, diye gelmedi. “Padişahlık kimde karar iderse sonra ana varalım,, dedi. Akibet odabaşılardan bir kaç kapuya varup “eğer biz isteyüp dilersek elbette gelürsün,, dedikte ağa dahi durup Orta camie geldi Sultan Mustafa’ya buluşup el öpüp hıl’at giydi; sonra taşra gelüp kul taifesine “padişahınız mubarek olsun,, dedi yatsu vakti henüz geçmiş idi kapuya geldi, (Sultan Osmanı kapuda buldu. Sadr-ı âzam Hüseyin Paşa ve Bostancı başı Mehmet Ağa da Sultan Osman ile beraber idiler.

Biz yine sözüme gelelim: bundan evvel ne vakit ki Sultan Osman Sultan Mustafayı Eski saraydan Ortacamiye götürdüklerini işitti can başına sıçradı.

Nazım

*Hekim-i mutlak'ın ola bir işde hükm-ü takdiri
Hezaran olamaz erbab-ı aklın re'y-ü tedbiri*

Derhal Hüseyin Paşayı davet eyleyüp vezaret mührünü ona teslim edüp “kendi kendimize inadımızla aceb iş işledik, şimdi tedarik nedir, ne dirsiz,, diyicek Hüseyin Paşa ve Pir Mehmet Ağa dediler ki “madamki Sultan Mustafa Odalara varup sığındı biz de Ağa kapusuna varalım,, dediler. Sultan Osman “yok bu söz değildir. Eğer yalnız yeniçeri olaydı onlara söz geçerdi. Ulemâ ve sipah ve eşkiya bilebilir. Hâlâ iki yüz kise bağlıdır; birkaç yüz tevabiimizle kayıklar müheyya edüp Anadolu’ya geçelim sonra tahtgâh-ı kadim Bursaya varalım. Kul yazalım, yığınak yapalım görelim ne zuhur eder,, dedi. Hüseyin Paşa ile Pir Mehmet “Padişahım, bu makul değildir, kapuya varmamız yeğdir,, deyüp on beş kise filori alup yatsudan sonra kapuya geldiler idi. O vakitte

de yeniçeri ağası da Ortacamiden kapuya gelüp Sultan Osman'ı buldu. Müşavereye oturdular; akibet cevabı bunun üzerine kodular ki sabahleyin erkenden yeniçeri ağası Odalara varacak odabaşları davet edüp ellişer filori in'am ve mor çuka verilecek ve sipahiye de onar akçe terakki ve in'am ola. Sultan Mustafa'yı tekrar saraya götürsünler. Bu müşavere üzerine yeniçeri ağası seher vakti Odalara gelüp evvelce çorbacıları olduğu Odaların oda başlarını çağırıp in'am ve ihsan ahvalini bildirdikde "diğer odabaşları da gelsün bu cevabı sizden işitsünler," denildi. Haber idüp Eski ve Yeni odaların odabaşları hep gelüp bu cevabı işittiklerinde "Makul buyurunuz biz neferata söylesek belki itimat eylemezler; kendünüz Ortacemie gelüp bu cevabı söyleyin, umumen sipah ve yeniçeri işitsünler, ümididir ki hayır ola," dediler. Ağa dahi "nola," deyup Ortacemie varup camiye girdi. Sultan Mustafa ile buluşup sonra dışarı çıkup cümle kapısının önünde merdiven başında durup "ağalar, yoldaşlar, padişahınız mubarek ola amma Sultan Osman da ocağınıza düşdü, kapuya geldi, size sığındı. Ellişer filori in'am ve çukalarınız mor sıkorlat ve sipah ağalarına da in'am," demeğe mecal bulmayup bir sipahi ağayı eteğinden çeküp merdivenden aşağı düşürdü, silâh üşürüp paraladılar.

O mazlumu bî günah şehid eylediler. O mahalde cumhurdan bir bölük, maktul ağanın ayağına ip bağlayup Aksaray çarşısına bıraktılar ve bir bölük de merhumun evini yağma ettiler. O mahalde ocak ağaları perişan olup dağıldılar. Bir cumhur dahi gümrük emini Murad Çavuşun evini târâca gittiler. Bir bölük dahi Hacı Subaşının evine gittiler, bir alay eşkıya da Ağa kapusuna Sultan Osman için gittiler; o kadar istediler bulamadılar. Meğer ta içeride hatunlar yanında imiş. Sadr-ı âzam Hüseyin Paşa kaçdı; ardından yetişdiler, ayağından seğirdüp Saka kârhanesi önünde paraladılar ve Pir Mehmet Ağayı âzad ettiler. Kadınlar yanında Sultan Osman'ı bulup çıkardılar ve bir beygire bindirdiler. Başında arakiyesi bile yok, kâkülü perişan o mazlum-ı merhumun gözlerinden yaşlar akar. Orada Panaz Oğlu namında bir sipahi acıyup kendinin dülbendini padişaha giydirdi. Eğer sorulursa ki "Pir Mehmet ağayı azad edüp sadr-ı âzama katle sebab nedir?," Cevab budur ki Sultan Osman Hotin seferinde iken Hüseyin Paşa sadr-ı âzam idi; cenk günlerinde lüzumsuz yürüyüş teklif eyledikte asker halkı "yürüyüş yeri değıldir kulu kırdırırınız," dediklerinde

“padişaha kul mu eksik olur, topal eşeğin yerine sağlamını bağlarız,, der idi.

Bir sebep de budur ki sefere giderken her gün Sancağ-ı şerif yanında sure-i feth-i şerif okunurken bir kaç çeşteciler asla Kur’an-ı kerim dinlemeyüp Hüseyin Paşanın medh ve senasını sayup dökerlerdi. Hafızlardan biri “benim sultanım, kelim-i şerif okunurken tahfif-i kur’an eylemeyin,, dediklerinde cevaben “askerlik halidir : bazı yerde tilâvet ve bazı yerde şakavet olur,, derlerdi.

Pir Mehmet Ağanın halâsına sebep vakta ki Sultan Osman meyhaneleri basup sipah ve yeniçeriden tuttuğunu bahçe önünde istediği gibi döğüp sonra katleyle diye bostancıbaşıya emreyledikde bostancı başı azâd edüp nice yüz adamın kurtulmasına sebep olup padişaha “katleyledim,, diye cevap verirdi. “İyilik zayi olmaz,, meşhurdur. Biz yine sözumüze gelelim : Vakta ki Sultan Osmanı Ağa kapusundan bir beygire bindirüp enva’-ı teşhir ve teşni’ ile yola çıkardılar. Yolda ana söyledikleri herze ve hezayan ve şutum-i galize söylense insana gam getirir. Ancak bu kadar var ki “Canım Osman Çelebi, meyhaneleri basup sipah ve yeniçeriyi taş gemisine koymak olur mu?,, ve Altuncu Oğlu namında bir denî ve mübtezel ve mülevves-i bîitibar padişahın mübarek ayakların sıkup bazı şutum eyledikde merhum-ı mazlum ağlayup “behey edebsiz, padişahınız değilmiyim? Tazelik başınızdan geçmedi mi?,, der idi.

Bazıları da “ecdadın sekban ile mi vilayetler fethyleydi. Anadolu vilâyetinde sekban eşkiyasının tuğyanında vilâyet elden gidüp pederin Sultan Ahmet zamanında sekiz sene babanı uğraşdıran Kalender Oğlu, Canbulat ve bunlara benzer eşkiya, sekban eşkiyası değil mi idi?,, dediler.

Sultan Osman dahi “Hey adamlar ! Neyleyeyim bana Hoca ile Dar-üs-saâde ağasından oldu. Hüseyin Paşanın günahı yok idi,, dedi. Hele bu hal ile Ortacemie getirdiler. Bir köşeye koydular. Üzerine on dört cemâatinden Mihaliçli Mehmet Ağayı müekkel koydular. Orada ağalık hizmeti Sultan Mustafa’nın hizmetinde olan Derviş nam gulâma verildi. Sultan Osmanı kethüda beyin atına bindürüp başında iç oğlan arakiyesi ile kapuya gönderdiler. Sadr-ı âzamlık Davut Paşaya verildi. Bu tarafda da cümle ahali “Padişahımız çıksun görelim,, dediler. Sultan Mustafa camiden

çıkıp merdiven başına geldi, halka selâm verdi. Gülbang-i Muhammedî getirdiler. Sultan Osman gülbangi işidüp Mehmet Ağaya “sen ocakda ne idin?”, dedi; “haseki kulun idim,,” “Ya yeniçerilik kethüdalığını kim verdi,?” dedi “Sultan Mustafa verdi,,” dedi. “Ya, anın hükümü nafiz midir. Aç şu pencereyi ben dahi kullarıma söyleyin,,” deyüp pencereyi açtılar. Sultan Osman başını dışarı çıkarup “benim ağalarım, benim yeniçeri babalarım, ve sipah babalarım! Münafık söziyle tazelik belâsiyle bir küstahlık eyledim ve beni böyle eylemekten nolaydı şimdi gelirken tüfenk ile uraydınız ya beni İstemezsiniz?,” diye yalvardı. Bir uğurdan dediler ki seni istemeziz öldürdüklerine de rızamız yoktur,,” Sultan Osman bu cevabdan meysus oldu, pencereyi kapayup “Bâril beni Sultan Mustafa'nın olduğu yere hapsedin, öldürmeyin,,” dedikde Cebecibaşı denilen haramzâde hemen kemend atup boğmak istedikde Mehmet Ağa ve yeniçeri kethüdası Ali Ağa ve başçavuş Ahmet Ağa yetişüp Cebecibaşıya yumruk üşürüp taşra eylediler. Velhasıl Sultan Mustafayı arabaya bindirüp valdesi iki cariye-leri de beraber binüp arabaya ipler bağlanup kul taifesi el ele verüp yiderek saraya ilettiler. Hicretin 1031 senesinde ve tarih-i İskenderînin 1933 yılında Osmancık zuhurunun 342 nci yılında ve kıran-ı seretanın ol yılında hutbe Sultan Mustafa namına okundu. Receb ayının dokuzuncu günü cuma günü salâ vakti idi ki bu vak'a vaki oldu. O gün Ortacami'de namaz kılınmadı. Çünkü Sultan Mustafayı cülûs ettirdiler. Sonra sadr-ı âzam Davut Paşa ve baki vüzera ve yeniçeri ağası Derviş Ağa ve ocak ağaları Ortacamiye gelüp Sultan Osman'ı bir pazar arabasına bindirüp ikindiden sonra Yedikuleye iletip hapseylediler. Muhasal-ül-kelem o günde olan havadis bir günde olmamıştır. Ve sultan Osman'a olan zulümden ağlamayan taş yürekliye ne dersin? Saltanat-ı Osmaniyandan bir padişah bu veçhile tahttan hal' olmamıştır. Gerçi Sultan Bayazıd-ı Velî zamanında altın akçe ve sikke bozulup ve şah-ı Acem zuhur edüp Sivasa kadar akın eylemişti. Bayazıdın oğlu Sultan Selim Han-ı Gazi ki Arap ve Acem memleketlerinin fatihidir gayret-i şehinşahiye gelüp kul ile yekdil olup babası Sultan Bayazıdı tahttan indirdiler amma bu cefalar olmadı.

Velhasıl o gece yatsu vaktinde sadr-ı âzam ve kethüdası ve Cebecibaşı varup Sultan Osman'ı katle başlayup kement attıklarında Sultan Osman gürbüz yiğit olmakla arslanca hareket etmekle

Kilindir Uğrusu namındaki bir sipahi şakfsi merhumun hayalının sıkup o mahalde teslim-i ruh eyledi. Elhak bu üç günde zuhur eden hadise-i acibe ne idi ki bir şah-ı azîm-i şanı o kulları istemeyüp yüz dönderdi ve nihayet katlettiler ve hak suphanehu ve tealânın emr-i şerifi üzere uzun müddet hapisde yatan bir bî günah mazlum Sultan Mustafa hatırda değil iken ve fikirde yok iken tahta geçüp Osmanlı mülküne padişah oldu. Bu ise basiret gözünü açup ibret alınacak yerdir.

Merhum Sultan Osman'nın müddet-i hilâfetleri dört sene dört ay yedi gün oldu. Bu hususda ehl-i zâhir deseler ki bu işler kul tarafından olmamak gerekti; cevab verilür ki sipah ve yeniçeri ve sair kulun kalbleri kırık idi. Zira kul taifesinin hatası vâki' oldukça meselâ meyhanede bulunup tutulduklarında dört beş yüz değnek urulup ve azab için taş gemisine konulup dirliklerini, maaşlarını keserler idi. Fakat kanun-ı kadim kul taifesinden bir kusur ve hata zuhur edince terbiyesi ağaları kapısına gönderilmek idi. Sultan Osman zamanında kanun-ı kadime riayet olunmadı, kul taifesinin te'dibini bizzat padişah icra ettiriyordu.

Padişaha ulemâ zümresinin rencide olmalarına gelince: Hoca Ömer Efendi bir vâiz âdem iken şeyh-ül-islâmın üzerine geçirilüp ulemânın bilcümle umuru Hoca Ömere sipariş olunmuş idi. Bir sebep de Hekimbaşı Musa Efendiyi Anadolu kadiaskeri eylediklerinde ulemânın kalpleri kırılmış idi. Bunları bırakalım takdir-i kelâm, vakta ki Sultan Osman Hotin seferine azimet eyledikte kendüsünden üç ay küçük kardeşi Şehzade Mehmed Hanı boğmaktan muradı seferde iken belki kardeşinin dimağında saltanat sevdası vardır diye o günahsız mazlumu boğarken anın sözü bu oldu ki "Ben ömrümdede nice nâmurad gittimse hak tealâ hazretlerinden istidam budur ki sen de tahttan ve ömründen nâmurad ve mahrum olasın,, demiş idi. Kaza ve kaderi idi geldi.

Beyit

<i>Hak kulundan intikamı yine abdile</i>	<i>Bilmeyen ilm-i ledünni anu kul etti</i>
<i>alır</i>	<i>sanur</i>
<i>Bir Şah-ı âlişan iken Şah-ı cihana</i>	<i>Gayretlü genç arslan iken Şah-ı cihana</i>
<i>kıydılar</i>	<i>na kıydılar</i>
<i>Gazi bahadır han idi âli neseb sul-</i>	<i>Namı da Osman Han idi Şah-ı cihana</i>
<i>tan idi</i>	<i>na kıydılar</i>
<i>Niyet edüp haç etmeğe komadı kul-</i>	<i>Kalak gerek işitmeğe Şah-ı cihana</i>
<i>lar gitmeğe</i>	<i>kıydılar</i>

<i>Hükmetmeğe kadir iken hak emrine</i>	<i>Hac etmeğe hazır iken Şah-ı cihana</i>
<i>nâzır iken</i>	<i>kıydılar</i>
<i>Eşrat-ı saattir bu dem ruz-ı kıyamet-</i>	<i>Kula nedamettir bu dem Şah-ı cihana</i>
<i>tir bu dem</i>	<i>kıydılar</i>
<i>Tuğt ciğerim doldu hûn derdim bir</i>	<i>Kan ağladı ehl-i fûnun Şah-ı cihana</i>
<i>iken oldu on</i>	<i>kıydılar</i>

Bunu da bil ki yeniçeri yoldaşlar diseler ki “âlem ayağa kalktı, gulüvv-i âm oldu, yalnız biz değiliz nice edelim. Yani bu kavgayı biz nasıl def’edebildik?”, Cevab budur ki Bezestenden ve Saraçhaneden siyaseten geçmek memnudur eğer nagâh geçse o çarşu ahalişi âzar ettirirlermiş

Bir mazlum padişah günahını itiraf ettikten sonra yeniçeri taifesi kadimî nimetini yiyegelmişken ve ta ebed kulları iken katline riza göstereler. Eğer katledeceklerini bilmedik dirlerse cevap veririz ki Yedikuleye konmak mahal ve mucib-i katli olduğu malûm idi. Hususiyle o merhum-ı mazlum “ocağınıza geldim beni Sultan Mustafa’nın hapsolduğu odaya hapsedin, padişahınız mubarek olsun,, demiş idi. Kula lâzım idi ki “Yedikule’ye koduğunuz rızamız yoktur; sarayda hapsedin, katlolunursa sarayda olaydı,,. cevablarında âciz olup takdire havale olur mu? Biz yine sözüme gelelim. Vakta ki Sultan Osman gece vakti Ağa kapusuna geldi. Hüseyin Paşa ve bostancıbaşı Pir Mehmed ile on kise filori götürdüler idi ki kul taifesinin gönlünü alalar. Cumhur gelüp Sultan Osman’ı tuttuklarında “pâdişâh buraya hazine getirmiş,, dediler. Cumhurun ağzını tutmak için kisenin birini alayın içine attırdılar Filoriler ortalığa dağılınca cumhur yağma ettiler amma içerideki mühürlü kiseleri içeridekiler yutup hazmettiler ve hatırda değil iken bir sultan-ı azimi nikbetin nam ve şanı yok iken Yedikuleye götürülüp katloluna ve saltanat ile alâkası olmıyan ağalara devlet gelüp dokuz kise filoriye el uralar; devlet-i dünya ikbal edince böyle olur.

Kıt'a

Gelmeli olsa kişiye devlet
Gitmeli olsa eylemek tedbir

Yidilir bir kol ile bi zahmet
Tutamaz onu olsa bin zencir

Bunu da bil ki bundan evvel Sultan Ahmet Han merhum olup saltanat tahtına bu Sultan Mustafa cülûs eyledikte üç ay dört gün pâdişah olup sonra “kul seni istemezler,, diye saltanattan hal' eylediklerinde Sultan Mustafa der ki “bir gün ola ki seni

istemeziz diyenler, beni arayup bulalar, pâdişah ideler „. Bu sözleri dört buçuk yıldan sonra zuhur eyledi. Zira o zaman kul “istemeziz,, dedikleri yalan idi. Kula bühtan eylediler. O zaman Sultan Mustafa’yı saray halkı tevâşi ve saire ulemâ ile iş birliği edüb hal’ etmişlerdi. Akıbet, kul taifesi de kendilerini töhmetten kurtarmak isteyüb Sultan Mustafa’yı buldular, padişah eylediler. Merhum Sultan Osman hakkında zikrettiğimiz ihanet ve yeni saltanatın bâisi ulemâdan idi, kula buhtan eylediler. Biz sözüme gelelim.

Ol zaman ki Sultan Osman saltanat tahtına oturdu 1027 senesi idi hikmet-i bâri “ fi yevmin nahs-i müstemmir,, vâki oldu; o yıl İstanbul’da bezesten ve cümle mahallesi su içinde kaldı, bir çok eşya ve evler harap oldu. Evvelden böyle bir şey görülmemiş idi ve kışın yazında bir taun-ı ekber, oldu tafsili lâzım değil görenler bilirler ve 1030 senesinde Boğaziçi dondu; Üsküdar ve Beşiktaş arası kara gibi olup üzerinde adamlar gezüp Üsküdar’dan İstanbul’a yürüyerek gelirler idi. Haşimî bu vak’aya şu tarihi söyledi “Yol oldu Üsküdar’a Akdeniz dondu bin otuzda,, ve o yıl kaht ve galâ vâki oldu. Zira malûmunuzdur ki İstanbul’a zâd ve zahire denizden gelür; derya kara gibi olunca sefine gelebilir mi? Bunu da bil ki gerek Sultan Ahmed ve gerek Sultan Osman Sultan Mustafa’yı def’atle katletmek için tekayyüt eylediler, mecal olmadı; zira hak tealânın emr-i şerifi yok idi. Hakdan hidayet olmayacak kul neye kadir?

Sultan Mustafa

1031 senesi Receb ayının onuncu günü Esad Efendi azl olunup Yahya Efendi şeyh-ül-islâm oldu ve kethüda Mustafa Efendi Rumeli kartıaskeri ve Bostancı zade Mehmet Efendi Anadolu kadı askeri oldu ve Çeşmî Efendi İstanbul kadısı oldu; Ömer Ağa sekbanbaşı oldu. Sonra atıyye çıkdı; sipah ve yeniçeriye tevzi olundu. Bunun üzerine bir ay geçdi, iç oğlanları bir gece ittifak edüp kapu ağasını paraladılar. Ertesi gün kul ayaklanup “murad ne idi,, dediklerinde iç oğlanları cevap verüb “bir kaç küçük şehzâdeler var idi anaları katletmek istedi, biz de rıza göstermediğimizden bir kaçımızı öldürmek istedi anınçün eyledik,, dediler.

Amma en doğru söz budur ki maktul olan ağa acemi idi ; yirmi yıl daha sarayı beklese kapu ağalığı yolu bile gelmezdi ; birden bire kapu ağası olmak ile nev'an mağrur olup o yolsuz işlere başladı, sair ağalar hazmedemediler. Bu günlerde beş vakit namazda dualar olundu. Davut Paşa yirmi altı gün vezir-i âzam olup divan-ı padişahiye varup oturmak nasip olmadı. Nihayet Davud Paşayı kul azledüp Meere Hüseyin Paşa sadr-ı âzam oldu. Sonra cuma günü sultan Mustafa Ahmediye camiine namaza çıktı. Ecdad-ı izamı yadigârlarından Ebülfeth Sultan Mehmed Hanın atını urdukları rahtı atına urdurup hayır duaya mazhar oldu. Ve Meere Hüseyin Paşa sadr-ı âzam olunca sipah taifesini kendi koluna alup Devlet-i aliyede ne dürlü âli mansablar ve tevliyet varsa sipahiye verdi. Otuzbeş gün mühr-i hümâyunu zabt eyledi ; yine kendi çırakları şikâyet edüp azl eylediler. Sonra Mısırdan mazul Lefkeli Mustafa Paşa sadr-ı âzam oldu yirmi yedi gün mühre zabt edüp anı da kul istemeyüp Gürcü Mehmet Paşa sadr-ı âzam oldu ve andan evvel receb ayının yirmi üçüncü günü Acemden Ağa Rıza Han nam elçi geldi. Elhak bir tarihte böyle hediyeler ile Devlet-i Osmaniyyeye elçi gelmiş değil idi. Sonra yeniçeri ağası olan "Derviş Ağa," divane meşrep bir adam idi ; bir gün ocak ağalarına der ki "taşradan beyt-ül-mal gelmez oldu, ben kendi adamlarımı taşraya göndermek isterim,". Ocak ağaları dediler "kanun değildir ocak tarafından mümcular ve çavuşlar gidegelmiştir,". Bu söz üzerine ağa da "lânet ocağımıza da ve size de," deyince padişaha haber gönderilip azl olundu. Yerine rikâbdar Kara Mustafa Ağa oldu. İşte o zaman Derviş Ağa hakkında bu beyit söylendi.

*Ey gelüp az günde çok devlet bulan
Pirine ocağına hüddamına
Pire inkâr eyleyüp sebbeyleme
Gûs kıl pendine Şeyh Ruşenî*

*Pir ocağında yiyüp nan-ü nemek
Münkir olmagup begim hizmet gerek
Tiz hükme kor mizan-ı felek
Uyuz olur inine üren köpek*

Bu hal üzere bir zaman geçdi ; bin otuz bir rebülevvelinin ilk günü sipah ve yeniçeri divanda cem olup dediler ki "bundan evvel Sultan Osmanı Yedikuleye koymaktan murad haps idi, katledilmek murad olsa hapse konmadan katlolunurdu ; şimdi vilâyetlerimizde oturamaz olduk (siz padişahınızı katleyediniz) diye bize ta'n-ü teşni' ediyorlar. Elbette katle kim sebep oldu ise padişahımızdan sorarız," diye rikâb-ı hümâyuna arzihal takdim eylediklerinde Sultan Mustafa tarafından cevap buyruldu "Hak tealâ

hazretlerinin nam-ı pâki hakkıçün katle rıza vermedim. Katle bâis her kim ise hakkından gelinsün,, diye ferman-ı padişahı sadır oldu. Sultan Osman'a kemend atan Cebecibaşı idi; Davut Paşa tevabiinden sipahi idi, anı da katleydiler. Davut Paşa kaçdı. Bir kaç gün sonra kendi ağalarından biri müjde parası almak için gelüp nerede idüğünü haber verdi. Bostancıbaşı varup bir köyde samanlık içinde Davut Paşayı buldu ve tutup götürdü. Kapıcılar odasında hapsolunup ertesi gün Divan-ı hümâyunda boy-nu vurulmak ferman olundu. O gece Davut Paşanın hatunu ki padişahın ana baba bir kardeşi idi Davut Paşayı kurtarmak için padişahdan rica eyledikde vaz geçmedi. Sultan padişah tarafından meyus oldukda bunu makul gördüler ki Yeniçeri ocağına bezli mal edüp kurtaralar. Eski odalarda kırk üçüncü ağa bölüğünde Bokcu Murad ve Çökürçü Kurd Oğlu ve Aşçı Hasan ve Kayık-cı Mustafa ve Çalık Mehmet ve Altıncı oğlu Muslu ve bunlara benzer yüz kadar yeniçeri ve sipahlardan cerrah zâde Mehmed Çelebi ve Feridun Efendi ve bunlara benzer Davut Paşa teva-biinden nice adamlar tedarik olunup o gece cellâda ziyade filori verülüp, san'atında bir az geç davran dediler. Tamam bu tedarik görölüp ertesi gün Divan-ı hümâyunda o kadar adam toplandı ki mahşerden bir nişan verdi. O gece zikrolunan cumhur ki ihsan almışlardı, divan halkının önünde durup "bakalım zaman ne yüzden hareket eder,, derken Davut Paşayı Kapıcılar odasından çıkarup Çeşme önünde siyaset meydanına çökerttiler. Cellâd ileri gelüp Davut Paşanın başından bin naz ve istiğna ile dülbendini çıkarup kâh kolunu sığayup kâh kılıcı çıkarup omuzundaki peştemaline silüp oyalanırdı. Bu mahalde sadr-ı âzam Gürcü Mehmet Paşa muhızır ağayı gönderüp "tiz padişahın emri yerüne gelsün boynu urulsun,,diye mahzar gelüp cellâdı yerinde bulamadı, cellâdı bekle-di. Cellâd geldiğinde nerede idin deyince "diğer kılıcı getirmeğe gittim,, dedi. Muhızır ağa "tiz imdi maslahatın gör,, dedi. Cellâd, emir padişahın deyüp kılıcı kınından çıkarup Davut Paşanın başı üzerinde döndürüp Davut Paşanın başına indirmek üzere iken mahud ihsandideler "sakın urma,, diye çağırışup diğer cumhur "elbette ur,, diye çağırışdılar. Kul arasında münazaa çoğalınca ih-san görmüşler bu kavga ortasında Davut Paşayı siyaset meyda-nından kaptılar, dışarıda bir çavuşun atını bulup bindirdiler. Teva-biler Davut Paşanın yanında oldukları halde orta camie getirdiler

ve Davut Paşanın sarayına adam gönderüp müjdelediler ve başına dülbend ve üzerine yeni libas istediler ve Davut Paşanın tevabileri aralarında Davut Paşaya sadr-ı âzamlık verüp minberin ikinci basamağında oturttular. O da kimine çorbacılık ve kimine sancak verüp Bokcu Murad'a muhızrlık ve diğerlerine de mansablar taksimine başladı. Bölük ağaları tarafından bu tarafa çavuş gönderilüp "Paşayı kande ilettiler var haber götür,, dediler. Çavuş dahi sual ederek Ortacamie girdikde paşanın başında mücevve yok idi; miskin çavuşun mücevvesinin alup paşanın devletsiz başına giydirdiler. Bir zaman sonra mükellef elbise yetiştirdiler. Bu tarafta meydan-ı siyasetten paşanın kapıldığını padişah hazretleri işidüp gazaba geldi. İçeruden haber gönderdi ki "yeniçeri ağası bütün ocak halkı ile varup Davut Paşayı Ortacamiden Yedikule'ye ileteler,,. Bunun üzerine emr-i âlî mucibince ocak halkı kalkup Ortacamiden Davut Paşayı arabaya bindirip Yedikulede hapseylediler. Hikmet-i hüda bindirdikleri araba ve arabacı Sultan Osmanı Yedikuleye götüren araba ve arabacı imiş. Rebiülevvelin üçüncü gününün gecesi kapıcılar kethüdası Rahikî damadı olan Ahmed Ağa Yedikuleye vardı; Davut Paşayı Sultan Osman'ın boğulduğu odada boğdurdu. Ölüsünü arabaya konup saraya getirdiler. Teçhiz ve tekfin edüp Atik Ali Paşa haremindedir gömdüler. Bunun üzerine iki ay geçdi. Sadr-ı âzamlıktan mâzûl Meere Hüseyin Paşa mühr-i hümâyunu almak arzusuyla sipah taifesini koluna alup gizlice birkaç kise filori gönderüp ve ocak ağalarından on dört bölükde Tophâneli Ahmed Çelebi'nin evine her gece odabaşları çağırıp her odaya yirmi beşer bin akçe ve odabaşlarının her birine beşer bin akçe ve odabaşlara ikişer yüz filori ve bazısına daha ziyade ve iki bölük başıya adı denilmez onar bin altın dağıtılıp hemen bir gün divanda çorba yemediler. "Aslı nedir,, diye soruldukta "Gürcü Paşayı istemeziz,, denildi. "nola olsun,, diye padişah cevap verdikde " imdi, biz Meereyi isteriz; hemen şimdi divana gelmek gerektir, gelmeyince olmaz elbette gelür,, dediler. Ve Gürcü Mehmed Paşa'dan mührü alup ve kapıcılar kethüdası Hüseyin Paşa'ya iletüp Meere Hüseyin Paşa'yı divana getirdiler. Bunun üzerine yeniçeriler çorbayı yidiler. Gürcü Mehmed Paşa sedirden kalkdı abdesthâneye girüp oturdu. Sonra atı gelmeden bir çavuşun atına binüp gitti. Zaman ne gösterir diye basiret ehilleri ibret gözüyle zuhuratı

gözler iken bir gün kibar-ı ulemâ Sultan Mehmed camii içinde toplanup ve şeyhleri de getirip Sultan Mustafa için "aklında hiffet vardır, imameti câiz değildir, tasarrufa kudreti yoktur. Sal-tanattan hal' olunsun ve sadr-ı âzamı da istemeziz, tahfif-i ulema eylemiştir, def'atle küfrüne fetva vardır," ve her gün Sultan Mustafa'nın validesine haber gönderirler kul taifesi oğlunu iste-mez tedarik gör., diye, "Kise kise filori çıkartup kula verüp ve kendi sarfedüp hazineyi harap eyledi ve beyt-ül-mal tamam oldu,, deyu müftü Yahya Efendiye ve kadıaskerlere adam gönderüp davet eyleyüp getirdiler. Mezkûr cevapları anlara da söylediklerinde "gerçektir mesele bunun üzerinedir amma iki dava bir uğurdan olmaz; evvel varalım padişahdan sadr-ı âzamin azlini isteyelim sonra ne olacağı görüle,, diye bu bahane ile cemiyetten çıkup her biri bahçelerine gittiler. Cami içinde cumhur-ı ulemâ bekliyordu ki müftü efendi sadr-ı âzamin azli haberini getire. Bu canibde cümle vüzera, bölük ağaları ağa kapusuna toplanup ocak ağalarından bir kaç ağa ve sipahilerden de cumhur-ı ulemânın cemiyetine vardılar. Ulema bu gelişi "bu cemiyeti dağıdın,, diye geldiler san-dılar. Üzerlerine hücum edüp "cümleiniz kâfirsiz Meereye yardım ettiğiniz için,, dediler. Bunların içinde "biz divana gideriz,, diye ulemâya tâbi sipah ve yeniçeri var idi. Âşık Paşa türbesinden sancak getirip Sultan Mehmet hariminde diktiler. Bıçakçı oğlu da beraber idi. Kâh Ağa kapusunda olanlar gelüp Sultan Mehmet hariminde olan cemiyetin üzerine gelmek isterler ve kâh "kapu ağasında olanlara varmak olmaz, biz divana gideriz,, diye ulema divanına gitmek isterler. Bu mahalde adam gönderüp müftü ve kadıaskerleri ve Sivasî Efendiyi Ağa kapusuna davet edüp getirdiler. Padişah tarafından bir hatt-ı hümayun geldi ki "elbette varup Sultan Mehmed hariminde olan cemiyeti dağıdasız,, diye. Şeyh-ül-islâm bir daha haber gönderilsün,, dedi. Makul gördükleri üzere nakib-ül-eşraf Şerif Efendi ve meşâyihden Sivasî Efendiyi gönderdiler. Cevap ver-diler ki "Sadr-ı âzamı isteriz, vücuh-i kesfre ile katli helâldır,, dediler; gelüp bu cevabı göturdüler. Tekrar bostancıbaşı ile bir hatt-ı hü-mayun dahi geldi ki "üste bostancılar dahi varsun, bu saatte varup cemiyetlerini bil-küllüye dağıdasız,, diye. İkinci ezanı idi namazı kapuda kıldılar. Sadr-ı âzam ve şeyh-ül-islâm ve kadıasker ağa ve bölük ağaları ve cümle yeniçeri ve sipah bil-küllüye cumhuru dağıtmak için kalkdılar. Tamam Şehzade Camiinin harimine vardıkda

şeyh-ül-islâm rıca eyledi ki "bir dahi adam gönderesiz ola ki dağlalar,, diye makul gördüler. Ağalardan adam gönderdiler; asla müfid olmadı. "Nola gelsünler davamız şer'ile,, dediler. Anlar bu cevabı göturdüler; bunlar da "artık veballeri boyunlarına, gidelim,, derken bizzat kapu ağasıyla bir hatt-ı hümayun geldi ki "tacil ile gidesiz ve tutulanları aman vermeyüp katledesiz,, yazılmış idi. Artık durmağa mecal kalmadı; meğer İstanbul ağası Mimar zâde Mehmed Ağa da sipariş olunmuşdu ki binden ziyade acemi oğlanları ve erazil ve maryol ve bunların ardından zikrolunan kibar ile yeniçeri ve sipah yürüyüp gûya kale fethine giderler gibi gittiler. Bu tarafda cemiyete haber geldi ki "ne durursuz gelenler şer'ile gelmezler, alât-ı harbiye ile gelirler,, dediler.

Akıllı olanlar hemen abdest almak bahanesiyle evlerine gittiler ve harimde bulunan sipah ve yeniçeriler bir birinden evvel kaçdılar. Akşam ezanı okunacağı vakit acemi oğlanlarıyla erazil ve maryol yetişüp cami içinde olan efendilerin cami dışında uşakları elinde olan atların eğerlerini ve sair bulduklarını yağma edüp sonra cami-i şerifin içine girüp içeride ve dışarıda buldukları adamları elbiseleri hatırı için katledüp akşam namazına kamet olunurken Eğribozî Beyzâde nam müderris minber yanında katlolundu; sâdattan idi. Velhasıl o mahalde sâdattan üç kişi ve dokuz talebe-i ulûm ki içlerinde müderris ve kadırlar da var idi diyenler, kibar-ı ulemâdan birinin oğlu ile cümleten on dokuz kişi katlolundu; gadr ve hasareti bir tarafa bırakalım. Çünkü cemiyet dağıldı; temcid vaktinde asesbaşığı câmie gönderdiler, meydanda bulunan maktulleri cami hariminde bir battal kuyu var idi ağzından kapağını kaldırıp on dokuz bi günah maktulün cesedlerini kuyuya attılar. Yâni bu ölenler kimlerdir belli olmasın diye nâbedid ettiler. O mahalde Bursa'lı Meylî Efendi bu müseddesi zâde-i tab'ından söyledi.

Müseddes

<i>Şüphemiz var şol güruhun dinine</i>	<i>Kim gire nahak yere erbab-ı</i>
<i>imanına</i>	<i>ilmin kanına</i>
<i>Kadıtasker ile müftünün de şindir</i>	<i>Bir yezidin ram olup dünya</i>
<i>şantına</i>	<i>için fermanına</i>

Girdiler çok âlim-ü âl-i resulün kanına
Döndü (Sahn-i Han-ı Mehmed) Kerbelâ meydanına

*Cem' olup sultan Mehemed
camiine müslimîn
Kadtasker ile müftü eyleyüp
anda yemin*

*Dediler şer'ullah ey vezir-i
bed âyin-ü din
Azle gittiler anı amma ki
döndüler o hın*

*Girdiler çok âlim-ü âl-i resulün kanına
Döndü (Sahn-i Han-ı Mehmed) Kerbelâ meydanına*

*Kadtaskerlerle şol müftü
dinen gayretsiz
Râm olup dünya için bir
dini yok şefkatsiz*

*Ümmetindir diyemi yarınki
gün hazret size
Kırdırıp ehl-i namazı bir
bölük sünnetsiz*

*Girdiler çok âlim-ü âl-i resulün kanına
Döndü (Sahn-i Han-ı Mehmed) Kerbelâ meydanına*

*Kadtaskerlerle söz bir eyleyüp
ol bed kûmun
Anı görünce olup seyl-i belâ
gibi revan*

*Geldi ağa kapusuna müfti-i
ahır zaman
Bir bölük bi din-ü bedâyin
kaum-i bi aman*

[EYZAN]

*Vakt-i mağribde namaza varmaz
oldu mü'minan
Şimdi dar-ül-harbe döndü
belde-i dar-ül-emân*

*Vehm-i can eyler aduv-ü din-
den her müslüman
Nice sabretsün buna imanı
olan müslüman*

[EYZAN]

Bu hal üzere bir kaç gün geçti; sonra sipah ve yeniçeri ayaklanup velinimetleri olan Meree Hüseyin Paşayı istemeziz diye azlettiler. Bu mahalde Kemankeş Ali Paşa sadr-ıâzam oldu. Meere Hüseyin Paşa sipahiye cümle menasıb-ı âliyeyi tevzi edüp bu kadar kere yüz bin filori dağıttığı için dört ay ve yedi gün için imiş. Velhasıl Sultan Osman vak'asından sonra her gün bir hadise zuhur etti; tafsil olunsa uzayacağından başka gam iras eder. Mese-lâ bir adamın üç yıl ömrü olsa eğer ana deseler ki bu kadar uzun ömür içinde dünyada ne gördün. Bu yakınlarca görüp bu risalede yazdığımız vak'aların birini görmedim dese ve taaccüb edüp dünyada bu da olur mu demesi lâzım gelir; bu az günün içinde hakkın nice kudret ve kuvveti görülmüştür.

Biz sözüme gelelim: Elhak Sultan Mustafada akıl ile alâka olmadığını âlem bilirdi. Bir gün sipah ve yeniçeri ve büyük ule-mâ efendiler Sultan Mustafa hakkında "imameti câiz değildir," dediler idi. O zamanda Meere Hüseyin Paşa bir dolap çevirüp kul tafesiyle ulema arasına ihtilâl vermiş idi.

“Bize lâzımdır ki bu hususu takayyud edelim,” diye ulemâ ile müşavere olunup “padişahımızın tasarrufu yoktur; aklında hiffet vardır; hall ü akdile alâkaşı yoktur, hatt-ı hümâyun dedikleri Reis Hamza Efendinin saraya verdiği Sanevber nam cariyezinin yazısıdır,,. Ulema, cümleten padişahın validesine, haber gönderdiler ki “yarınki gün oğlun Sultan Mustafa Han hazretleri taht-ı âlisinde otururken şer’an sualimiz vardır. Evvelâ adın nedir? ve kimin oğlusun ve bu gün günlerden ne gündür soralım; sonra bunlara cevap verirse emir-ül-müminin padişahımızdır; ana yavuz nazarla bakan kör olur ve illâ değilse imameti şer’an câiz değildir. Sabinin imameti caiz, mecnunun değildir,,. Bu haber Valide sultana vardıkda “ ahvali belli, kaadir olmadığı muayyen ,, Yarınki gün büyük ve küçük divan-ı hümâyuna varılıp tekrar içeri haber gönderildi; gelir gider yok. Sonra sadr-ıâzam ile şeyh-ül-islâm içeri girüp Sultan Mustafa’nın valdesine buluşup “oğlun hakkında şer’-isi budur,, dediklerinde Valide sultan “emr, şer’-i şerifindir ben dahi şer’e mutiim; nihayet oğlumu katleylemeyin, Sultan Osman gibi olmasın,, dedi. Bunlar dedilerki “haşa ki bir zarar erişe; anın nâzırı Allahdır. Onu öldürmek isteyen Sultan Ahmed idi ve sultan Osman idi her biri katline tesaddi eyledikce başlarına her hal geldi; yine yanınızda dursun,, diye taahhüd ettiler. Bu söz üzerine cülûs mukarrer olup sonra müşavereye oturup cülûs mukarrer amma atıyye ahvali nice olur, hazine yok. Âdet üzre atıyye olmazsa etraf ve eknafda din ve devlet hâinleri olan keferi Âl-i Osmanın şimdiden sonra zeval ve nekbetleridir, yeni padişah cülûs eyledi, hazineleri atıyye vermedi dirler; eğer bu sözden kaçup atıyye vermek olursa hazine yok, buna cevap nedir? Meğer ki kul taifesi “bize atıyye lâzım değildir; iki yıl içinde üç atıyye mi olur,, diyeler. Âkıbet bunu makul gördüler ki kul taifesi ve sipah ve yeniçeri ile müşavere edeler. Bu mahalde yeniçeri kethüdası Bayram Ağa ve bölük kethüdaları ve altı bölük ağaları ve kul taifesi bir yere gelüp bu zikrolunan zabitler dediler ki “yoldaşlar, Sultan Mustafa’nın imameti câiz olmadığı için yerine bir pâdişah cülûs ettirmek isteriz; ulema efendiler şer’-i şerif üzre bu hususda fetva verdiler. Lâkin atıyye ve terakki yok; terakki verilse olur amma atıyye mümkün değildir?. Ne dersiniz,, dediler. Cümlesi birden çağırışup derler: “Ulemâ kande ise biz dahi andayız “çünkü padişahımızın tasarrufu olmadığından hal ve akdi câiz değilmiş.

Bize atıyye lâzım değil; yemin edelim in'am namını anmayalım., dediler. Andan bölük ağaları ve kethüdaları ve yeniçeri kethüdası Bayram Ağa yeniçeri cumhuruna gelüp "tekrar lâzım değil., diye tafsil üzre ahvâli söyledikte bunlar dahi "umum üzre bize atıyye lâzım değil; çünkü ülemâ efendilerimiz şer'ile lâzım olanı icra ederler, hizmet-i aliyyelerindeyüz., dediler. Sonra sadr-ı âzam Kemankuş Ali Paşa ,şeyh-ül-islâm hazretleri içeri girüp Sultan Murad hazretleriyle buluşup validesini eski saraydan getirttiler. Divân-ı hümâyunda taht-ı âli kurulup devlet ve ikbal ve saâdet ve iclâl ile 1032 yılında mah-ı zilkadenin yirmi ikinci pazar günü Sultan Murad-ı Rabi' hazretleri taht-ı âlibaht üzre cülûs eyledi. Bundan biraz sonra evvelâ sipah büyüklerinden ve yeniçerilerin nefer sahibi ağalarından bazıları kul taifesine iğva verüp "hiç atıyyesiz pâdişah olur mu? Niçün bahşiş istemezsiniz., dediler. Kul taifesi de "evvel ahd eyledük şimdi anınçün istemeziz., diyenlerden ayrılanlar ve "isteriz., diyenler çok oldu; bu iş pâdişaha arzolundu: "Nola verilsün., buyurdular. Amma vüzer-a ve vükelâ bir yere cem' olup "nola verilme makuldür amma filorinin hali bellü, Meere Hüseyin Paşa hazinayı tamam eylemiş.,. Filori yerine hurda akçealmağa rıza gösterilmiş iken "yok yok elbette filori gerektir., deyüp bin dürlü büyük belâ ile in'am filorisini nasıl tedarik ettikleri tafsil olunnırsa gam getirir ve o in'amı hazz-ı nefsiçün alanlara ve "in'am isteyin., diye iğva edenlere belki lânet ederdi.

TERCÜMELER :

TÜRKLERDE VE MOĞOLLARDA DEFİN MERASİMİ MESELESİNE DAİR *

W. BARTHOLD

Ruşçadan çeviren : ABDÜLKADİR İNAN

Göçebe kavimler tarafından Orta Asya ve Karadeniz bozkırlarında, geçmiş zamanın hatıraları olarak, bırakılan anıtlar, bilhassa kurganlar ve Ruşçada kamennaya baba = taşnine ** diye tanılan heykeller uzun müddet bilginler için muamma olmakta devam etti. Bu anıtların açıklamasında görülen güçlükler, başka arkeolojik materyellerin açıklamasında olduğu gibi, yazılı kaynaklarla ikmal etmek imkânının bulunmamasından ileri geliyordu. Bu kurganları ve taşnine'leri tarihte malûm olan kavimlerden birine nisbet vermek için bunların kesin veya nisbî tarihini tayine yarıyan hiçbir malûmata malik bulunmuyorduk; bugünkü göçebelerin tetkiki ve bozkırlarda eski zamana ait muhafaza edilen rivayetler dahi katî bir netice vermiyordu.

1889 yılında meydana çıkarılan ve 1893 yılında deşifre edilen Orhon yazıtları sayesinde Orta Asya arkeolojisi üzerinde inceleme yapanlar ilk defa olarak tarihi (date) kesin olarak malûm olan materyelleri elde etmiş oldular ki, bu anıtın muayyen ve tarihi bir kavme ait olduğunda hiç şüphe yoktur. Bu keşifle birçok meselelerle beraber, N. İ. Veselovskiy'nin 1915 yılında neşrettiği "Taşnineler meselesinin bugünkü durumu," adlı makalesinde¹ gösterdiği gibi, taşnine'ler adıyla malûm olan ve Moğolistan'dan Karadeniz steplerine kadar yayılan erkek ve kadın heykelleri -ki bu heykeller göbekleri hizasında ellerinde bir kadeh tutarlar - meselesi de kesin olarak halledilmiş oldu. Orhon anıtlarının keşfinden sonra biliyoruz ki bu heykellere yazıtlarda *balbal*

* ZWO. dergisinden alınmıştır. C. XXV.

** Rahmetli Ragıp Hulusi Özden «kamen- baba» terimini «taşnine» diye tercüme etmişti, biz de bu tercümeyle kabul ettik. Ruşça «kamennaya baba» harfiyyen t. kadın, karı demektir.

¹ «Zapiski Imp. Odesskago Ob. istorii i Drevnosti» dergisinin XXXII. cildinden ayrı basım.

denilmektedir. Bunlar Türkler tarafından ölümlerin hatırası için konulmuşlardır. Önceleri bu heykeller ölünün hayatta iken öldürdüğü düşmanları tasvir eden heykellerdi; sonraları, galiba, başka maksatlarla da dikilmiş olsalar gerektir; çünkü erkek tasvir eden heykellerle yanyana kadın heykelleri de bulunuyor ki bunların ölünün kendi heykeli olması da mümkündür. Orhon yazıtlarını bırakan kavim ilk defa milâdî VI. yüzyılda tarih meydanına çıkıyor; işte bu tarih, bahis konusu olan tipteki heykeller için *terminus post quem* oluyor. Rubruk'un anlattıklarından biliyoruz ki, daha onun zamanında, yani XIII. yüzyılın ortalarında, Güney Rusya bozkırlarında yaşayan Ruslara *Polovtsi*, Batı Avrupalılara *Koman* adıyla malûm olan Kıpçaklar böyle heykeller dikiyorlardı. Elimizdeki malûmata göre XIII. yüzyıldan sonra bu gibi heykeller dikilmemiştir.

Türk defin ayini ve merasimini tetkik edecek müstakbel araştırmacılar için kat'i olarak tarihlenen Orhon anıtları ve Veselovskiy'in² haklı olarak "klâsik,, saydığı Rubruk'un Kıpçak defni tavsifi başlıca hareket noktası olacaktır. Türkoloji ilmi, Veselovskiy'in de kaydettiği gibi, bu meselenin halli için pek az şey yapabilmıştır. *Taşnine* denilen heykellerin Türkler tarafından ölünün hayatta iken öldürdüğü düşmanların tasvirleri olarak konulduğu işaret edilmiş ise de bu âdetin menşei, heykellerin tipleri, bu tipin raslanan başka insan heykelleriyle münasebeti meseleleri şimdiye kadar halledilmiş değildir. Yapılması bugün mümkün olan iptidai çalışmalara bile başlanmamıştır. Çinli ustaların iştirakiyle yapılan Orhon anıtlarının başka yerlerde bulunan *taşnine*'lerle mukayeseli tavsiflerine de malik değiliz. Böyle bir tavsif, hangi teferruatın Çinli ustalar tarafından yapıldığını ve hangilerinin bozkır gelenek ve görenekleriyle bağlı olduğunu belki açıklayabilirdi. Yalnız Orhon yazıtlarında değil, fakat Yenisey yazıtlarında da raslanan³ *balbal* kelimesi Türkçe sayılmamakta ve Çince ile izah edilmek istenmektedir. *Taşnine*'lerin inuayyem bir tip defin ile bağlı olduğunu açıklayacak arkeolojik tetkikler de yapılmamıştır.

² Kamennaya babı (Taşnineler), sah. 17 ve b.

³ Tsch. M. a yazıtı (6,4), krş. Radloff. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, s. 393 f. Krş. Moğolistan antikaları, tablo XCIII, burada bu kelimeyi ancak retüş yapılmış estampaıda farketmek mümkündür.

Veselovskiy'nin kaydettiğine göre ⁴ Avrupa Rusyası'ndaki bütün taşnine'ler, kurganlar (höyükler) kaldırılmışlardır; Orta Asya'da birçok taşnine'ler hâlâ yerlerinde (in situ) bulunsalar gerektir; fakat bunlar da, A. V. Adrianov'un kaydettiğine göre, mezarlardan ayrı, tek başlarına bulunuyorlar; ancak Moğolistan sınırı dahilinde Adrianov, bu heykelleri mezar höyükleri yanında görmüştür ⁵. G. N. Potanin'e göre ⁶ ise bu gibi haller Moğolistan'da dahi nadirdir. Nihayet Orhon yazıtlarını bırakan kavmin defin merasimleri hakkındaki haberler, bilhassa Çin haberleri, daha eski ve daha sonraki devirlerde yaşayan göçebe kavimlerin defin merasimine ait haberlerle karşılaştırılmamıştır. İlmî eserlerde bu meseleye dair ancak münferit notlar vardır; elde mevcut bütün materyellerden toplu halinde kimse faydalanmamıştır.

Bu şartlar dahilinde Orta Asya göçebe kavimlerinin defin merasiminden bütün şümuliyle bahsetmek, elbette ki, vakitsiz olduğu muhakkaktır. Bizim bu makalemizin hedefi, N. İ. Veselovskiy tarafından yazılan makaleyi ancak bazı done'lerle ikmal etmekten ibarettir. Bu done'ler evvelâ - zaman itibariyle son göçebe olup taşnine'ler dikmiş kavme, yani Kıpçaklara, ikinciden - bütün göçebeler arasında yüksek siyasî kudret elde etmiş olan Moğollara aittir. Moğollar hakkında, Kıpçaklara nisbeten, daha çok malûmata malik bulunmaktayız.

Rubruk, Kıpçakların alelâde definlerinde bulunan şeyler arasında birinci olarak mezarın üzerine yapılan kurganı (höyüğü), ikinci olarak ölü şerefine dikilen ve yüzü doğuya bakan heykeli saymaktadır. Zenginler ise başka türlü defin olunurlardı; onların mezarları üzerine sivri tepeli türbe yahut tuğladan bir kule, bazan da taştan bir ev yapılırdı. Rubruk'un seyahatinden biraz önce ölen bir Kıpçağın mezarı çevresinin dört cihetinde sırtıklar konulmuş ve bunlara, her cihete dörder olmak üzere, on altı tane at

⁴ Kamenniya babı, s. 27.

⁵ Zapiski R. Geogr. Ob. umumî coğrafya bölümü c. XI, s. 415 te «1881 yılında Altaylara ve Sayan ötesine seyahat» adlı makale. S. R. Mintslov (ZWO, XXIII, s. 300) cilt II deye yanlış göstermiştir. A. V. Adrianov'un son eserinde (Batı Altay arkeolojisine dair. İzvestiya Imp. Arkeolg. Kom., fas. 62, 1916, sah. 45 ve 49) kurganlar yanında (Kara İrtiş yakınlarında bir yerde) bulunan iki taşnine'den bahsediyor; kurganlardan birinde kazı yapılmışsa da hiçbir sonuç elde edilememiştir.

⁶ Oçerki S. Zap. Mongolii (Kuzey-batı Moğolistan eskisleri), II, s. 62.

derisi asılmış bulunuyordu; ölünün hıristiyan sayılmasına rağmen mezarın yanına kırmız ve et konulmuştu ⁷. Rubruk, Kıpçak defnini tavsif ederken yerli terimleri söylemiyor; bu boşluk, galiba, şimdiye kadar *taşnıne*'ler hakkında yazarların dikkat nazarlarına çarpmamış olsa gerektir; bu boşluk XIV. yüzyıla ait olup Venedik elyazması Kıpçak dili sözlüğüyle kısmen ikmal edilmektedir. Bu sözlükteki defne ait terimler Almanca izah edilmiştir ⁸ ki, Radloff'un sözlerine göre, Alman yahut Macar misyonerleri tarafından toplanan materyeller arasındadır ⁹. Bu sözlükte "kurgan," kelimesi "en gihoft grab," yani "mezar üzerine yapılan höyük (tepe)," diye izah edilmektedir. Kurgan kelimesi yaşayan Türk lehçelerinde ve yazı dilinde, tâ Orhon yazıtlarından itibaren "kale, istihkâm," anlamına gelmektedir; bütün lûgat kitaplarında ve bu cümleden Radloff'un "Türk lehçeleri sözlüğü tecrübesi," adlı eserinde hep bu anlamla izah edilmiştir. Bununla beraber Radloff, sözlüğünün neşrinden önce çıkardığı Codex Comanicus ¹⁰ tetkikinde "kurgan," kelimesini "Grabhügel," yani "mezar tepesi," diye izah etmişti ¹¹. Bu kelime Rusçaya, galiba, Kıpçak dilinden olsa gerek, bu anlamla geçmiştir; Orta Asya'da mezar tepesine "tepe," yahut "tübe," denir. Kıpçak sözlüğünde "kurgan," kelimesinden sonra "iv," kelimesi getiriliyor ve "des toden hvs," yani "ölü evi," diye izah ediliyor. Görünüşe bakılırsa genel Türkçedeki "ev," anlamına gelen kelime kastolunuyor ki Orhon yazıtlarında äb, Radloff sözlüğünde ¹² öy, üy (muhtelif lehçelerde äb, äp, äv, eb, ü, üg, üg şekillerinde) dir. Kıpçakçada bu kelime ile Rubruk'un zikrettiği taş türbe-evler ifade edilmiş olsa gerektir.

Iv kelimesiyle bir sırada "der toden huw," anlamına gelen *käsänä* kelimesi vardır. Orta Almandada *huw* kelimesinin tam

⁷ V. de Rubruk, Doğu ülkelerine seyahat, A. İ. Malein tercümesi, Petersburg. 1911, sah. 80.

⁸ Codex Cumanicus, ed. Comes Géza Kuun. Budapestini 1880, p. 222.

⁹ Das türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus, Petersburg, 1887 (Mém. de L'Acad. t. XXXV, N 6) s. 1.

¹⁰ Radloff Sözlüğü, II, 570, 940.

¹¹ Das türk. Sprachm., S. 29. R. M. Meliorauskiy (Moğol devrinde önce Rus yazı diline alınan şark kelimeleri, sah. 14) eski türkçedeki *kurgan* kelimesini farsça کورخانه kelimesinin tesiriyle yeni anlam aldığı hakkındaki fikri "kabul edilebilir" saymıştır.

¹² Radloff Sözlüğü, I, 1171, 1335, 1799.

anlamı bence meçhuldür, uzmanlardan izah almağa da muvaffak olamadım; sözlüğün naşiri Kont Kuun bu kelimeyi *fossa*, yani çukur¹³ diye tercüme ediyor ve kazıntı altaicuma'ya dayanıyor, fakat notlarında¹⁴ des toden huv (sic) tabirini tumulus kelimesiyle tercüme ediyor ki, galiba, bunu Haufen kelimesine yaklaştırmış olsa gerektir. W. W. Radloff¹⁵ kâzânâ okumuş ve Grabhügel diye tercüme etmiştir. Kâsânâ kelimesi Kazak - Kırgızlarda şimdiye kadar türbe (mozole) anlamına gelir; ezcümle Sırderya eyaletinde Perovski (Akmeçit) bucağında "Arık Tümen,, istasyonundan 4-5 kilometre mesafede Kök Kâsânâ türbesi vardır¹⁶. Bu kelime, yerli Kırgızlardan birinin tahmin ettiği gibi¹⁷, Farsça "kâşane,, den bozulmuş ve Kıpçaklara geçmiş olması mümkündür; Rubruk'un zikrettiği tuğladan yapılmış türbe böyle tesmiye edilmiş olsa gerektir.

En çok dikkati celbeden son terim olan *sin* kelimsidir ki des toden bilde, yani "ölünün sureti,, diye izah olunmuştur; bu kelimenin *taşnîne*'leri ifade ettiği âşikârdır. G. N. Potanin'in kaydettiğine göre *sin* kelimesi Çuvaşça ve Tatarcada yüz, resim, suret demektir (kaynak olarak Zolotnitskiy'nin "Çuvaş şözlüğü,, gösterilmektedir), Altayca ve Soyotça'da erkek geyik (sığın) demektir¹⁸. XVIII. yüzyıl bilgin seyyahlarından Falk, Yenisey yazıtlarını (resimli taşlarını) tavsif ederken *sıntaş* terimini Herschfelsen (sığıntaş), yani "geyik resmi bulunan taş,, ve "at taş,, at sureti bulunan taş,, anlamına kullanılmıştır¹⁹. Potanin tarafından Moğolcadaki kisaçilo (hösöçulu) nun müradifi olarak nakledilen Kırgızca *sıntaş*²⁰ kelimesi, şüphesizdir ki, "suret, resim,, anlamına gelen²¹ "sın,, ile "taş,, kelimesinin Kırgızca telâffuzu olan "tas,, kelimelelerinden teşkil edilmiştir. V. A. Kallaur'un sözlerine göre, Merke

¹³ Codex Cum., 222, 262.

¹⁴ Aynı yer, s. 365.

¹⁵ Das türk. Sprachm., S. 31; Radloff Sözlüğü, II, 1174.

¹⁶ Protokolı Turk. Krujka lyub. arheologii (Türkistan arkeoloji meraklıları derneği zabıtları), VI, 98 ve b.; XIII, 26.

¹⁷ Aynı yer, XIII, 12.

¹⁸ Oçerki S.-Zap. Mongolii, II, dördüncü baba ait not 4 (sah. 20).

¹⁹ Falk. Beitrage zur topogr. Kenntniss des Russ. Reiches, I, 349. Krş. A. S. Uvarov, Trudi I. Arh. S'yeza, sah. 503; N. I. Veselovskiy, Kamenniyababı, sah. 4, not I.

²⁰ Oçerki, II, 64.

²¹ Radloff Sözlüğü, IV, 628.

yakınında üzerinde *taşnine* bulunan bir kurgan (höyük) Simtübe tesmiye olunur ki bunun da sıntübe (sıntepe) kelimesinden tahrif edilmiş olması çok muhtemeldir. Aynı müdekkikin sözlerine göre Evliyaata bucağında bulunan *taşnine*'lere de sıntaş denir ki bu da *sıntaş*'dan muharraf olacaktır (müellif bunlara "suret taşı," denildiğini de kaydediyor); Talas ırmağının aşağı taraflarında bulunan mahalle dahi sıntaş denilmektedir ki "bu mahal vadide bulunan iki arşın yüksekliğindeki bir taş münasebetiyle bu adı almıştır,"²². Bütün bunlardan şu neticeyi çıkarmak mümkündür: bu heykelleri (*taşninelere*) diken en son kavim bunlar için şimdiye kadar muhafaza edilen *sın* terimini kullanmıştır. Bütün Türk lehçelerinde raslanan ve temiz Türkçe olduğu anlaşılan bu kelimenin en eşki Türk yazıtlarında Çince'den geldiği iddia edilen *balbal* kelimesiyle neden değiştirildiğini anlamak güçtür. Görünüşe bakılırsa bu *balbal* kelimesi de bozkırlarda epeyce geniş sahaya yayılmış olsa gerektir. Bununla beraber bu kelime, yaşayan Türk lehçelerinin hiç birinde eski manasıyla muhafaza edilmemiştir. V. A. Kallaur'un sözlerine göre, Evliyaata bucağında bir şehir harabesi içinde bulunan küçük bir saha *balbal* tesmiye edilmektedir²³; ihtimaldir ki bu saha *taşninelere* bulunan mezarlara benzediği için bu *balbal* adını almış olabilir. Karadeniz bozkırları göçebelerinde *balbal* kelimesi kullanılmış olup olmadığı şimdilik malûm değildir; bu meselenin müsbet veya menfi şekilde halledilmesi Radloff²⁴ ile Melioranskiy'nin²⁵ Rusça'da put anlamına gelen *bolvan* kelimesinin -ki bu kelime İgor alayı destanında raslanır- Türkçe *balbal*'dan muharref olduğu hakkındaki iddialarının red veya isbat edilmesine bağlıdır. Kıpçak sözlüğüne bakılırsa bu eserin telifi esnasında *balbal* kelimesi Kıpçak lehçesinde bulunmuyordu; fakat buna bakarak İgor alayı destanı çağında bu kelimenin bulunmadığına hükmedilemez.

Taşnine heykellerine karşı dinî saygı gösterilmesi hakkında Rubruk hiçbir şey söylemiyor; umumiyetle onun eserinde Niza-

²² Protokolı Turk. Krujka Lyub. Arh., III, 9 ve b.

²³ Protokol zased. Turk. Krujka L. A. 29 ağustos 1897, ilâve, sah. 3. Krğ. N. M. Melioranskiy ZWO, XII, 4.

²⁴ Die altt. Inschr. der Mongolei, S. 235.

²⁵ "İgor alayı destanında Türk unsurları" (1902), sah. 8 ve b. Türk unsurları hakkındaki ikinci makalesi (1905), sah. 13 ve b.

mi'nin verdiği dikkati çeken malûmatı teyit edecek hiç done bulamıyoruz. Nizamî'nin verdiği malûmat benim Orta Asya'ya birinci seyahatime dair raporumda nakledilmiştir. Burada bir suvarinin put (heykel) yanından geçerken kendi okluğundan bir ok çıkarıp onun (yani heykelin) okluğuna koyduğu anlatılmaktadır²⁶. Bu teferruat dikkatimizi çekmektedir; sonraları, Moğollar devrinde dikilen heykelerde dahi ok konulmuş okluklar bulunduğunu göreceğiz.

Taşnîne'ler hakkında yazılı edebiyatta dikkat edilmiştir ki, Rubruk, Avrupa Rusyası dışında heykellerden bahsetmiyor²⁷. Rubruk, Kıpçaklar ülkesinin doğusunda ancak taşla örtülü büyükçe sahalardan ibaret mezarlar gördüğünü söylüyor; bu mezarların bazıları daire, bazıları da dörtken şeklinde olup dünyanın dört ciheti *uzuntaşlar*'la sıralanmış bulunuyordu. Görünüşe göre bahis konusu olan bu mezarlar, G. N. Potanin tarafından teferruatıyla tavsif edilen muhtelif tipteki kereksur'lar olacaktır²⁸. Bizim bildiğimize göre, Rubruk'un bu hikâyesiyle bu çeşit mezarların *terminus ante quem*'i tayin edilmektedir. Bazı kereksur'ların yakınlarında *taşnîne*'ler bulunmaktadır, fakat bunlar, G. N. Potanin'in sözlerine göre, pek nadirdir²⁹; Rubruk böyle kereksur'lara raslamış olsa gerektir.

Muhtelif kavimlerin etnografik, kültürel ve tarihî sebeplerden dolayı defin merasimlerindeki benzerlik ve ayrılıklar, çok dikkatli olmasına rağmen, Rubruk tarafından ortaya konulamazdı. Bu meseleye dair vakalar ancak şimdi izah edilmeğe başlanmıştır. Uygur Hanı şerefine IX. yüzyılda dikilen Karabalgason³⁰ anıtının yanında *taşnîne*'lerin (heykellerin) bulunmaması dikkate değer. Bunu Uygurların Manihaizmi kabul etmeleri ve yeni dinin tesiriyle izah etmek de güçtür; Uygurların bu dini kabul etmeleri çoktan değildi;

²⁶ W. Barthold, *Otçet*, sah. 20, not 4.

²⁷ V. A. Mustafin, *Protokolı Turk. Krujka*, III, 19.

²⁸ Moğollar mezar höyüklerini Kırgızlara ait sayarlar; höyüklere verdikleri «*hırgis üir*» adı da bundan dolayı olsa gerektir (bu isim Ramstedt'te *Zwei uigurische Runenschriften*, S. 40).

²⁹ Oçerki S. -Zap. Mongolii, 1165. S. A. Mintslov'un ZWO, XXIII deki Uryanha ülkesinde görülen pek çok kurganlar (sah. 295) ve pek ender bulunan taşnîneler (sah. 300) hakkındaki sözleriyle kırg.

³⁰ *Sbornik trudov Orhons. eksp. deki bu anıtın tavsifi ile kırg.*, 1, 4, ve b. W. Radloff, *Die altt. Inschriften*, S. 283; yine «*Moğolistan antikaları atlası*» tablo XXVIII, XXX.

bu yeni dinin defin merasimini değiştirecek kadar muvaffakiyet göstermesi için henüz müsait zaman geçmemişti. Umumiyetle göçebe kavimlerde yeni din defin merasimini kolay kolay kaldıramıyordu; Rubruk'un hikâye ettiği Kıpçak defini de bunu göstermektedir. Manihaizmi kabullerinden önce Uygurlarda *taşnine* (heykel) dikmek âdeti bulunmuş olsaydı din değiştirdikten yarım asır sonra dahi bu âdet muhafaza edilmiş olurdu. Ramstedt tarafından keşfedilen Uygur hakanı mezarında da *taşnine* bulunmamıştır. Bu hakan Uygurların Manihaizmi kabul etmelerinden önce, 759 yılında ölmüřtü³¹. Türk olmıyan kavimlerden hiçbirinin bu tip *keykeller* yaptığını bilmediğimiz gibi, *taşnine*'ler dikmek âdetinin de bütün Türklerde müşterek bir gelenek olduğunu isbat edecek delillere malik değiliz.

XIII. yüzyılda meydana çıkan Moğollar, selefleri olan Uygur Türklerinin tesiri altında bulunuyorlardı; bundan başka o zamanki Çin devlet sisteminin kuvvetli nüfuzunu da görüyoruz. Cengiz'den önce Doğu Moğolistan'ın en kuvvetli hanı olan Kereyit hanı ve oğlu Çin unvanı taşıyorlardı ve bu unvan bunların şahsı adlarını bile unutturmuştu. Aynı Moğollar Baykal ötesindeki ormanlı kavimlerde muhafaza edilen iptidaî Şamanizmin nüfuzu altında bulunuyorlardı; Uygur ve Çin kültürlerinin tesirlerine rağmen Cengiz torunlarının definlerinde öyle ayin ve merasim yapılıyordu ki, bunlar Türk göçebeleri için çok eski çağların kalıntıları olarak telâkki edilmiş olacaklardır.

İlk kaynaklarda bulunan haberlerin tenkitli tetkikleri elimizde bulunmadığından Moğolların, hiç olmazsa Moğol hanlarının defin merasiminin mükemmel tasvirini yapmak imkânsızdır. Kaynakların nisbeten çokluğu böyle bir tetkiki kolaylaştırıyorsa da malzemenin dağınıklığı ve pek mutenevvi olması bu işi güçleştiriyor. Meselâ, İran Moğol hanlarının definlerine ait hikâyelerinde öyle teferruat vardır ki, Moğolistan hanlarının definlerine ait rivayetlerde bu teferruat yoktur ve aksine Moğolistan hanlarının definlerine ait teferruat İran kaynaklarında bulunmaz; "bütün Moğol İmparatorluğunda hanların defin merasimi aynı olmuştur; aynı merasimin teferruatı

³¹ Anıtın tarihi hakkında G. J. Ramstedt, *Zwei uigur. Runenschriften*, S. 45. Uygurların mani dinini kabul ettikleri tarih hak. E. Chavannes ve P. Pelliot JA, II, 1 (1913) 199.

münferit kaynaklarda tesadüfen zikredilmemiş olacaktır,, diye bütün bu haberleri bir kül halinde birleştirmeye hakkımız olup olmadığını da kestiremiyoruz.

Hanedana mensup Moğolları bütün Moğol imparatorluğunda müşkülâtla erişilecek yerlerde, bilhassa yüksek dağ tepelerinde defin edildikleri hakkında bütün kaynaklar müttefiktir; han mezarları asker müfrezeleriyle korulan yasak yerd; bu müfrezede bulunanlar bile han mezarının nerede bulunduğunu bilmiyorlardı; han mezarına hiçbir işaret konulmazdı. Han mezarı, yasak yer olduğundan, her yerde aynı terim ile Türkçe *kuruk* kelimesiyle ifade edilmiştir ki, kuruk ve gururuk şekillerinde yazılır ³². Moğol devrinden önce *kuruk* kelimesinin kullanıldığına dair ancak bir misal bulabildim; bu misal 1068-1080 yıllarında Semerkant ve Buhara'yı idare eden Şems-ül-mülk Nasır hakkında Nerşehî'nin hikâyesinde bulunuyor. Şems-ül-mülk, Buhara'nın güneyinde, şimdiki namazgâhın bulunduğu yerde, toprak satın almış, burada malikâne kurarak *kuruk* tesmiye etmiştir. Bu malikâne yüksek duvarla çevrilmiş ve çevresi bir mil, yani 2-3 kilometre kadar bir sahayı içine almış idi; duvarın içinde hanın at sürülerine mahsus otlak, saray, güvercinlik ve yabancı hayvanlara mahsus park vardı ³³. Türkçe terimin gösterdiği veçhile *kuruk* mefhumu Karahanlılar tarafından işgal ettikleri sabık hilâfet idaresine giren yerli halklardan alınmamış, fakat Uygur alfabesi ve Kutadgu Bilig'de raslanan başka kültür kelimeleriyle beraber ³⁴ Doğu Asya bölgesine Karahanlılar ve daha sonra Moğollar tarafından getirilmiş ve bu terimler, kültürlü Doğu Türkleri'nden olan Uygurlardan alınmıştır.

Moğol devrinde İslâm Orta Asyası'nda *kuruk* kelimesiyle yabancıların girmesi yasak olan bütün yerler ifade edilmiştir ³⁵. Hhususî mülk olan toprak, bilhassa hükümdara ait malikâne, saray,

³² Meselâ Reşideddin'de قوروق kelimesi Berezin neşri TWO. VII, 59; yine orada عزوق sah. 191; Katrmer neşrinde has. 416; Bloche'de ssh 592 ve b.

³³ Nerchakhy., ed. Schefer, p. 27 sq. (غوروق) Krş. W. Barthold, Turkestan, II, 112.

³⁴ Ezcümle «karşı» kelimesi dikkate değer. «Saray» anlamına gelen bu kelime islâm müelliflerine ancak Moğolca bir kelime olarak mâtûmdu. Halbuki bu kelime Kutadgu Bilig'de rastlanıyor. Krş. Radloff Sözlüğü, II, 207 ve b.

³⁵ Krş. Budagov Sözlüğü, II, 52 ve b. Semerkand kurucu hak. Babur'da İlminskiy neşri, sah. 60; Beveridge neşri, sah. 48 burada metin eksiktir.

harem dairesi *koruk* sayılmıştır. Han mezarlarının muhafızlarına *kurukcu* denildiği gibi, hanın harem dairesinin kapıcılarına da *kurukcu* denirdi. Moğolistan'da Cengiz Hanın ve bazı torunlarının mezarına *büyük koruk*³⁶, Moğolca *yehe kuruk* denirdi. Moğolca sıfat olan *yehe* kelimesinin kullanılması gösteriyor ki *kuruk* kelimesi han mezarı anlamıyla Moğolcaya da geçmiştir; bununla beraber bu anlamıyla Moğolcada yerleşmemiştir. B. Vladimirtsov'un haber verdiğine göre, şimdiki Moğlcada *hurıg* kelimesi "yasak yer,, bilhassa hanın ikametgâhı anlamına gelir. Türkistan'a ve Moğolistan'a sokulan Uygurca *koruk* kelimesi pek muhtemeldir ki Çin devlet teşkilâtı tesiri ile gelen bir mefhumu ifade için kullanılmıştır; bununla beraber sonraları Ön Asya despotizm'i gelenekleri tesiri altında meydana gelen aynı mefhumu ifade eden Arapça kelimeyi öğrenmişlerdir. Abbasî halifelerin Bağdat'taki sarayları *harem*³⁷ kelimesiyle ifade olunurdu. Bu kelime Türkistan'da kullanılan *kuruk* kelimesinin hukukî terim sıfatını ortadan kaldırdı³⁸.

Kuruk kelimesinin Cengiz Handan önce Moğolistan'da kullanılmış olduğunu Reşideddin'in bir hikâyesinden anlamak mümkündür; ona göre Kereyt Hanı Van Han'ın "koruğunun bir kısmı,, düşmanları tarafından yağma edilmişti³⁹. Yağma edilen bu yerin hanın otağıyla sürüleri mi, yahut Reşideddin'in eserini Rusçaya tercüme eden Profesör Berezin'in tahmin ettiği gibi,⁴⁰ Hanın "yasak ormanı,, mı, yoksa bütün muhteviyatıyla beraber hanedanın mezarları mıydı, metinden anlaşılmıyor. Yasak olan yalnız hanın mezarı değil, fakat onun şahsî adı için dahi *koruk* kelimesi kullanılırdı; Çağatay öldükten sonra "Çağatay,, adı *koruk* ilân edildi ve bu adı taşıyanların başka ad almaları mecburî oldu⁴¹. Cengiz han tarafından Tangut ülkesinin istilâ edildiği yıl doğduğu için Ügedey'in beşinci oğluna Kaşi adı verilmişti, çünkü Tangut ülkesine Kaşi denirdi (Çince He-si, yani "büyük ırmağın batısındaki ülke,,); bu şehzadenin ölümünden sonra "Kaşi adı *koruk*

³⁶ Bloche'nin neşrinde ۴۰۰۰۰۰ sah. 336 ve b.

³⁷ Yakut, II, 255, 2. Kremer, Kulturgeschichte, II, 57.

³⁸ W. Barthold, K istorii oroşenii Turkestana (Türkistan iska ve irva tarihine dair) sah. 31.

³⁹ TWO, VII, 126.

⁴⁰ TWO, V, 99.

⁴¹ Aynı yer, V, 47; VII, 59.

oldu,, bü ülkeye de yalnız Tangut denildi⁴². Plano Karpini'nin "ölünün adını üç göbeğe kadar söylemeğe kimse cesaret edemez,,⁴³ dediği sözler bu göreneğe ait olsa gerektir. Türk göçebelerinde ölülerin adını söyleme yasağının bulunduğunu gösteren misallere, bizim bildiğimize göre, raslanmamaktadır.

Umumiyetle Moğollarda ölüler kültü ve onunla bağlı Şamanî ayinler göçebe Türk kavimlerine nazaran daha iptidaî ve daha barbarca karakter taşımakta idi. İ. N. Veselovskiy'nin inandırıcı bir surette isbat ettiği veçhile⁴⁴ Türklerle Moğolların defin âdetlerinin esasında aynı Şamanî fikir (ide) bulunmaktadır, ki hanın öldürdüğü veya onun için öldürülen adamlar öteki dünyada ona hizmet edeceklerdi. Orhon Türkleri'nde bu fikrin yankısı olarak han tarafından öldürülen adamların heykelini (balbal) dikmek âdeti vardı ; Moğollarda ise bu fikir hanın öldüğü yerden mezarına kadar nâşını götüren alaya raslanan adamları öldürmeleriyle ifade olunurdu. Marko Polo'nun sözlerine göre, böylece öldürülen adamlara "bizim hakımıza hizmet etmek için öteki dünyaya git!,, diyorlardı⁴⁵. Mönke Hanın ölümünden sonra böylece öldürülen adamların sayısı 20.000 kişiye baliğ olduğunu Marko Polo temin ediyor. Bu haberin hakikate uygun olduğunu sanmıyoruz ; çünkü o zaman Moğol göreneği herkesce malûm idi ; bundan başka, Moğollar; Hanın ölümünü müteakip derhal ferman neşrederek yolların kapanmış olduğunu bildirirler ve herkesin kasabalarda veya bozkırlarda bulunduğu yerde kalmasını emrederlerdi⁴⁶. Binaenaleyh cenaze alayının geçeceği yolda fazla halkın bulunabileceğini sanmak güçtür.

İslâm kaynaklarında Moğol cenaze alayının heyeti ve dış görünüşü hakkında hiçbir malûmat bulamadığımızın sebebi de bu âdet ile izah edilmektedir. Bu kaynaklarda ancak ölünün sandukaya konulduğu ve yola çıkarıldığı kaydedilmektedir. Palladiy,⁴⁷

⁴² Bloche neğri Reşideddin, sah. 7. Bu ülkenin adı hakkında ibid. sah. 597, burada خوشی kelimesinin transkripsiyonu ve بزرگ مغرب رودخانه diye yanlış tercümesi. Benim İzvestiya Georg. Ob. dergisindeki makalemle krş. cilt XXXV, 703.

⁴³ Malein tercümesi, sah. II.

⁴⁴ Kamennıya babı, sah. 25 ve b.

⁴⁵ Minayev tercümesi, sah. 87. D'Ohsson bu adeti hükümdarın ölümünü gizlemek maksadiyle diye yanlış izah etmiştir (I, sah. 381).

⁴⁶ Reşideddin'deki Güyük hanın ölümü hakkındaki hikâye ile krş. Blochet neğrinde sah. 250 ve b.

⁴⁷ Trudı Pekin. missii, IV, 251 ve b.

birkaç Çin kaynağına göre, çok mufassal malûmat nakletmektedir; fakat onun naklettiği hikâyenin bazı teferruatı şüpheyi davet etmektedir. Bu hikâyeye göre, sandukayı hoş kokulu ağaçtan yaparlardı; ölüye elbise giydireler, yanına da altın kapkacaklar ve başka şeyler, ezcümle çaydanlık, korlardı. Halbuki o zamanda Moğollarda çaydanlık, muhakkak ki, yoktu. Moğol hanıyla beraber kıymetli eşya gömüldüğü hakkında İslâm edebiyatında ancak bir haber buluyoruz ki, o da 1265 yılında ölen Hülâgü'nün defnine dair Vassaf'ın hikâyesindedir; güya Hülâgü ile beraber pek çok altın, gümüş ve mücevherat gömülmüş imiş⁴⁸. Bu mesele Moğol hanlarının çağdaşları için dahi açıkça malûm değildi; Plano Karpini ölümlerle, bilhassa hanın ölüsü ile, Moğolların çok altın ve gümüş gömdüklerini söylüyor⁴⁹; Rubruk ise, bu mesele hakkında -galiba Plano Karpini'nin sözleri münasebetiyle olsa gerek - "ölülerin mezarına hazine gömdüklerini ben bilmiyorum," diyor⁵⁰.

Palladiy tarafından toplanan done'lere göre tabuta dört çenber geçirilirdi ve ak keçe ile halıdan yapılan katafalkaya konurdu. Hanın ölümünden üç gün sonra cenaze alayı hareket ederdi; en önde at üzerinde kadın Şaman gider, yedeğinde çok zengin süslenmiş eğerli bir at bulunurdu; yolda her gün koyun kurban edilirdi. Bundan sonra Palladiy, doğrudan doğruya mezara geldiğini ve ölünün defin edildiğini söylüyor. Reşideddin'in mufassal surette bahsettiği han ordusundaki ağıt merasiminden hiç bahsetmiyor. Diğer hanlarda olduğu gibi Cengiz Hanın da, dört büyük (baş) kadının sayısına göre, dört büyük ordası (karargâhı) vardı. Ölü her gün sıra ile bir kadının bulunduğu karargâha naklolunurdu; bütün merasim üç ay devam etmişti⁵¹. Mönke Hanın cenaze merasimi tasvir edilirken aynı şeyler söyleniyor, bununla beraber teferruattan olarak tabutun taht üzerinde bulunduğu ilâve olunuyor⁵².

Palladiy, bir "Moğol rivayeti," ni naklediyor, ki bu rivayete göre, hanların mezarı Kerülün'e giden yol üzerinde bulunan Dolonor kuzeyindeki Tas dağı civarında idi. Reşideddin ise büsbütün

⁴⁸ Vassaf, taşbasma sah. 52. Krş. d'Ohsson, *His. des Mongols*, III, 407.

⁴⁹ Malein tercümesi, sah. II ve b.

⁵⁰ Aynı yer, sah. 80.

⁵¹ TWO, XV, 144 ve b.

⁵² Blochet neşri, sah. 336.

başka bir yeri gösteriyor; ona göre hanların mezarı Burhan-Haldun'da idi; bu dağa "Budda undur", da denirdi ⁵⁸. Moğol destanından anlaşıldığına göre, bu dağ Tola ırmağından Onon ⁵⁴ ırmağına giden yol üzerinde bulunuyordu. Yuan-cao-bi-şi'nin tarihi Süy-sün Burhan dağına Gentey'de Onon ırmağının kaynağı olan Telerçji (telergi de yazılır) dağına aynı saymaktadır ⁵⁵. Rus edebiyatında benim bildiğime göre, Onon ırmağının yukarı başlarına, yani kaynaklarına kadar, buradan da Gentey dağları üzerinden Kerulün kaynaklarına kadar ancak bir gezinti zikredilmektedir ki, o da Dorjitarov'un seyahatidir. Bu seyahatin mufassal tavsifi elimizde yoktur; neşredilen şey, ancak seyyahatte gidilen yolun plânından ibarettir. Bu plânda ırmağın kaynaklarında sıcak maden suları ve daha yukarısında avcılarının çadırları bulunduğu zikredilmektedir ⁵⁶.

Moğol rivayetine göre, Burhan-Haldun kültü daha önce, Cengiz zamanında, meydana gelmiştir; Cengiz'in mezariyle ilgisi yoktu. Bu rivayete göre, Moğolistan'ı ele geçirmek için yapılan savaşlardan birinde Cengiz Han bir başarısızlık neticesinde bu dağda saklanmış; düşmanları dağı üç defa dolaşıp aradıkları halde onu bulamamışlardı. Cengiz Han böylece kurtulduktan sonra bu dağa kurban sundu, dokuz defa yükündü, kıızıdan saçı saçtı; bu kurtuluşun hatırası olarak bu dağa kurban sunmalarını torunlarına vasiyet etti ⁵⁷. Cengiz Han zamanından önce dahi Burhan-Haldun dağında orman bulunduğu söyleniyor ⁵⁸. Rivayete göre bu dağda münferit duran bir ağaç vardı; Cengiz Han bu ağacın altında gömülmesini arzu etmişti. Ölümünden sonra Cengiz Han bu ağacın altında gömüldü ve bu ağacın çevresinde aynı yıl içinde öyle sık orman meydana geldi ki "eski kurukçular bile münferit ağacın yanına, Cengiz'in mezarına, nasıl varılacağını bilememişlerdir" ⁵⁹. Hanların gö-

⁵⁸ Blochet'nin «le grand Bouddha» diye başarısız tercümesiyle krğ; bu tercüme kelimelerin sırası bakımından da reddedilmektedir; Moğolların «Buda» adını bu şekilde kullandıklarına da misal yoktur. «Undur» kelimesinin Reşideddin'de isim olarak izah edildiğine de bk. TWO, V, 97; VII, 124.

⁵⁴ Trudı Pek. missii, IV, 53 ve b.

⁵⁵ Aynı yer, 143. Men-gu-yü-mu-tszı müellifi (P. S. Popov tercümesi, sah. 347) aynı dağı Tola ırmağının güney kıyısında gösteriyor.

⁵⁶ Krğ. Zapiski Sibir. Otd. İmp. Rus. Geogr. Ob., VIII, 148.

⁵⁷ Trudı Pek. missii, IV, 52.

⁵⁸ Reşideddin'in hikâyesi TWO, V, 66 ve b., VII, 83 (bilhassa 85).

⁵⁹ TWO, XV, 144 ve b.; metin, sah. 191 ve b.

müleceği yer, galiba, umumiyetle orman kültü ve ağaç dikme ile tayin edilmiş olsa gerektir. Plano Karpini ve arkadaşları bir çalılık yanından geçmişlerdi; bu çalılar Ügedey Han tarafından "ruhunun istirahatı için," dikilmiş idi; buradan bir dal kesmek ölüm cezası tehdidiyle yasak edilmişti⁶⁰. Yazık ki bu çalıların bulunduğu yer kesin olarak gösterilmiyor; pek muhtemeldir ki Plano Karpini yukarı İrtiş havzasındaki dağın yanından geçmiştir; Reşideddin'e göre Ügedey Hanın koruğu burada bulunuyordu⁶¹. 1291 yılında İran Hanı Argun'un gömüldüğü yerin Moğolca adını d'Ohsson "Avize," okumuştur; bu kelimeyi Our (yani orman) okumak daha doğru olsa gerektir⁶². Mezarlık üzerinde orman yetiştirmek ölünün gömüldüğü yeri belirsiz etmek için en iyi çare idi; bununla beraber, Veselovskiy'in kaydettiği gibi, gerek Çin kaynağında ve gerek Plano Karpini'de tavsif edilen define mezarın ot (yeşillik) ekmek suretiyle örtüldüğü, bundan sonra mezarı bulmak mümkün olmadığı söylenmektedir⁶³.

Plano Karpini'nin sözlerine göre Moğollar yalnız hanları değil, fakat büyük adamları da "gizlice kırlarda," defnederlerdi⁶⁴. Bununla beraber bu adetin bütün Moğol kavminde ne dereceye kadar müşterek ve bunun ne dereceye kadar Moğolların ırkî hususiyetleri olduğunu söylemek güçtür. Mezarlar üzerinde kurganlar yapmak âdeti bu gizli defin âdetiyle çok ayrılık göstermektedir; Moğol riyayetlerine bakılırsa kurganlarda defin âdeti de Moğollara yabancı değildi. A. N. Pozdneyev'in zikrettiği bir yuvarlak kurgan, Moğolların rivayetine göre, Kubilay Hanın çağdaşı olan Mañlay Bahadır'ın mezarı sayılmaktadır⁶⁵. Diğer cihetten biz

⁶⁰ Malein tercümesi, sah. II. N. İ. Veselovskiy'nin JMNP, 1916, No 7, kısım II, s. 95 teki sözleriyle kırg.

⁶¹ Buraya tekabül eden metin Blochet'nin neşrinde yoktur; Umumi kütüphanenin yazma nüshasının V, 3, 2, sah. 1060 ile kırg.; burada dağ hakkında: آنرا بولداق قاسر کونید و همواره بر برف باشد و این زمان آنرا ایکه او ایر میخوانند و ازان کوه بیسون موران و ترکان اوشور نو (?) می آید و در رودخانه اردش میر یزد و ازان کوه تا اردیش دودوزه راه Mezarlığa «Ihe (Yehe) oir (büyük orman)» denildiği kuvvetle sanılabilir. Bu kelimenin başka türlü kıraatiyle kırg: Raverty, Tabaqat-i-Nasiri, p. 1143.

⁶² D'Ohsson, IV, 58; Vassaf'ın taşbasmasında, sah. 245 اوکیر.

⁶³ Kamenniya babı, 12.

⁶⁴ Malein tercümesi, sah. 10 aşağıda.

⁶⁵ Mongoliya i Mongolı, II, 311.

Türk hanlarının mezarlarının halka malûm olup olmadığını ve bu mezarlara işaretler konulup konulmadığını da bilmiyoruz. Orhon ilmî seferî heyeti tarafından Bilge Han anıtı yanında yapılan kazılarda mezar çukuru bulunmamış, buna göre W. Radloff şu neticeye varmıştır: “ölen Türk hanları ve prensleri şerefine dikilen bu anıtlar mezarlardan uzak yerlerde yapılan yuğ merasimi hatırasına dikilmişlerdir,”⁶⁶. Ormanlarda yaşayan bugünkü Türk-Moğol şamanistlerinde görülen bir defin âdeti hakkında Moğol devrine ait yazılı kaynaklar bir şey söylemiyorlar. Bu âdet ölüleri, bilhas- sa kamların naaşlarını ağaçlar üzerinde oda yahut sedir gibi şey yaparak dallar arasına asmaktır⁶⁷. Moğol destanında geçen bir sözün bu âdete işaret etmiş olması mümkündür; bu söz, Cengiz Hanın rakibi Camuğa öldürüldükten sonra yapılan “mutantan defin merasimi,” hakkındaki rivayete geçer⁶⁸. B. Vladimirtsov’un bana anlattığına göre bu destanın Moğolca aslında harfiyen “kemik kaldırmak,” tabiri kullanılmaktadır.

Dikkate değer ki İslâm kaynakları hanın defin merasiminde insan ve hayvan kurban edildiğini umumiyetle söylemiyorlar; yalnız Vassaf’ın⁶⁹ Hülâgü Hanın defni hakkındaki hikâyesinde Hanla beraber gayet güzel giyinmiş birkaç güzel kızın mücevherleriyle mezara gömüldükleri söylenmektedir. Plano Karpini⁷⁰ ile Marko Polo⁷¹ ancak atlar, Sanan-seçen ise atlarla develer kurban

⁶⁶ Sbornik Trudov Orhonskoy ekspeditsii, IV, 7.

⁶⁷ Krş. G. N. Potanin, Oçerki S-Zap. Mongolii, IV, 36-38 (altaylılar, Uryanhalar ve Alar Buryatları hakkında); Soyotlar (Uryanhalar hakkında yine S. R. Mintslov’ta, ZWO, XXIII, 294; yine Gerdizi’nin Furi kavmi hakkındaki sözleri «Otçet o poyezdke v Sr. Azıy» sah. (metin) 87, (terc.) III. XVI. asır Osmanlı müellifi Seyfi (C. Schefer, Histoire de l’Asie Centrale, p. 302) Kırgız’lar hakkında da aynı şeyi (ihtimal ki tarih kaynaklarından alarak) söylüyor. Leyden yazma nüshasına göre (No 917, sah. 22) metin şudur: آدملى اولنده طیراغه دفن اتمزل یوکسك آناچلر واردر تابوتى ايله اول آناچلره چيقاريب قورلر کموکلرى چورویوب توکلنجه طورور

⁶⁸ Trudi Pek. missii, IV, 114.

⁶⁹ Taşbasma, sah. 52; d’Ohsson, III, 407; Katrmer, sah. 416.

⁷⁰ Malein tercümesi, sah. II. Bununla beraber yine orada ölünün sevgili kölesi hakkında bir hikâye vardır. Bu hikâyeye göre köleyi ölünün altında yatmaya üç defa mecbur etmişler ve ölünün altında o kadar uzun müddet yatmışlar ki, «can çekişmeye» başlamıştır; bu işkenceyi atlattıktan sonra onu serbest bırakmışlar; bu köle maruf adamlardan olmuş; görünüşe göre işkenceye dayanamayan köle efendisiyle beraber gömülürdü.

⁷¹ Minayev tercümesi, sah. 87.

edildiğini söylüyorlar; Sanan-seçen bu âdetin adı hayılgâ olduğunu da zikrediyor⁷². Ölü için insan kurban etme, istisnâî bir olay olarak, Moğollarda XVI. yüzyılda görülmüştür. Sanan-seçen'in naklettiği hikâyeye göre Moğol hükümdarı Molon Hatun biricik oğlunun ölümünden sonra bu şehzadeyi öteki dünyaya teşyi' etmek üzere yüz çocuk ve yüz tay boğazlamağa emir vermiştir⁷³. Kurbanların kemikleri yakılırdı; kadınların kurban kemiklerini "ölü ruhlarının istirahatları için," yakmak üzere topladıklarını Plano Karpini bizzat görmüştür. Çin kaynağının dediğine göre mezarlık yanında, mezardan 5 li (yani 2 1/2 kilometre) mesafede üç memur bırakılmıştı; bunlar üç yıl devamınca her gün bir çukurda kurban yakarlardı⁷⁴. Vassaf'ın hikâyeye ettiği göre⁷⁵ Argun Hanın ölümünden sonra kendi onluğuna (Moğolca arbaten terimi kullanılıyor) giren⁷⁶ emirler onun mezarına üç güne kadar her gün yiyecek göndermişlerdi. Resîdeddin'in Cengiz Han için üç ay ağıt yapıldığı hakkındaki sözleri, cenaze alayının ölümün üçüncü gününde hareket ettiği ve üç yıl boyunca her gün kurban kesildiği hakkında Çin kaynağının hikâyesi, mezara üç gün yiyecek gönderildiği hakkında Vassaf'ın sözleri, ölünün sevgili kölesine üç defa işkence edildiği hakkında Plano Karpini'nin anlattıkları Moğolların üç sayısına önem verdiklerini tahmin ettirmektedir.

Ölülerin diriler üzerindeki hâkimiyeti hakkında Moğolların tasavvurları bize az malûmdur; ölülerin adını söylemekten ve bıraktıkları eşyadan kurkmaları ve bundan başka Cengiz Hanın rakibi Camuha'yı kendine koruyucu ruh edinmek için kanını akıtmadan (boğdurarak) öldürmesi⁷⁷ ve umumiyetle Han sülâlesine mensub olanların kanlarını akıtmadan idam edilmeleri⁷⁸ ölülerin diriler üzerinde hâkimiyetleri bulunduğuna dair

⁷² Ssanang - Ssetsen, Schmidt tercümesi, sah. 235.

⁷³ Aynı yer, sah. 249.

⁷⁴ Trudı Pek. missii, IV, 252.

⁷⁵ Tağbasma, s. 248; d'Ohsson IV, 58.

⁷⁶ Metinde 𐰽𐰺𐰍; kelimenin önsesi hakkında bk. P. M. Melioranskiy, Arab-Filolog o mongolskom vazıke, ZWO, XV, 162.

⁷⁷ Trudı Pek. missii, IV, 114.

⁷⁸ Nayan'in idamı hakkındaki Marko Polo'nun sözleriyle krş. (Minayev tercümesi, sah. 112).

Moğollarda tasavvurun mevcut olduğunu göstermektedir. Hanlar mezarlığının bekçiliği Şamanlık kudretleriyle tanılan ormanlı Uryankıt kavminden olan adamlara verilmesi de ölümlerden korkmağa ve onların gönüllerini alma lüzumuna inancıyla izah edilse gerektir. Reşideddin'in anlattıklarına göre Ormanlı Uryankıt'lar yıldırımdan korkmazlardı, şimşek ve gök gürlemesine karşı bağırıp çağırırlardı, halbuki başka Moğollar yıldırımdan korkarlar ve evlerinde otururlardı⁷⁹. Bütün bir kabilenin Şamanlık kudretine malik olduğuna dair başka bir misale Orta Asya tarihinde rasıyamadım.

Hanın mezarından başka ölümünden sonra olduğu gibi muhafaza edilen karargâhı da koruk sayılırdı. Her karargâhta hanın hatunlarından biri ölünceye kadar yaşardı. Plano Karpini⁸⁰ Alagöl'ün doğusunda bulunan Cuci karargâhını zikrediyor (Reşideddin ise bu karargâhı İrtiş'te gösteriyor)⁸¹. Plano Karpini'ye göre Tatarlar "hanların ve beylerin ölümünden sonra karargâhlarını yıkmazlar, kaldırmazlar, bunların idaresini kadınlarından birine verirler; hanlara ve beylere verdikleri hediyelerin bir kısmını bu kadınlara verirler.". Bu karargâhdan daha biraz güneyde, Emil ırmağı kıyısında Güyük'ün karargâhı bulunuyordu⁸²; Rubruk⁸³ bunun yanından geçti, hatta geri dönüşünde bu karargâhı gördü; fakat, anlattığına göre, kılavuzları "bu karargâha yanaşmağa cesaret edemediler.". Hanın kadınları da öldükten sonra, galiba, bu karargâhlarda sülâleye mensup kimse bulunmuyor, yüz kişi muhafız olarak bırakılıyordu. Palladiy'nin ifadesine göre bu muhafızlar "ruhlara tıpkı dirilere olduğu gibi hizmet ederlerdi"⁸⁴.

Reşideddin'in sözlerine göre⁸⁵ *büyük koruk*'da Cengiz Hanın dokuz ordası (karargâhı) bulunuyordu; bunlardan dördü büyük kadınlara, kalan beşi de başkalarına aitti. Kubilay'ın torunu Temur (1294 - 1307) zamanında bu karargâhları Temur'un kardeşi Kamala idare ediyordu. Bu mezarlıkta Cengiz Handan başka Tuluy,

⁷⁹ Two, V, 141, VII, 186 ve b.

⁸⁰ Malein tercümesi, sah. 51.

⁸¹ Blochet neşri, sah. 131.

⁸² Aynı yer, 251.

⁸³ Malein tercümesi, sah. 113 ve b.

⁸⁴ Trudı Pek. missii, IV, 253.

⁸⁵ Blochet şehri, sah. 593 Krş. D'Ohsson, I, 383; Barthold, O poyezdke v Sr. Aşiyu, sah, 20, not 3.

Mönke ve Arık Boğa gömülmüşlerdi; Reşideddin'in sözlerine göre "onların tasvirlerini yapıp daima (önlende) kokulu şeyler yakarlardı,, Kamala kendisi için burada bir puthane de yapmıştı.

Moğol devrine ait bütün edebiyattan ancak mezkûr hikâyede Han mezarlığındaki, ihtimal ki han karargâhındaki, heykellerden bahsedilmektedir. Moğol çadırlarında putların bulunduğundan bütün seyyahlar bahsederler. Rubruk'un sözlerine göre⁸⁶ keçeden yapılmış kuklalar ev sahibinin başı üzerinde asılı bulunur ve ev sahibinin kardeşi,, tesmiye olunurdu; karışının başı üzerinde asılı bulunan kuklaya da "ev kadınının kardeşi,, denirdi. Plano Karpini⁸⁷ ve Marko Polo⁸⁸ nın sözlerinden anlaşıldığına göre aile putları kadınlar tarafından keçe, ipekli ve çuhadan yapılırdı. Plano Karpini⁸⁹ bunlardan başka bir putun karargâh önündeki arabada bulunduğunu kaydediyor, fakat bu putun mezkûr materyellerden yapıp yapılmadığını metinden anlaşılmıyor. Plano Karpini'ye göre her gün öğleyin bu puta tanrıya tapar gibi taparlardı ve Moğollara tâbi başka kavimlerin büyüklerini de buna tapmağa zorlardı; Çernigov kontu Mihail'in idamı da "Cengiz'e tapmadığı için,, diye izah edilmektedir. Hayatta olan hakanın kapısında, yani karargâhın güney tarafında, bulunan tasvir Cengiz Hanın tasviri sayılmıştır. Bekçilerin "ruhlara tıpkı dirilere gibi hizmet ettikleri,, ölmüş hanların karargâhlarında, Çin kültürünün tesiri altında, keçe kuklalardan daha mükemmel heykeller yapılmış olması mümkündür.

Cengiz Han'ın tasviri ve karargâhının daha sonraki mukadderatı hakkında bazı haberleri Sanan - seçen'de buluyoruz, fakat bu haberler pek kısa, kısmen de efsanevidir. Moğol kavmi Cengiz Han'a ait gerçek tarihi vakaları ve gömüldüğü yeri (mezarını) çabuk unutmuştur. Burhan - Haldun dağı Sanan - seçen'de ancak Moğolların mitolojik atalarına dair hikâyelerde zikrolunur, bulunduğu yer hakkında ise ancak "Baykal'dan uzak değil,, denilmektedir⁹⁰. Gentey dağı ayrıca zikrolunuyor ve Burhan - Haldun dağı ile bileştirilmiyor; görünüşe bakılırsa Burhan - Haldun adı,

⁸⁶ Malein tercümesi, sah. 71.

⁸⁷ Aynı yer, s. 7.

⁸⁸ Malein terc., sah. 88.

⁸⁹ Malein terc., s. 8.

⁹⁰ Ssanang Saetsen, sah. 57, 59.

galiba mitolojik bir ad olmuştur. Cengiz Han'ın defni hakkında deniliyor ki, arabaya konulan ölüsünü İhe (yehe) Ütek denilen yere "Altay Hanın gölgeli tarafı ile Gentey Hanın güneş tarafı arasına," götürdüler; cesedi arabadan indirmeğe uğraşılsa da boş yere çalıştılar, yerinden kaldıramadılar; böylece Cengiz Han'ı araba ile beraber gömdüler; ona tapmak üzere buraya beş ak ev yaptılar⁹¹. Bundan su neticeyi çıkarmak mümkündür: Moğollar Cengiz Han'ın mezarını Gentey dağlarının güneyinde gösteriyorlardı. Schmidt'in kaydettiğine göre bu hikâyedeki «Altay» adından şimdi bu adı taşıyan dağları anlamak mümkün değildir. Dikkate değer ki, daha Marko Polo⁹² hanlar mezarlığının bulunduğu dağı "Altay," tesmiye ediyor ve bu dağı Bargu yahut Baykal ötesi ovasının güneyinde, yani Gentey dağının bulunduğu yerde, gösteriyor. "Altayın gölgeli tarafı," Sanan - seçen'de daha başka bir yerde, Kubilay Hanın saltanatı hakkındaki hikâyede zikrolunuyor; bu hikâyeye göre "Altay'ın gölgeli tarafında," Kubilay Han Arulunsagan-balgasun ve Erçügin-lan-ting-balgasun adlı şehirler⁹³ kurdu. Bundan anlamak mümkündür ki, Çin sınırındaki Güney Moğolistan şehirlerinden bahsedilmektedir.

Böylece Cengiz Han'ın dokuz karargâhı sekiz tane ak eve veya ak çadıra çevrilmiştir; yukarıda zikrettiğimiz veçhile Sanan-seçen bunları Cengiz Han'ın mezarı yanında gösteriyor ve aynı zaman Cengiz Han'ın mezarında bekçilik eden Uryankıt'lardan bir karargâh yahut bir *orda* teşkil eden sekiz evin bekçileri olan Ordos'ları ayırdediyor⁹⁴. (Schmidt, Ordos kabilesine ve sahasına bu adın verilmesine sebep bu olduğunu tahmin ediyor)⁹⁵.

XV. yüzyılda Moğolistan Oyrat'lar tarafından istilâ edildiği zaman Aday Han, Cengiz Hanın ordasına sığındı, fakat yakalana- rak öldürüldü. Oyrat başbuğu Toğan-Tayşı *orda*'nın duvarını ve ak evleri kılıçla vurarak parçalanmağa başladı, sonra [bunun kefareti olarak] Cengiz Hana kurban sundu. Toğan-Tayşı buradan

⁹¹ Aynı yer, sah. 109.

⁹² Minayev tercümesi, sah. 87 ve 92. Meng-gu-yü-tszü'nin sözleriyle de krş: Orhon'la Tola'nın karıştığı yerin kuzey-batısında «bütün dağların düğümü Altaydır» sah. 347.

⁹³ Ssanang Ssetsen, sah. 115.

⁹⁴ Aynı yer, sah. 191 ve Schmidt'in notu, sah. 407 ve b.

⁹⁵ Aynı yer, sah. 389 ve b.

uzaklaşmağa başladığı zaman Cengiz Han'ın okluğundaki büyük bir okun hafifce deprendiği görüldü, aynı dakikada Toğan-Tayşı bayılarak yere yuvarlandı; elbiselerini çıkardıkları zaman iki kürek kemiği arasında bir ok yarası gördüler, Cengiz Hanın okluğundaki büyük okda da kan bulundu⁹⁶. Bu efsanede zikredilen okluk, pek muhtemeldir ki, Nizamî'nin Kıpçak *taşnîne*'leri hakkında söylediği hikâyedeki okluklar gibi Cengiz Hanın heykeline bağlanmış veya asılmış bulunuyordu.

Rubruk'un dahi dikkat ettiği veçhile⁹⁷ Moğol çadırlarının ve karargâhlarının kapıları güneye karşı yönelmiş bulunuyordu; karargâhların kapıları önüne konulan heykellerin de yüzleri her halde güneye karşı konulmuş olacaktır; *taşnîne*'lerin yüzleri ise, malûm olduğu veçhile, doğuya bakmaktadır. Eski Doğu kültü yerine Moğollar Güney kültü kabul etmişlerdi. İşte bu Güney kültü Moğolları, Moğol devrinden önceki Türklerden katî olarak ayırdetmektedir; bu fark dilde dahi kendini göstermiştir. Orhon Türkleri dünyanın dört yanını tayin ederken doğuya bakarlardı, böylece sağ yan - güney, sol yan - kuzey olurdu. Moğol yazı dilinde sağ yan - batı, sol yan - doğu sayılmaktadır⁹⁸. Bu farkı Moğollarla Türkler arasındaki irkî hususiyetlerden ileri gelen fark saymağa hakkımız olmasa gerektir. Doğan güneş kültü ile bağlı Doğu kültü muhtelif kavimlerde geniş ölçüde yaygın olmuştur; bu kültün izlerini gerek Hindo-Avrupaî ve gerek Sami kavimlerin dillerinde buluyoruz⁹⁹. Çin kaynakları Orta Asya'nın muhtelif menşeli kavimlerinde bu kültün bulunduğunu kaydetmişlerdir. Türklerin ataları sayılan Hunların Hakani doğan güneşe tapmak için her sabah karargâhından çıkardı¹⁰⁰; her halde Türk olmiyan "Doğu barbarları,, (dun-hu), Uhuan'lar yuvarlak çadırlarda yaşarlar ve çadırlarının kapıları doğuya karşı idi¹⁰¹. Dinî ayinlerde, bilhassa defin merasiminde yüzü güneye çevirme âdeti,

⁹⁶ Ssanang Ssetsen, sah. 151.

⁹⁷ Malein tercümesi, sah. 71.

⁹⁸ N. İ. Veselovskiy de buna işaret ediyor, Kamennıya baba, sah. 19.

⁹⁹ W. Barthold, Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften, s. 11 (W. Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Neue Folge). Sami kelimeler ve Hind kelimeleriyle karşılaştırmaları hakkında bk., meselâ, W. Gesenius, Handwörterbuch über das Alte Test., 10 tabı.

¹⁰⁰ Hyacinth, Sob. sved. v. s. I, 16.

¹⁰¹ Aynı yer, 151.

malûm olduğu veçhile, Çin'de ve Çin nüfuzu altında bulunan kültür sahalarında, meselâ Kore ülkesinde, müşahede edilmektedir¹⁰²; buna göre Doğu kültürünün Çin kültürü tesiriyle giren Güney kültürü tarafından sıkıştırılarak bozkırlardan çıkarıldığını tahmin etmek tabii olur. Güneye tapma âdetini biz, göçebe kavimlerden ilk önce Hitay'larda, yahut Çinlilerin tesmiye ettikleri gibi Kidan'larda görüyoruz. Kidanların yükselmesinden ve Çin tipi devlet kurmalarından çok önce telif edilen "Kuzey hanedanı tarihi,, ne göre bu kavim ataları şerefine kurban sunarken "bütün kış ayları süresince güneye bakarak yiyiniz,, derlerdi¹⁰³. Bu kayda bakılırsa Güney kültürünün Moğolistan'da yayılması Kidanlar hâkimiyeti devrinde (X - XI. yüzyıllarda) başlamış olmalıdır. Cengiz Han zamanında bu kült Moğollara tâbi bütün bozkırlarda devletin resmî kültü olmuştu; bir zamanlar Moğol İmparatorluğu çevresine giren bütün Orta Asya Türk ve Moğol göçebeleri çadırlarının kapıları şimdiki zamanda güneye karşı olmadığını sanmak güç olur. Güney kültürünü kabul ederken Moğol hanlarının kendi kavimlerinin dinî görüşlerine dayanıp dayanmadıkları meselesi izah edilemiyor. Doğan güneş kültü yalnız Türk kavimlerine mahsus olmayıp Moğol Şamanizminde de bulunduğu dair işaretler vardır. Moğollar hakkında İbn-ül-Esir¹⁰⁴ "güneş doğduğu zaman ona taparlar,, diyor; Banzarov "Kara din,, yani Şamanizm hakkında yazdığı eserde aynı sözleri söylüyor¹⁰⁵. Moğol İmparatorluğunun kurulmasıyla meydana gelen siyasî ve kültürel hareketlerin dışında kalan Türk ve Moğol boylarında Doğu kültürünün izlerini bugün dahi buluyoruz. W. Radloff'un müşahedelerine göre Altaylılar kurban

¹⁰² Krş. Opisaniye Korei (Kora tavsifi), I, 388 (Maliye Bak. neşri).

¹⁰³ Hyacinth, II, 91.

¹⁰⁴ Torinberg neşri, XII, 235. krş. W. G. Tisenhausen, Sbornik materiyalov, otnos. k istorii Zolotoy Ordi, sah. 9 ve b. İ. A. Djavahov'un bana anlattığına göre XIV. yüzyıl anonim Gürcü tarihçisi de aynı şeyi söylemiştir; bu kaynağa göre Moğollar «güneşin doğduğu tarafa karşı bakarlar» ve «her sabah güneş doğarken» üç defa yükünürlerdi (Kartl. Tsohovreba çariçe Mari elyazmaları E. Takayvili neşri, sah. 550 ve 597). Aynı kaynak hakkında İ. A. Djavahov ve B. Vladimirtsov'un makalelerine bk. İAN 1917, 1483 ve b.

¹⁰⁵ D. Banzarov, Çernaya vera (Kara din), sah. 14. Japon bilgini Ryuzo Torii'nin (The ancient city of Shang-Ching, Kokka, Heft 249, Teil I u. ff.) dikkate değer, fakat pek te açık olmıyan notu ile krş. Bu notu H. Münsterberg'in Chinesische Kunstgeschichte, II, 38 den naklen alıyorum.

ettikleri atın başını doğuya çevirirler¹⁰⁶; Sereşevskiy'in verdiği malûmata göre Yakutistan'ın hücre yerlerinde evlerin kapıları muhakkak doğuya karşı açılır¹⁰⁷; şamanist Buryat'ların kapıları doğuya karşı konulduğunu B. E. Petri söylemektedir¹⁰⁸. B. Vladimirtsov'un bana anlattığına göre yaşayan Moğol lehçelerinde dört ciheti ifade eden kelimeler Moğol yazı dilindeki anlamlardan başka anlam ifade ediyorlar; *barun* (yani sağ taraf) kelimesi yazı dilinde batı mânasına geldiği halde bazı Moğol lehçelerinde, Orhon Türk yazıtlarında olduğu gibi, "güney,, demektir.

Budizmin tesiri altında Moğolistan'da Şamanî âdetler, bilhassa defin merasim ve ayinleriyle ilgili gelenekler pek çabuk kaybolmuştur. XVII. yüzyılda, yani Budizmin kabulünden sonra, Sanan-seçen'e göre, Cengiz Hanın ak evi (burada ancak bir ev, yani bir çadır zikrolunuyor), yeni bir yere, "dost prensler,, ülkesine nakledilmiştir¹⁰⁹. Bu yer, Huan-he¹¹⁰ ırmağının kolu olan Ulan-moren ırmağına dokülen Çjarnak çayı olsa gerektir; şimdi burada, "büyük ecen horo,, teşkil eden iki ak ev (çadır) bulunuyor ki, bu horo kültü Potanın tarafından tavsif edilmiştir¹¹¹. Burada "altın ehram,, ın naklinden bahsolunuyor; Schmidt'in kaydına göre¹¹², bu ehramda Cengiz'in yahut başka bir hükümdarın kemikleri bulunduğu metinden anlaşılmıyor. Schmidt bu münasebetle Tibet'te

¹⁰⁶ W. Radloff, *Aus Sibirien*, 2-te Ausgabe, II, 25. Krş. Potanın, *Oçerki S. - Zap. Mongoli*, IV, 79, not. Altaylıların iptidaî kulübelerinin, yani mahrutî biçimindeki çadırlarının kapıları hangi cihete baktığı hakkında gerek Radloff'ta, gerek başka seyyahlarda malûmat bulamadım. G. N. Potanin «Moğolların çadırlarının kapısı güneye bakar» diyor (*Oçerki S. - Zap. Mongolii*, II, 108). Altay müdekkiki A. V. Adrianov ancak kütüklerden yapılan dört köşeli çadır-kulübelerden bahsediyor ve «kapı güneye bakan duvarın güney-doğu tarafındaki köşesine yakın yerinden açılır» diyor (*Zap. R. Geogr. Ob.*, XI, sah. 296). Mahrutî biçimdeki kulübelere Adrianov rastlamamıştır (Aynı yer, 356).

¹⁰⁷ V. L. Seroşevskiy, *Yakuti*, I, 207.

¹⁰⁸ 5 nisan 1913 senesinde Coğrafya Kurumunun etnoğrafya bölümünde okunan rapor. Rapor sahibinin anlattığına göre çadırın dayandığı dört direkten biri pusulanın gösterdiğine göre tam doğuya karşıdır, kapı ise güney-doğuya bakar, fakat Buryatlara göre kapı doğuya karşıdır.

¹⁰⁹ Ssanang-Ssetsen, sah. 281.

¹¹⁰ Bulunduğu mahal hakkında A. Batorskiy, *Mongoliya*, sah. 132.

¹¹¹ «Pominki po Çingiz-hane (Çengiz hanı anma töreni)» adlı makale (*İzves. İ. R. Geogr. Ob.*, t. XXI den ayrı basım).

¹¹² Ssanang Ssetsen, s. 420.

Buda azizlerinin kemiklerini ihtiva eden altın ehramları zikrediyor ki, bu âdetin Budizm karakterine işaret etmek istiyor. Cengiz Hana ait kemiklerin bir rivayete göre bakır, bir rivayete göre gümüş tabut içinde, arka taraftaki çadırda muhafaza edildiğini G. Potanin'e söylemişlerdir. Gentey dağının güney tarafında - ihtimal ki Kamala'nın puthanesi bulunan yerde - 1654 yılında kurulan bir Buda manastırı vardır ¹¹³. A. M. Pozdneyev, Gentey dağlarına her yıl saygı töreni yapıldığını, bunun için de burada posta istasyonu kurulduğunu söylüyor ¹¹⁴; bu törenin tavsifini Moğolistan'a dair yazılan edebiyatta bulamadım, her halde bu törenin Cengiz Hanın hatırası ve gömüldüğü yer ile bağlı olacağını sanmak güçtür. Men-gu-yü-tszı müellifi başka bir yazılı kaynaktan alarak Batı Moğolistan'da, Sagarı ¹¹⁵ dağının yamaçlarında, Kobdu ırmağı yakınlarında bulunan bir taş heykel hakkında hikâye naklediyor: güya bu Cengiz Hanın heykeli imiş. Bu, "Moğol halk elbisesi giymiş bir insan heykeli," idi ¹¹⁶. İnsan heykellerine (Moğolca hoşo-çulu) dair G. N. Potanin tarafından toplanmış malûmata bakılırsa ¹¹⁷ bu heykel şimdi yerinde yoktur (Dayin-gul gölünün güneyinde bulunan Dayin-Batır heykelini mezkûr heykelin aynı saymak mümkün olmasa gerektir) ¹¹⁸. Eğer bu heykelin Moğol hanlariyle ilgisi varsa (ki çok şüphelidir) Cengiz Hana değil, ¹¹⁹ burada hükümdarlık eden Ügedey torunlarından birine ait olabilir.

¹¹³ A. M. Pozdneyev, *Mongoliya i Mongolı*, I, 493.

¹¹⁴ Aynı yer, 463. Krş. «Her yıl ilkyaz ve güz aylarındaki kurbanlar» hakkında Mengu-yü-mu-tszı, sah. 347. 1899 yılında Rus seferi heyeti tarafında bulunan «Cengiz han yolu», ihtimal ki Gentey'e ulaştıran yoldu. Bu yolu sefer heyeti Tola havzasından Kerulin havzasına giderken bulmuştur (Coğrafya Kurumu tarafından bastırılmakta olan A. D. Rudnev eserine bk., sah. 19). Başka bir «Çengiz han yolu» hakkında (bu yol Kemçik'den Sayan dağları üzerinden Yenisey havzasını takip eder) bk. R. Mintslov. ZWO, XXIII, 304 ve 311.

¹¹⁵ Kobdo ırmağı yakınlarında bulunan böyle bir dağ adı, galiba, Rus edebiyatında yoktur; A. Batorskiy'nin *Mongoliya* adlı kitabının isimler cetvelleriyle G. E. Grum-Grjımalo'unun *Zap. Mongoliya* eserleriyle krş.

¹¹⁶ Men-gu-yü-mu-tszı, sah. 449.

¹¹⁷ Oçerki S.-Zap. Mongolii, II, 64 ve b. Kobdo civarındaki isimler hakkında sah. 67 ve 71.

¹¹⁸ Aynı yer, 72.

¹¹⁹ Uryanha ülkesindeki heykeli «Cengiz han» tesmiye ettikleri hakkında krş. ZW O, XXIII, 299 ve b. ve tablo V, resim 1. Türk tipinde olan bu taşnane, galiba, Moğollarla ilgili olmasa gerektir.

Moğolistan dışında kurulan han korukları İslâm tesiri altında, Moğolistan'da Budizm tesiriyle unutulmalara nazaran, daha çabuk unutuldu. Bunlara dair malûmat pek azdır. Ekseriya korukların durumu hakkında hiç birşey söylenmeden yalnız hanların gömüldükleri yer gösterilmekle iktifa olunuyor; ancak Vassaf, galiba yanlış olarak, Moğol âdetince dahme, yani türbe yapıldığını söylüyor¹²⁰. Altın Orda hanlarının gömüldüğü yer olarak Ural (Yayık) ırmağının aşağı kıyısında¹²¹ bulunan Saraycık şehri gösterilirdi. Tohtogu Hanın defni hakkında Ebülgazi'nin¹²² söylediklerinden anlaşıldığına göre Moğol hanları daha İslâmiyeti kabul etmelerinden önce burada gömülürlerdi. 1333 yılında buradan geçen İbni Batuta, Han mezarlarından bahsetmiyor. 1580 yılında Saraycık şehri Rus Kazakları tarafından tamamiyle tahrip edildi, hattâ ölüleri mezarlarından çıkarıldı¹²³. Nogayların Edige ve Toktamış destanlarındaki Saraycık hakkındaki mısraa P. Falev dikkatimi celbetti; bu mısra da hanların Saraycık şehrinde gömüldükleri ve han kemiklerinin mübarek ve dokunulması yasak olduğu söylenmektedir¹²⁴. Sonraları müslüman olan hanlar müşrik atalarının mezarları üzerine İslâm tipinde türbeler yaptılar¹²⁵. Meselâ, Buharalı Abdullah Hanın 1582 de Sarısu ve Uluğdağ bölgelerine yaptığı seferin tavsifinde Cuci Han mezarı zikredilmektedir¹²⁶. Tarihi rivayetlerin böylece tahrif edilmesinden ötürü defin merasimine ait İslâm müelliflerinin eserlerinde getirilen Moğolca terimlerin tam anlamını tayin etmek çok güçtür; bu terimlerin anlamları şimdiki Moğollara dahi malûm değildir. Meselâ, Arab Filolog'da المقبر (mezar) anlamına gelen موكن¹²⁷, yahut Evliya Çelebi Seyyhatnamesi'ndeki mezarlık anlamına gelen مزارجیلر ve شنبتای، شنب¹²⁸ bu gibi terimlerdendir.

¹²⁰ Taşbasma, sah. 52 ve 245. Reşideddin'in غرور kelimesini Katmer'in fransızca tombeau ile tercümesi, elbette, yanlıştır, sah. 417.

¹²¹ Krş. ZWO. XXI, 047.

¹²² Demezov neşri, sah. 174, tercüme, sah. 183.

¹²³ Karamzin, İstoriya G. R., IX, 224, not 663.

¹²⁴ M. Osmanov, Nogayca ve Kumukça metinler, sah. 47 قان سوپكى كيه ديب قان لاردى قويغان سراى جق. Kırgızca қийелі kiyeli kelimesini krş. Budagov Sözlüğünde, II, 183. Radloff Sözlüğü (II, 1343) «kiye-uğursuzluk getiren; felâket alâmeti».

¹²⁵ Misaller krş. ZWO, XXIII, 2.

¹²⁶ Asya müzesi yazma nüshası 574 age, varak 334 b, yine Trudi WO, X, sah. 307, 316 ve b,

¹²⁷ P. M. Melioranskiy, Arab Filolog o mongolskom yazıke, sah. 89 ve 110.

¹²⁸ Evliya Çelebi metni İstanbul basması, II, 292, V. D. Smirnov antolojisi

Bozkırlarda en son olarak müşrik tipinde yapılan yapı *obo* denilen (taş ve toprak yığınından ibaret) höyüklerdir ki bilhassa Moğollarca bu kült sayılmaktadır. Malûm olduğu veçhile bu *obo*'ların çoğu defin töreni ile ilgili olmayıp ancak yol belgesi olarak yapılmışlardır; ekseriya dağ geçitlerinde bulunurlar. Bu *obo*'lardan tek bir tanesinin yapılışı hakkında tarihî malûmata malik bulunuyoruz: Mirhond'un hikâye ettiğine göre Uluğ Bey 1425 yılında, Orta Asya Moğollarına karşı yaptığı seferde Buralgu denilen yerde, "işaret vazifesi görmesi için, "yüksek ve sağlam bir yapı yaptırdı ki Türkler buna Obo diyorlar,"¹²⁹. Bununla beraber *obo* kelimesinin kurgan defniyle bağılı olduğunu gösteren misallere de raslanır; meselâ, Velihanov'un verdiği malûmata göre, Uluğ tagın batı kısmındaki Edige kayasının tepesindeki "İdige Obası,, denilen *oba* İdige'nin mezarı sayılmaktadır¹³⁰; mümkündür ki *oba* terimi bazan da *taşnine*'lerle bağılı görmüşlerdir. V. V. Sapojnikov Kara İrtiş ırmağının doğusunda vaki bir yerde, seyyahatini tevsif ederken, "iki taşnine,, heykelini zikrederek bu heykellerin "bu mahallerin "Kara Oba,, tesmiye edilmesine sebep,, olduğunu söylüyor¹³¹.

(Obraztsoviya proiz. osmanskoy literaturı), sah. 96. Yine krg. W. Barthold, Etnogr. Obozreniye, 84-85. kitap (1910), sah. 40. Şimdiki Moğolların buluş («eski mezar») kelimesiyle de krg.

¹²⁹ Mirhond'un metni Uluğ Bey ve zamanı adlı eserime ilâve edilecektir.

¹³⁰ Ç. Ç. Velihanov eserleri, N. İ. Veselovskiy neşri, sah. 224.

¹³¹ V. V. Sapojnikov, Mongolskiy Altay, Tomsk 1911 (Tomsk Üniversitesi Haberleri 44. kitap) sah. 167.

PRESLAV ŞEHRİNDE YENİ KEŞFEDİLEN PROTO - BULGAR KİTABESİ *

IV. VENEDİKOFF

Bulgarcadan Türkçeye çeviren : FİRUZE PREYGER
Millî Eğ. Bakanlığı Müzeler Genel Md. Asistanlarından

1945 senesinde Millî Arkeoloji Müzesi tarafından eski Bulgar Hükümet merkezlerinden Preslav civarında, Byal Bryag mevkiinde yapılan kazılarda, orta zamanlar bölümünü idare eden Bn. V. Mavrodinova yeni bir Proto-Bulgar kitabesi keşfetti. Bu kıymetli keşfi ilk olarak neşretmek fırsatını bana verdiklerinden dolayı Bn. Mavrodinova'ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Kitabenin mevzuunu tetkik ederken kendilerinin kopyalarından, almış oldukları kalıplardan ve resimlerden faydalandım.

Kitabenin hâkedilmiş olduğu granit sütun, bu seneki kazılarda meydana çıkan kilisenin mihrabında bulunup mihrap masasının kaidesini teşkil etmektedir. Sütunun uzunluğu 2 m. dir. Kitabe 10 satır yazıdan ibarettir ve satırların her birinin sonu, başladığı yere kavuşmak suretile sütunun çevresini kuşatmaktadır. Yalnız kitabenin uzunluğunca çekilmiş düz bir hat her satırın ilk harfını sonuncusundan ayırmaktadır.

Kitabenin metnini şekil 53 te veriyoruz (tercümemizde ikinci resim).

Kitabenin harfleri, büyük bir dikkatle meydana getirilmiş olan Şumnu ve Varna Proto-Bulgar kitabelerindeki harfleri hatırlatmaktadır. Bunlar (okunamayan bir kelime) oyulmuş olup uzunlukları 5-10 cm. arasındadır. Şekil bakımından en karakteristik görünenler şunlardır: A, iki kolunun arasındaki hat bir dar açı şeklinde kırıktır; B, kaidedeki ufkî hat uzatılmıştır; Z, paralel hatlar hafifçe meyillidir; K, şakulî hattın uçları uzatılmıştır; X, hafif yana yatmış bir haç şeklindedir; C ve E daima yuvarlaktırlar.

* Bulgar Arkeoloji Enstitüsü Bulletin'inden alınmıştır (Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare) cilt XV Sofiya 1946.

Daha ilk bakışta kitabede rakkamların da yer aldığı göze çarpmaktadır. Bunlar, Yunancanın sayı ifade eden harf işaretleri ile belirtilmiş olup kelimelerin önlerine ve arkalarına üst üste iki nokta konmak suretile ayırılmışlardır. Meselâ: 3 üncü satırda: YNE:- 455, dördüncü satırda: ΦΜ:- 540, beşinci satırda: YKZ:- 427, altıncı satırda: ΩΝΔ:- 854, 8inci satır: K:- 20, 9uncu satır: M:- 40, 10uncu satırda iki defa: A:-I ¹.

Kolaylıkla okunması mümkün olan rakkamlardan maada birinci satırda altıncı harften sonra ΗΤΖΗΡΓΟΥ ΒΩΛΕ şeklinde bir ibare görülmektedir ki, bunu diğer Proto-Bulgar kitabelerinden gayet iyi tanıdığımız ΗΤΖΗΡΓΟΥ ΒΟΗΛΑΣ veya ΗΤΖΗΡΓΟΥ ΒΟΥΛΗΑ ² unvanına bağlamak mümkündür. Yalnız bizim kitabemizde bunun ikinci kısmında biraz değişiklik yapılmış, fakat hiçbir kısaltma işareti konmamıştır. Yedinci satırın son beş harfi yine Proto-Bulgar kitabelerinden tanıdığımız ve unvan ifade eden ΖΩΠΑΝ -Jupan ³ kelimesini teşkil etmektedir. Bu iki unvan kitabenin Proto-Bulgarlara ait olduğunu açık olarak göstermektedir. Bunlara, eski Bulgar Han'larının emriyle ve Yunanca olarak yazılmış bir kısım kitabelerde ⁴ de tesadüf edilmektedir. Fakat bizim kitabemiz Proto-Bulgarlara ait olmasına ve Yunan harfleri ile yazılmış bulunmasına rağmen içinde yunancaya benzer hiçbir kelimeye rastlamak mümkün değildir. Hatta fazla olarak metnin şurasında burasında Yunancaya olduğu gibi eski Bulgar diline de yabancı olan bir tarza, yani birkaç sessiz harfin arka arkaya geldiğine tesadüf ediyoruz. İkinci satırın sonu ile üçüncü satırın başında -ΜΣΧ- ve dördüncü, altıncı, dokuzuncu satırlarda -ΛΣΧ- şeklinde üç sessiz harfin bir araya geldiği görülmektedir ki, bu şekiller yunancaya tamamiyle yabancıdır. Bunlar daha ziyade Yunanca olmayan bir dile ait kelimelerin Yunan harfleri ile ifade edilmesi için bir tecrübe mahiyetinde olabilir. Bu izahat bizi kitabenin ancak Proto-Bulgar dilinde yazılmış olabileceği neticesine vardiıyor.

Burada kitabemizin yazısının bir hususiyetinden de bahsetmek icabeder. Kitabede, Yunan alfabesinde "O", sedasını ifade eden iki işaretten (O ve Ω) yalnız ikincisi (Ω) kullanılmıştır. Yunan

¹ V. Beşevlieff, Proto-Bulgar kitabeleri. XXXI, I, 1934, 9.

² » 118.

³ » 7.

⁴ » 41 ve No. 17, 19, 24 ten sonra, 3.

dilinde yazılmış diğer Proto-Bulgar kitabelerinde işe imlâ kaidelerinin (Ω) icabettirdiği yerlerde bile (O) yazılmış olup istisnalar gayet azdır. Omega'dan daima kaçınılmıştır. Bu harfe yalnız bazı kitabelerde, Proto-Bulgar has isimlerinin başında tesadüf edilmektedir. Bunun için Beşevlieff bu gibi hallerde bu harfin büyük harf vazifesini gördüğünü ileri sürüyor. Bizim kitabede (Ω) işareti, "O,, sedasının bilhassa kelimelerin başında daha iyi belli olan hususi bir telâffuzunu belirtmek için mi yoksa grafik olarak mı yazılmıştır? Bunu söylemek pek mümkün değildir¹. Fakat bu harfin Proto-Bulgar kelimelerinde daima tercih edildiği Preslav kitabesinde bir kaide olarak gözükmektedir.

Yunan alfabesinde (I) sedası için kullanılan iki işaretten -I ve H- kitabemizde yalnız ikincisi (H) kullanılmıştır². İmlâda bundan başka hususiyetler yoktur.

Metnin ayrı ayrı kelimelere bölünmesinde büyük güçlüklerle karşılaşılıyor. Tanıdığımız iki unvan ve rakkamlar vazıyı küçük ibarelere bölmektedir. Meselâ: I inci satırda HTZHPΓΩΥ ΒΩΥΛΕ ibaresinden önce gelen 6 harf ayrı bir kelime teşkil ediyor gibi görülmektedir. Bu unvandan sonra gelen ΧΩΥΜΣΧΗΚΥΠΕ ibaresini de ikiye ayırmak mümkündür. Çünkü bu ibarenin ikinci kısmı olan ΚΥΠΕ'ye daha sonra metnin üç yerinde tesadüf edilmektedir (5, 8, 9 uncu satırlara bak.). 3-4 satırdaki ΤΩΗΛΣΧΗ ibaresine daha sonra 5-6 ve 8 inci satırlarda tesadüf edildiği gibi her üç halde de önünde ve arkasında rakkamlarla çevrilmiş olduğu için bunu da ayrı bir kelime olarak kabul edebiliriz. Rakkamdan ve ΚΥΠΕ kelimesinden evvel gelen 4-5 inci satırlardaki ΕΣΤΡΩΓΗΝ veya 8 inci satırda yazıldığı gibi ΕΣΤΡΥΓΗΝ'ni de ayrı bir kelime olarak kabul etmek icabeder. Jupan unvanından evvel gelen ΤΩΥΡΤΩΥ-ΝΑΠΗΛΕ ibaresi ise tek bir kelime olamayacak kadar uzundur ve iki kısma ayrılabilir. Bunlardan birincisi ΤΩΥΡΤΩΥΝΑ ve ikincisi de ΠΗΛΕ olabilir. Bu şekilde bir ayırmayı tercih etmemize sebep Türk dillerinde karakteristik olan "sesli harf ahengi,, kaidesinin muhafaza edilmiş olmasıdır ki, Proto-Bulgarcanın bunlardan birine mensup olduğu şüphesizdir. Bu kaideye göre bir

¹ Beşevlieff, 14 «Ω» işaretine No. 1, 2, 10, 15, 19 kitabelerde tesadüf edilmektedir». No. 1, 2, 10 da has isimlerin başında büyük harf olarak kullanılmakta, diğer ikisinde ise kelimelerin ortasında normal haliyle görülmektedir.

² Aynı yerde, 14.

kelimedeki sesli harflerin hepsi ince veya hepsi kalın olabilir. Buna göre ΤΩΥΡΤΩΥΝΑ kelimesindeki sesli harfler kalın ve ΠΗΛΕ deki-ler incedir. Diğer ayrı kelimeler, sondan bir evvelki satırda, rakkamdan sonra ve ΚΥΠΕ kelimesinden evvel gelen ΧΛΩΥΒΡΗΝ¹ ve son satırda iki rakkam arasında yer almış bulunan ΑΛΧΑΣΗ² dir.

Kitabenin metninde bu şekilde ayırmalar yapıldıktan sonra enteresan bir hususiyet meydana çıkmaktadır. Rakkamlara yalnız şu üç kelimededen sonra tesadüf ediyoruz: ΚΥΠΕ, ki buna dört yerde rastlamaktayız, ΤΩΥΛΣΧΗ, üç yerde görülüyor ve ΧΛΩΥΒΡΗΝ yalnız bir yerde geçmektedir. Eğer kitabeyi, bu özellikleri belirtecek şekilde tanzim edecek olursak aşağıdaki gibi bir şeklin meydana geldiğini görürüz:

ZHTKQH	HTZHPΓ/ΩΥ	ΒΩΥΛΕ	ΧΩΥΜ/ΣΧΗ	ΚΥΠΕ	455
			ΤΩ/ΥΛΣΧΗ		540
			ΕΣΤΡΩ/ΓΗΝ	ΚΥΠΕ	427
			ΤΩ/ΥΛΣΧΗ		854
ΤΩΥΡΤ/ΩΥΝΑ	ΠΗΛΕ	ΖΩΠΑΝ/ΕΣΤΡΥΓΗΝ	ΚΥΠΕ	20/	
			ΤΩΥΛΣΧΗ.		40/
			ΑΛΧΑΣΗ/ΚΥΠΕ		. 1
			ΧΛΩΥΒΡΗΝ		. . . 1

Metnin bu şekilde tanzim edilmesinden sonra müteaddit enteresan vakıalar göze çarpmaktadır. Her şeyden evvel rakkamlarla iki unvan arasındaki münasebetler nazarı dikkatimizi çekiyor. (İçirgu boil) unvanını takip eden bütün rakkamlar 400 den büyüktür. (Jupan) unvanından sonra gelenler ise 40 tan küçüktür. Müteaddit kitabe ve bunlar hakkındaki neşriyata bakılacak olursa (içirgu boil'in) Proto-Bulgar devlet sisteminde yüksek bir mevki işgal ettiği anlaşılır. (Jupan) hakkındaki bilgilerimiz az ise de bunun da daha aşağı bir rütbe olduğu muhakkaktır. Bu iki unvanı takip eden rakkamlar arasındaki münasebet kitabemizin birinci kısmının (içirgu boil'e) ve ikinci kısmının da (jupan'a) hasredilmiş olduğunu kat'i olarak göstermektedir.

Vazih olarak dikkati çeken diğer bir nokta da kitabemizde eşyaların sayılarının da gösterilmiş olmasıdır. Bu eşya isimlerinin bir kısmı yalnız (içirgu boil) unvanından sonra gelmektedir, - ΧΩΥΜΣΧΗ, ΚΥΠΕ, diğer bir kısmı ise yalnız (jupan'dan) sonra ΑΛΧΑΣΗ ΚΥΠΕ, ΧΛΩΥΒΡΗΝ ve son bir kısım da hem birincisinden

hem ikincisinden sonra gelmektedir (ΤΩΥΛΣΧΗ, ΕΣΤΡΩΓΗΝ ΚΥΠΕ). Şuna da işaret etmek isteriz ki bu son ibareden sonra gelen rakkam daima onu takip eden ΤΩΥΛΣΧΗ den sonra gelen rakkamın yarısına müsavidir.

Bütün buraya kadar söylediklerimizden şu neticeyi çıkarmamız mümkündür: Aslında bu kitabe (içirgu boil) ve (jupan'a) ait birtakım eşyaların listesi olup bunların yanlarında rakkamla sayıları da gösterilmiştir.

Bu hali ile yeni keşfedilen Proto-bulgar kitabesi Yunanca yazılmış olan diğer Proto-Bulgar askerî kitabe-listelerine benzemektedir. Şimdiye kadar bunlardan yalnız iki tane biliniyordu. Bir tanesi Varna¹ civarında Şabla köyünde bulunmuştu.

λ Βαγατούρ βαγαίνου
λορακηα ην ὀμοῦ ΜΓ'
Κασθια ΜΕ'

Diğeri de Preslav'da bulunmuştur. Kitabenin, üzerine hâkedilmiş olduğu sütun kırılmış olup metnin büyük bir kısmı eksiktir. Kitabenin başı tamamiyle kaybolmuştur, yalnız son kısmı mevcuttur².

. . . . . [ῆσιν τὰ] / λορ[ή]ι [ηα . . . αὐ]τοῦ τὰ [Κασθδ/ηα] Β'
κ[ἔ τὰ λυ]πά στ[ρατηκ]ά λορῆ[κηα . . σ] / κέουμ[αέ / χουν σαλμά]ρηα /
ΡΣΑ' κὰι τὰ λορῆκηα τῶν ἡσι[ν] / ΡΣΒ'

Metinde ilk olarak "zırh gömleği,, manasına gelen ΛΟΡΗΚΗΑ kelimesini görmekteyiz. Bundan sonra gelen ve gömleklerin sayısını bildiren rakkam kaybolmuştur. Müteakiben ΑΥΤΟΥ kelimesi gelmektedir. Müellif³ bunu, gömleklerin bir şahsa ait olduğunu göstermek için kullanılmış bir kelime olarak kabul ediyor. Şahsın ismi kitabenin başı ile kaybolmuştur. Kitabede bundan sonra [ΚΑΣΗΔ] ΗΑ (miğferler) gelmektedir ve miktarları 2 dir. Kelimenin yalnız son iki harfi mevcut olduğundan tefsir biraz şüpheli olabilir. Bunu takip eden "ve diğer askerî zırh gömlekleri,, ibaresinden -Κ[Ε ΤΑ ΛΥ]ΠΑ ΣΤ[ΡΑΤΗΚ]Α ΛΟΡΗ[ΚΗΑ yalnız son kelime kat'i olup burada da rakkam eksiktir. Kitabenin sonuna "göm-

¹ Begevlieff, ..., 49 ve 25.

² Aynı yerde, «Metin üzerinde tamamlamalar ve notlar» adlı ilâvede, sayfa 139.

³ Kalinka, Antike Denkmaler in Bulgarien, Wien 1906, No. 85.

lekler, eğerler içindir,, kaydıyle 191 eğer ve 192 zırh gömleği ilâve edilmiştir. Görünüyor ki her iki kitabe de bize muhtemel olarak zırh gömlekleri, miğferler ve diğer teçhizatı havi birtakım askerî depoların mevcudiyetini haber vermektedir. Şunu da ilâve edelim ki ikinci kitabede "zırh gömlekleri,, kelimesine üç yerde tesadüf edilmektedir. İlk sözü geçen gömlekler, ismi baş kısımda kaybolmuş olan bir şahsa ait olduğuna göre bunların subay elbisesi olmaları ve müteakiben -ΤΑ ΑΥΠΑ ΣΤΡΑΤΗΚΑ ΛΟΡΗΚΗΑ- şeklinde yazılan gömleklerden farklı bulunmaları icap eder (müellife göre). Üçüncü tip gömlekler de üçüncü bir nev'e aittir. Zırh gömleklerinin eğerlerle alâkalı olarak gösterilmeleri, müellife göre, bunların atları örtmeğe mahsus olduklarındanır.

Bizim yeni keşfedilen Proto-Bulgar kitabemizde de böyle birtakım zırh gömlekleri ve miğferlerin sıralanmış olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bu kitabede "zırh gömleği,, manasına gelmesi en fazla muhtemel olan kelime ΚΥΠΕ dir. Kitabede kullanıldığı her dört halde de kendisinden evvel birbirinden farklı üç kelimeden biri gelmektedir ki, bu kelimelere janr ifade eden ve onun manasını açıklıyan birer söz olarak bakabiliriz. Bu üç kelime şunlardır: ΧΩΥΜΣΧΗ, ΕΣΤΡΩΓΗΝ veya ΕΣΓΡΥΓΗΝ ve ΑΛΧΑΣΗ. Yunanca yazılmış Preslav kitabesinde de aynı şeylere tesadüf etmekteyiz.

Bu vaziyete göre sonlarına rakkamlar ilâve edilmiş olan diğer kelimeler de miğfer ve eğer manasına gelebilir ve kitabede diğer askerî teçhizat mevzu bahis oluyorsa bunların da ΤΩΥΛΣΧΗ, ΧΛΩΥΒΡΗΝ kelimelerile ifade edilmiş olmaları icabeder.

Buraya kadar yürüttüğümüz tahminlerin doğruluğundan emin olabilmek için yegâne çare, kitabenin çözülmesinde Proto-Bulgarcanın bazı türk dilleri veya lehçeleri ile olan yakın akrabalığına istinat etmektir. Yalnız şunu da gözönünde bulundurmalıyız ki, üzerinde durduğumuz kitabe oldukça eskidir (M. s. IX. yüzyıl) ve o zamandan beri muhtelif türk dillerinde az veya çok değişmeler olmuştur.

Kitabenin satır satır ve kelime kelime tetkikine geçmeden evvel buraya kadar söylenenlerin hepsini gözönünde bulundurmamak icabeder:

I. Satır. ΖΗΤΚΩΗ ΗΤΖΗΡΓΩΥ ΒΩΥΛΕ.

Kitabemizde "çirgu boila,, unvanının birinci kısmı olan

HTZHPTΩY şimdiye kadar malûmumuz olan şekillerinden hiçbir ayrılık göstermemektedir ¹. Kitabede kabul edilen bir imlâ kaidesine göre (O) sedası (Ω) işareti ile belirtilmiştir. Bu unvanın ikinci kısmı olan ΒΩΥΛΕ enteresan bir şekil arz etmektedir. Bu kelime, Yunanca yazılmış Proto-Bulgar kitabelerinden malûm olan şekillerile ΒΟΗΛΑΣ ², ΒΟΥΛΗΑΣ ³ mukayese edilecek olursa ehemmiyetli farklar göze çarpmaktadır. Sondaki (S) harfinin kaybolması, kelimenin burada Grekleşmiş olarak değil de Proto-Bulgarcaya has formunda belirmiş olmasile izah edilebilirse de diğer değişiklikleri aynı şekilde izah etmeğe imkân yoktur. Çünkü zamanımıza kadar muhafaza edilmiş yegâne Proto-Bulgar metni olan, St. Mikloş hazinesine ait kaplardan biri üzerindeki kitabede ΒΟΥΗΛΑ şekli görülmektedir. Proto-Bulgar diline ait bazı kelimelerde (U) ile (O) ve (A) ile (E) ⁴ nin yanyana veya birbirinin yerine yazıldıkları gözönünde bulunudurulacak olursa bizim kitabemizde de bu iki şeklin kullanıldığı ve (O) yerine ΩΥ, (A) yerine de (E) nin yazıldığı kabul edilebilir. ΒΩΥΛΕ kelimesinde (Λ) den evvel veya sonra gelen (i) harfinin kaybolmasını izah etmek mümkün olamamaktadır ⁵. Kaybolan bu harfin evvelce kullanılmasının sebebi (Λ) nin çok yumuşak bir telâffuzunu belirtmek için kendinden evvel veya sonra (i) yazılması ve bu şekilde palatalisation'un belirtilmek istenmesile izah edilebilirdi. Fakat bu izahat aslında yanlış gibi görünmektedir. Çünkü ΒΟΗΛΑ kelimesi Uygur rûnik kitabelerinde kalın, sert (velare) (L) ile yazılmıştır ⁶.

İçirgu boil unvanı " iç bolyar „ yani devletin merkezi idaresinde vazife gören bolyar manasında gelmektedir ⁷.

Şimdiye kadar bilinen Proto-Bulgar abidelerinde, içirgu boil unvanının önüne hiçbir sıfat konmamıştır. Umumiyetle bundan önce bolyar'ın adı yazılmaktadır. Unvanın önüne ismin yazılması,

¹ Zlatarski, İç ve dış bolyarlar kimlerdir. S. S. Bobçeff'in hatırasına ithaf edilen dergi. Sofiya 1925, 45.

² Beşevlieff, ..., 118.

³ „ „ 99 - 100.

⁴ G. Feher, Tuna Proto-Bulgarları'nın dillerine ait kalıntılar. IAI V, 1928-29, 132.

⁵ P. Nikoff, Byzantinoslavica III 2, 371.

⁶ Thomsen, Les inscriptions d'Orhon, 19 ve devamı.

⁷ Zlatarski, İç ve dış bolyarlar kimlerdir, 45.

bütün türk dillerinde karakteristik bir olaydır¹. Her halde bizim kitabemizde de ЗНТКΩΗ kelimesi bolyar'ın ismi olmalıdır. Fakat maalesof Proto-Bulgar isimlerine ait malûmatımız pek küt olduğundan onlarla bir mukayese yapmak ve bu isim hakkında daha tam bir şey söylemek mümkün değildir. Bizim kitabemizde bunun şekli ile alâkalı olarak şuna işaret etmemiz icabeder ki, kelimenin ilk harfini teşkil eden sedanın telâffuzunu bilmediğimiz gibi bu halin taşçının hatasından doğma bir ditographie olup olmadığını da tahmin edemiyoruz.

2-3. Satır. ΧΩΥΜΣΧΗ ΚΥΠΕ : ΥΝΕ : (= 455)

Şimdiye kadar söylenenlerden anlaşılacağı gibi, her iki unvanı takip eden kelimeler muhtelif harb levazımının isimleri olup bunların sonlarına miktarlarını bildiren rakkamlar da ilâve edilmiştir. Yine şunu da anlamış bulunuyoruz ki, eğer bizim kitabemizde sözü geçen harb malzemesi Yunanca yazılmış olan Preslav kitabesindeki malzemenin aynı ise ΚΥΠΕ kelimesi "zırh gömleği", manasına gelmesi en çok muhtemel olan kelimedir. Çünkü Yunanca yazılmış Preslav kitabesindeki ΛΟΡΗΚΗΟΝ kelimesinde olduğu gibi bu kelimeye de muhtelif sıfatlar eklenmektedir. Filhakika ΚΥΠΕ'yi bu manada kabul edecek olursak bu kelimenin akraba Türk dillerinde pek çok muadilleri bulunduğunu görürüz. Meselâ Çuvaş² türkçesindeki *kibe* - elbise, *kibke* - dış elbisesi, Tatarcada³ *kep* - elbise, *köbe* - zırh gömleği, Kazan türkçesinde⁴ *kibe* - elbise, *kipek* - örtü, Kumancada *chuba*⁵ - vestis militaris ex anulis ferreis conserta ; keberimis veya chebermis⁶ - vestitus. Bu kelimelerle alâkalı olarak Osmanlı Türkçesindeki *cubbe*⁷ - dış elbisesi, zırh gömleği, eski Bulgarcadan bugüne kadar gelen *çipag* - umumiyetle elbise, zırh gömleği ve bugünkü Bulgarcada kullanılan *kepe*, *köpe*, *kebe* - kısa kollu veya kolsuz erkek ve kadın dış elbisesi, gibi kelimeleri görmekteyiz.

¹ St. Mladenoff, Kriçim kitabesi hakkında birkaç söz. SpAN LXX, 87.

² Zolotnitskiy, Kornevoy çuvaşko-ruski slovar, 7.

³ Aynı yerde, İlâveler, 33.

⁴ Radloff, Opiit slovarya turskih nareçii III, 1437, 1438?

⁵ Kuun, Codex Cumanicus, 118.

⁶ Aynı yerde, 84, 140.

⁷ St. Mladenoff, Asparuh Bulgarlarının diline ait kalıntılar. GSUIFF XVII, 232, ÇIPAG.

Bizim kitabemizde (y) ve (i) harfleri arasında bir sedayı ifade eden (Y) işareti ile yayılmış olan ΚΥΠΕ kelimesi bu sedanın telâffuzu ile Kazan ve Kuman Türkçesindeki şeniller arasında mutavassıt bir tutmaktadır. Her halde bunun manası, üzerine zırh konulan bir *üst elbisesi* olmalıdır. Bu zırh, kumaş veya deriden dikilmiş olan elbisenin üzerine madeni safihacıların dizilerek ufak halkalarla raptedilmesi veya yine madeni halkacıkların birbirine zincirleme geçirilerek kumaşa raptedilmesi suretiyle meydana getirilmiştir. İşte Kazan ve Tatar Türklerinde de rastlandığı gibi *zırh gömleği* kelimesinin manası buradan gelmektedir.

ΧΩΥΜΣΧΗ kelimesini ΚΥΠΕ'nin bir izahı gibi kabul etmemiz icabeder. Bu kelime ile, zırh gömleğinin nevi belirtilmek istenmiştir. İhtimal bu kelimeyi, Rus dilinde bugüne kadar muhafaza edilmiş olan ve bir nevi zırh gömleği manasına gelen *yumşan* veya *yuşman* ile bağlamamız icabedecektir. Rus askeri ansiklopedisine¹ göre *yumşan* veya *yuşman* "bahtarets," e benzemektedir. Bu, göğsü, arkası ve yanları madeni safihacılarla kaplanmış olan bir nevi zırh gömleğidir. *yumşan* ve *bahtarets*'lere 16. yüzyıla ait vesikalarda tesadüf etmekteyiz. Aynı ansiklopediye göre *bahtarets*² buna benzer şekilde yapılmış bir zırh gömleği olup uzunluğu dizlere kadar inmekte, yandan veya sol taraftan açık bulunmaktadır. Gömleği giymek için bırakılmış olan bu açıklık ipten veya deriden bağlarla iliklenmekte idi.

Madeni kısmın safihalar halinde olması bu zırh gömleğini nispeten yumuşak bir hale getirmiştir. Onun için bu gömleğin isminin de türkçedeki yumuşak veya yumjak³ sıfatı ile alâkalı bulunması muhtemeldir. Şu halde bizim kitabemizde (i) yerine (h) harfi ile yazılmış olan ΧΩΥΜΣΧΗ kelimesi tam bu manada bir zırh gömleği, yani sahifalı zırh gömleği manasına gelmektedir. (CX) harflerinin telâffuzu, kelimenin listede birinci değil, ikinci defaki yazılışından anlaşılmaktadır.

3-4. Satır ΤΩΥΛΣΧΗ: ΦΜ: (=540).

Zırh gömleğinden maada, yunanca yazılmış olan diğer iki Proto-Bulgar kitabe listelerinde *miğferden* de bahsedilmektedir.

¹ Entsiklopediya voennih i morskib gen. leten. Leera. St-Petersburg 1893, VI. 160 «Predohraniselnoe vooruženie».

² Herhalde türkçeden rusçaya geçmiş olan askeri kıyafete ait bir kelime.

³ Radloff III, 501.

Onun için bizim kitabemizde de bu kelimenin bulunması ihtimal dahilindedir. Osmanlı türkçesinde miğfer, *tulca*¹ kelimesi ile ifade edilmekte olup Kumancada buna muadil olarak *tu ga*² vardır - *casidis species quae capitis partem operit*. To sedasının (g) ile ifade edildiğine bakılacak olursa Kumancada da bu kelimenin telâffuzu Osmanlı Türkçesindeki pek yakın olmalıdır. Her halde bizim kitabemizdeki ΤΩΥΛΣΧΗ bu iki kelime ile yakından alâkalı olup aynı şekilde miğfer manasına gelmektedir. ΤΩΥΛΣΧΗ veya bunun benzeri olan ΧΩΥΜΣΧΗ kelimelerindeki (CX) harflerinin birleşmesi de muhtemel olarak (c) sedasını vermektedir. (S) harfi ile (Ş),³ (Z) ile (J),⁴ (TZ) ile (Ç)⁵ nin ifade edildiğini de gözönünde bulunduracak olursak bizim kitabemizde (CX) harflerinin (C) sedasını vermesi en kuvvetli ihtimal gibi görünür.

ΤΩΥΛΣΧΗ kelimesine kitabede daha iki yerde tesadüf edilmiştir.

Bu kelimenin Bulgar dilinde artık kaybolmuş olan *tuça* kelimesi ile yakından alâkalı olması muhtemeldir. Bu kelimeye (MCö XII, 1895, 63) te neşredilen eski bir Samokov halk türküsünde tesadüf etmekteyiz. "Gruitsa ve Marko Momçil'i yok ediyorlar,, diye tanınmış olan bu türküde 14 cü yüzyıla ait hadiselerden bahsedilmektedir. Aşağıda, türküde *tuça* kelimesinin geçtiği bazı kısımları veriyoruz:

- 77 İki yiğit karşılaştılar
Geniş bir ovada karşılaştılar
Türk Momçil'e karşı kılıcını çekti
- 80 Momçil perenova (tüylerle süslü) tuça'sını ona karşı tuttu
O tuça'yı kesemedi
Kılıcı ikiye ayrıldı
O zaman yiğit Momçil kılıcını savurdu
Türk'ü kesmek için savurdu
- 85 Türk perenova tuça'sı ile kendini korumak istedi
O perenova tuça'yı ikiye böldü

¹ Radloff III, 1437.

² Kuun, ... , 118.

³ Beşevlieff , ... 97.

⁴ Beşevlieff , ... , 71.

⁵ Aynı yerde 118 No. 9 satır 4, No. 23 s. 6.

Ve bu kahrolasıca Türk'ü kesti
Onu iki parçaya böldü
Ve daha sonra

- 100 Geniş bir ovada karşılaştılar
Allah belâsını veresice Ranil Mustafa
Momçil'i öldürmek için kılıcını çekti
Momçil perenova tuça'sını tuttu
O tuçayı kesemedi
Momçil Ranil'i vurmak için kılıcını çekti
- 105 Ranil perenova tuça'sını tuttu
O perenova tuça'yı kesti
Ve Ranil'i de ikiye böldü

Türkünün tetkikinden şunu anlıyoruz ki *tuça* muharibi kılıç darbesinden muhafaza eden koruyucu bir silâhtır. Tuça'nın yanında bulunan *perenova* kelimesi (pero-tüy) den yapılmış bir sıfat olup bununla kitabemizde adı geçen silâhın tüylerle süslü olduğu anlaşılmak istenmiştir (meselâ yeşil-yeşilli gibi). Halk türkülerine göre umumiyetle tüyler şapkaları süslemektedir. Halk şairleri, kahraman Krali Marko'nun kalpağını da aynalar ve tavus tüyleri ile süslü olarak tasvir etmişlerdir. Şöyle ki *tuça*'nın süslerini ifade eden sıfat bizde bunun, türkünün manasına bakıp hüküm verdiğimiz gibi, bir kalkan olmayıp kılıç darbesinden koruyan bir şapka, yani miğfer olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Kalkan, halk türkülerinde yine kalkan olarak geçmekte ise de miğfer manasına gelen başka hiçbir kelimeyi bilmiyoruz. Sonra şunu da gözönünde bulundurmalıyız ki, eğer Momçil kılıcını düşmanın miğferine değil de kalkanına vurmuş olsaydı, türküde hikâye edildiği gibi, onu iki kısma bölemezdi.

Tuç'a'ya mukabil Proto-Bulgarcadaki tulşi, tulçi, tulci'yi vuk-
vilk (kurt) ile mukayese ediniz.

4-5. Satır. 13 ΕΣΤΡΩΓΗΝ ΚΥΠΕ : 4 7.

Yukarıdaki satırlarda ΚΥΠΕ'den bahsetmiş bulunuyoruz. ΕΣΤΡΩΓΗΝ burada her halde zırh gömleklerinin nev'ini tayin etmektedir. Bu kelimedede tesadüf edilen (ΣΤΡ) üç sessiz harfin bir araya gelmesi türk dillerine uygun değildir. Bundan maada taşçı da kelimenin yazılışında mütereddit davranmıştır. Daha aşağıda

8 inci satırda aynı kelime (Ω) yerine (Υ) ile yazılmıştır. ΕΣΤΡΥΓΗΝ olarak yazılan ikinci şekil türk dillerine has olan vokal aheng'e tamamen uygundur. Bütün bunlar bizde şu kanaati uyandırmaktadır ki, bu kelimenin aslının türk olması pek şüpheli olup İndo-Avrupaî dillerin birinden alınmış olması daha muhtemeldir.

Proto-Bulgarların Balkan yarımadasına gelmeden önce İndo-Avrupaî milletlerle hemhudut ve münasebettar oldukları ve Balkan yarımadasında muhtelif İndo-Avrupaî dilleri konuşan tabileri bulunduğu nazarı itibare alınacak olursa bu dillerden bazı kelimeleri benimsemiş olmaları pek tabii görünür.

Yunanca yazılmış olan Preslav kitabesinde üç çeşit zırh gömleğinden bahsedilmektedir. Bolyar'ın şahsî teçhizatından sonra gelen ikinci tip gömleklere kitabede ΣΤ(ΡΑΤΗΚ)Α ΛΟΡΗΚΗΑ denmektedir. Maalesef ΣΤ(ΡΑΤΗΚ)Α sıfatının doğruluğundan pek emin değiliz. Bu kelimenin beş harfi noksan olup yalnız başındaki (ΣΤ) ve sonundaki (Α) kat'i olarak bellidir. (ΣΤ) ile başlayan ve Türk dillerinden birine mensup olan bir kelimenin bu iki harften evvel protetik bir vokal meselâ (Ε) alacağı gözönünde bulundurulacak olursa, ΕΣΤΡΥΓΗΝ'in aynı sıfatın türkçeleşmiş şekli olduğunu ve bunun Yunanca yazılmış olan Preslav kitabesinde naşir tarafından ΣΤ(ΡΑΤΗΚ)Α olarak okunduğunu tahmin etmek mümkün olur.

İndo - Avrupaî dillerden Proto-Bulgarcaya yapılan iktibasların usulü hakkında hiçbir malûmatımız yoktur. Bunun için yunanca yazılmış olan Preslav kitabesinde ΣΡΑΤΗΚΑ diye tahmin edip okuduğumuz kelimenin Proto-Bulgarcadaki ΕΣΤΡΩΓΗΝ kelimesini veya (ΣΤ) harfleri ile başlayan başka bir kelimeyi meydana getirip getirmediğini bilemiyoruz.

5 - 6. satır. ΤΩΥΡΤΩΥΝΑ ΠΗΛΕ ΖΩΠΑΝ

Baştaki ΤΩΥΡΤΩΓΝΑ kelimesinin jupan'ın ¹ adı olması mümkün olduğu gibi Tardu ² ve Turgun ³ isimleri de buna benzemektedirler. Bilhassa ikinci isimdeki (g) harfi kopye edenin hatasından dolayı yazılmış bir (g) olmayıp aslında (t) ise bu benzerlik daha

¹ Unvanlar ve has isimler. Mladenoff'un «Kriçim kitabesi hakkında birkaç söz» adlı eserine bak.

² V. N. Zlatarski, Bulgar Devletinin Tarihi I, 81 ve 83.

³ Moravesik, Byzantinoturcica II, 268 Budapest 1943.

çok belirmiş olur. Fakat bir Proto-Bulgar kitabesinde ΟΣΛΑΒΝΑΣ¹ şekli ile tanıdığımız ΟΣΛΑΒΝΑ ismi gibi bu ismin de ΤΩΥΡΤΩΥΝΑ olması en yakın ihtimaldir.

İsim ile unvan arasında bulunup herhalde vazifesi bu ikisini birbirine bağlamak olan kelime bize (zera tarkan) (oğlu tarkan) v. s. gibi iki kelimedenden ibaret olan bazı Proto-Bulgar unvanlarını hatırlatmaktadır. Bunu, Tatarcada² ve Çuvaşçada tesadüf edilen ve "hüküm sürüyorum, idare ediyorum," manasına gelen "nuλ-pil," fiili ile, buna akraba olan kelimelere bağlamak mümkündür. Bu fiille alâkalı olan *pilic* - hüküm sürmek, mevki, makam, kelimesi vardır. Fakat ΠΗΛΕ 'ye en yakın olan kelime mertebe manasına gelen "nuλα,"³ dır.

ΖΩΠΑΝ (Jupan) unvanı bizim kitabemizde (O) yerine (Ω) ile yazılmıştır. Bazı âlimler bu kelimenin aslının islâvca olduğunu kabul ederler⁴.

9-10. Satır. ΑΛΧΑΣΗ ΚΥΠΕ ; Α : ΧΩΥΒΡΗΝ : Α :

ΑΛΧΑΣΗ her halde ΕΣΤΡΩΓΗΝ ve ΧΩΥΜΣΧΗ gibi ΚΥΠΕ'ye ait bir sıfattır; bu ibareyi takip eden rakkamın küçüklüğüne bakılacak olursa burada jupan'ın şahsi techizatından bahsedildiğine hükmetmek icabeder. Yunanca yazılmış olan Preslav kitabesinde (naşirine göre) ismi kitabenin baş kısmı ile kaybolmuş olan bir şahsa ait techizat en evvel yazılmış bulunmaktadır. Bu eşyanın yanındaki rakkamlar küçüktür. Zırh gömleklerinin sayısı belli değildir. Fakat miğferlerin sayısı belli olup 2 dir. Bununla beraber, yine naşire göre, miğferleri ifade eden kelimenin, yalnız son iki harfi belli olup diğerleri mevcut değildir (ΚΑΣΗ)ΑΗ. Eğer kitabemizde sözü geçen üç nevi zırh gömleği yunanca yazılmış olan Preslav kitabesinde bahsedilenlerin aynı iseler ΑΛΧΑΣΗ birinci tip, ΕΣΤΡΩΓΗΝ ikinci ve ΧΩΥΜΣΧΗ kelimesinin de üçüncü tip zırh gömleğini ifade etmesi icabeder.

ΑΛΧΑΣΗ ile Türkçedeki *halka* kelimesi arasında bir alâka bulunması ihtimal dahilindedir. Arapçada da *halka*, Farsçada

¹ Beşevlieff . . . . . 41 ve 4.

² Radioff, 1435 ten II. Mukayese ediniz : *jypr ΠΗΛΑΨΑΗ ΚΑΠΗ.-Hakan milletini idare ediyor.

³ Aynı yerde, 1337.

⁴ Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien 1886.

helke olarak tesadüf edilen bu kelime, Çuvaşça ve Çeremişçe'deki ¹ *alga*-küpe kelimesi ile sıkı sıkıya alâkalıdır. Kazan Türkçesindeki ² *alkali*, *alkasiman*-halkalı, halka şeklinde kelimeleri de aynı kelimedenden çıkmıştır. Şu halde ΑΛΧΑΣΗ'nin de *halkalı* manasına gelmesi muhtemel olup kitabemizde birçok halkaların birbirine geçirilmesinden hasıl olmuş bir zırh gömleğinden bahsediliyor demektir.

Metnin son kelimesi olan ΧΛΩΥΓΒΡΗΝ'de jupan'ın şahsi teçhizatına ait bir eşyayı ifade etmektedir. Kitabede her cins zırh gömleğinden sonra miğferlerden bahsedildiğine bakılacak olursa bu kelimenin de bir cins miğferi ifade ettiği akla gelebilir. Fakat akraba dillerde bu kelimenin benzerlerine tesadüf edilemediği için daha kat'i bir şey söylemeğe imkân olmayıp bizce meçhul kalmaktadır.

Maalesef kitabemizdeki lisanın grameri hakkında kat'i hiçbir şey söylemeğe imkân yoktur. Dikkat nazarımızı çeken ve şüphe götürmeyen bir şey varsa o da fiil şekillerinin bulunmayışdır. Bununla alâkalı olarak şu noktayı da belirtmemiz icabeder ki birçok Proto-Bulgar kitabelerinin başında "yubigi kan Omortag,, ibaresinde umumiyetle fiil bulunmamaktadır ³. Belki de bizim kitabemizde fiil şekillerinin bulunmayışının sebebi Proto-Bulgar dilinin, fikirleri fiile lüzum kalmadan ifade edebilmek gibi bir hususiyetine dayanmaktadır. Diğer taraftan fiilin ihmal edilmiş olması bizim kitabemizin pratik karakterinden de ileri gelmiş olabilir. Çünkü bu, iki bolyara emanet edilmiş olan devlet mallarının bir listesidir.

Enteresan olan diğer bir cihet te kitabedeki eşya isimlerinin, Türkçede olduğu gibi, müfret olarak sayılmaları ve nominatif halde bulunmalarıdır.

Bütün buraya kadar bahsedilenlerden şu neticeyi çıkarabiliriz ki, kitabemizde birçok noktaların izah edilmemesine rağmen esas manasına nüfuz etmek mümkündür. Preslav'da yeni keşfedilen kitabenin bir harb teçhizatı listesi olduğu aşikârdır. Bu kitabe, Yunanca yazılmış olan Preslav ve Şabla kitabe-listeleri ile beraber, hususî manası olan bir abide grubunu teşkil etmektedir. Bu

¹ Zolotnitskiy, ... 3.

² Kazan Üniversitesinin Tarih, Etnog. ve Etnoloji dergisi 1892.

³ Radloff, I, 390.

şekilde kitabe-listelere yalnız bizde tesadüf ediliyor. Her halde miğferlerin, zırh gömleklerinin ve diğer teçhizatın tam sayıları ile gösterilmeleri, silâh depolarında bulunan harb levazımının sık sık kontrolünü icap ettiren devletin menfaati bakımından lüzumlu idi. Bu kitabe-listelerin işlenmesi ve dikilmesi uğrunda sarfedilen gayretler eski Bulgar Devletindeki sert askerî disiplini ve mes'uliyet duygusunun derinliğini göstermektedir.

Kitabemiz, eski Bulgar Devletinin teşkilâtına ait bazı teferruat üzerine aydınlık serpmekte ve bolyarların meratip silsilesi hakkında fikir edinmemize yardım etmektedir. Bu suretle "içirgu boil'e 1400, halbuki "jupan'a,, yalnız 40 miğfer emanet edildiğini öğreniyoruz. İçirgu boil'in 900 kadar zırh gömleği bulunduğu halde jupan'ın 21 tane olup bu rakkama kendi şahsî teçhizatının da dahil olması muhtemeldir. Hatta jupan'ın teçhizatı, Şabla kitabesinde 45 miğfere ve 3 zırh gömleğine malik olduğu zikredilen, "bogatur bagain,,inkinden de azdır.

Muhtelif cins zırh gömleklerinin ordunun muhtelif sınıfları tarafından kullanılmış olması pek muhtemeldir. Kitabemizde görüldüğü gibi her nevi zırh gömleğinden sonra miğferlere ait bir rakam verilmektedir. Her halde miğferlere ait rakkamların ayrı ayrı verilmesi, cinsi belli olan muayyen sayıdaki zırh gömleğine kaç tane miğfer isabet ettiğini göstermek içindir. Meselâ ΧΩΥΜΣΧΗ-ΚΥΠΕ tipinde 455 zırha malik olan bir birliğin 540 miğfer'i vardır. ΕΣΤΡΩΓΗΝ ΚΥΠΕ tipindeki zırh gömlekleri ile miğferler arasındaki münasebet ise başkadır. Bunlarda miğferlerin sayısı daima zırhların iki mislidir. Bu suretle içirgu boil'e 427 zırh ve 854 miğfer, jupan'a 20 zırh ve 40 miğfer emanet edilmiş oluyor. Bundan şu neticeyi çıkarabiliriz ki, bu tip zırhlara malikolan ordu birliklerinin iki misli miğfer'e ihtiyacı vardır ; yani askerlerin yalnız yarısı zırh gömleği giymiştir, binaenaleyh ağır teçhiz edilmişlerdir. Diğer yarısı ise hafif teçhiz edilmiştir.

Kitabemizde sonuncu tip zırh gömleği olan ΑΛΧΑΣΑ ΚΥΠΕ jupan'ın şahsî teçhizatı gibi görünmektedir. Şu halde bunun bir subay gömleği olması icabeder.

Jupan unvanının menşeinin islâvca olması muhtemel olup bununla alâkalı olarak şunu da ilâve edebiliriz ki, bu şahsa emanet edilen zırh gömleği tipinin de aslının İndo-Avrupaî olması ihtimal dahilindedir.

Kitabe hakkında verilen az veya çok tatmin edici olan bütün bu izahat, onun Birinci Bulgar Çarlığının tarihine ait bir kaynak olarak önemini belirtmektedir. Fakat kitabemizin büyük kıymeti maziden naklettiği vakıalarda değil, Proto-Bulgar dilini bize tanıtmaktadır. Her şeyden evvel yeni keşfedilen Preslav kitabesi Proto-Bulgar dilinin bazı türk dilleri (Çuvaşça, Tatarca, Kumanca, ve hatta Osmanlı Türkçesi) ile olan akrabalığını bir defa daha teyit etmektedir. Bundan daha önemli olarak şu ciheti de anlıyoruz ki, Proto-Bulgar dili, Bulgarların Balkan yarımadasında yerleşmelerinden ve Birinci Bulgar Çarlığının kurulmasından sonra da konuşulmağa devam etmiştir. Kitabenin bu şekilde tarihlendirilmesi meseleyi oldukça enteresan kılmaktadır.

Bu makalenin başlangıcında bahsettiğimiz epigrafik özellikler kitabemizi diğer Proto-Bulgar kitabelerine bağlamaktadır. İşte bu sebeptendir ki kitabemizin M. s. IX uncu yüzyıla ait olduğunu düşünebiliriz.

Tarihin daha fazla kat'ileşmesi için onun keşfedildiği mevkii gözönünde bulundurmak icabeder. Kitabe Preslav'ın yakınlarında bir yerde meydana çıkarılmıştır. Yalnız burada mı dikilmiş yoksa başka yerden mi getirilmiş olduğunu bilemiyoruz. Preslav'da buna benzer, fakat Yunanca yazılmış bir kitabe-listesinin daha bulunuşu, bu gibi abidelerin burada dikilmiş olduğunu göstermektedir. Çünkü Omortag zamanında Preslav büyük bir Proto-Bulgar merkezi olarak inkişaf etmiş olup kitabemizin de Omortag'ın saltanatı ile I inci Boris zamanında İslâv alfabesinin kabulü arasındaki devrede dikilmiş olması muhtemeldir. Bu da bize Proto-Bulgar dilinin IX uncu yüzyılın birinci yarısının sonlarında da konuşulmağa devam ettiğini göstermektedir. Bahsedilen müddet zarfında bu dilde yalnız konuşulmağa değil, aynı zamanda yazılmağa da devam edilmiştir ki, buna Bulgar Çarlığının İslâv tebaası arasında tesadüf etmiyoruz. Şu halde nasıl olmuştur da Makedonyalı İslâvların dili yazı dili olarak kabul edilmiştir? Niçin Bulgar Hanları kendi ana dil ve yazılarını resmî dil ve yazı olarak devam ettirememişlerdir? Bu soruların cevabı açık ve basittir. Makedonyalı İslâvların dillerinin yazı dili olarak kabul edilmesi güneye ve batıya tamamiyle İslâvlarla meskûn olan sahalara kadar genişlemiş olan I inci Bulgar Çarlığının pek çok olan İslâv tebaasını cezbediyordu. Proto-Bulgar dilinin yazı dili olarak kabul edilmesi, İslâv alemine karşı Bulgar

Kırallığını ve Bizansı siyaset bakımından müsavi mevkiye koyabilirdi. Aynı zamanda Yunanca'nın uzun senelere dayanan an'anesi ve geniş kültür mazisi tercih sebebi olabilirdi. İslâv dilinin yazı dili olarak kabul edilmesi o zamanki Bulgar Krallığını teşkil eden her iki unsura da uygun görünmüştür. Çünkü Proto - Bulgarlar siyasette ve islâvlar kültür şahasında hâkim oldular.

Millî yazı fikri Bulgar devletinde çok erken başlamıştır. Bunu yalnız bizim kitabemizden değil, Sen - Mikloş definesine ait kaplardan biri üzerine Yunan harfleri ve Bulgar dili ile yazılmış kitâbeden de anlıyoruz. Bizim kitabemizden 50 sene kadar sonra aynı hanedana mensup olan bir Hakan tarafından İslâv yazısı millî yazı olarak kabul edilmiştir. Fakat çok muhtemeldir ki, millî yazı meydana getirmek için ilk tecrübe ve teşebbüsleri Proto-Bulgarlar uzak yurtlarından beraberlerinde getirmişlerdir. Böyle bir şeyi düşünebilmek için Sen-Mikloş definesine ait birçok kapların üzerinde ve bizim bazı kaya kitabelerimizdeki okunamayan hususî bir yazı ile yazılmış olan kitabeleri gözönünde bulundurmak icabeder. Bu yazılar bir dereceye kadar Uygur rüniklerini hatırlatmaktadırlar.

Res. 1 — Preslav'da «Byal bryag» kilisesinin mihra-
bında üzerine Proto-bulgar kitabesinin
kazılmış olduğu sütün.

ZHTKWHHT ZHPΓ
WYBWAYΛEXWYM
CCHKYΠE:YNE:TW
YΛCXH:ΦM:ECTPW
ΓHNKYΠE:YKZ:TW
YΛCXH:OONΔ:TWYPT
WYNAPHΛEZWPAN
ECTPYΓHNKYΠE:K:
TWYΛCXH:M:AXACH
KYΠE:A:XΛWYBRH'N'A:

Res. 2 — Preslav'da «Byal bryag» kilisesinin mi-
hrabında bulunan Proto-bulgar kitabesi

1947 YILI NİSAN, MAYIS, HAZİRAN AYLARINDA TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİNE GELEN KİTAPLAR VE MECMUALAR ¹

A

- A cet, Kâmuran: *Beveridge plânının amacı* (Siyasi İlimler Mecmuası. 1947. Sayı 191).
- Aiyappan, Dr. A.: *Handmade pottery of the Urali Kurumbars of Wynad, S. India.* (Man 1947 Vol. 47. Article. 52-73).
- Akkaya, Doç. Dr. Şükrü: *Humanizm'in çıkışı ve yayılışı.* (A. Ü. Dil ve Tarih - Coğr. F. D. Cilt 5. Sayı 2).
- Aksoy, Ömer Asım: *Gaziantep ağzı sözlüğü.* İstanbul: 1946 İbrahim Horoz B. 826 S.
- Akurgal, Ekrem: *Remarques stylistiques sur les reliefs de Malatya.* İstanbul 1946. Pulhan Matbaası.
- Aldington, J. N.: *Elektrik lâmbasının evrimi.* (Aylık Ansiklopedi. Cilt 3. Sayı 37).
- Altundağ, Prof. Dr. Şinasi: *Osmanlı İmparatorluğunun vergi sistemi hakkında kısa bir araştırma.* (Dil ve Tarih-Coğraf. F. D. Cilt 5. S. 2).
- Alus, Sermed Muhtar: *Çarşaf.* (Aylık Ansiklopedi, 1947. Cilt 3. Sa. 36).
- Alyot, Dr. Halim Tefrik: *Türkiye zabta tarihi, gelişim ve bugünkü durum.* Ankara: 1947. Kanaat Basımevi. 1092+16 S.
- Andrae, W.: *Hellas und alter, Orient Sonderdruck aus Halil Edhem hatıra kitabı.* 7 S.
- Anhegger, Robert: *Beitrage zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich.* İstanbul: 1945. Üniversite Ma. 27 S.
- Aral, N. Z.: *1947 yılı bütçesi* (Siyasi İlimler Mecmuası. 1947 Sayı 32).
- Aral, Namık Zeki: *Devlet borçları.* (Siyasi İlimler Mecmuası. 1947 sayı. 192).
- Aral, Namık Zeki: *İktisatta idarecilik.* (Siyasi İlimler Mecmuası. 1947 Sayı 191).
- Arpad, Burhan: *Manakyan Mardiros.* (Aylık Ansiklopedi. Cilt 3. Sayı 37).
- Atakan, Kurmay Galip: *Şehirlerin bombardmanı.* (Aylık Ansiklopedi. Cilt 3. Sayı 37).
- Atalay, Besim: *Türkçede kelime yapma yolları.* İstanbul: 1946. İbrahim Horoz B. 155 S.

¹ Mühim mecmuaların makaleleri, müelliflerine göre alfabetik sıraya girmiştir.

Auerbach, Erich: *Neue Dantestudien*. İstanbul: 1944. İbrahim Horoz B. 90 S.
Aydın, Nuri Ali: *Dördüncü George*, (Aylık Ansiklopedi. Cilt 3. Sayı 37).

B

- Baban, Ord. Prof. H. Ş.: *Amerika'daki son büyük greve dair*. (Siyasi İlimler Mecmuası. 1947. Sayı 191).
- Baban, Ord. Prof. H. Ş.: *İngiltere ve Fransa* (Siyasi İlimler Mecmuası. 1947. Sayı 192).
- Baltacıoğlu, Altan: *İmar plânlarına başlamadan önce*. (Siyasi İlimler Mecmuası. 1947. Sayı 191).
- Barghuthy, Omar Saleh: *A ministry of propaganda under the Fatimids*. (The journal of the middle east society. 1947. Vol. 1 No. 2).
- Bayatlı, Osman: *Bergama tarihinde Asklepion*. İzmir: 1947. Doğanlar Basımevi. 112 S.
- Beatty, Richmond: *The Heritage of symbolism in modern poetry*. (The Yale Review. 1947. Vol. 36 No. 3).
- Benveniste, E.: *Fragments des actes de Saint Georges en version sogdienne*. (Journal Asiatique. 1943-5 tome. 234).
- Benveniste, E.: *La ville de Cyreschata*. (Journal Asiatique 1943-5 tome 234).
Beşinci Türk Dil kurultayı 1945. İstanbul: 1946 Cumhuriyet B. 13+324S.
- Bittel, Kurt: *Tavium. Sonderdruck aus Halil Edhem hatıra kitabı*. Ankara: 1947. T. T. K. b. 9 S. I PL.
- Bodley, Nicholas B.: *The Auloi of Meroe* (American Journal of Archeology 1946 Vol. 50 No. 2)
- Bonfante, G.: *Who were the Philistines?* (American Journal of Archeology, 1946. vol. 50 No. 2).
- Bossert, Prof. Dr. H. Th: *Asia*. İstanbul: 1946. Üniversite Matbaası, 8+184 S.
- Bossert, Prof. Dr. H. Th: *Zur Chronologie der Skulpturen von Malatya*. (Ayrıbasım. Felsefe Arkivi. cilt 2. sayı. 1-2 1947).
- Bozok, Hüsamettin: *Byron*. (Aylık Ansiklopedi. Cilt 3. Sayı 37).
- Bozok, Hüsamettin: *Cemal Nadir Güler*. (Aylık Ansiklopedi. 1947. Cilt 3. Sayı 36).
- Bromberger, E.: *The sterling Balances and Palestine*. (The journal of the middle east society. Vol I. No. 1).
- Buğra Han, Mehmet Emin: *Şarki Türkistan tarihi*. Kışmir: 1930. 415 S.
- Burchell, J. P. T. — Frere, Sheppard: *The occupation of Sandown Park, Esher, during the stone age. the early Iron age, and the Anglo-Saxon Period*. (Antiquaris journal Vol 27. No. 1, 2 1947).
- Burnand, Lewis G.: *Isles of the blessed: the Dases of Kharaga and Dakhla*. (Journal of the middle east soc. Vol 1 No. 2).

C

- Caferoğlu, Dr. Ahmet: *Kuzey-doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. İstanbul: 1946. Burhaneddin Erenler M. 355 + 26 S.
- Cahen, Cl.: *La tugra Seljukide*, (Journal Asiatique. 1943-5 Tome. 234).
The Cambridge Ancient History. Cambridge University Press.
Vol: 1 *Egypt and Babylonia*. Vol: 2 *The Egyptian and Hittite empire*. Vol: 11 *The Imperial Peace*. Ancient history 2. vol of platos. Ancient history 3. vol of plates. Ancient history 4. vol of plates.
- Cheney, Prof. C. R.: *The Medieval statutes of the Diocese of Carlisle*. (The English historical review. 1947 Vol 62 No. 242).
- Childs, Marquis: *Issues and Leaders in Washington*. (The Yale review. 1947, Vol. 36. No. 3).
- Chirshman: *Fouilles de Beğram* (Afghanistan). (Journal Asiatique 1943-1945. Tome 234).
- Culegere de Facsimile: Seria Turcă, Seria Greacă, Seria Română, Seria Slavă.*

D

- Darkot, Besim: *Samsun ilinin coğrafyası*, (Aylık Ansiklopedi. 1947, (cilt 3. No. 36).
- D'Elboux, R. H.: *The Dering Brasses*. (The Antiquaries journal. Vol. 27. No. 1, 2).
- Dickens, A. G.: *Robert Parkyn's Narrative of the Reformation*. (The English historical review. 1947. vol. 62 No. 242).
- Drew, J. S.: *Manorial accounts of St. Swithun's Priory, Winchester*. (The English historical review. 1947 Vol. 62. No. 242).

E

- Eberhard, Dr. W.: *Çin tarihi*. Ankara: 1947. T. T. K. Basımevi, 17+383 s.
- Ediz, Hasan - Âli: *Rusya, dünkü ve bugünkü*. (Aylık Ansiklopedi. Cilt. 3. Sayı 37).

F

- Firth, Prof. Raymond: *Barck-Cloth in Tikopia, Solomon Islands*. (Man Vol. 47. artic. 74-83 1947).
- Fox, Sir Cyril: *An open-work Bronze Disc in the Ashmolean Museum*. (The Antiquaries journal vol. 27. No. 1, 2 1947).

G

- Giurescu, Constantin: *Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci*. Bucureşti: 1944. 2 cilt.
- Gölpınarlı, Abdülbaki: *Ali Şiir Nevat*. (Aylık Ansiklopedi. 1947 Cilt 3. Sayı 36).
- Greenfield, Kent Roberts: *The Mediterranean way of life*. (The Yale review 1947. Vol 36. No. 3).

- Gürgüç, Kurmay Hamza: *Japonya'nın teslimi ve işgali*. (Aylık Ansiklopedi. Cilt 3. Sayı 36).
- Güterbock, Prof. Dr. H.-Doç. S. Alp: *Şırzı'da bulunan Hitit hiyeroglif kitabesi*. (Dil ve Tarih-Coğrafya F. D. Cilt 5 Sayı 2).
- Güterbock, H. G.: *Alte und neue Hethitische Denkmäler, Sonderdruck aus Halil Edhem Hatıra kitabı*. T. T. K. b. 12 S.
- Güterbock, H. G.: *Kumarbi Mythen vom Churritischen Kronos aus den Hethitischen Fragmenten Zusammengestellt*. İstanbul Üniversitesi Matbaası, 16 S.

H

- Harvey, John H.: *Some details and mouldings used by Yevele*. (The Antiquaries Journal Vol. 1,2 1947).
- Howard, Joseph Kinsey: *Cultural Handicaps in the northwest*. (The Yale Review. 1947. Vol 36 no. 3).
- Howard, C. H.: *The Parnell Manifesto of 21 november 1885 and the schools question*. (The english historical review 1947. Vol. 62. no. 242).

J

- Jeffery, A: *The textual history of the Qur'an*. (The journal of the middle east society. 1947. Vol. I no. 2).
- Johson, Alvin: *Places for displaced Persons*. (The Yale review. 1947. Vol 36. no. 3).
- Jonas, R.: *A newly discovered portrait of the emperor Julian*. (American journal of Archeo. 1946. Vol 50 no. 2).

K

- Kansu, Prof. Dr. Ş. A.: *Gençlikte irade eğitimi ve büyük adamlar*. Ankara: 1947. T. T. K. b. 31 S.
- Karayalçın, Yaşar: *Türk hukukunda kamuya faydalı müesseseler var mıdır?* Doktora tezi. Ankara: 1947. Başb. dev. m. 116 S.
- Kılıç, Altemur: *Almanya'nın eski peykleriyle sulh antlaşması*, (Aylık Ansiklopedi. 1947. Cilt 2. S. 36).
- Kılıç, Altemur: *Monroe ve Truman doktrinleri*. (Aylık Ansiklopedi. Cilt 3. Sayı 37).
- Kimche, Jon: *Oil and Arab nationalism*. (Journal of the middle east society 1947 Vol 1 no. 2).
- Kober, Alice E.: *Inflection in Linear class B: 1 Declension*. (American journal of archeol. 1946. Vol. 50. no. 2).
- Koçu, Reşat Ekrem: *İstanbul kahvehaneleri*. (Aylık Ansiklopedi. 1947. Cilt 3 sayı. 37).
- Kökten, İ. K.: *Bazı prehistorik istasyonlar hakkında yeni gözlemler*. (Dil ve Tarih-Coğraf. F. D. Cilt 5. Sayı 2).

Köymen, Dr. M. A.: *Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz isyanı*. (Dil ve Tarih-Coğraf. F. D. Cilt 5. Sayı 2. 1947).

Kuyucak, Hazım Atıf: *Demokrasi*. (Aylık Ansiklopedi. Cilt 3. Sayı 37).

L

Lanter, Raymond: *Christian and Merovingian Gaul*. (The Antiquaries Journal. Vol 27, no. 1,2 1942).

Lapsley, Gaillard: *Bracton and the Authorship of the «Addicio de Car-tis»* (The English historical review. Vol. 62. no. 242).

Lechler, Prof. Georges: *The origin of the driving Belt*. (Man 1947. Vol 47. articl. 52 - 73).

Lewis, Wilmamth S.: *The Layman and Libraries*. (The Yale review 1947. Vol 36. no. 3).

Linebarger: *The complex problem of the China*. (The Yale review 1947. vol 36. no. 3).

Ludwig, Emil: *La Méditerranée destinées d'une Mer*. traduit de l'Allemand par G. Strem. Newyork: 1942. Edition. Maison Française 2 cilt.

Lütem, İlhan Reşit: *Egemenlik kavramı ve devletlerarası hukuk*. Ankara: 1947. Sakarya Basımevi. 142 S.

M

Marcy, G.: *Le «Periple d'Hannon dans le Maroc Antique de M. J. Carcopine*. (Journal Asitique. tome 234).

Mardin, Ebululâ; *Medeni hukuk cephesinde Ahmet Cevdet Paşa*. İstanbul: 1946. Cumhuriyet Mat. 367 S.

Maspero, M. Georges: *Le Rayaume de Champa*. Paris; 1928. Les éditions G. van Oest. 278 S. 40 PL.

Mauvois, André: *Histoire des Etats-Unis 1492-1946*. Paris: 1943. Editions Albin Michel. 565 S.

Meile, P.: *Sur la siffante en Dravidien*. (Journal Asiatique. 1943-5 Tome 234)

Mitchell, Ashley: *Liberalizm ve kişi hüriyeti*. Çeviren: Ferda Kocaçimen (Siyasî İlimler Mecmuası. Sayı 192, 1947).

Müftüler, Dr. Lütfü: *Millî mücadelede* (Aydın cephesinin kurucusu) Denizli heyeti milliyesi. Balıkesir: 1942 Türk Dili B. 32 S.

Müller F. W. K.-A. von Gabain: *Uygurca üç hikâye*. İstanbul: 1946. İbrahim Horoz Basımevi. 117 S.

Myres, J. N. L.: *Anglo-Saxon Ürns from north Elmham, Norfolk: some corrected attributions*. (The Antiquaries journal Vol 27, no. 1, 2 1947.

N

Nehru, Jawahar Lal: *India's charter of freedom*. 33 S.

Neuville, René; *Heurs et malheurs des consuls de la France à Jerusalem*

- aux XVII e, XVIII e et XIX e siècle.* (Journal of the middle east society 1947. Vol. 1 no. 2).
- Nimri, N. N: *The Warrior people of Djebel Druze : A militant minority in the middle east.* (Journal of the Middle East Society 1947. Vol 1 no 2).
- Noyan, Prof. O. R. A. b.: *Şişmanlık ve zayıflık*, Ankara : 1947. T. T. K. B, 34 S.
- N. B.: *Mecanizm, animisme, dinanisme, vitalisme.* (Aylık Ansiklopedi. Cilt 3. Sayı. 37).
- N. B.: *Mistizm*, (Aylık Ansiklopedi. 1947. Cilt 3, Sa. 36).

O

- Ogan, Aziz: *Türk müzeciliğinin 100 üncü yıldönümü*, İstanbul : 1947. Üniversite matbaası. 37) .
- Oliver, James H.: *Connection and identity of Caracalla's Favorite Lucilius Priscilianus.* (American Journal of Archeology 1946. Vol 50. no. 2).
- Onay, Talat: *Dastan-ı Ahmet Haramî*. İstanbul : 1946. İbrahim Horoz 8. 20 + 126 S.
- Özbel, Kenan: *Elsanatları*. Cilt 1: Anadolu çorapları II S. 13 PL.. cilt II: Oya ve oya çeşitleri. 8 S. 24 PL.

P

- Paul le Boulanger: *Histoire du Laos Français*. Paris : 1930. Librairie Plon. 381 S. 4 PL.
- Piganiol, André: *Histoire Romaine cilt 4-2 L'Empire Chretien*. Paris : 1947. Boulevard Saint Geramin. 446 S.

R

- Renow, L.: *Le jeune du Créancier dans l'Inde ancienne.* (Journal Asiatique. 1943-5 tome 2).
- Rostovtzeff, M.: *Numidian Horsemen on canosa vases.* (American Journal of Archeology. 1946. Vol 50. n. 2).
- Ruben, Prof. W: *Felsefenin başlangıcı*. Ankara : 1947. T. T. K. Basımevi 70 S.
- Ruben, Walter: *İndien im Rahmen der Weltgeschichte*. Zürich : 1945. 63 S.
- Ruben, Walter: *Indisches Mittelalter*. İstanbul : 1944. İbrahim Horoz Matbaası 159 S.
- Ruben, Walter: *Krishna Konkordanz und Kommentar der motive seines Heldenlebens*. İstanbul : 1943.
- Rüstow, Alexander: *Das Versagen des Wirtschaftsliberalismus als religionsgeschichtliches Problem*. İstanbul : 1945, Üniver. Matb.

S

- Sadler: *A short history of Japan*. London : 1946. Angus and Robertson 20x378 S.

- SANIR, Ahmet: *Auriol Vincent* (Fransız Cumhurbaşkanı). (Aylık Ansiklopedi. 1947. Cilt 3. Sa. 36.)
- SELIGMAN, Prof. G.: *Japan a short cultural history*. London: 1946 The Grosset Press. XVIII + 547 S.
- SEYYAD HAMZA: *Yusuf ve Züleyha*. nakleden: Dehri Dilçin. İstanbul: 1946 Klişecilik ve matb. 144 + 24 S. 103 PL.
- SPTITZER, Lyman: *The formation of stars*. (The Yale review. 1947 Vol 36. no. 3)
- STEINEN, H. von: *Abraham's Religion*. (Journal of the middle east society. 1947. vol 1. no. 2.
- STURTEVANT, Edgar H.: *Eti dili sözlüğü*. çeviren: Münire B. Çelebi. İstanbul, 1946. İbrahim Horoz B. 243 S.

T

- TAMAGNINI, Prof. Eusebio: *Les études anthropologiques et éthyologiques en Portugal*. (Man 1947. vol. 47. Articl, 52-73).
- TANSU, Samih Nafiz: *Kabataş lisesi*. (Aylık Ansiklopedi. 1947. Cilt 3, Sa. 36).
- TANSU, Samih Nafiz: *Sişli Terakki lisesi*, (Aylık Ansiklopedi. Cilt 3. Sayı 37).
- TIETZE, Dr. A. - Dr. Lisie: *Türkisches Lesebuch für Ausländer*. İstanbul 1943. Marmara Basımevi, 91 + 57 S.
- TILDESLEY, Miss M. L.: *Choise of the unit of Measurement in [anthropometry*. (Man Vol 47. Articl. 74 - 83).
- TINKER, Chauncey, Bres: *Trollope*, (The Yale review. 1947. Vol. 36. No. 3).

U

- Universal history of the World*. Edited by: J. A. Hammerton. London. 8 Cilt.
- URAL, Prof. Dr. Zeki Faik: *Köylerimizde sağlık kalkınması*. (Siyasî İlimler Mecmuası. 1947. Sayı 192).

Ü

- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir: *Büyük Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmut hayatı - şahsiyeti - Divanı Lügati*.

V

- VAJDA: G. *Melchisedec dans la mythologie ismaélienne*. (Journal Asiatique 1943 - 5 tome 234).

W

- WALDHAUER, Oscar: *Myron's Anus Ebria and the Drunken woman in Munich*. (American Journal of Archeo. 1946. Vol, 50 no. 2).
- WEBSTER, Graham-Booth Norman: *A Romano - British Pottery*

- Kiln at Swanpool, near Lincoln.* (The Antiquaries Journal, Vol. 27, no. 1, 2. 1947).
- Weill, R. : *Remise en position chronologique et conditions historiques de la XII e dynastie Egyptienne.* (Journal Asiatique 1943-5 Tome. 234).
- Wheeler, L. Richmond : *The Modern Malay.* London : 1928, George. Allen. 300 S. 8 PL.
- Woodward, E. L. : *The old and the new diplomacy.* (The Yale review. 1947. vol. 36. no. 3).
- Wooley, Sir Leonard : *Atchana 1946.* (Man 1947. vol. 47, Articl. 52-73).

DERGİLER

- American Journal of Archeology. 1946 Vol. 50 No. 2.
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülte dergisi. Cilt 5. Sayı 2.1947.
- Annuaire de l'Université de Sofia Faculté Historico-Philologique. Tome 41. 1944 - 1945.
- The Antiquaries Journal. vol 27. no. 1, 2, 1947.
- Aylık Ansiklopedi. Cilt. 3 Sa. 36, 37 1947.
- Bulletin de la société historique Bulgare. vol. 19-20, 1944 vol. 21, 1945.
- The English historical review. vol. 62. no. 242, 1947.
- Fornvannen Argang. 39 1944, 40 1945, 41 1946.
- Gediz Manisa Halkevi dergisi. sayı 96. 1947. 97-98.
- Havacılık ve spor. Sayı 376, 377 1947. ve 378, 379.
- Hrisovul. vol. 1 1941, 2 1942, 3 1943, IV 1944.
- İdare dergisi. sayı 185 1947.
- İstoričeskiy Pregled Sofia 1, 2 1946 - 1947.
- Journal Asiatique. tome 234. 1943 - 1945.
- Journal of the middle east society. vol 1 no. 2 1947.
- Konjunktür no. 1-3 1947.
- Man Vol. 47 Articl. 1. 52-73, 74-83 1947.
- Mélanges de l'Université Saint Joseph Beyrouth. Tom. 26. 1944-1946.
- Nilüfer İş-sanat-tarih ve yolcu mecmuası. sayı 25 1947.
- 19 Mayıs Samsun Halkevi dergisi. cilt 8. sayı 81 1947 sayı. 82.
- Radyo Sayı. 62, 63, 64.
- Revista Arhivelor Vol. 1 1922 - 1926, vol 3, 1 1936-7, 3, 2 1939, 4, 1 1940, 4, 2 1941, 5, 1 1942, 6, 1 1944.
- Revista istoriei Arhivelor României 1873.
- Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie.
- Siyasal Bilgiler Okulu dergisi. cilt. I no. 4, cilt II no. 1-2.
- Siyasal İlimler mecmuası. sayı. 190 1947 191, 192.
- Taşpınar Afyon Halkevi dergisi. sayı. 144 - 145. 1947.
- Tıp Dünyası. cilt xx no. 3, 4.
- Türk Dili Belleten seri. III sayı 6-7 1947.
- Ölkü no. 4, 5, 6.

The Yale review, a national quaterly 1947 Vol. 36 no. 3 1947.

Yeşil Ay Sayı. 173, 174, 1947.

Yurd Üniversiteliler dergisi cilt 9 Sayı. 1, 2 1947.

HABERLER

ALTAY DAĞLARINDA BULUNAN ESKİ TÜRK MEZARLARI

Rus arkeologları Moğolistan'da, Altay-Sayan dağlarında, Baykal çevrelerinde onbeş yıldanberi devam eden kazılarıyla çok eski devirlere ait kültürler meydana çıkarmaktadırlar. Bunlar arasında bilhassa Türk kültür tarihi bakımından çok önemli buluntular vardır. Hunlar devrine ait Noyon-ula kazılarının verdiği kültür andaçları ile cihanşümul önemi haiz Pazırık kültürü (bk. II. Türk Tarih Kurumu Kongresi zabıtları, s. 142) çok mühimdir.

Altay ve Sayan dağlarında 1935 den itibaren arkeolog S. V. Kiselev tarafından yapılan kazılarda milâttan önceki birinci bin yıllara ait kültürleri ihtiva eden mezarlar sırasında Kök-Türk, Uygur ve Kırgızlar tarafından kurulan Türk devletleri devrine (VII.- IX. yüzyıllara) ait birçok mezarlar keşfedilmiştir. Çok kıymetli ve ince sanat eserleri olan ölü hedyeleri arasındaki eşya üzerinde Orhon harfleriyle Türkçe yazılar bulunması bu mezarların VII.- VIII. yüzyıl Türk Aristokrasi zümresine mensup beylere (ihtimal ki *şad*'lara) ait olduğunda şüpheye yer bırakmıyor. Bu mezarlar Altay dağlarının deniz yüzünden 1900 m. yüksekliğinde vaki Kuray ovasında bulunmuştur.

S. V. Kiselev'in «Sovyet arkeoljisi» dergisinde (cilt I, sah. 282-284) yayınladığı rapora göre, kazılar Kuray ve Tuyahıt kasabaları civarında bulunan 23 tane «kurgan (taşhüyük)»lerde yapılmıştır. Bu «kurgan»ların çoğu çapı 6-7 m. olup yuvarlak tepe teşkil ediyorlar. Ölüler her hüyük altında anatoprakta yapılan çukurlara gömülmüştür; başı doğuya veya kuzeye yönelmiştir. Her mezar kısmen veya tamamen soyulmuştur. Ölü hedyeleri bakır, gümüş ve demirden yapılmış süs eşyası, silâhlar ve koşum takımıyla atlardan ibarettir. Her mezarda bir veya iki at iskeleti bulunuyor. Bazı mezarlarda atlar kütüklerden yapılmış çit içindedir. Atların bulunduğu yerde çok ince işlenmiş ve muhtelif resimler hakkedilmiş toka, levhacıklar, üzengi, gem gibi koşum takımlarından kalıntılar elde edilmiştir. Bu mezarlar arasında bir kadın mezarında bulunan el değirmeni arkeologların dikkatini çekmiştir. Ölü hedyeleri arasına konulan bu değirmen çok mükemmel yapılmıştır. Şimdiki Telengit Türklerinde kullanılan ve hâlâ kadın mezarına konulmakta olan değirmen, VII. yüzyıla ait bu değirmene nazaran çok iptidaidir. Bu değirmen, Kiselev'e göre, eski Altay'da tarım kültürünün yüksek derecede geliştiğini gösterdiği gibi, Kuray ovasında izleri bulunan muazzam sulama kanallarını tarihlendirmek meselesinin halline de yardım etmektedir.

Kuray-Tuyahıt taş kurganlarından bilhassa iki tanesi çok önemlidir. Çapı 12 metre olan bir kurganın altındaki mezarda birçok eşya, gümüş desti, kemer ve koşum takımı bulunmuştur. Gümüş destinin (resim 1) dibinde, kenara, Orhon harfleriyle yazı vardır. Bu yazıda «*ür... k şadın aş ...*» kelimeleri okunmaktadır; destinin orta yerinde bir damga ve *öge* /hekim; ulusun döyüğü/ kelimesi görülüyor.

Kemer, yıldızla nebat resimleri ihtiva eden altmış beş tane gümüş toka ve levhacıklardan mürekkeptir (Resim 2). Kemerin baş tokasında Orhon harfleriyle yazılar vardır. Fakat bu yazılar epeyce silik olduğundan ancak şu sözleri okumak mümkündür: «Otçı ak kün . . . kuşağ». Akkün isim olsa gerek. kemere, içinde iki tane kese çakmak ve çakmak taşı, kav ve kavın ağacı kabukları bulunan bir ipek torba bağlanmıştır. Kesenin birinde üç tane insan dişi, bir de kemirici hayvan dişi bulunuyor ki diş ağrısına karşı muska olarak kullanılmıştır (Ölünün dişleri tetkik edildikten sonra müthiş diş ağrısı çekmiş olduğu anlaşılmıştır.) Tahtadan yapılmış iki bıçak kını ile bir sırada çatal ve kemikten yapılmış kamçı sapı bulunuyor. Kamçı sapında çok ince işlenmiş bir canavar ve onu kovalayan kuş resmi vardır (resim 3); daha aşağıda gümüş rozetlerle süslü gem bulunuyor. Soyguncular tam mezar çukuru üzerinden inmişler ve burada bulunan bir iskeleti tahrip etmişlerdir. İhtimal ki bu, gömülen beyin uşağının iskeleti idi. Beyin kendisi çukurun dibinde bir tekne içindedir; başı kuzeye doğru konulmuştur. Ölünün kafatası yanında halkamsı altın küpeler vardır. İpek ve yün kumaşlardan yapılan elbise kalıntıları büyük parçalar halinde muhafaza olunmuştur. Kemere ağaç kabuğundan yapılmış okluk içinde ısıklık çalan oklar, sağ kolu yanında Moğol yayı, aşık kemigi yanında çizmeden kalan tokalar ve pullar bulunuyor. Tekne yanında, ayak tarafında, dibi mahrutu şekilde bir demir kazan bulunuyor ki, İskit kazanını andırmaktadır. Aynı yerde başsız bir koyun, kütüklerinden kurulan çit içinde üç at iskeleti bulunuyor. Atların kuyrukları kuzeye yönelmiştir. Bunlardan ölüye en yakın bulunan at tam koşumlu olmuştur: gümüş gem ve eğer tezyinatı kalıntıları bu atın bulunduğu yerdedir.

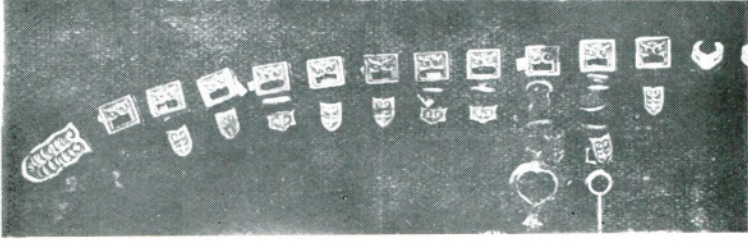
Tuyahtı denilen yerde açılan kurgandaki mezar oldukça sağlam bulunmuştur; soyguncular ancak atların bulunduğu kısma dokunmuşlardır. Mezarda, başı kuzey-doğuya yönelmiş bir erkek iskeleti bulunmuş, üzerindeki elbiselerin üç kat olduğu anlaşılmıştır: üst kat koyu kırmızı ipekten; ortada yeşilimsi ipekten, iç elbisesi de altın sarısı renginde ipek kumaştan yapılmış olduğu kalıntılardan açık görülmüştür; başının sol yanında gümüş desti vardır ki, Kuray mezarındaki destiyeye çok benzemektedir. Destinin dibinde Orhon harfleriyle yazılan bir yazı «nür katun kümüz ağı ar» okunuyor. Ölünün göğsü üzerinde, içinde üç küçük torba bulunan, bir meşin torba vardır. Küçük torbalarda çakmak, çakmak taşı, kumaş parçasına sarılı kav, üzerinde oyma süslü bulunan menşür şekilde ağaçtan dört tane figür bulunuyor. İskeletin karnı üzerine stampalı 12 tane altın toka dikilmiş kayış kemer konulmuştur (resim 4). Tencerenin sağ yanında yedi tane ok ucu, iki tane kemik yay kaplaması, yaylığı kemere bağlamak için kullanılan kayışın dört gümüş halkası ve tokaları. Sol elinde tahta kınılı bıçak, ayak ökçesi yanında iki tane gümüş plâka, ayak ucunda kovaya benzeyen bir kazan bulunuyor. Atların koşumları soyulmuş, ancak gemden ve eğerden parçalar kalmıştır.

S. V. Kiselev'in idare ettiği bu arkeoloji heyeti Orhon harfleriyle yazılı ve şimdiye kadar meçhul kalmış birçok kitabeler de bulmuştur.

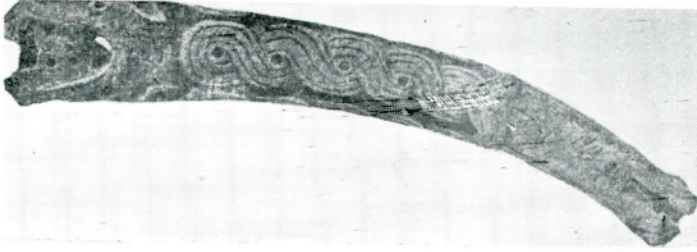
ABDÜLKADİR İNAN

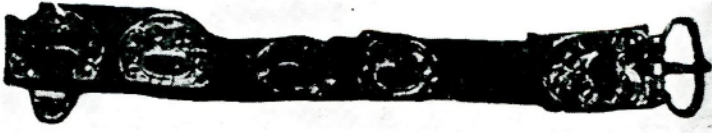
Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 4

Altay dağlarında bulunan türk mezarlarından çıkan eşya.

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

I. Seri		Fiatı K.
1	BİRİ REİS: Amerika haritası	1400
2	PİRİ REİS: Kitab-ı Bahriye	2500
*) 3	NAS H İS - SİLÂHÎ: İrakayn Seferi.	
*) 4	İBNİ BÎBÎ: Selçuk tarihi.	
II. Seri		
*) 1	CÜVEYNÎ: Tarih-i Cihanküşa (3 cilt).	
*) 2	REŞİDEDDİN: Cami üt-tevarih.	
3	Baypars Tarihi	200
4	ISFAHÂNÎ: Selçuk Tarihi.	300
5 a	Vekayi (Babur'un Hâtıratı) I. Cilt	400
5 b	Vekayi (Babur'un Hâtıratı) II. Cilt	800
6	GÜLBEDEN: Humayunnâme	500
7	TANBURÎ ARUTİN: Tahmas Kulu Han'ın Tevarihî	100
8	SADRUDDİN EBÜLHASAN ALÎ: Ahbar üd-Devlet is-selçukıyye	250
9	KALOST ARAPYAN: Rusçuk Âyanı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahramanlıkları	100
10	Abdi tarihi	150
11	Abu'l-Farac tarihi, I. cilt	450
*) 11 a	Abu'l-Farac tarihi, II. cilt.	
*) 12	NİZAMEDDİN ŞAMÎ: Zafernâme.	
*) 13	Moğolların Gizli tarihi.	
III. Seri		
1	KERİMÜDDİN MAHMUD (Aksarai). Müsameret ül-Ahbâr .	600
*) 2	Neşri tarihi.	
IV. Seri		
1	P. WITTEK: Menteşe Beyliği	300
2	B. Y. VLADİMİRTSOV: Moğolların içtimai teşkilâtı.	400
3	H. BALDUCCI: Rodos'ta Türk mimarisi	300
*) 4	B. SPULER: İran Moğolları.	
*) 5	W. HİNZ: Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd.	
V. Seri		
1	REMZİ OĞUZ ARIK: Alacahöyük hafriyatı 1935 raporu (Türkçe 1000 K. fransızca 1500 K.).	
2	HÂMİT KOŞAY: Alacahöyük hafriyatı 1936 raporu (Türkçe 1000 K. almanca 1500 K.).	

Fiati K.

3	Dr. Ş. AZİZ KANSU: Etiyokuşu hafriyatı raporu (Türkçe ve fransızca)	400
4	HÂMÎT KOŞAY: Pazarlı hafriyatı raporu (Türkçe ve fransızca)	400
*) 5	HÂMÎT KOŞAY: Alacahöyük hafriyatı 1937-39 raporu (Türkçe ve fransızca).	
*) 9	HÂMÎT KOŞAY: Alacahöyük hafriyatı 1940-41 raporu (Türkçe ve fransızca).	

VI. Seri

*) 1	F. KÖPRÜLÜ ve A. GABRIEL: Mimar Sinan.	
2	ARIF MÜFİD MANSEL: Trakya-Kırklareli Kubbeli Mezarları	400

VII. Seri

1	İbni Sina: (Makaleler, etüdler mecmuası)	400
2	CEVAT ÜSTÜN: İkinci Viyana muhasarası	300
3	ULUĞ İĞDEMİR: Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma .	150
4	FEVZİ KURTOĞLU: Türk bayrağı ve ay-yıldız	400
*) 5	Halil Ethem Hâtıra kitabı.	
6	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık oğlu Süleyman ve Alemdar Mustafa Paşa . .	400
7	ŞİNASİ ALTINDAĞ: Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı. .	250
*) 8	FAİK UNAT: Osmanlı Sefaretnâmeleri.	
9	W. EBERHARD: Çin'in Şimal komşuları.	200
10	ENVER ZİYA KARAL: Selim III'ün hat-tı hümayunları. .	200
11	H. G. GÜTERBOCK: Kumarbi Efsanesi	150
11 a	H. G. GÜTERBOCK: Kumarbi Efsanesi Etice metnin transkripsiyonu	125
12	AFİF ERZEN: İlkçağ'da Ankara	210
13	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Mitat ve Rüştü Paşalarının tevkîfine dair vesikalar	250
14	ENVER ZİYA KARAL: Selim III'ün Hat-tı hümayunları, Nizam-ı Cedit	320
15	AFET İNAN: Türk ırkının vatanı Anadolu	550
*) 16	B. LANDSBERGER: Sam'al	
*) 17	TAHSİN ÖZGÜÇ: Ön tarihte Anadolu'nun ölü gömme âdetleri.	

VIII. Seri

1	YUSUF AKÇURA: Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri . .	200
2	İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Anadolu Beylikleri	300
3	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark I. Elâm ve Mezopotamya.	500

	<u>Fiatı K.</u>
3-II ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark II, Anadolu . . .	665
3-III ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: Yakın Şark III, Suriye ve Filistin.	850
4 YUSUF ZİYA ÖZER: Mısır Tarihi.	250
5 HALİS BIYIKTAY: Timuriler zamanında Hindistan - Türk imparatorluğu	100
6 ÂFET İNAN: Aperçu général sur l'Histoire économique . de l'Empire Turc-Ottoman	200
7 Dr. SÜHEYL ÜNVER: Selçuk Tababeti Tarihi	200
*) 8 FUAT KÖPRÜLÜ: Osmanlı Devletinin kuruluşu.	
9 Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkılâbı Tarihi I. cilt.	200
10 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı İmparatorluğu teşkilâ- tına methal	400
11 ZİYA KARAMURSAL: Osmanlı Malî Tarihi hakkında tet- kikler	400
12-I İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları I. cilt	500
12-II İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları II. cilt	400
13 Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkılâbı Tarihi II. cilt, I. Kısım	500
14 Y. HİKMET BAYUR: Türk İnkılâbı Tarihi II. cilt, II. Kısım	500
15 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devletinin Saray Teş- kilâtı	850
*) 16 İ. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Devletinin Merkez Teşkilâtı.	

IX. Seri

1 I. Türk Tarih Kongresi zabıtları (mevcudu kalmamıştır)	
2 II. Türk Tarih Kongresi zabıtları	250
*) 3 III. Türk Tarih Kongresi zabıtları.	

X. Seri

1 A. AULARD: Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi, I. cilt.	500
1 a " " " " " " II. cilt.	500
1 b " " " " " " III. cilt.	500
2 V. G. CHILDE: Doğunun prehistoryası	565

XI. Seri

1 EDİP KEMAL ÜNSEL: Fatihin şairleri	180
--	-----

XII. Seri

*) 1 ARİF MÜFİD MANSEL: Türkiye'nin Arkeoloji ve Epigrafisi için Bibliyografya.	
*) 2 FAİK UNAT: Atatürk ve Türk İnkılâbı tarihi bibliyografyası.	

XIII. Seri (Dünya Tarihi)

1 a	ŞEVKET AZİZ KANSU: İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler. I. cilt	350
3	W. EBERHARD: Çin Tarihi	600
4 a	Y. HİKMET BAYUR: Hindistan tarihi. I. cilt (İlk çağlardan Gurkanlı Devletinin kuruluşuna kadar, 1526)	640
4 b	Y. HİKMET BAYUR: Hindistan Tarihi II. cilt	850
8	ARİF MÜFİD MANSEL: Ege ve Yunan Tarihi	800
*) 9	ŞEMSEDDİN GÜNALTAY: İran tarihi.	
16	I. HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi I. cilt	550
16 e	ENVER ZİYA KARAL: Osmanlı tarihi. V. cilt	450
	BELLE TEN : Her sayısı	200

Türk Tarih Kurumu yayınlarının satıldığı yerler :

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINEVLERİ.

ANKARA'da : Akba, Berkalp ve Haşet,

İSTANBUL'da : Ankara caddesinde Zaman ; Beyoğlu İstiklâl caddesinde Haşet ve Berrak ; Beyazıt Üniversite caddesinde B. Nişan,

BURSA'da : Ankara kitap evleri.

PROFESÖR, DOÇENT, ASİSTAN VE ÖĞRETMENLERLE YÜKSEK OKUL ÖĞRENCİLERİNE KURUM MERKEZİNDEN ALINMAK ŞARTIYLA ÖZEL İSKONTO YAPILIR.

*Basılmakta olanlar.

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayısı : 200 kuruş (yabancı memleketler için 1 dolar)

Yıllık abonesi : 800 kuruş (yabancı memleketler için 4 dolar)

Belleten ve Türk Tarih Kurumu yayınlarının satış ve abone işleri için :

Millî Eğitim Bakanlığı YAYINEVLERİ'ne,
Ankara'da : AKBA, HAŞET ve BERKALP,
İstanbul'da : Ankara caddesinde ZAMAN; Beyoğlu, İstiklâl caddesinde,
HAŞET ve BERRAK; Beyazıtta B. NİŞAN,
Bursa'da : ANKARA Kitapevlerine,

Yazı ve abone işleri için :

Ankara'da TÜRK TARİH KURUMU'na müracaat edilmelidir.

BELLE TEN

PUBLICATION TRIMESTRIELLE

CONDITIONS D'ABONNEMENT ET DE VENTE

Le Numéro : 200 piastres (pour l'Etranger 1 dollar)

L'Abonnement annuel: 800 piastres (pour l'Etranger 4 dollars)

Pour l'achat au numéro et l'abonnement annuel de Belleten et des Publications de la Société d'Histoire Turque, s'adresser :

aux MAISONS DE VENTE du Ministère de l'Education Nationale,

Ankara :

à AKBA Kitapevi et aux librairies BERKALP et HACHETTE,

Istanbul :

à ZAMAN Kitapevi, Ankara Caddesi,

aux librairies HACHETTE et BERRAK, İstiklâl Caddesi, Beyoğlu et

à B. NİŞAN Kitapevi, Beyazıt. à la librairie ANKARA, à Bursa

Pour la correspondance et l'abonnement, au

TÜRK TARİH KURUMU (Société d'Histoire Turque), Ankara.

BELLETEN

REVUE PUBLIEE PAR LA
SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

Tome: XI

No: 43

Juillet 1947

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIETE D'HISTOIRE TURQUE

1 9 4 7